

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА НАН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ШКРАБ'ЮК ПЕТРО ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 94(477) “16/20”

**МОНАШИЙ ЧИН ОТЦІВ ВАСИЛІАН
У СУСПІЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант –
Литвин Микола Романович,
доктор історичних наук, професор

Львів – 2007

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА	13
Розділ 2. УТВЕРДЖЕННЯ НАРОДНОМОВНОГО СЛОВА	
2.1. Соціально-політичний контекст реформування Чину Отців Василян та їхній етнолінгвістичний вибір	51
2.2. Юліян Добриловський та україномовна традиція в ХІХ–ХХ ст.	63
Розділ 3. ПОШИРЕННЯ ДРУКОВАНОГО СЛОВА	
3.1. Василянське книговидання як фактор релігійно-морального піднесення нації	87
3.2 Засоби масової інформації	113
3.3 Формування бібліотек та архівів як осередків знань для ченців і світських осіб	140
РОЗДІЛ 4. ПАРАФІЯЛЬНЕ І СЕРЕДНЄ ШКІЛЬНИЦТВО	
4.1. Чернечі колегії та школи	159
4.2. Цісарсько-королівська школа у Лаврові: методика навчання і чільні вихованці	171
4.3. Окружна головна школа у Дрогобичі	184
4.4. Від Бучацької гімназії і конвікту – до Місійного інституту й ліцею (колегіуму)	193
4.5 Просвітницько-виховна діяльність Сестер Василянок	205
РОЗДІЛ 5. ПЕДАГОГІЧНО-НАУКОВА ТА ПИСЬМЕННИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ	
5.1. Василяни як професори, декани й ректори у Львівському університеті, духовних семінаріях та вищих школах за кордоном	234
5.2. Василянські вчені й літератори, їхні здобутки та співпраця із світськими науковими установами	249
5.3. Василянські науковці й письменники в діаспорі та деякі аспекти їхньої історіософії	276

РОЗДІЛ 6. УЧАСТЬ У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ**XIX–XX СТ.**

6.1. ЧСВВ як об'єкт суспільно-політичного життя.

Проблема Патріархату та екуменізму

296

6.2. ЧСВВ як суб'єкт творення новітньої історії України

338

ВИСНОВКИ

377

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

382

ВСТУП

Процеси національно-духовного відродження в Україні спричиняють зріст інтересу до суспільної та культурної ролі Церкви, взаємозв'язку національного та культурно-релігійного чинників життя соціуму. Націотворча місія Української греко-католицької церкви (УГКЦ) в історії є прикладом такого взаємозв'язку. І хоча цій проблемі останнім часом присвячені окремі дослідження, практично поза увагою українських істориків залишається соціально-політичне та культурне значення діяльності найдавнішого монашого Чину УГКЦ – св. Василя Великого (ЧСВВ).

З 1617 р. і протягом майже трьох століть (до 1906 р.) Василянський Чин був єдиним українським чернечим Орденем східного обряду, який, незважаючи на державно-політичні трансформації, а навіть переслідування, залишався важливим осередком духовного та культурного життя, намагався захищати соціальні та політичні інтереси українського народу. Свою консолідуючу функцію Чин виконував і у ХХ ст. коли в Україні, переважно Східній Галичині, вже діяли інші чернечі згромадження: студити, редемптористи, салезіяни, що сприяло національно-духовному самоутвердженню української спільноти. Проблема вивчення історії ЧСВВ тим більше актуальна тепер, коли Чин, маючи шість Провінцій і дві Віце-провінції за кордоном, поширив свою місійну діяльність і на центральні, східні та південні терени України. Обрана тема важлива ще й тому, що національно-просвітницьку та суспільно-культурну місію Василянського Чину і досі нерідко трактують однобоко, упереджено, здебільшого під впливом застарілих конфесійних стереотипів та недовіри. До того ж складні проблеми церковно-релігійного життя висвітлюються спрощено. Недостатньо використовується джерельна база, зокрема церковні архіви, спогади репресованих у 40–60-і роки ХХ ст. священників, інші автентичні матеріали.

У незалежній Україні з'явилися поодинокі дисертаційні праці, в яких у вузьких часових рамках досліджувалися окремі аспекти діяльності ЧСВВ

(шкільництво, книговидання). Тому комплексний аналіз багатогранної діяльності Василянського Чину в різні періоди його історії і в різних формах та виявах заповнює істотну прогалину в українській історіографії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження пов'язане з плановими науково-дослідними темами відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України “Суспільно-політичні і духовні процеси в Україні в контексті взаємин з країнами Східної Європи” (2003–2005) і “Суспільно-політичні та національно-конфесійні трансформації в Західній Україні у XIX–XX ст.” (2006–2008).

Об'єкт дослідження – Василянський Чин св. Йосафата як складова частина Української греко-католицької церкви.

Предмет дослідження – різні аспекти діяльності ЧСВВ, спрямовані на піднесення національної самосвідомості та утвердження української релігійно-духовної і культурної ідентичності.

Мета і завдання дослідження. На основі опрацювання архівних та опублікованих документів, спогадів і досліджень з'ясувати:

- засади і цілі ЧСВВ, що визначали релігійно-духовні та національно-культурні орієнтири українського народу на близьку й далеку перспективу;
- роль митрополита Й. Рутського, Ю. Добриловського та їхніх послідовників в утвердженні в церковному житті, передусім у проповідях, народної української мови;
- виникнення і розвиток василянського книговидання;
- створення преси ЧСВВ, організацію та характер радіопередач;
- принципи формування василянських бібліотек та архівів;
- суть та особливості василянського шкільництва;
- педагогічно-наукову і письменницьку діяльність василян;
- суспільну місію василян у час визвольних змагань XIX–XX ст.

Хронологічні рамки дослідження обіймають майже 400 років (1617–2006), тобто від часу організації і створення централізованого Чину Отців

Василян до наших днів. Це дає змогу об'ємно побачити багатогранну релігійно-місійну діяльність Ордену на тлі соціально-політичних та етно-конфесійних трансформацій, які пережило українське суспільство в різних частинах його етнічної території, а також на землях Беларусі, котра традиційно, ще з X ст., перебувала в тісних мовно-культурних та церковно-релігійних зв'язках з Україною, причому частину її території (Берестейщина, Пинщина) заселяли і заселяють переважно українці.

Територіально дослідження охоплює головним чином Правобережну Україну, Волинь, Галичину й Закарпаття, частково литовсько-білоруські землі, де постав централізований Чин Отців Василян, а також країни поселень українців-емігрантів, де були створені василянські провінції: Американська – у 1948 р., Канадська – у 1948 (від 1932 р. США і Канада мали провінцію спільну – Американсько-Канадську), Румунська (1937), Угорська (1947), Чехо-Словацька (1948), Бразилійська (1948). Функціонують і дві віще-провінції: Аргентинська (1948), Польська (2000; з 1946 р. – Делегатура).

Методологічна основа роботи – це принцип історизму й наукової об'єктивності, завдяки чому історія ЧСВВ та явища національно-духовного та релігійно-церковного життя досліджуються в контексті загальноукраїнських суспільно-політичних і культурних процесів, з врахуванням регіональних особливостей. Для аналізу історіографічних та архівних матеріалів автор послуговується історико-хронологічним та проблемно-порівняльним методами, разом з тим застосовує метод біографічний, який допомагає визначити вклад окремих василян у національно-духовне життя України.

Наукова новизна дисертації закладена вже у самому формулюванні теми. Це перша в українській історіографії праця, в якій системно досліджено внесок василян у національно-духовний поступ українського соціуму впродовж усього періоду існування централізованого Василянського Чину. Зокрема вперше на широкому історичному тлі з'ясовано роль ряду знакових постатей Василянського Чину та їхній особистий внесок у національно-духовне життя України – науку, культуру, літературу, політику, а назагал – в

історію країни; проаналізовано педагогічно-виховну діяльність сестер василіанок як продовжувачок василіянського шкільництва у довоєнний та міжвоєнний період; простежено генезу ідеї українського Патріархату, першими інспіраторами якої були василіяни; висвітлено діяльну участь василіян у державотворенні, зокрема в роботі парламенту Західно-Української Народної Республіки та в уряді ЗУНР, службу в УГА як польових духівників-капеланів, а пізніше – у війську Карпатської України та в УПА; розкрито співпрацю василіян із світськими діячами та науковими установами України й інших країн; показано роль василіян у відкритті в лютому 1940 р. Львівського відділу Інституту історії України, який створили на базі історично-філософської секції ліквідованого НТШ і який після п'ятирічної перерви (1946–1951) став основою нинішнього Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; відтворено події, пов'язані з легалізацією УГКЦ та ЧСВВ 1990 р., відродженням Чину в умовах незалежної Української держави та поширенням місійно-душпастирської діяльності василіян на терени Києва і південно-східних областей України.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що їх можна використати для: а) підготовки лекційних курсів і спецкурсів у вищих і середніх навчальних закладах; б) написання праць з історії Української Церкви та з історії України; в) укладання відповідних словників, енциклопедій та довідників; г) краєзнавчих досліджень і просвітницької роботи серед населення. Дисертаційне дослідження можна використовувати і як навчальний посібник для студентів духовних семінарій та вузів; наразі дисертант використовує отримані результати для наукових статей, есеїв та циклу радіопередач “Дорога до Храму”, які звучать на хвилях радіо “Воскресіння” (Перша програма Українського радіо).

Апробація результатів. Основні положення і висновки дисертації оприлюднені на засіданні відділів середніх віків, нової історії України, новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, а також у доповідях, виголошених на Шашкевичівських читаннях “Руська

Трійця” і християнська традиція в духовному житті України” (Трускавець, 2000), науковій конференції “Українська греко-католицька церква. Минуле і сучасне” (Львів–Городок, 2001), Третій Міжнародній конференції “Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Інституції” (Перемишль, 2002), Сьомій Всеукраїнській науково-теоретичній конференції “Українська періодика: історія і сучасність” (Львів, 2000), П’ятому Міжнародному конгресі україністів (Чернівці, 2002), Міжнародній науковій конференції “Добромільська реформа і відродження Української Церкви” (Львів, 2003), Шашкевичівських читаннях “Маркіян Шашкевич у контексті української духовної культури” (Буськ–Золочів, 2003), Восьмій Всеукраїнській науково-теоретичній конференції “Українська періодика і сучасність” (Львів, 2003), Міжнародній науковій конференції “Державник, мислитель, богослов”, присвяченій 60-річчю від дня смерті митрополита Андрея Шептицького (Київ, 2004), конференції “Іван Франко: тексти і контексти” у рамках Днів гуманітарного факультету Українського католицького університету (Крехів, 2006), Міжнародному науковому конгресі “Іван Франко: дух, наука, думка, воля” (до 150-річчя від дня народження) (Львів, 2006), Сімнадцятій Міжнародній конференції “Історія релігій в Україні” (Львів, 2007), Шашкевичівських читаннях “Маркіян Шашкевич і “Русалка Дністрова” в контексті духовної культури України та країн Центрально-Східної Європи” (Львів, 2007), Восьмій Міжнародній конференції “Чин св. Василя Великого: Лаврівський монастир св. Онуфрія”, присвяченій 800-літньому ювілею Лаврівського монастиря (Лаврів–Старий Самбір, 2007).

Результати дослідження відображені у чотирьох монографіях і 36 публікаціях, з них 25 – у фахових та зарубіжних виданнях, зокрема у журналі “Світло” (Канада).

Індивідуальні монографії:

1. Монаший Чин Отців Василян у національному житті України / Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів: ВВП “Місіонер”, 2005.– 439 с.

2. Крехів: дороги земні і небесні / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів: Місіонер, 2002. – 413 с.

3. Виноградник Господній: Історія життя о. д-ра Йосифа Кладочного / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів: Місіонер, 1995. – 280 с.

4. Попід Золоті Ворота / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів: Місіонер, 1997. – 519 с.

Публікації у фахових виданнях:

5. Інститут українознавства і василіяни: Причинок до інформаційної довідки про відділ історії України (1940–1946) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 9. – Львів, 2001. – С. 72-74.

6. Крехівський монастир у житті владики Коциловського // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. 3. Інституції / НТШ у Польщі, Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Перемишль; Львів, 2003. – С. 188-194.

7. Вплив Чину отців василіян на національно-політичне життя України // Добромильська реформа і відродження Української Церкви / Чин святого Василя Великого. – Львів: ВВП “Місіонер”, 2003. – С. 152-160.

8. Іван Франко і митрополит Андрей Шептицький на тлі взаємин аристократичної та демократичної еліт // Вісник Львів. ун-ту. Серія журналістики. Вип. 29. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2007. – С. 116-122.

9. Спогади француза з Квебеку отця Жана, ЧСВВ, як засіб концептуалізації конфесійної та національної ідентичності // Вісник Львів. ун-ту. Серія журналістики. Вип. 28. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2006. – С. 152-156.

10. Державницька ідея Юліяна Бачинського: за і проти (історія, паралелі, наслідки) // Народознавчі зошити. Двомісячник. Зошит 5-6 (47-48). – Вересень-грудень. – Львів, 2002. – С. 471-475.

11. Учень Грушевського в школі Липинського // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 8. – Львів, 2001. – С. 899-905.

12. Пошуки порозуміння українських радикалів з польськими поступовцями у 80–90-х роках ХІХ ст. // Проблеми слов'янознавства. Міжвідомчий наук. збірник. Вип. 47. – Львів: Світ, 1995. – С. 60-64.

13. М.Павлик та його візія політичного майбутнього України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 2. – Львів, 1995.– С. 130-142.

14. М.Павлик: журналіст, політик, ювіляр: До 150-ліття з дня уродин (1853) // Вісник Львів. ун-ту. Серія журналістики. Вип. 25. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – С.256-259.

15. У пошуках сонця // Вісник Львів. ун-ту. Серія журналістики. Вип. 22. Частина 11. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – С. 481-487.

16. Усе про вкрадене ім'я, або Про три видання книги Євгена Наконечного // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника. Вип. 9/10. – Львів, 2000. – С. 499-506.

17. Про друге перо Івана Крип'якевича, або Деякі спостереження над стилями в науці // Збірник праць кафедри української преси. Вип. 4-6. – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – С. 540-545.

18. Повстанська муза вчора і сьогодні // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 11.– Львів, 2004. – С. 265-275.

19. Українські палімпсести Анни Ахматової // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 12. – Львів, 2004. – С. 656-663.

20. Із книги життя Юрія Сливки // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 7. – Львів, 2000. – С. 5-15.

21. М.Павлик – спадкоємець ідей “Руської Трійці” // Шашкевичіана: Маркіян Шашкевич і українське національне відродження / НАН України, Ін-т українознавства. Вип. 2. – Львів, 1993. – С. 91-104.

22. Три покоління Шашкевичів в українських Визвольних змаганнях // Шашкевичіана. Нова серія. 1-2 випуск / Ін-т українознавства ім. І.Крип'яке-

вича НАН України, Інститут-Заповідник М.Шашкевича у Вінніпезі, Шашкевичівська комісія у Львові. – Львів; Броди; Вінніпег, 1996. – С. 194-200.

23. М.Грушевський і М.Павлик: довкола конфлікту в НТШ // Михайло Грушевський і Західна Україна /ЛНУ ім. І.Франка, НТШ, Відділення історії, філософії і права НАН України, Т-во “Просвіта”. – Львів: Світ, 1995. – С. 79-82.

24. З історії радикального руху на Перемищині // Перемишль і Перемиська земля протягом віків: Зб. наук. праць / НТШ у Польщі. – Перемишль; Львів, 1996. – С. 143-148.

25. З любов'ю до Галичини // Народознавчі зошити. Двомісячник. Зошит 1-2 (61-62). Січень–квітень. – Львів, 2005. – С. 44-49.

Публікації, які додатково відображають результати дисертації:

26. Словом і піснею славити Бога (Післям.) // Крехівська Мадонна: Пісні на слова с. Василя Мендруня, ЧСВВ. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 69-71.

27. Колядки для Василя // Нескорена Берегиня: жертви московсько-комуністичного терору. – Торонто; Львів: Вид. СФУЖО, 2002. – С. 206-207.

28. У монастирі й довкола нього (Передм.) // Коломієць В. У люстерку дня: Поезії. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 3-4.

29. Друге покликання о. Василя Богдана Мендруня (Передм.) // Мендрунь В.Б. Побійна гора: Поезії. – Львів: Місіонер, 1998. – С. IV /V-XIV/ XV.

30. Мирянин Володимир Щур, о. Матей Гаврилів та їх кагебістський “ескорт” / Перед виходом з підпілля: Матеріали до нової історії ЧСВВ // Календар “Світла”. – Торонто; Львів, 2003. – С. 127-135.

31. Ганна Гайворонська й “Божі діти” із Луганська / Після виходу з підпілля: Матеріали до нової історії ЧСВВ // Світло. – Торонто, 2003. – Ч. 3. – С. 305-306.

32. Ігор Косик, іконостас і престол, перед яким молився Папа // Світло. – Торонто, 2004. – Ч. 5. – С. 196-197.

33. Дві силуетки і третя – римська // Світло. – Торонто, 2003. – Ч. 10. – С. 350-351.

34. Диво Йосафати Гордашевської / Перед виходом з підпілля: Матеріали до нової історії ЧСВВ // Світло. – Торонто, 2003. – Ч. 10. – С. 389-391.

35. Господь поміг знайти свій берег (Михаїл Лехновський – і новик, і поет) // Світло. – Торонто, 2004. – Ч. 3. – С. 112-114.

36. Серце розкаєне людям несучи (Перед. до добірки поезій Х.В.Ганинця) // Світло. – Торонто, 2005. – Ч. 2. – С. 63-64.

Структура дослідження визначена його метою та завданнями і побудована за тематично-хронологічним принципом. Дисертація складається із вступу, шести розділів та п'ятнадцяти параграфів, висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації – 438 сторінок, основний текст – 381 стор., бібліографія – 56 стор.

Розділ І

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА

Література про василіян доволі багата. Умовно можна виокремити три блоки досліджень, які стосуються історії Василянського Чину і містять чимало цінної інформації. Це книги з історії Церкви та історії України взагалі, видання про окремі монастирі, синтетичні праці безпосередньо про ЧСВВ.

До *першого* блоку належать книги, котрі творять тло, на якому чіткіше вирізьблюється релігійно-національна праця Чину упродовж віків. І в яких є згадки про чернечі осередки, а нерідко й василіян. Це насамперед двотомна праця настоятеля церкви св. Варвари у Відні та ректора духовної семінарії Юліяна Пелеша (з 1885 р. єпископа) “Geschichte der union der Ruthenischen Kirche mit Rom”, яка вийшла в 1881–1882 рр. у Вюрцбурзі–Відні. Це був, як підкреслює Микола Чубатий, перший науковий твір з історії Церкви в Україні¹; у ньому Ю.Пелеш пише і про василіян. Однак не можна забувати, що “Історії” о. Пелеша передувала праця о. Михайла Гарасевича “Annales Ecclesial Ruthenae” (1863 р.), де також фігурують василіяни, в першу чергу їхні чільні провідники.

У той самий час (1880–1882) вийшла ґрунтовна праця професора Московської духовної семінарії Євгенія Голубінського “Исторія Русской Церкви” у двох томах², до якої і зараз охоче вдаються численні дослідники, в тому числі й історики василіянські. Двотомник Голубінського охоплює і добу Київської Держави, а, отже, й перші руські монастирі.

З українських світських авторів треба передусім назвати Михайла Грушевського та його “Історію України-Руси”. У п’ятому томі цієї “Історії”

^{1/675} Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні, том І (до р. 1353). – Рим; Нью-Йорк, 1965. – С. 2.

^{2/258} Голубинскій Е. Історія Русской Церкви. – Москва, 1880–1882 (друге видання – Москва, 1901).

(1905 р.) чимало сторінок (261–268) присвячені кількісному складу монастирів “в литовсько-польських часах” в Галичині, Києві та інших місцевостях. М.Грушевський пише про устрій монастирів, патронат (478–487), згадує фундаторів, позитивно оцінює діяльність Йосифа Рутського. В цьому аспекті пізнавальною є і монографія вченого “З історії релігійної думки на Україні” (Львів, 1925).

Ряд публікацій про Українську Церкву та її ієрархів, зокрема про ЧСВВ, умістив у різних виданнях й Іван Франко. Його ставлення до василіян занадто суб’єктивне, критичне (ширше про це – у четвертому і шостому розділах), проте він знайшов для них і чимало похвальних слів, насамперед про митрополитів Іпатія Потія, Йосифа Рутського, чиї “писання продиктовані гарячим духом релігійним, любов’ю до людей, а іноді й щирим руським патріотизмом”³. Так само високо ставив, крім Рутського, “таких гарячих уніатів”, як Лев Кішка та Атанасій Шептицький⁴.

Після М. Грушевського й І. Франка появилось чимало інших суспільно-важливих праць, але найпомітнішими є лекції о. Атанасія Великого, з якими він виступав по радіо “Ватикан”. У 1968–1977 рр. отець доктор видав свої лекції у Римі окремими випусками (по 50 у кожному). На загал це дев’ять книг, а в них 450 текстів під загальною назвою “З літопису християнської України” і в рубриці “Українська духовна бібліотека”. Часовий простір цих церковно-історичних радіолекцій – від дев’ятого до двадцятого століття.

Відтворюючи різні “образки нашого минулого”, А. Великий у четвертій книзі аналізує діяльність Йосифа Рутського, завдяки якому проведено “ресорганізацію і об’єднання василіян” (лекція 196-а). В наступній книзі висвітлено діяння василіян: митрополитів Рафаїла Корсака, Антонія Селяви, Гавриїла Колєнди, Кипріяна Жоховського, розповідає про небуденного василіянського єпископа Якова Сушу. Чергові етапи історії ЧСВВ відтворені в подальших книжках цієї серії.

^{3/641} Франко І. Збір. творів у 50 томах, т. 30. – Київ, 1981. – С. 28.

^{4/646} Там само. – Т. 33. – С. 40.

Радіорозповіді Атанасія Великого використав у книзі лекцій, які читав студентам Української Папської семінарії св. Йосафата в Римі, о. ректор Софрон Мудрий. А коли 1994 р. він переїхав до Івано-Франківська на становище ректора Богословсько-катехитичного інституту, то невдовзі видав свої лекції окремою книгою п.з. “Нарис історії Церкви в Україні” (Рим; Львів, 1995). “Лекції, підготовлені на основі праць о. А.Великого, – зауважує сам Софрон Мудрий (з травня 1994 р. вже єпископ), – автор намагався подати у синтетичній формі, щоб появили суцільний історичний образ і його в більш схематичній формі подати слухачам і студентам...”⁵ В “Нарисі” д-ра Мудрого є цілі параграфи про василіян: “Митрополит Йосиф Велямин Рутський (1614–1637)”, “Реорганізація чернецтва і заснування Василянського Чину”, “Василянський Чин у ХІХ ст. в підросійській займанщині”, розповіді про василіян: митрополитів, єпископів (Сушу, Шумлянського) і т. ін. Книга подає життєдіяльність василіян на загально-українському, суспільно-культурному тлі.

Такою ж місткою за фактажем є двотомні “Нариси історії Церкви Закарпаття” (Рим, 1967) Атанасія Пекаря. У другому розділі першого тому другий параграф має промовисту назву: “Василіяни – розсадники унійних ідей”. Не обійдені вони увагою і в наступних розділах. Особливо важливою є розповідь про закріплення унії в Закарпатті, що сталося 1646 р. завдяки Йосифу Рутському, хоча в ту пору він уже не жив.

1967 р. теж у діаспорі “Історію Церкви в Україні” видав о. Юрій Федорів, де порушив таке питання, як “монастирі й чернече життя” (назва параграфу). І почав з василянської реформи 1617 р., стисло виклав її суть, згадав про окремі монастирі, навів дати їх заснування, а також загальну кількість ченців на різних територіях⁶.

^{5/449} Мудрий С., єп., ЧСВВ. Нарис історії Церкви в Україні. – Рим; Львів, 1995. – С. 5.

^{6/629} Див.: Федорів Ю., о. Історія Церкви в Україні. – Львів: Монастир монахів Студитського Уставу. Видавничий відділ “Свічадо”, 2001 (репринтне видання). – С. 306-307.

Серед істориків, які так чи інак дотикалися проблеми українського чернецтва, зокрібно й Василянського Чину, можна побачити також Степана Томашівського⁷, відтак Миколу Чубатого⁸, Дмитра Дорошенка⁹, Григора Лужницького¹⁰, Івана Власовського¹¹, з авторів найновіших – Василя Ульяновського, який випустив у двох книгах навчальний посібник “Історія Церкви та релігійної думки в Україні”. Третю книгу цієї “Історії...” написали Олег Крижанівський та Сергій Плохій¹². Всі три автори послуговуються і монографіями василянських учених: Атанасія Великого, Михайла Ваврика, Ісидора Патрила.

Надзвичайно цінною є десятитомна “Історія релігії в Україні”, яку підготувало у 1996–2002 рр. Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди під керівництвом Анатолія Колодного. У четвертому томі за редакцією Петра Яроцького “Католицизм” чимало уваги присвячено Добромильській реформі василян та їхнім історико-богословським дослідженням у XVII–XX століттях.

^{7/613} *Томашівський С.* Вступ до історії Церкви на Україні // Записки Чину св. Василя Великого (далі – ЗЧСВВ), т. IV, вип. 1-2. – Львів, 1932. – С. 1-160.

^{8/675} *Чубатий М.* Історія християнства на Русі-Україні, т. II (до р. 1458) – Рим, 1965; друге видання 1976.

^{9/291} *Дорошенко Д.* Нарис історії України, томи I-II. – Київ: Глобус, 1991.

^{10/410} *Лужницький Г.* Українська Церква між Сходом і Заходом. – Філадельфія, 1954.

^{11/236} *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви, томи 1-4. – Київ: Либідь, 1998.

^{12/625, 366} *Ульяновський В.* Історія Церкви та релігійної думки в Україні, книга 1: середина XV – кінець XVI століття. – 251 с., книга 2: середина XV – кінець XVI століття. – 253 с. – Київ: Либідь, 1994; *Крижанівський О., Плохій С.* Історія Церкви та релігійної думки в Україні, книга 3: кінець XVI – середина XIX століття. – Київ: Либідь, 1994. – 245 с.

Не обійдений увагою Василянський Чин і в працях іноземних дослідників, надто ж тих, які писали у 30–50-х рр. XX століття. Це, наприклад, праця Карла Естрейхера “*Bibliografia Polska*”, т. XXIX–XXXIV (Kraków, 1933–1951), яку інший бібліограф, Михайло Ваврик назвав “епохальною”: тут, поряд з іншими, вміщені довідки і про василіян¹³. Ще більше цінного матеріалу про ЧСВВ подали польський Біографічний словник¹⁴, а також – у своєму нарисі – А.М.Амман¹⁵. Стаття про василіян вміщена і в “Энциклопедическом словаре”, що вийшов 1993 р. у Москві¹⁶.

Отже, бібліографія загальноісторичних та релігійно-церковних видань, в яких бодай частково віддзеркалена діяльність ЧСВВ, занадто широка, а тому виходить за рамки історіографічно-джерельного розділу. Скажімо, праця о. Ісидора Патрила, ЧСВВ, “Джерела і бібліографія історії Української Церкви” вийшла у трьох томах, які охоплюють понад чотири тисячі різних видань і публікацій з історії Української Церкви. В кожному томі один із розділів присвячений діяльності чернечих Чинів, у тому числі і Василянського. Загальний обсяг цих трьох томів – понад тисяча сторінок. У друці четвертий том цієї ж Бібліографії – і так само осяжний та ґрунтовний. Три попередні томи вийшли в “Записках ЧСВВ” у 1970–1990-х роках.

Тим-то цікавих відсилаємо до цього монументального інформатора, хоча, як зазначає о. Патрило, його ніколи не буде закінчено. Публікації про Церкву й ЧСВВ множаться з кожним днем. Заразом адресуємо бажаючих і до

^{13/207} *Ваврик М.* Бібліографічний огляд історії Василянського Чина за 1935–1950 рр. // *Analecta OSBM, sectio II, vol. III (IX), fasc. 1-2.* – Romae, 1958. – S. 237-276.

^{14/719} *Polski Słownik Biograficzny, t. I-VII.* – Kraków, 1935–1949.

^{15/704} *Amman A.M.* Abriss der ostslawischen Kirchengeschichte. – Wien, 1950. – С. 30-38.

^{16/178} Див.: *Базиліане. Християнство // Энциклопедический словарь у 3-ох т.* – Москва: Большая Российская энциклопедия, 1993. – Т. I. – С. 157.

“Бібліографічного огляду історії Василянського Чина за 1935–1950 рр.”, що його скрупульозно опрацював о. Михайло Ваврик, ЧСВВ, – а тим часом перейдемо до *другої частини* літератури про василян – до видань про окремі монастирі, що теж допомагає творити суцільне полотно діянь Чину. І ткали це полотно як світські автори, так і церковні. Звернемося спершу до церковних. І насамперед – до джерел. 10 жовтня 1888 року у Львові, в приміщенні Ставропігійського інституту, відкрили археологічно-бібліографічну виставку, яка привернула увагу галицьких любителів старовини, серед них Івана Франка. У першому залі були виставлені рукописи XVI–XVIII століть, з-поміж яких виділявся “Синопис” Пліснесько-Підгорецького монастиря. І невдовзі Франко опублікував у журналі “Кіевская Старина” невелику розвідку “Літопись Подгорецкаго монастыря” з коротким викладом змісту¹⁷.

Ще до Франка цим “Синописом” цікавилися о. Варлаам Компаневич, ЧСВВ (1838)¹⁸, крилошанин Антін Петрушевич, який вмістив фрагмент цього твору у своїй “Сводной Галицко-Русской літописи съ 1600 по 1700 годъ” (1874). І, нарешті, редактор “Записок ЧСВВ” Йосафат Скрутень, який опублікував “Синопис” повністю¹⁹. Підгорецький “Синопис”, безумовно, – одна з вагомих монастирських хронік, причому, як пояснює о. Патрило, “написана в церковно-руській мові, з додатком різних грамот, реєстрів та інших побічних записів”. І доведена ця хроніка до 1715 р., “однак найбільше місця та уваги присвячено в ній рокам 1662–1699”²⁰.

^{17/108} Кіевская Старина, т. XXX, кн. 7. – Кієвъ, 1890. – С. 121-128 (підпис – Мирон). Див. також: *Франко І.* Зібр. творів у 50 томах, т. 28. – Київ, 1980. – С. 323-329.

^{18/128} Див. його публікацію у газеті “Lwowianin”, 1838, III [VII]: “Wiadomość o Podhorcach i Klasztorze bazyliauskim...”

^{19/98} ЗЧСВВ, 1924, т. I, вип. 1, с. 92-103; 1925, т. I, вип. 2-3, с. 306-313; 1927, т. I, вип. 4, с. 580-591; 1928, т. III, вип. 1-2, с. 156-164.

^{20/501} *Патрило І.* Джерела і бібліографія історії Української Церкви // ЗЧСВВ, секція I, т. XXXIII. – Рим, 1975. – С. 61.

До таких найдавніших документів належать і “Літопис Кристинопільського монастиря між літами 1763–1785”, що його “у виїмках” опублікував “Календар “Місіонаря” на 1925 рік²¹, і “Лаврівська хроніка (1771–1882)”, яку в скороченому варіанті оприлюднив Михайло Ваврик²², і хроніки – ще старіші – з документами монастирів у Супраслі, в Коложі коло Гродна (“між роками 1505–1829”) та у Вільні (1572–1767)²³.

Чимало інформації про окремі монастирі вміщено і в численних публікаціях Йосафата Скрутєня²⁴, а особливо знаного василіянського бібліографа Романа Луканя, зокрема в часописі “Нова Зоря”²⁵. У тій же газеті

^{21/42} Див. також: Лїтопись монастыря оо. Василіянъ въ Кристинополи одъ его основаня 1763 до 1890 р. / Уложивъ Василь Чернецкій, парохъ зъ Сїльця белского. – Львовъ, 1893. – 76 с.

^{22/24} ЗЧСВВ, секція II, т. II (VIII), вип. 1-2. – Рим, 1954. – С. 65-94, 410-418. Див. цього ж автора: З Лаврівського Дипломатаря // ЗЧСВВ, секція II, т. III (IX), вип. 1-2. – Рим, 1958. – С. 404-428. Це доповнення до “Хроніки”, виписане о. Вавриком, реєстр грамот, легатів і актів.

^{23/20} Див.: Археографическій сборникъ документовъ относящихся къ исторіи сїверо-западной Руси, т. IX, с. 10-486; т. X, с. 8-391, т. XII, с. 5-230. – Вильна, 1867-1904.

^{24/99} Див.: Коротенький огляд Василіянських монастирів в Галичині // Христ. календар “Місіонаря” на 1923 рік. – Жовква, 1922. – С. 99-120.

^{25/111, 99} На сторінках “Нової Зорі” вміщені такі статті о. Луканя: “Василіянські монастирі в Станиславівській єпархії” (1935, числа 31, 35, 37 і окремо); “Крехів” (1935, ч. 41); “Василіянські монастирі в Тербовельщині” (1937, ч. 1 і окремо); “Василіянські монастирі Львівської архієпархії” (1937, числа 32-33, 35); “Василіянські монастирі в Перемиському повіті” (1938, ч. 30); “Василіянські монастирі на Покутті” (1938, ч. 53); “Василіянські монастирі в Карпатській Україні” (1939, ч. 1). Р. Лукань також автор розвідок: Початки добромільських василіян // Альманах василіянських богословів. – Жовква, 1933; Василіяни в Самборі // Літопис Бойківщини, IV. – 1934; Василіянський

о. Макарій Каровець розповів про монашу обитель у Бучачі²⁶, а о. Маркіян Марисюк – у Гошові²⁷.

Цілу низку публікацій (в тому числі й окремих видань) про монастирі залишили нам історики світські: про Добромиль – Площанський²⁸, про Умань – Геленіуш²⁹, про Холм і Замостя – Петров³⁰, про Почаїв – Хойнацький (зокрема про період, коли ця славна обитель була у віданні ЧСВВ)³¹. Про Крехів та деякі інші монастирі розповів Яків Головацький³², а про Святоонофріївський монастир у Львові – Василь Щурат (1908).

монастир в Березвечі // Календар “Місіонаря” на 1936 рік; Василянський монастир у Лаврові // Правда. – 1939. – Ч. 2; 250-ліття побуту ОО. Василян в Жовкві // Календар “Місіонаря” на 1942 рік; Про василянські монастирі в Україні // Там само.

^{26/331} *Каровець М.* Серце Поділля – Бучач // Нова Зоря. – 1939. – ЧЧ. 1, 8-10, 12, 15.

^{27/429} *Марисюк М.* Ясна Гора в Гошеві: в 200-літню річницю перенесення чудотворної ікони Богоматері на Я. Гору. – Жовква, 1937. – 30 с. Під такою ж назвою (“Ясна гора в Гошеві”) у серії “Українська духовна бібліотека” вийшла книга о. Марка Дирди, ЧСВВ (Нью-Йорк, 1972. – 242 с.).

^{28/528} *Площанскій В.* Добромиль, монастирь ч. св. Василя В. и несколько словъ объ отношеніях города // Науковий збірникъ Галицко-русской матицы. – Львовъ, 1867.

^{29/710} *Helleniusz E.* Wiadomość historyczna o Zgromadzeniu XX. Bazylianów w Humanii. – 1857. – S. 3-45.

^{30/521} *Петровъ Н.* Забытыя иноческія обители (монастыри Холмскій и Замостьскій въ общей судьбѣ русско-уніатскаго монашества) // Кіевская Старина. – 1882. – № 7. – С. 1-41; № 8. – С. 199-242.

^{31/658} *Хойнацкій А.* Почаевская Успенская Лавра: историческое описаніе. – Почаевъ, 1897. – 524 с.

^{32/253} *Головацкій Я.* Монастыри Юго-Западной Россіи вообще и Креховскій монастирь // Памятники русской старины. – VII. – Спб., 1885. – С. 324-337.

З міжвоєнного двадцятиріччя відзначимо газетні публікації Осипа Назарука про сім різних монастирів Галицької Провінції³³, розвідку Йосифа Кладочного про василіянський монастир у Варшаві³⁴, Теофіла Коструби про чернечі доми василіян у Белзі³⁵. І цілий ряд інших матеріалів, переповісти яких годі, та й немає потреби. Одначе варто згадати цінне дослідження Йозефа Йодковського “Świątynia warowna na Kołozu w Grodnie”, задля якої вчений уточнив і виправив немало місць з “Хроніки” Гродненського монастиря, що її написав архимандрит цієї обителі Ігнатій Кульчинський – перший відомий історик УГКЦ. Працю Йодковського, вважає Михайло Ваврик, можна зарахувати до найкращих передвоєнних публікацій з історії Василіянського Чину³⁶.

Після Другої світової війни (40–80-і рр..) видання про чернечі осідки василіян з’являлися лише за кордоном, де члени Чину продовжували діяти відкрито й плідно. З’явилася там і книга Михайла Ваврика “По василіянських монастирях” (1958 р.), в якій автор подавав історико-пізнавальні, багаті фактажем нариси чотирнадцяти василіянських монастирів, які донедавна діяли в західних областях України, а в радянську добу були перетворені в інтернати, склади та інші звалища. “Яке розлоге – оте василіянське цвинтарище! – гірко вигукував о. М.Ваврик, – розвернулося воно від Сяну по Збруч, з Подністров’я до Потисся: всюди збезчещені Божі святині, розбиті престоли, розкинуті кивоти, невимовний звал апокаліптичних руїн прибив віковий дорібок чернечих поколінь”. Заховалося тільки по книжках і

^{33/462} Назарук О. По наших монастирях // Нова Зоря, 1932–1939. А саме: Добромиль. – 1932. – Ч. 2; Жовква. – 1934. – Ч. 1; Крехів. – 1934. – ЧЧ. 25, 26; Краснопуца. – 1935. – Ч. 1-3; Кристинопіль. – 1935. – Ч. 31 (не докінчене); Гошів. – 1937. – Ч. 32; Дрогобич. – 1939. – Ч. 26.

^{34/3,98} Див.: ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 1, спр. 410, а також: ЗЧСВВ, т. III, вип. 3-4. – Львів, 1930. – С. 582-591.

^{35/354} Окрема відбитка: Жовква, 1938. – 23 с.

^{36/207} Ваврик М. Бібліографічний огляд. – С. 273.

журналах їхнє славне минуле. І ось тут черпаємо з них жмінку даних про кожну нашу передвоєнну василіянську обитель, щоб закріпити на папері історичну сільветку кожної з них і таким чином не спустити з ока ні одної цеголки, яка входила в могутню будівлю Василіянського Чину в Галицькій та Карпатській Україні”³⁷.

Михайло Ваврик продовжував розробляти тему окремих монастирів і безпосередньо тих, які були на Перемищині, Теробовельщині й Бойківщині³⁸, готував також синтетичні праці про Чин (про що мова йтиме пізніше). Тим часом свою книжку – про Гошів³⁹ – писав о. Марко Дирда, ЧСВВ, відомий своїми репортажами про руйнування “першими совітами” монастирів у Гошеві, Львові (св. Онуфрія), Станиславові, Лаврові, Жовкві, Крехові, Бучачі і про другий прихід “визволителів” на Ясну Гору⁴⁰ (у вересневім числі “Світла” за 1983 р. є зворушуюча оповідь про перебування в Гошеві о. Андрія Бандери та його ставлення до тодішніх подій).

Емігрант Михайло Ваврик не дожив до національного відродження та відновлення державності України (пом. 1984 р.). Не дожив і Марко Дирда (пом. 1979). Але дочекалися цього знаменного часу інші. І в пресі появилася ряд статей про відновлені чернечі доми та місійне утвердження василіян на

^{37/133} *Ваврик М.* По василіянських монастирях. – Торонто: В-во й друкарня ОО. Василіян, 1958. – С. 261.

^{38/215, 216} Див.: Василіянські монастирі в Перемиській землі // Перемишль – західний бастион України. – Нью-Йорк; Філядельфія, 1961. – С. 86-96; його ж: Василіянські монастирі в Теробовельщині // Теробовельська земля. – Нью-Йорк, 1968. – С. 194-207; його ж: Історичний нарис чернечого життя і василіянські монастирі на Бойківщині // Бойківщина. – Філядельфія; Нью-Йорк, 1980. – С. 251-290.

^{39/284} Ясна Гора в Гошеві. – Нью-Йорк: Вид-во ОО. Василіян, 1972. – 242 с.

^{40/154} Ці репортажі переказав о. А. Пекар у своїй публікації “Василіяни під більшовиками” // Світло. – Торонто, 1983. – ЧЧ. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12; 1984. – ЧЧ. 1, 2, 3.

сході України. Матеріали на цю тему публікували місячники “Світло” та “Місіонар”, інші релігійні та світські часописи⁴¹.

Вийшли і нові книги: “Монастир Отців Василян Чесного Хреста Господнього в Бучачі” (1997; автор – Я.Стоцький); “Монастирі Івано-Франківська (Станіслава): перша половина 20 ст.” (1998; М.Вуяко); “Історія Боронявського монастиря”, що її написав І. Клованич (1999), і це вже видання друге, ілюстроване. 1999 р. у видавництві “Місіонер” появилися і три буклети про Лаврівський, Крехівський монастирі та Святоонофріївський у Львові; 2000 р. опублікована розвідка Михайла Шведа “Спаський та Лаврівський монастирі – осередки духовності й культури в Галичині”; цього ж року було перевидано “Пам’ятку з Крехова”. 2001 р. в Ужгороді світ побачила ґрунтовна монографія Олександра Ороса “Грушівський монастир і початки кириличного слов’янського книгодрукування: штрихи з історії українського друкарства” (268 с.). Наприкінці 2002 р. з друку вийшла ще одна праця “Крехів: дороги земні і небесні”, яку написав автор цих рядків. У цій книзі історія Крехівського монастиря подана на тлі історії всього Василянського Чину та історії України взагалі. Робота над цією монографією і підказала ширшу тему: “Монаший Чин Отців Василян у суспільно-культурному житті України”.

Третю частину нашого історіографічно-джерельного розділу становлять синтетичні праці про ЧСВВ. Як відомо, 1924 р. до василянської періодики (“Місіонар”, “Поступ”, “Наш приятель” та ін.) долучилося ще одне небуденне видання – “Записки Чина св. Василя Великого”, що їх почав провадити у Львові–Жовкві о. Йосафат Скрутень. “Та хоч ся історична подія представляє собою немале значіння, – писав у “Передмові” головний редактор “Записок...”, – все-таки досі вона не знайшла в нас такого зацікавлення й освітлення, на яке справді заслуговує. Тільки випадково і без належної системи займалися нею поодинокі люди, надаючи їй більше загальний

^{41/664} Див., наприклад: *Володимир*. Василянські монастирі // Світло. – 1990. – Ч. 12. – С. 423-424; *Цимбалістий В.* Відродження василянських монастирів в Україні // Календар “Світла” на 1992 рік. – С. 48-68.

характер (як пр. О.Огоновський і М.Грушевський), або обмежуючись лише на спеціальних працях (пр. Н.Коссак), і то не раз дуже частинних”⁴². Це видно й з наведеного вище списку літератури – як надто широкої, принагідної, так і локальної: тільки про окремі монастирі. Що й турбувало о. Скрутеня. “Ще менше узгляднена сама історія Чина, – підсумовував він. – Поза деякими працями на чужих мовах, про Чин св. Василя Вел. не маємо жодної своєї студії, ні одної монографії, ні навіть загального огляду”⁴³.

Йосафат Скрутень мав рацію. Хоча вже й до 1924 р. була спроба в тій чи іншій формі дати якомога повнішу панораму ЧСВВ, причому з використанням архівних матеріалів. Такою є праця М.Кояловича “Исторія Базиліанскаго Ордена” у збірнику “Христіанское чтеніє” за 1864 рік, т. I, с. 11-75, 419-464, а також записки консультора Галицької Провінції ЧСВВ Луки Сульжинського, вміщені 1868 року у “Трудахъ Кіевской Духовной Академіи” п.з. “Краткія извѣстія о положеніи Базиліанскаго Ордена и разныхъ переменъ въ его управленіи отъ 1772 г. до 1811 г.” (т. III, с. 147-168; т. IV, с. 100-144, 245-302).

Свої “Краткіє известія...” Сульжинський написав польською мовою, а відомий вчений Н.Петров переклав їх на російську та оздобив численними примітками. Сам Петров через два роки опублікував у тих же “Трудахъ КДА” і свою працю про ЧСВВ “об’ємом та багатством матеріялу досі ще (тобто на 1975 р. – П.Ш.) найбільшу”⁴⁴. Почав він від реформи Рутського (1617), а закінчив 1795 роком, коли відбувся третій поділ Польщі. До наступних трьох літ лише зібрав матеріали, але опрацювати не встиг. “Праця, – відзначав І. Патрило, – написана з навітленням не католицьким і не українським”⁴⁵.

Ці наукові розвідки за обсягом просторі, але вміщені в журналі, серед інших статей. Зате XII том “Археографическаго сборника документовъ,

^{42/582} ЗЧСВВ, т. I, вип. 1. – Жовква, 1924. – С. 6.

^{43/582} Там само. – С. 7.

^{44/501} *Патрило І.* Джерела і бібліографія... – С. 251.

^{45/501} Там само.

относящихся къ истории сѣверо-западной Руси” (Вильна, 1867–1904, тт. I–XIV) цілком присвячений Василянському Чинуві (с. 48–230). Тут вміщена і коротка історія Чину (48 с.), і тексти 26 капітул за 1617–1709 рр., і Правила Рутського, і різні Акти.

Ще одним джерелом для вивчення історії Чину є і “Життєписи василіян” митрополита Льва Кішки (а точніше – як вважають – о. Івана Олешевського, ЧСВВ) з початку XVIII століття⁴⁶, і “Життєписи”, що їх уклав о. Балик⁴⁷, і “Листи василіян на землях України й Беларусі” у двох томах, що їх упорядкував та підготував до друку по-латині Атанасій Великий⁴⁸, і різноманітні каталоги⁴⁹ й пом’яники⁵⁰. Чимало важливої інформації сконцентровано і в

^{46/98} Ці “Життєписи” з рукописного збірника вибрав та опублікував (латинською мовою) Йосафат Скрутень. Див.: ЗЧСВВ, тт. I, II, III, IV. – Жовква, 1924–1932.

^{47/180} Балик Б. “Катафалк чернечий” василіян XVII–XVIII ст. (Рукописна збірка життєписів василіян) // ЗЧСВВ, секція II, т. VIII (XIV), вип. 1–4. – Рим, 1973. – С. 67–98. Закінч.: ЗЧСВВ, секція II, т. XII (XVIII), вип. 1–4. – Рим, 1985. – С. 269–310. Див. цього ж автора: Монастирі Перемиської єпархії за владництва Іннокентія Винницького (1679–1700) // ЗЧСВВ, секція II, т. III (IX), вип. 1–2. – Рим, 1958. – С. 69–97.

^{48/98} Див.: т. I, 368 с.; т. II, 374 с. – Рим, 1979. Збирати в архівах ці листи-документи (а їх 370!) о. Великому допомагав о. д-р Порфірій Підручний, один з найавторитетніших істориків ЧСВВ.

^{49/46} Див., напр.: Лукань Р. Elenchus Catalogorum O.S.B.M. 1773/4–1937/8 (Catalogus OSBM Sti Josaphat Prowinciae SS. Salvatoris ineunte anno 1938. – Zowkwa, 1938, pp. 54–58. Тут подано опис 55 василіянських каталогів від 1773/4 по 1937/8 роки.

^{50/85} 1966 року латинською мовою у Римі вийшов загальний Пом’яник померлих отців і братів упродовж 1882–1965 років. Тут увічнено 320 імен. Див.: Василянський Вісник. – Рим, 1966. – Ч. 4. – С. 20.

розвідках про Йосифа Рутського – а це 350 позицій⁵¹; так само осяжна бібліографія про св. Йосафата (Кунцевича), вміщена у монографії “Святий Йосафат Кунцевич: його життя і доба”⁵².

Всі ці матеріали – документи та первісні дослідження – спонукували до більш синтетичного підходу і висвітлення розмаїтої діяльності ЧСВВ. І от 1867 р. у Львові у світ вийшов перший обширний “Шематизмъ Провінції св. Спасителя Чина св. Василя Великого въ Галиції”, що його уклав архівіст Михайло Коссак. У цьому “Шематизмі” подані довідки про всі чотирнадцять монастирів, які zostалися в Галицькій Провінції після касати. Промовистим є і “Короткій поглядъ на монастыри и на монашество руске отъ заведеня на Руси вѣры Христовой ажъ по нынѣшное время”, в якому реконструйована історія Василянського Чину з усіма його колізіями та здобутками, подані списки численних монастирів у їх просторово-часовій тягlostі, причому з невеличкими довідками-коментарями.

Невдовзі після виходу “Шематизму” М. Коссака невелику, але так само осібну працю про “історичне значення Василянського Чину для Української Католицької Церкви” видав по-німецьки І.Іванович (1885)⁵³. Свій екскурс у

^{51/418} Лукань Р. Рутськівська бібліографія за роки 1936–1938 // Нова Зоря. – 1938. – Ч. 1-43, січень–червень.

^{52/594} Див.: Соловій М. і Великий А. Святий Йосафат Кунцевич: його життя і доба. – Торонто, 1967. – 463 с. Автори цієї монографії вказують наприкінці тексту на 9 джерел, 24 життєписи та 88 статей про св. Йосафата. І це твори основні, але далеко не всі, наприклад 1986 р. у Польщі вийшов біографічний нарис “Jozafat Kuncewicz”, що його написав польський автор Тадеуш Жихевич. Див. також: Ваврик М. Бібліографічний огляд.... Розділ III. Св. Йосафат і митр. Йосиф Рутський. – С. 246 і далі.

^{53/712} Iwanowicz I. Ueber die historische Bedeutung des Basilianerordens in Galizien und seine gegenwärtigen Verhältnisse. – Leipzig: Gustav Wolf, 1885. – S. 40.

діяльність ЧСВВ за півстоліття від Реформи 1882 р. здійснив Йосафат Скрутеня – і опублікував про це у франкомовному часописі статтю⁵⁴. Довідку про василіян написав й І. Назарко, але для “Енциклопедії Українознавства”⁵⁵.

Попри спроби дати більш-менш повний зарис усього Чину, з’явилися нариси і про окремі Провінції як у старому краю⁵⁶, так і за межами України. Щодо закордону, то це “Ювілейний альманах василіянських студентів у Бразилії” (1946), в якому увічнено діяння членів ЧСВВ у цій латиноамериканській країні, а також “Пропам’ятна книга оо. Василіян у Канаді”, назва якої говорить сама за себе. “Пропам’ятна книга” охопила п’ятдесят літ служби Богові й народові (1902–1952) і вийшла 1953 р. в Торонті. За кордоном, у Нью-Йорку, до читачів пішла і праця Мелетія Войнара “Василіяни в українському народі” (1950) – праця за обсягом невелика, але містка. Зате великим як за форматом та кількістю сторінок (217), так і за текстовою насиченістю виявився “Нарис розвитку Василіянського Чина XVII–XX ст.”, що його 1979 р. видав у Римі уже нам знаний Михайло Ваврик. “Нарис” складається з трьох частин: стислої історії ЧСВВ, списків 427 чернечих василіянських домів та великої топографічної карти “з позначенням монастирів на всій колишній території Київської митрополії”. Це корисна лектура як для василіян, так і для тих, хто занурюється в їхню минувшину. “Нарис” вийшов як 40-й том ЗЧСВВ, секція I. – Рим, 1979. М. Ваврик був також співробітником великої італійської енциклопедії “Dizionario degli istituti di perfezione”, яку поповнив своїми статтями про Сестер Служебниць, Сестер Василіянок та Отців Василіян.

^{54/720} *Skruteń J.* Un demi siècle d’histoire de l’Ordre des Basiliens (1882–1932). Essay de Synthèse. “La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques”. – Varsovie, 1933. – III. – P. 97-110.

^{55/453} Див.: Енциклопедія Українознавства, т. 1 / Перевидання в Україні. – Львів: НТШ, 1993. – С. 213-215.

^{56/} Див.: ЗЧСВВ, секція II, т. XI (XVII), вип.1-4. – Рим, 1982; ЗЧСВВ, секція II, т. XIII (XIX), вип. 1-4. – Рим, 1988.

І все ж ні “Шематизм” 1867 р., ні книги Войнара, Ваврика чи узагальнюючі публікації про ЧСВВ у наукових збірниках та часописах не могли задовольнити попит на всеохопну розповідь про василіян, тим більше, що материкова “мовчазна Церква” (як її називали в діаспорі) заговорила, була проголошена державна незалежність України.

“Повної і документальної історії Василянського Чину св. Йосафата досі ніхто ще не написав, хоч були окремі постанови генеральних капітул Чину (з 1976, ч. 15; 1982, ч. 27 та 1988, ч. 24) і домагання окремих членів Чину, щоб таку історію підготувати. Правда, були деякі спроби, але вони не увінчались успіхами. До цього діла забирались трьох Отців Василян (М.Войнар, А.Великий і М.Соловій), але жоден із них не встиг її завершити”⁵⁷.

До такого невтішного висновку дійшли сучасні історики-василіяни, які взялися виправити становище. Бо і з трьох згаданих учених ні Войнар, ні Ат. Великий вже не жили. Але продовжував працювати Мелетій Соловій, а з ним такі видатні дослідники, як Атанасій Пекар, Порфірій Підручний, Ісидор Патрило, Севастіян Сабол, Володимир Бурко та Володимир Ковалик. Вони й підготували фундаментальний як на даний час “Нарис історії Василянського Чину святого Йосафата”, який 1992 р. пішов з Риму між люди⁵⁸.

Як підкреслювалось у нотатці від редакції, “основою цього Василянського Чину були східні монастирі, що поставали на Русі від початків християнства. Протягом 17–18 сторіч велика частина цих давніх монастирів злилась із Василянським Чином. Саме тому цей “Нарис” ми починаємо від статей про монашество в Київській Русі”⁵⁹. А далі доба занепаду чернецтва, його реорганізація після Берестейської унії (1596) та діяльність у наступні роки – аж до 1839 р., коли Чин на територіях, захоплених царатом, було ліквідовано.

^{57/463} Нарис історії Василянського Чину святого Йосафата. – Рим: В-во ОО. Василян, 1992. – С. 5.

^{58/463} “Нарис” вийшов як 48-й том ЗЧСВВ, секція І. – Рим, 1992. – 640 с.

^{59/463} Там само. – С. 5.

Однак до 1864 року (від 1810 р.) діяла Провінція Холмська, аж до 1946 р. – Галицька (опісля провадила свою працю підпільно); довго, до березня 1947 р., функціонували василіянські монастирі в Закарпатті, поки не були радянською владою зліквідовані, а ченці ув'язнені... Про все це розповідають окремі розділи “Нарису”. Як і про жертвну працю василіян в Румунії, Угорщині, Чехословаччині, Польщі та країнах поселень (Канаді, США, Бразилії, Аргентині). Отож-бо закрій цього “Нарису” надзвичайно широкий, ґрунтовний. Його автори розглядають різні аспекти діяльності Чину: організаційний, душпастирсько-місійний, культурно-освітній, статистично-адміністративний та навчально-виховний.

Проте політичні моменти – а вони нерідко бували дуже яскраві – залишаються в тіні: наприклад, причетність василіян до створення Головної Руської Ради під час “Весни народів” 1848 р. чи їхня участь у Визвольних змаганнях у 1917–1921 рр. та державотворенні. Або творчо-духовна та організаційна співпраця з Сестрами Василіянками, що проявилось в реформуванні Отцями Василіянами жіночих монастирів та в допомозі у веденні їхнього шкільництва.

У тій же нотатці від редакції пояснювалося, що весь матеріал (частково вже друкований в “Записках ЧСВВ”) зібрано в одній книзі для того, “щоб він був легкодоступний для членів Чину і для українських істориків, які цікавляться минулим Василіянського Чину”⁶⁰. Це тим більше важливо, що національно-культурна праця василіян протягом століть викликає не тільки схвалення, як у публікації О.Федик “Василіяни – феномен лицарства і жертви”⁶¹, а й різке несприйняття, свідченням чого є монографія “Свята Почаївська Лавра”, яку написав митрополит Іларіон Іван Огієнко. Друга назва

^{60/463} Нарис історії Василіянського Чину... – С. 6.

^{61 /626} Дзвіниця. Вісник Провінції ОО. Василіян Найсвятішого Спасителя в Україні. – Львів, 1999 – № 8. – С. 10; передрук: Світло. – 1999. – Ч. 9, вересень. – С. 316.

на розвороті – “Фортеця православія на Волині...” з підзаголовком “Церковно-історична монографія”⁶². Монографія як науковий твір передбачає посилання на джерела, переконливу аргументацію фактів, зважений підхід до теми. Нічого цього в названій праці нема. Досить глянути на зміст, і вже заголовки окремих частин та параграфів говорять про крайню тенденційність автора. Наприклад: “В уніятській пастці”, “Як затягнуто в унію Почаївського монастиря”, “В уніятському полоні”, “Завдання василіян – винародовлювати українців”. Загалом нічого позитивного в діяннях василіян цей глава Греко-Православної Церкви в Канаді не знайшов. Про уніятів він пише як про якихось чужинців, як про лютих ворогів, до того ж ще більших, як царат та його посіпаки. Він бачить єдине – “смертоносність унії для України” (с. 164).

Як не дивно, але цей недружній випад проти василіян (котрі, до речі, у 1933–1939 рр. майже безкоштовно друкували Огієнків журнал “Рідна мова”) співпав із антикатолицькою акцією, яку провадили в різних частинах світу комуністичні ідеологи та їхні поплічники. 1966 року тодішній протоархимандрит Чину Атанасій Великий з жалем констатував, що в Україні йшла “сильна урядова кампанія для того, щоб розірвати зв’язок між василіянами і народом...”, що їм закидали “чужу агентуру, нехтування українськими національними інтересами, зраду східного християнства і т.п.”; їх звали “латинізаторами, поляками, ворогами народу і трудящого класу”⁶³.

За його словами, у тому ж часі в українській діаспорі йшло “майже паралельне намагання знеможливити і утруднити оті історичні і природні стосунки між василіянами і українським народом приблизно за тотожними гаслами. Це явище болюче, шкідливе і тяжко несправедливе”. Атанасій Великий говорив про деякі одиниці, а навіть деякі угруповання, які нищили

⁶² /²²³ *Митрополит Іларіон [Огієнко І.]*. Свята Почаївська Лавра: Церковно-історична монографія. – Вінніпег, 1961.

⁶³/⁴³⁶ *Василіяни і українська громада // Василіянський Вісник*. – 1966. – Ч. 4. – С. 11.

добре ймення василіян; це також часописи “Українське життя” (Чікаго) і “Новий Шлях” (Вінніпег), які “установили себе цензорами життя, поведінки та праці Василіянського Чину в минулому і сучасному”⁶⁴.

Генеральна Курія ЧСВВ змушена була опублікувати Декларацію, в якій наголошувала, зокрема, що: “1. Ченці василіяни жили і діяли, живуть і діють завжди в тіснім пов’язанні з інтересами української Церкви і народу, наскільки на це дозволяли і дозволяють загальні церковні, народні чи політичні обставини; за 900 літ своєї історії на українських землях василіяни зросли з українським народом, і всяке намагання їх з ним порізнити слід уважати шкідливим і таким, що лежить хіба в інтересі ворожих сил, ворожих українському народові та його Церкві”⁶⁵.

Промовистий і другий пункт, який у викладі о. Ат. Великого звучить так: “Василіянський Чин не є чужою для української народної громади організацією, тобто якимсь колоніальним чернецтвом на українських землях, але виростає і зростає кожночасно з синів цього ж народу – таких, якими вони є в дану історичну добу, тобто з усіма позитивними і негативними ціхами української громади; як у минулому, так і сьогодні василіяни розділяють вповні долю і недолю української Церкви: розбиті, заневолені, розпорошені й переслідувані в Батьківщині; розсіяні на конечних корисних і потрібних працях серед українських людей в діяспорі, з повною посвятою своїх сил, здоровля, а навіть свободи і життя”⁶⁶.

^{64/223} Василіяни і українська громада // Василіянський Вісник. – 1966. – Ч. 4. – С. 11.

^{65/223, 224} Там само. – С. 13-14. Водночас варто нагадати, що з подібною Декларацією о. Ат. Великий виступав і раніше, зокрема 1965 р., підкреслюючи, що антивасиліянська пропаганда “вкладається вповні в загальну програму тих сил, які сьогодні працюють на знищення укр. Церкви, а в тому і Василіянського Чина як її складової і невід’ємної частини”. Див.: Василіянський Вісник. 1965. – Ч. 3. – С. 12.

^{66/223} Василіянський Вісник. – 1966. – Ч. 4. – С. 14.

Він також підкреслював, що вікове поневолення, розчленування, церковне розбиття, чужі впливи та внутрішня боротьба “дораджували нашим історикам порушувати такі справи лише поверхово і часто за вказівками, а то й наказами й замовленнями згори; або взагалі таких справ не торкатись, ідучи протореними стежками і шляхами. У цьому наша церковна історіографія не здала іспиту. І це триває донині”. Тобто до 1974 р., коли протоархимандрит Великий писав це “Вступне слово” до монографії Матвія Стахіва “Христова Церква в Україні. 988–1596”⁶⁷.

Втім, антивасиліянська (як і антикатолицька) пропаганда не вщуває й сьогодні. І про це, зокрема, свідчить “Історія Української Церкви”, що її написав і 1992 р. видав о. Кость Панас – як зазначено в анотації, викладач історії в українській католицькій семінарії. Зауважимо також, що минулого (тобто 1991 р.) року цей “посібник для семінаристів” вийшов накладом п’ять тисяч примірників і розійшовся протягом місяця. К.Панас пише: “Василіянський чин, який під час боротьби з ворогами повинен був стати авангардом Церкви, зіграв роль “троянського коня” і тим самим був винен у руїні Католицької Церкви російським царизмом. Василіяни, твердить цей автор, “не були патріотами української Церкви”; вони ж “захоплювали всі важливі церковні посади, кращі парохії, деканати, маєтки та не приймали до своїх духовних семінарій кандидатів на світських священиків”. З писань Панаса виходить, що василіяни – це не покликані Богом люди, які зреклися земних благ, родинного щастя, публічної кар’єри, – а якісь пришельці-займанці, які мало не зі зброєю в руках захоплювали владу в Церкві (а може, і в державі?) та зневажали священиків “білих”.

У фарватері інерційних критиків Чину йде і відомий діаспорний дослідник історії Галичини Іван-Павло Химка. “В уніатській Церкві, – продовжує він, – багатство й освіта були привілеєм невеликого прошарку монахів-василіян, які монополювали вищі посади в церковній ієрархії

^{67/597} *Стахів М.* Христова Церква в Україні. 988–1596. – Львів: Стрім, 1993. – С. XXV.

та багатші парафії й відмежувалися від основної маси священників та віруючих”⁶⁸. Але як і чому відмежувалися, чому були “монополістами” – ані слова. Некоректний і вираз: “Йосиф II “загнуздав” орден василіян...” (с.75). Ніби перед тим Орден був розгнузданий і свавільний. В той же час треба відзначити містку розвідку цього автора “Релігія й національність в Україні другої половини XVIII–XX століть” (Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 55-65), а особливо його англomовну монографію “Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. – Montreal; Kingston; London; Ithaca: McGill-Queen’s University Press, 1999. – 236 с.

Безумовно, деякі закиди обсерваторів діяльності Чину слушні. Адже василіяни теж люди, допускалися помилок, особливо до Добромильської реформи. Проте ці помилки не настільки суттєві чи визначальні, аби заслонити всі ті здобутки та жертви, про котрі (як і про помилки) йтиметься в розділах наступних.

Он чому об’єктивно проаналізувати парадигму дійсної заангажованості василіян у національно-культурному й політичному житті України є не тільки потребою науки, а й до певної міри громадянським обов’язком – причому обов’язком історика не церковного, а світського. В такому разі ця праця може стати своєрідним доповненням до згадуваного вище “Нарису” історії ЧСВВ, позаяк виконана під специфічним кутом зору, із залученням найновіших даних, як і публікацій та видань давніших (котрі зазначені в цьому огляді передніше), в тому числі й матеріалів архівних. А це фактично неосяжний масив. Так, в інвентарному описі василіянських документів у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України зафіксовано 1830 позицій. Це давні видання релігійної і богослужбової літератури, теологічні трактати, збірники проповідей, рукописи лекцій, що їх

^{68/656} *Химка І.-П.* Греко-Католицька Церква і національне пробудження у Галичині 1772–1918 // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. – 1993. – Ч. 1. – С. 74.

читали василіянські професори, монастирські хроніки, інвентарі та поминальники, метричні книги, каталоги членів Чину, списки жертводавців, реєстри церковних відправ, копій документів майново-фінансового характеру, урядові розпорядження, обіжники, кореспонденція ченців, історичні довідки про василіянські монастирі, зокрема ті, що були приречені на ліквідацію. Ще обширніший Василіянський фонд (№ 684) у Центральному державному історичному архіві України в м. Львові: у двох його описах занотовано 3352 і 265 одиниць збереження. Тематика матеріалів тут приблизно така ж, як і у Відділі рукописів ЛНБ. Особливо багато монастирських інвентарів, хронік, проб писати історію тієї чи іншої обителі. Вартісними є й особисті фонди Отців Василіян: Романа Луканя (364), Йосафата Скрутеня (376), а також окремі фонди в історичних архівах Києва, Вінниці, Івано-Франківська, Тернополя, Вільнюса та інших міст, з-поміж них й Національного музею у Львові, в яких зафіксовані сліди багатогранної діяльності ЧСВВ. Численні архівні справи про Чин доповнюють документальні матеріали самих василіян. Йдеться про їхні спогади. Тут на чільному місці треба поставити спомини о. Сабола “Так воно починалося... Причинки до історії нашої Церкви на Пряшівщині”, які упродовж 1976 р. друкувалися в журналі “Світло”, а потім увійшли до об’ємної (352 стор.) книги “Голгота Греко-Католицької Церкви у Чехословаччині” (1980).

“Легкий, розповідний стиль о. С.Сабола, ЧСВВ, зацікавлює читача і заохочує до безперервного читання”. Так сказано у повідомленні про вихід “Голготи...”. В той же час “це не науковий розгляд події і їх аналізу в історичній перспективі. Цей твір – спогади, написані живим свідком приготувань до ліквідації нашої Церкви в Чехословаччині”. А оскільки майже всі свідки тих подій померли, “то спогади о. д-ра Севастіяна Сабола, останнього з утаємничених, що ще живе, набирають історичної ваги й остануться важливим історичним документом, може, навіть самотнім”⁶⁹.

^{69/596} Спогади о. д-ра Севастіяна Сабола, ЧСВВ // Світло. – 1980. – Ч. 10, жовтень. – С. 349.

Повчальними й щирими є розповіді француза з Квебеку (Канада) о. Йосафата Жана “Моє служіння Україні”, уривки яких були опубліковані у “Василіянському Віснику” за 1974–1979 рр., і спомини о. Андрія Труха “На фронті. Спогади з власного життя: на Божій Службі...”⁷⁰, а також “Історія пісні “Червона калина”⁷¹.

Мемуарну географію розширюють “хронікальні записки-спомини” о. Доротія Шимчія “Перший мій рік у Бразилії” (Прудентопіль, 1983); о. Полікарпа Булика “Мої спомини (з нагоди 50-ої річниці Реформи Отців Василіян на Закарпатті”, які були оприлюднені у “Василіянському Віснику” (починаючи з 1970 року. ч. 9), “Записник” про цю ж Реформу о. Гліба Кінаха (ЗЧСВВ, секція II, т. XII (XVIII), вип. 1-4. – Рим, 1985. – С. 117-164). А в контексті історії Срібної Землі наші знання збагачує невеликий спогад-роздум о. Стефана Решетила про Карпатську Україну та проголошення її самостійності (“Світло”. – 1950. – 1 березня).

Порівняно невеликі, зате не менш пізнавальні спогади о. М.Дирди “Василіяни під большевиками”, що їх у 1983–1984 рр. опублікував у “Світлі” о. А.Пекар. Тут йдеться про “зустрічі більшовиків з василіянами під час першої їхньої окупації Галичини (1939–1941)”. Про своє служіння Богові й Україні під час поновної окупації західних земель України розповів у спогадах “Могутність Христової віри” о. А.Масюк (Львів, 2002, упорядник – О.Мідик). Чимало інших спогадів чи їхні фрагменти розсипані по різних часописах та наукових виданнях, як от мемуарні “поодинокі факти” о. Дам’яна Богуна⁷² чи цитовані вже статті-некрологи про Я.Фещака, Й.Скрутеня,

^{70/163} Ці спогади друкувалися у “Світлі” упродовж січня–вересня 1952 року.

^{71/162} Там само. – 1954. – Ч. 19, 15 жовтня.

^{72/130} Див.: *Богун Д.* В Межиріччі: Поодинокі факти // Світло. – 1996. – Ч. 11, листопад. – С. 393-395; На Бендюзі (1) // Там само. – 1996. – Ч. 12, грудень. – С. 425-427; його ж: Василіянський Чин у підпіллі // Календар “Світла”. – Торонто; Львів, 1996. – С. 119-137; Василіяни в підпіллі // Світло. – 1997. – Ч. 1, січень. – С. 31-33; Ч. 3, березень. – С. 106-108; Спомини про

Т.Кострубу. Деякі згадки від василіян (і про василіян) записав також автор цієї книги⁷³.

Зрозуміло, що подібних згадок набагато більше. В цьому огляді не зафіксовано чимало інших праць – але не тому, що їх забуто, а через те, що вони будуть використані в належному місці, в кожному конкретному випадку. Як, скажімо, праці о. Макарія Каровця, ЧСВВ⁷⁴, дослідження Івана Крип'якевича⁷⁵, Миколи Голубця⁷⁶, Яна М.Гіжицького, який писав під псевдонімом “Волиняк”⁷⁷; як дисертаційна робота Галини Антонюк про філософію у василіянських школах у XVII–XVIII століттях⁷⁸, численні журнальні публікації та книги Ярослава Ісаєвича, особливо його фундаментальна монографія “Українське книговидання: витoki, розвиток, проблеми” (2002), де увага акцентована також і на василіянах та їхніх видавничих осередках. Корисним посібником для поглиблення вивчення історії УГКЦ, як рівно ж ЧСВВ, є монографія о. д-ра Бориса Гудзяка “Криза і Грубешів 1942–1944 // Там само. – 1998. – Ч. 1, січень. – С. 38-39; Ч. 2, лютий. – С. 75-76; Ч. 3, березень. – С. 119-120; Ч. 4, квітень. – С. 158-160; Ч. 5, травень. – С. 187-189; Різдво недалекого минулого // Місіонар. – 1996. – Ч. 1, січень. – С. 13. Та інші.

^{73/690} Див.: Крехів: дороги земні і небесні. – Львів: Місіонер, 2002. – 456 с.

^{74/330} Див. його тетралогію “Велика реформа св. Василя В. 1882”. – Львів; Жовква, 1933–1938.

^{75/373} Крип'якевич І. Середньовічні монастирі в Галичині // ЗЧСВВ, т. II, вип. 1-2. – Жовква, 1926. – С. 70-104.

^{76/256} Голубець М. Лаврів (історично-археологічна студія) // ЗЧСВВ, т. II, вип. 1-2. – Жовква, 1926. – С. 30-69; там само: т. II, вип. 3-4. – Жовква, 1927. – С. 317-335.

^{77/708} *Wołyniak*. Bazylianie we Włodzimerzu i Tryhórach. – Kraków: nakł. ziemian Wołyńskich, 1912. – S. 8-170.

^{78/173} Антонюк Г.Д. Філософія в навчальних закладах Чину св. Василя Великого (XVII–VIII ст.). Автореф. канд. дис... – Львів, 1996.

реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії” (Львів, 2000), а також збірник статей з церковної історії “Ковчег”, що його від 1993 р. видає Інститут історії Церкви за редакцією того ж таки о. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочилися та Олега Турія. Висвітлюючи ті чи інші аспекти діяльності УГКЦ та її провідних діячів (колись і тепер), автори “Ковчегу” порушують і проблеми Чину, оскільки діяння УГКЦ нерозривно пов’язані з її ієрархами, які були василіянами.

Для розуміння передумов постанови ЧСВВ (у контексті всієї З’єдиненої Церкви) є чотири випуски “Берестейських читань”, що їх підготував Інститут історії Церкви Львівської Богословської Академії у 1995–1997 роках. У цих випусках опубліковано доповіді про бачення унії очима Апостольської Столиці, Царгородського патріархату, Варшави і Москви. Вміщені й матеріали дискусії, які ще більше вияснюють та урізноманітнюють зміст виступів. На перехресті цих поглядів і змагань ще вагомішою стає діяльність ЧСВВ. Про це, зокрема, йдеться у доповіді о. Порфирія Підручного, ЧСВВ (Рим): “Початки Василіянського Чину і Берестейська Унія” (том 4).

Берестейській унії, а попутньо й Василіянському Чині, присвячені “Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze”, вип. 4-5, за редакцією Стефана Козака (Warszawa, 1997). Безпосередньо про Чин розповідають о. Ігор Гарасим, OSBM (“Geneza i rola monastycyzmu bazylińskiego w historii Cerkwi Greckokatolickiej od XVI do XX wieku”, s. 225-239), Аліна Новіцька-Єжова (“Udział bazylianów w kształtowaniu kultury chrześcijańskiej na wschodnich Kresach Rzeczypospolitej”, s. 240-251) та Ярослав Ісаєвич (“Kościół greckokatolicki a niektóre aspekty rozwoju kultury ukraińskiej i białoruskiej w XVII–XVIII wieku”, s. 187-201).

Василіянської теми торкається і публікація Михайла Лесіва (Люблін) “Мовні та стилістичні особливості українських церковних пісень до св. Йосафата” та – опосередковано – розвідка Олега Купчинського (Львів) “Українська Церква і питання української (руської) народно-розмовної мови у другій половині XVI–XVII століть”.

Різні грані діяльності Чину – душпастирство, культурно-освітня, видавнича, педагогічно-виховна праця, зокрема місіонерство василіян у Закарпатті, в діаспорі, підпіллі – розглядаються в найновішому збірнику “Добромільська реформа і відродження Української Церкви” (Львів, 2003), куди увійшли доповіді та матеріали учасників Міжнародної наукової конференції, що відбулася у Львові і була присвячена 120-літній річниці початку Добромільської реформи ЧСВВ та 100-літній річниці перенесення василіянського новіціату з Добромиля до Крехова. Вивчення обширного масиву літератури та джерел допомогло комплексно висвітлити різні форми й методи діяльності василіян на полі не релігійному (це прерогатива осіб духовних), а суто українському, суспільно-культурному; це погляд не зсередини Чину, а збоку, що надає праці оригінального звучання й колориту. Нема потреби говорити, що така праця конче потрібна і що в українській історіографії, принаймні в церковній, вона буде першою.

Виконати це завдання допомогли найновіші праці істориків-релігієзнавців Надії Стоколос “Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.)” (Рівне, 2003)[602, а також 603, 604, 605, 606] та Василя Марчука “Церква, духовність, нація: Українська Греко-Католицька Церква в суспільному житті України XX ст.” (Івано-Франківськ, 2004) [429, а також 430]. Натомість В. Любащенко вперше в українській історіографії дослідила генезу, етапи еволюції та сучасного протестантизму в Україні. Її праця “Історія протестантизму в Україні” (Львів, 1995) показує всю складність церковно-релігійного життя у час становлення ЧСВВ.

У дисертації використані дослідження митрополита Йосифа Сліпого “Історія Вселенської Церкви на Україні” [586], а також історико-релігійні студії глави УГКЦ Любомира Гусара [631], патріарха УПЦ КП Філарета [631], о. д-ра Юрія Мицика [437, 438], Мирослава Мариновича [437], Володимира Пащенка [506], Олександра Лисенка [395], Євгена Сверстюка [563].

Щодо відтворення імен та прізвищ чужомовних, то тут дотримано принципу автентичності. Водночас маємо традицію, яка стосується написання термінів. Вона закорінена в церковно-релігійній літературі, і порушувати її не

варто. Тому словосполучення “Чин Отців Василиян”, “Отці Василияни”, “Сестри Василиянки”, “Сестри Служебниці” пишемо з великої літери, тоді як збірні назви (“василіяни”, “василіянки”) – з малої.

Відносно іншої термінології, то назву “Греко-Католицька Церква (ГКЦ)”, яка зародилася наприкінці XVIII сторіччя в урядових колах Австрії, переносимо і в попередні епохи як синонім до визначень “З’єдинена Церква” чи “уніати”. Так само етнотопонім “Русь (Київська Русь)” є рівнозначним до терміну “Давньоукраїнська Держава”, а назва “Вільнюс” відповідає давній назві “Вільно”, яка устійнена в історичній літературі. Власне, Вільно став центром зреформованих василіян, осідком Київських митрополитів та архимандритів. Звідси й почалося відродження Уніятської Церкви та її опори – ЧСВВ.

А щодо самого терміну “василіяни”, то тут треба здійснити невеличкий екскурс в історію. Василій Великий народився 329 р. у місті Кесарії, що належала до Кападакійської провінції в Малій Азії (зараз це турецька провінціяг Кейсері). Він був не лише досконалим монахом, душпастирем, єпископом (а точніше – архієпископом-митрополитом), але й вмілим, енергійним організатором. Під час нищівної посухи 367 або 368 року та голоду Василій – тоді ще священник – продав рештки свого маєтку і на виручені кошти купував на стороні хліб, щоб роздати потребуючим; спонукував до жертвності й місцевих багатіїв, які приховували збіжжя, а навіть сам, “приперезавши себе фартухом, при помочі слуг і деяких милосердних людей, роздавав пайки...”⁷⁹. Пізніше біля Кесарії – уже в сані владики – спорудив фактично друге місто, яке в народі назвали “Василіядою”. Воно стало осередком дієцезії. В центрі виднілася церква, а навколо неї стояли дім єпископа, будинки священників (у тому числі й покої для губернатора), готелі для мандрівників і прочан, притулки для перестарілих, шпиталь для хворих. Окрему дільницю відвели для прокажених. Були ще сиротинці, різні школи (мистецькі, ремісничі), помешкання для лікарів та обслуги, приміщення

^{79/168} Цит. за: *Аллярд П. Св. Василій Великий / Переклав П.Теодорович. – Нью-Йорк: В-во ОО. Василиян, 1968. – С. 64.*

господарські й допоміжні. Коротше кажучи, “Василій у своїх монастирях згармонізував життя молитви з життям праці... вивів чернецтво з вузьких рамок особистого освячення на арену життя св. Церкви, надавши йому широку програму активного життя. Чернець-василіянин уже більше не сторонився від світу, але своїм життям молитви і працею мав здобувати той світ для Царства Божого”⁸⁰.

Після нього – а помер Василій Великий рано, у віці 49 літ, – того ідеалу прагнули дотримуватися не тільки послідовники Василя, а й інші Чини та Згромадження Сходу, а відтак (у X столітті) – чернецтво Заходу. Скажімо, Правилами св. Василя послуговувалися 15 монастирів у Римі, одинадцять – в Неаполі. В Південній Італії таких василіянських монастирів нараховувалося більше п’ятисот⁸¹. Однак Михайло Коссак у “Шематизмі Провінції св. Спасителя Чина св. Василя Великого в Галіції...” (Львів, 1867) пише, що, згідно з літописами, ще за життя Василя Великого його Правила були запроваджені в монастирі Маркіяна в Неаполі. “В тім королівстві в найуспішніших часах числили монахи св. Василя над 500 монастирів...”. Важливо зазначити, що упродовж V–XI ст. 25 вселенських архиєреїв були василіянами; 17 з них проголошено святими.

В XI ст. чернечі осередки постали і в Русі, зокрема на Дніпрових пагорбах. Тим-то й св. Феодосій, задумавши зміцнити Печерську обитель, також вдався до Василієвих Правил, але у варіанті Теодора Студита, котрий, як відомо, опрацював Регули Василя Великого згідно з вимогами нових часів, адже народився через чотири сторіччя після славнозвісного єпископа з Кесарії – 759 р. (помер 826-го). Отож, очевидно, маємо право називати ченців княжої доби василіянами. Біограф св. Студита – монах Михаїл – пише: “Теодор Студит найбільше любив науки Василя Великого... високо цинив усі

^{80/512} *Пекар А.* Ідеал монашого життя у святого Василя Великого // Календар “Світла” на 1979 р. – Торонто. – С. 42.

^{81/609} *Стоцький Я., Крив’як Б.* Чин святого Василя Великого // Київська Церква: Альманах християнської думки. – 1998. – № 1. – С. 28.

книги, однак понад усе цінив він і любив монаші правила. Він до них достосував усе своє життя, так що з любові до них він не вважав справжніми монахами тих, що хоч трохи відступали від них, і думав, що такі не повинні складати обітів”⁸². Сам Студит говорив: “Я проповідник, хоч і комар. Я виконавець правил Великого Василя”⁸³. І ще: “Без Василя є неможлива Богові приємна й успішна управа і духовний провід як для настоятеля, так і для монаха. Хто йде за ним, іде за Святим духом, а хто йому не вірить, не вірить Христові, через якого він говорив”⁸⁴.

Значить, Теодор Студит ставив на перше місце автентичні Правила Василя Великого, а не свої додатки до цих Правил. Так само високо атестував Василієві Правила митрополит А.Шептицький. Кир Андрей вважав, що після Євангелія та науки апостолів немає ціннішої книги “від правил святого Отця нашого Василя Великого”; що на них освячувалися законники “від св. Івана Дамаскина, Максима, Теодора Студита аж до святих Антонія і Феодосія Печерських, і св. Йосафата, що з тієї книги почерпнув того великого духа, яким відродив нашу Церкву і наш народ”⁸⁵.

Як лапідарно визначив грецький історик А.Д.Петракакос, Теодор Студит був тлумачем Правил св. Василя. Бо “Пахомій – засновник спільного чернечого життя, Василій Великий – його ідеальний законодавець; Теодор Студит – світлий тлумач Василя”⁸⁶. Це і є відповідь, чи були ченці княжої доби василіянами. “Спираючи українське монашество на Уставі св. Теодора в дусі св. Василя, – наголошує визначний історик Церкви о. Мелетій Соловій, ЧСВВ, – св. Феодосій Печерський зробив для Української Церкви неоціненну

^{82/518} Перлини східних отців / Зібрав о. Ю.Катрій, ЧСВВ. Вид. 2-ге, доп. – Львів: Місіонер, 1998. – С. 30.

^{83/518} Там само. – С. 24.

^{84/518} Там само. – С. 25.

^{85/518} Там само. – С. 26.

^{86/518} Там само. – С. 28.

послугу. Українське монашество пішло по лінії ідей св. Василя, і тому воно вступило в активну службу для рідної Церкви й народу”⁸⁷.

Можна навіть говорити про культ Василя Великого в княжій Україні. Доказ цьому – прямокутна платівка з міді 9,5x9 см, на якій вигравіювана постать митрополита Кесарії з написом “св. Василій”. Дослідники вважають, що цей високомистецький образок виготовили в іконописній майстерні Києво-Печерської Лаври, якою керував славнозвісний маляр Алімпій в другій половині XI ст. А знайшли іконку в 1964 р. під час археологічних розкопок поблизу села Щучинка (літописна назва – Чучин), що у Ржищівському районі на Київщині⁸⁸.

Термін “василіяни” був у вжитку вже в XI ст., і передусім на Сицілії (щоб відрізнити східних ченців від західних, які жили за Правилами св. Бенедикта). Про те, що монахів називали василіянами вже здавна, є чимало й інших свідчень. Окремі з них подані у “Каталозі пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233–1799” (Київ, 1972), що його підготували О.А.Купчинський та Е.Й.Ружицький. В цьому “Каталозі” вміщено понад 1133 документи, і багато з них прямо вказують, що той чи інший монастир – “василіянський”, що там живуть “василіянські монахи” і т.д. Найдавніша грамота про те, що монастир у Львові іменується як “василіянський”, датована 12 листопада 1371 року. Лише об’єднання п’ятох унійних монастирів у Чин св. Василя Великого (паралельна назва – Віленська Конгрегація св. Трійці) закріпило василіянську назву офіційно, документально. Ця епохальна для ЧСВВ і всієї Церкви подія відбулася у липні 1617 року. Але ще раніше – 24 серпня 1613 р. – фундатори Добромильського монастиря підтвердили, що дають місце на обитель “на

^{87/156} Пропам’ятна книга ОО. Василіян у Канаді: 50 літ на службі Богові й народові (1902-1952). – Торонто: В-во ОО. Василіян, 1953. – С. 53.

^{88/245} Гела С. Щучинська іконка св. Василя Великого // Світло. – 1970. – Ч. 1. – С. 17-18.

прохання настоятеля о. Анастасія та ченців Чина св. Василя Великого...”⁸⁹. “З того можна заключити, – констатує о. Юліян Катрій в бібліографічному огляді “Записок ЧСВВ”, – що монаші правила св. Василя В., які за Преп[одобного] Феодосія Печ[ерського] прийшли на Україну з уставом св. Теодора Студита, й надалі в нашому народі задержали назву свого первісного законодавця, це є св. Василя Великого”⁹⁰. Закономірно, що за вказівками Василя Великого монастирі стали центрами освіти й культури, осередками літописання (Нестор); тут перекладали з грецької мови або латини богослужбові книги, світську літературу, творили рідне письменство Іларіон, Клим Смолятич чи Кирило Турівський. При монастирях постали школи. Відома школа Янки (пом. 1112) – внучки Ярослава Мудрого (дочки князя Всеволода), яка вчила дівчат грамоти, співу та різних ручних робіт. Адже Правила Василя Великого стосувалися і черниць.

До монахів йшли на раду та за благословенням київські володарі Володимир Мономах чи Ізяслав, візит якого мальовниче зобразив Києво-Печерський Патерик: і як Ізяслав “приїхав і зліз з коня – ніколи ж бо на коні не в’їжджав до монастирського двору...”, і як терпеливо чекав перед ворітьми, бо воротар не впускав без дозволу св. Феодосія, хоч і знав, що то князь...⁹¹. Нерідко князі завершували у монастирі свій земний шлях. І таких покутників було чимало, серед них і знатні жінки, як, скажімо, дві дочки Володимира Мономаха, колишня дружина німецького імператора Євпраксія, дружина Галицько-Волинського князя Романа Анна⁹².

^{89/40} *Купчинський О.А., Ружицький Е.Й.* Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233–1799. – Київ: Наукова думка, 1972. – С. 392.

^{90/333} ЗЧСВВ, секція II, т. X(XVI), вип. 1–4. – Рим, 1979. – С. 507.

^{91/340} Києво-Печерський Патерик. – С. 47-48.

^{92/64} Див.: Шематизмъ Провинції св. Спасителя Чина св. Василя Великого въ Галиції и короткий поглядъ на монастыри и на монашество руске отъ

Треба підкреслити вклад монахів у створення київського обряду, на що звернув увагу й о. Атанасій Пекар⁹³. Українське православ'я (а ще – синонім – “руське благочестя”) механічно ототожнюють з московським. Але це велика помилка. Українське православ'я, або – як його називає о. Пекар – “київський обряд”, відмінне від московського. І вже хоча б тому, що започаткував його Феодосій Печерський, а викінчили його наступники в Печерському монастирі.

Атанасій Пекар виокремив низку чинників, які вплинули на формування самобутності українського обряду. Це насамперед церковнослов'янська мова з київською чи, правильніше, українською вимовою і правописом; народно-обрядові практики й звичаї; пошанування рідних святих; “відзначування близьких духом українцям релігійних подій”; оригінальні церковна архітектура, а також мистецтво; своєрідне іконописання, як і церковний спів на хвалу Божу”⁹⁴. Тому Московщина силкувалася знівелювати українські особливості, уніфікувати⁹⁵. Тим паче, що ці відмінності були не тільки зовнішні, а глибоко внутрішні, притаманні душевному ладові та світовідчужанню української людини. Власне, вони й були виявом духовних потреб українця, органічної побожності, що так відрізняло його – але значно пізніше, вже після втрати державності, – від казенно-формальної релігійності москвича. І тут, отже, українське чернецтво відіграло провідну роль. А Дорогочаєм були Правила Василя Великого – хоча й оновлені Теодором Студитом, адаптовані Феодосієм Печерським та Йосифом Велямином Рутським, одним із найбільших владик (1574–1637), який заснував Віленську Конгрегацію св. Трійці.

заведеня на Руси вѣры Христовои ажъ по нинѣшное время. – Львовъ, 1867 (далі – Шематизм ЧСВВ 1867 р.). – С. 59-60.

^{93/463} Див.: Нарис історії Василянського Чину. – С. 45-53.

^{94/463} Там само.

^{95/383} Див., зокрема: *Липинський В.* Релігія і Церква в історії України. – Нью-Йорк: Булава, 1956. – С. 72-74.

Біографія Рутського незвичайна вже хоча б тому, що, по-перше, його предки були вихідцями із Московщини і мали родове прізвище Велямин. Рятуючись від репресій Івана Грозного, вони втекли у Беларусь – і тут, у селі Руті коло Новогрудка, осіли, оскільки король Жигмонт-Август наділив їх маєтками та іншими привілеями, сподіваючись, що нові осадники вірно служитимуть Польській короні*. По-друге, Рутські сповідували протестантську віру – кальвінізм. А тому Івана (це хресне ім'я; Йосиф – чернече) віддали у Вільні до школи кальвіністів, хоча охрестили за східним обрядом.

1590 р. Рутський поїхав на студії до Карлового університету в Празі, де через два роки під впливом єзуїтів перейшов на римо-католицьку віру, навіть готувався вступати до Чину єзуїтів, але, зауважив І.Назарко, “якась дивна недуга унеможливила це йому”⁹⁶. Тоді Рутський вирушив до міста Вюрцбурга, що на заході Німеччини, і там три роки студіював філософію та здобував науковий ступінь. З Вюрцбурга пішки, – бо мати, довідавшись про перехід сина на католицизм, відмовилась його фінансувати, а батько вже не жив, – Рутський добирався до Риму і за порадою та допомогою свого опікуна-єзуїта Якова Бокси, українця за національністю, вступив до Грецької колегії св. Атанасія, в якій вчилися тільки ті, хто склав присягу на вірність східному обрядові. Однак переходити на східний обряд Рутський відмовився, хоча вчився блискуче. 1603 р. він завершив студії теології та за велінням Папи Климента VIII вирушив у Беларусь поширювати ідеї унії. Климент VIII, за понтифікату якого відбулася Берестейська унія, знавець українсько-білоруських церковних справ, своєю владою наказав Рутському перейти на

* Деякі дослідники твердять, що родове коріння Рутських не в Московщині, а таки в Україні. Але їхні докази суперечливі. Зате точно відомо, що сам митрополит Йосиф Іван Велямин народився в Руті – звідси й друге прізвище: Рутський. Див.: *Фурикевич В.* До питання про національність митрополита Рутського // *Богословія*. Т. XV. – Львів, 1937. – С. 264-276. [653]

^{96/454} *Назарко І.* Київські і Галицькі митрополити: Біографічні нариси (1590–1960). – Рим, 1961. – С. 18.

східний обряд. Рутський скорився, поїхав до Вільна, де вступив до монастиря Св. Трійці. 1604 р. до цього монастиря вступив Іван Кунцевич, якого постриг у монахи (з новим ім'ям Йосафат) Іпатій Потій – один з ініціаторів з'єднання з Римським Престолом, котрий, як пише Михайло Коссак, “зараз по заведенню унії перву свою увагу [звернув] на монашество, і став го з упадку, в котрий оно перед унією було попало, підносити. В тій ціли закладає він для монахів семинарію в Вільні, згромаджує ту молодих монахів, прикликує на учителя ученого Петра Федоровича, а керовництво і заряд того закладу віддає світлому і ревному Іосифови Вел[яминові] Рутському. І знова повстала mezi монахами прежна ревність до наук, і горячая жажда просвіщення”⁹⁷. Число спудеїв (на початку їх було дванадцять) там щоразу побільшувалось; підвищувався і рівень їхніх знань, а заодно й духовності та патріотизму. Їх почали висилати на вищі студії до інших міст, зокрема до Риму. У вересні 1607 р. у Святотроїцькому монастирі відкрили й новіціят, щоденний порядок для якого встановив Рутський; він же й був магістром, а його помічником – Кунцевич. 1613 р., коли Рутський став (після Іпатія Потія) Київським митрополитом, у Віленській обителі вже було шістдесят монахів. Провідником усієї чернечої спільноти – архимандритом – призначили Йосафата Кунцевича. Всі заходи Йосифа Рутського, а з ним і Йосафата Кунцевича, вели до важливої реформи – створення ЧСВВ (1617 р.).

Діяти василіянам доводилось і в часі частих внутрішніх змін, пертурбацій; саме існування Чину було загрожене через неприхильні суспільно-політичні умовини. Внаслідок політично-релігійних потрясінь наприкінці XVIII ст. (три поділи Польщі) уціліла лише Галицька провінція. Неабиякими випробуваннями стали патенти Йосифа II (1780–1790), який не терпів єзуїтів, неприхильно ставився до василіян, як і до монахів узагалі. Декретом за 1782 р. він заборонив усім Чинам контакти “з вищими настоятелями”, які опинились за межами Австрії. Галицька провінція була ізольована від трьох

^{97/64} Шематизм ЧСВВ 1867 р. – С. 243.

інших Провінцій, які несподівано попали під зверхність Росії, – і, отже, залишилися без морально-настановчої підтримки більш досвідчених василіян. Тобто головної управи. Жидичинська (1788) і Тороканська (1802) генеральні капітули відбувалися вже без співбратів із Галичини.

Хоча після двоподілу Галицькій Провінції повернули попередній статус – це не врятувало її від поступового занепаду, оскільки Йосиф II (його іронічно називали “захристіяном”) одні монаші дома взявся закривати під претекстом, що вони не займаються суспільно-корисною працею, інші підпорядкував єпископам, а вони (разом з урядовими чинниками) затверджували протоігуменів, яким, однак, було заборонено візитувати монастирі; щодо ігуменів, то їх уже не призначали вищі настоятелі, а обирали на своїх загальних зборах самі ченці – так, до речі, встановив був ще Феодосій Печерський. Наступні нововведення, що їх то запроваджували, то анулювали (як за цесаря Франца II), що теж негативно впливало на чернече життя. Йосиф II майже скасував обіт убозтва. Отож “у 19 в[іці] з 144 монастирів і 1225 монахів лишилося 14 монастирів у Галичині й ледве 50 монахів”⁹⁸.

Щоб врятувати Провінцію і весь Чин від цілковитого упадку, протоігумен Климентій Сарницький звернувся до Папи Льва XIII з Меморіалом, в якому подав план реформи Чину, що її, на його думку, найкраще могли б провести Отці Єзуїти як найбільш знаючі й вишколені. Ця Реформа, – а центром її став Добромиль, – тривала двадцять два роки (1882–1904). І на початках спровокувала величезний спротив галицьких українців, а з наддніпрянців – Пантелеймона Куліша, котрий навіть історико-публіцистичну брошуру – “Наруга єзуїтів над василіянами в Галичині” – опублікував (яку, щоправда, сконфіскувала австрійська поліція)⁹⁹. Протестували й вісім

^{98/453} Назарко Ір. Василіяни... // Енциклопедія українознавства, т. 1 / Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – С. 214.

^{99/491, 330} Див.: Пантелеймон Куліш. Матеріали і дослідження / Відп. ред. М.Г.Жулинський. – Львів; Нью-Йорк: В-во М.П.Коць, 2000 (текст Куліша

василіянських монастирів, передусім Бучацький, які не вірили у безкорисливість єзуїтської допомоги. І, треба сказати, небезпідставно. Адже саме члени Товариства Ісусівців якнайбільше спричинилися до перетягування на латинський обряд й спольщення частини русинів.

На цей раз єзуїти (серед них отці К.Щепковський, Г.Яцковський, А.Баудісс та ін.) виявилися толерантними. Вони передали василіянам свої знання, досвід, дисципліну, монаший дух і навіть патріотизм – але, зрозуміло, у варіанті українському. Єзуїти прищепили молодим василіянам і деякі свої звичаї, що їх практикували в духовному житті й душпастирстві і яких раніше у Василіянському Чині не було, а якщо були, то майже зникли (місії, реколекції); “але всі вони (практики), – наголошує о. Й.Романик, ЧСВВ, – були оперті на глибокому знанні людської психіки, відповідали потребам тодішнього душпастирства, були випробувані впродовж віків”. А це немаловажно. “Найважливіше, однак, було те, – продовжує о. Романик, – що василіяни брали від єзуїтів саму ідею – наприклад, різні паралітургійні набоженства, практики, заснування релігійних братств – але надавали їм східні форми”¹⁰⁰. Василіяни також виходили з-під юрисдикції єпископів і митрополита та переходили під безпосередню зверхність Апостольського Престолу. У цьому, власне, й суть Реформи, результати якої були дуже відчутними. Причому в усіх ділянках чернечого, церковно-духовного й суспільно-політичного життя.

Безперечно, ЧСВВ не є суспільно-політичною організацією чи якимось державним органом, який би провадив свою політику. Безпосередньо виробляти загальнонаціональну політику Чин, ясна річ, не може. Але він може впливати – і впливає – на політиків через заклик до моральності й

німецькою мовою – С. 157-170; переклад Юрія Прохаська на українську – С. 171-184); Див. також: *Каровець М.* Велика реформа Чина св. Василя В. 1882, частини I-IV. – Львів; Жовква, 1933–1938.

^{100/552} *Романик Й.* Стан Чину святого Василя Великого у другій половині XIX століття і його реформа // *Добромільська реформа і відродження Української Церкви.* – Львів: Місіонер, 2003. – С. 92.

духовності, до їхнього сумління. І для цього є багато форм: література, преса, школи – крім, зрозуміло, душпастирської діяльності: місій, проповідей, досконалої особистої поведінки і т.д. Це теж – хоч і непряма – політика. Бо повертає нас до християнських цінностей, що заодно сприяє утвердженню культури, духовності своєї нації, а в кінцевому підсумку й держави.

Політично-патріотична заангажованість василіян була вже традицією, що вела аж у княжі часи. “Сміливо можна твердити, – пише Григор Лужницький, – що завдяки св. Теодосієві, упродовж його більше як 10-річного ігуменату, чернецтво перебирає провід у житті загалу, воно встряває в міжусобиці українських князів, стараючися їх поладнати мирно для добра “руської землі”, воно впливає на політичну лінію одного чи другого князя, воно бореться з присланими з Візантії митрополитами-греками, придержуючись суворо староукраїнської традиції”¹⁰¹.

Василіяни причетні до політики і непрямо (опосередковано), і прямо. І це не випадково. Василіянський Закон, як зазначав Йосафат Скрутень, “так тісно в’яжеться з історією й життям цілого українського народу, як жоден інший монаший закон у всесвітній історії. Історія Чину св. Василя Великого – се у великій мірі історія загальноукраїнська; радощі Чину – се світлі картини всього українського життя, а його болі [в’яжуться з] терпіннями нашого загалу”¹⁰². Інший василіянин о. Юліян Катрій підкреслив, що наша українська католицька Церква – це національна Церква; вона є частиною вселенської католицької Церкви і має з нею спільний скарб св. віри, але вона має, крім того, своє національне забарвлення¹⁰³. Тому постійні удари падали на УГКЦ, а з нею – на національно-культурну місію Чину.

^{101/409} *Лужницький Г.* 1074–1974. Пам’яті творця українського чернецтва // Календар “Світла” на 1974 р. – Торонто, 1973. – С. 43.

^{102/582} ЗЧСВВ, т. I, вип. 1. – Жовква, 1924. – С. 5-6.

^{103/337} *Катрій Ю.* Церква – дім Божий, наша національна твердиня // Світло. – 1990. – Ч. 6, червень. – С. 225-226.

Підсумовуючи, бачимо: у різні періоди своєї історії василіяни діяли в кордонах Речі Посполитої (тобто Польщі, Литви й Беларусі), потім – Росії та Австрії. А значить – перебували на межі двох світів: Сходу й Заходу, православ'я й римо-католицизму, що призводило до переслідувань, роздрібненості, занепадів. Незважаючи на це, члени Ордену працювали насамперед задля зміцнення духовності поневоленого народу та увиразнення його етнічної ідентичності. Тому їхня присутність у суспільно-культурному житті України завжди була присутня й вагома. І не лише в процесах культурних, а й соціально-політичних.

Розділ 2

УТВЕРДЖЕННЯ НАРОДНОМОВНОГО СЛОВА

**2.1. Соціально-політичний контекст реформування Чину Отців
Василіян та їхній етнолінгвістичний вибір**

Соціолінгвістична ситуація в Україні у середні віки і нову добу не була однозначною. У часи Литовсько-Руської держави офіційною державною мовою була староруська (українсько-білоруська) як мова більш культурної нації, – нації з великими історико-духовними традиціями. Цією мовою написано “Судебник” Казимира (1468), низку литовсько-руських літописів XIV – початку XVI ст., а також усі три редакції Литовського Статуту (1529, 1566, 1588 pp.). “Руська мова, – як писав Михайло Грушевський, – стала урядовою і культурною мовою В[еликого] кн[язівства] Литовського – мовою великокняжої канцелярії і уряду, праводавства й письменства взагалі навіть у чисто литовських землях”¹⁰⁴.

Паралельно у ранньомодерному періоді (XVI–XVII ст.) функціонували латинська, старослов’янська, польська, а деколи і грецька мови. Ними творилося барокове українське письменство. А проте тяжіння до живої народної (а не книжної) мови та до розширення ареалу її вживання було завжди. Про це, зокрема, говорить вірш-пісня у формі балади “Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?”, яка дійшла до нас з другої половини XVI ст. (1571 р.)¹⁰⁵ та “Пасквіль 1575 р.” луцького шляхтича Яна Жоравницького, що творив розмовною народною мовою¹⁰⁶. До цієї доби належить і Пересопницьке

^{104/265} *Грушевський М.* Історія України–Руси, т. IV: XIV–XVI віки – відносини політичні. – Київ: Наукова думка, 1995. – С. 97.

¹⁰⁵ *Франко І.* Пісня про Стефана, воєводу волоського // Франко І. Збір. творів у 50-ти томах. – Київ: Наукова думка, 1984. – Т. 42. – С. 53-56.

^{106/621} *Українська поезія XVI століття / Упоряд., вступна стаття та прим. В.В.Яременка.* – Київ: Рад. письменник, 1987. – С. 249-250.

“Євангеліє”, що його у 1556–1561 рр. переклали на тогочасну “просту” мову син протопопа Михайло Василієвич з міста Сянока у східній Лемківщині та архімандрит Пересопницького монастиря Григорій. То було у с. Двірці на Львівщині та в м. Пересопниці на Волині. Цей же Михайло Василієвич засвідчив, що в тодішніх церквах під час літургії “Євангелію” та “Апостола” священнослужителі читали в українському перекладі, тобто зрозумілою парохіянам мовою. Та й церковні хори до 1686 р., тобто до підпорядкування Київської православної митрополії Московському патріархатові, співали на Лівобережжі (як і на правому березі Дніпра) “по-малоруськи”¹⁰⁷. Бо послуговуватися рідною мовою в усіх сферах духовно-культурного та суспільно-політичного життя стало виявом національної ідентичності, а водночас спротивом проти денаціоналізації. “Мова українська була вже мовою Церкви”, – наголошував Іван Огієнко¹⁰⁸. І на це були всі підстави. Отож толерування, а навіть запровадження у проповідях та в спілкуванні між собою народної мови, – якраз це найперша ділянка, де василіяни чітко продемонстрували свою національно-патріотичну спрямованість. Щоб краще осягнути значимість василіянського наміру, необхідно бодай коротко окреслити суспільно-політичну ситуацію того часу.

Створенню 1617 р. василіянського Чину передували дві знакові події: Люблінська (1569) та Берестейська (1596) унії. Про Берестейську унію існує чимало літератури. Досить назвати видання, які з’явилися в останні роки. Це

^{107/661} Цалай-Якименко О. Взаємодія “Схід–Захід” і Берестейська унія в становленні музичного бароко в Україні // Берестейська унія і українська культура XVII століття. Матеріали Третіх “Берестейських читань”/ Ред. Б. Гудзяк, співред. О. Турій. Ін-т історії Церкви Львівської Богословської Академії. – Львів, 1996. – С. 118.

^{108/468} Огієнко І. Мова українська як мова Богослужбова. Право живої мови йти мовою Церкви. – Тарнів, 1921. – 32 с.

контroversійна книга о. Дмитра Блажейовського “Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля” (Львів, 1995; 646 с.), матеріали чотирьох “Берестейських читань”, які вийшли відповідно чотирма випусками у Львові в Інституті історії Церкви Львівської Богословської Академії: “Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління” (1995), “Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті” (1996), “Берестейська унія і українська культура XVII століття” (1996), “Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті” (1997). Увінчує цей масив монографія о. Бориса Гудзяка “Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії” (Львів, 2002; 426 с.). Про Люблінську написано в Україні менше. Найцінніше (бо автентичне) видання – це “Дневникъ Люблинскаго сейма 1569 года. Соєдиненіє Великаго Княжества Литовскаго съ королевствомъ Польскимъ” / Изд. М.О.Кояловичъ. – Спб., 1869. – 786 с. А якраз Люблінська унія мала визначальний вплив на подальше життя України. Етнотопонім “Україна” вживаємо тут для означення всіх частин української землі, хоча у княжі часи, та й дещо пізніше, ним позначали тільки пограничні терени, а в XVI–XVII ст. – головно Київщину.

З переходом решти українських земель під польську корону порушився баланс, який досі гармонізував відносини між литовцями й українцями. На це, зокрема, вказує такий факт. До 1569 р. зафіксовано тільки один випадок окатоличення. Цим прозелітом був князь Іван Сапіга. Рід Сапіг, читаємо, “походить від Гедиміна. Близько 1514 р. Іван, маршал Литовський, перейшов із православ’я в католицизм під час свого перебування в Римі, куди їздив як посланник”¹⁰⁹. Після Люблінської унії це явище стало масовим. Ось кілька дат переходу знатних, головно князівських родів: Пронські (бл. 1580), Семашки (1586), Слуцькі (1590), Збараські (1595), Вишневецькі (1595–1614), Ружинські (1600), Заславські (1603)¹¹⁰.

^{109/52} О происхождении шляхетскихъ родовъ въ Юго-западной Россіи. Извлечено изъ 1-го тома IV части Архива Юго-западной Россіи, изданнаго Кіевскою комиссією для разбора древнихъ актовъ. – Кіевъ, 1867. – С. 15.

^{110/52} Там само. – С. 16-17.

Відплив української шляхти відбувався на очах Костянтина Острозького – того, що очолював делегацію на Люблінський сейм та був ініціатором унії з Римським Престолом. А потім відцурався своїх однодумців, більше того – всіма способами заходився поборювати з’єдинених. Однак ще коли цей непослідовний князь жив, два його сини одружилися з польками, що було передумовою апостатства. Один із них, Януш, став католиком (1600); другий – Олександр – передчасно помер (1603), зате його дочка Анна-Алоїза, вийшовши заміж за Віленського воєводу Яна Кароля Ходкевича, теж стала католичкою – і особливо войовничою. Вона віддала єзуїтам славнозвісну Академію в Острозі, навіть перехрестила на католицтво прах свого батька Олександра. Сама ця процедура настільки незвичайна, що її варто навести бодай фрагментарно. У страсну п’ятницю, в ніч на суботу 1636 р., Анна-Алоїза змусила священника відімкнути церкву, де був похований її батько, там “добилися до склепу, і знайшли у трумі тільки[о] кості, бо юж літ 34, яко умер, а трума циновая, і понесли до кляштора. Єден єзуїта сіл за трумою прикрився, а другий питаєт, а той отповідає от тих костей. І мовить: “Александрє, по цо ж ту пришед?” Той отповіда: “Збавення шукам”. – “А чем же давній не шукал?” – “Бо не зналем, цо віра ліпша римська”. А княжна кості перемила, золками (зіллям – П.Ш.) пахучими переклала. Єзуїти крестили во свою віру кості і водою покропили і ім’я перемінили Станіславом. І попровадили до Ярославля і там поховала подлі матки своєї”¹¹¹. (Ставлення інших відомих родів до українського руху в пізнішому періоді, дослідив І.Чорновол¹¹²).

^{111/28} Острозький літописець // Галицько-Волинський літопис. – Львів, Червона Калина, 1994. – С. 215-216.

^{112/671,672,674} Див. його: Галицька шляхта і проект “Київського королівства” канцлера Отто Бісмарка // Сучасність: Щомісячний часопис не-залежної української думки. – Київ, 1997. – № 3. – С. 65-71. Див. також силуетки І. Чорновола про Льва та Адама Сапіг у “Львівській газеті” за 21 та 28 січня 2005 р.

Костянтин Острозький як оборонець православ'я не залишив спадкоємця, котрий би відновлював та скріплював руське благочестя. 1608 року він помер. А 1610 р. син ректора Острозької академії Мелетій Смотрицький, повернувшись зі студій за кордоном, видав у Вільні свій знаменитий “Тренос, або Лямент...” (плач), де мовиться від імені православної Церкви, яку покидають її діти – русини. Він нараховує 49 значних родів, які відійшли від віри батьків, а значить – і від своєї нації.

Отож Люблінська унія була вельми нещасливою, і не лише для України (омінаємо тут від'ємні соціально-національні фактори), але, як виявилась, і для самої Речі Посполитої, котру потім тричі ділили різні держави. Водночас були і позитиви, що їх відзначають чимало дослідників (наприклад, Дмитро Дорошенко), а в останні часи – відомий історик Церкви Іван Паславський¹¹³. Завдяки унії переважна більшість українських територій об'єднались в єдиний національний організм (хоча і під чужою політичною зверхністю). А це Галичина, яка 220 літ існувала окремо; це найбільш залюднена Волинь, Поділля, Київщина та лівобережні простори з нинішньою Полтавщиною та південною Чернігівщиною (пізніше і з самим Черніговим). Відрубно перебували Сіверщина, яку передніше захопила Москва; угорська Русь – Закарпаття, а також Берестейщина та Пинщина, які залишились у складі Литви. Однак соборність головних українських земель мала на відірвані окраїни тонізуючий вплив, допомагала зберегти свою національну ідентичність. Не випадково шляхта Пинщини у червні 1658 р. просила Богдана Хмельницького прийняти їхній повіт під владу Війська Запорозького – і гетьман урочисто запевнив, що “одних будемо мати друзів та ворогів і вічно та ненарушно в союзі жити будемо”¹¹⁴.

^{113/498} Див., зокрема, рецензію *І.Паславського* (“Писав мандрованець, якого звать Вишенським”) на книгу А.І.Пашука “Іван Вишенський – мислитель і борець” (Львів, 1990) // Дзвін. – 1991. – № 1. – С. 152-160.

^{114/394} *Липинський В.* Твори, том 3. Україна на переломі 1657–1659 / Ред. Лев Р. Білас. – Філядельфія, 1991. – С. 13.

Другий позитив – колонізація. Так зване Дике Поле, або Задніпрянина, – а це південна Київщина та південно-східна частина Поділля, – були майже порожні, заселені де-не-де. І сюди, в цей чорноземний Клондайк, хлинули потоки українських переселенців – людей працьовитих, кмітливих, хоробрих, звиклих як до рала, так і до шаблі. За ними, зрозуміло, просувалися польські пани й підпанки, всяка чужинецька дрібнота, одначе все це “посполите рушення” тонуло в українській стихії, закріпачити яку було не так-то легко, тим паче, що в найскрутнішу хвилину прихистити могла Запорозька Січ.

Прикметно, що паралельно з народною колонізацією, як зазначає Дмитро Дорошенко¹¹⁵, йшла колонізація монастирська, причому вельми активна. На Слобожанщині, наприклад, монаші осередки з’явилися раніше, ніж цю територію заселив український люд. Так, уже 1624 р. тут діяв широкознаний Святогорський монастир. Невдовзі постали чоловічі, жіночі монастирі в Острогозьку та інших містах краю. Натомість землі Правобережжя густо заселяли колоністи з Галичини та Волині; пізніше це були переважно уніати. І вже на зламі XVI–XVII ст. на правому березі Дніпра, – а це головню Київське (із Київським, Житомирським, Овруцьким повітами) та Брацлавське воєводства, – проживало півтора мільйона жителів¹¹⁶. Ці дані, застерігає М.Крикун, не є абсолютно точні. І все ж вони бодай приблизно дають уявлення про тодішню демографічну ситуацію в цій частині України. Саме з велелюдного Правобережжя на лівий берег Дніпра московський уряд двічі – у

^{115/291} *Дорошенко Д.* Нарис історії України, том II (від половини XVII ст.). – Київ: Глобус, 1991. – С. 217.

^{116/370, 369} *Крикун М.Г.* Питання чисельності населення на Правобережній Україні другої половини XVI – середини XVII ст. у радянській історіографії // Вісник ЛДУ. Серія історична. Вип. 16. – Львів: Вища школа, 1980. – С. 74-81. Див.: *Крикун М.* Згін населення з Правобережної України в Лівобережну 1711–1712 років (До питання про політику Петра I стосовно України) // Україна модерна. –1996. – Ч. I. – С. 41-88.

1678 та 1711–1712 рр. – переганяв людей. Водночас бурхливо розвивалися міста й містечка. На початку XVII ст. їх в Україні було засновано близько тисячі¹¹⁷.

Третій позитив – пробудження національної свідомості, самоповаги й солідарності, відсвіжування історичної пам'яті, яка коренилась у величчї Київської Держави. Наступна – Берестейська – унія несамохіть поділила мирян на два конфесійні табори, що дало поштовх до завзятої полеміки, – а це теж сприяло піднесенню національного самоусвідомлення. Навіть римо-католики, нащадки спольщеної галицької шляхти, як от Станіслав Оріховський чи Ян Щенснї Гербурт, заступаються за русинів, маніфестують своє українське походження¹¹⁸.

Бо якраз на цей період припадав розквіт ренесансної, а за нею – барокової поезії, що яскраво проявилось в поемі Севастіяна Кленовича “Роксоланія” (1584), присвяченій Україні, зокрема Львову. Після Кленовича свою любов до української землі засвідчили більш як п'ятдесят поетів, які творили латинською, польською, старослов'янською, давньоукраїнською книжною, а то й народною (Ян Жоравницький) мовами¹¹⁹. Водночас тисячі вихідців із різних українських земель, в тому числі й Лівобережжя, про-

^{117/466} Нудьга Г. Не бійся смерті. – Київ: Рад. письменник, 1991. – С. 258.

^{118/623} Див.: “Писання Станіслава Оріховського” в антології “Українські гуманісти епохи Відродження”, ч. 1. – Київ, 1995. – С. 228-229, 405-407, 413, 418. У цій же антології (ч. 2, с. 173-177) читай також українофільські роздуми Я.-Щ. Гербурта. “При кривді шляхетного народу руського, з якого і я, і дружина моя (Єлизавета Заславська – П.Ш.) взяли свою кров, – заявляв Ян Гербурт, – буду стояти з такою Божою поміччю, як мене вчить право...”

^{119/621, 620} Див.: Українська поезія XVI століття / Упоряд., вступна стаття та примітки В.В.Яременка. – Київ: Рад. письменник, 1987. – 284 с.; Українська поезія XVII століття (перша половина). Антологія / Упоряд., вступна стаття та примітки В.В.Яременка. – Київ: Рад. письменник, 1988. – 353 с.

довжували студіювати у вищих школах Східної і Західної Європи, зокрема в Болоньї, Падуї, Кембріджі, Оксфорді, Парижі (Сорбонна), Страсбурзі, Кенігсберзі, Ляйпцігу, Нюрнберзі, Празі, Кракові, Відні. Всього таких високих шкіл у XIII–XVIII нараховувалось щонайменше п'ятдесят¹²⁰. Серед спудеїв був і реформатор василіян Іван (це хресне ім'я) Йосиф Велямин Рутський, який навчався в університетах Кракова та Вюрцбурга. Виїздити на студії за кордон дозволяв і Литовський Статут 1529 р. (розділ 3, артикул 8)¹²¹. І природно, що нерозважна експансія Польщі зустрічала в злученій Україні рішучий опір, причому у різних формах – культурних, освітніх, релігійних, а нерідко і збройних (повстання Криштофа Косинського, Северина Наливайка), що врешті-решт вилилося у Національну Революцію XVII ст.

Саме в цьому суспільно-культурному контексті треба розглядати й організаційно-василіянську акцію митрополита Рутського. Переїнявши з рук Іпатія Потія митрополичий жезл, Йосиф Велямин розбудовує Київську митрополію, творить Чин святого Василя Великого – і творить за зразками Чинів західних. Бо тільки централізоване згромадження може ефективно протиставитись і римо-католицизму, і негативним явищам в самому чернечому бутті, як “скажімо” ідіоритмія чи зловживання правами ктиторства. Разом з тим дисциплінований Чин здатний енергійно провадити місійно-душпастирську працю в народі, навчати його в своїх школах та відвертати від безбожництва.

Василіяни підійшли до всіх цих питань дуже відповідально. Вони розробили та ухвалили конкретні правила для всіх: протоархимандрита, консулторів, ігуменів, магістра, новіціату, вчителів, “навіть для кухарів, шафарів і фурманів...” Так передає свої враження автор василіянського “Шематизму” за 1867 р. Михайло Коссак. І додає, дивуючись такій скрупульозності, – “ба що навіть о мові, якої уживати мають, не позабули они, і на капітулі VI в Вільні на XVI засіданію ухвалили: “В розмовах межі собою

^{120/466} Нудьга Г. Не бійся смерті. – С. 270.

^{121/466} Там само. – С. 280.

маємо уживати мови руської, особливо і доконечно в церкві і в проповідях. Для того виразно митрополит і ми, отці соборнії, постановляємо, аби отці і братія в церквах не інним, як руським язиком, Слово Боже проповідали”¹²².

Можна сказати, що тут василіяни ступали слідами солунських братів Кирила і Methodія, які ще у IX ст. запроваджували на слов'янських землях богослужіння зрозумілою мирянам мовою – церковнослов'янською, хоча й наражалися на нерозуміння й переслідування з боку ревнителів давньої латинщини. Зате знаходили підтримку в Папи. Символічно, що св. Кирило завершив свій місіонерський шлях у Римі, в монастирі, причому в монастирі василіянському. Але василіяни пішли ще далі: переходили безпосередньо до живої мови свого народу – так, як це чинили адепти Реформації¹²³. А митрополити Потій, Рутський, за ними Рафаїл Корсак, були спершу кальвіністами, потім повернулися до руського благочестя, а разом і до рідної мови. І вимагали, “щоб отці і брати в церквах не іншою мовою, а тільки руською проповідували Слово Боже”. На цей промовистий факт при організуванні Василіянської Конгрегації (липень 1617 р.) звернув увагу і сучасний вчений з Риму о. Порфірій Підручний. Йосиф Велямин Рутський, пише він, “дуже настоював, щоб ченці говорили по-руськи, особливо й незмінно в церкві та в проповідях”¹²⁴. І не тільки проповідували, а й писали.

Взірцем у цьому питанні був друг та однодумець митрополита Рутського – Полоцький архієпископ Йосафат Кунцевич. “Він, – підкреслює Юрій Герич, – одинокий з уніятських полемістів, що всі свої писання (за виїмком листів до Сапіги) писав рідною мовою”. Отож і тут святий Йосафат не був схожий на

^{122/64} Шематизм ЧСВВ 1867 р. – С. 246.

^{123/534, 421} *Поташ М.* Він засіяв між нами! // Світло. – 1969. – Ч. 11. – С. 380. Див. також: *Любащенко В.* Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. – Львів: Просвіта, 1995.

¹²⁴ Нарис історії Василіянського Чину... – С. 137.

інших. “Смотрицький, – наголошує Герич, – боронив православ’я по-польськи, за матеріялами глипав і в західню літературу, Кунцевич же шукав опори в “Кройниках руских” і передовсім у східних отців...”¹²⁵

З цього приводу варто навести і значущі слова Ярослава Гординського, котрий відзначав, що Українська Церква завжди була найважливішим виразом української національності, а тому занепад Церкви став zarazом занепадом народності. Щоб її рятувати, треба було піднести й нашу Церкву. Єдиний вихід – унія, тобто єдність з Римом, з Католицькою Церквою, яка була добре зорганізована (при збереженні, звісно, східного обряду). “Що так справді було, – писав Гординський, – се показали найближчі події. Уніятська Церква, позбавлена скоро помочі не тільки тодішньої польської держави, але й загалом якої-небудь помочі, стала Церквою наскрізь українською, виразницею української національної ідеї. Тому-то й найвизначніші писання перших оборонців унії були зложені українською мовою”. Так писав св. Йосафат. Він “уживав у письмі виключно тодішньої української літературної мови, хоч навіть православні послуговувались у тім часі так часто польською мовою...”¹²⁶ Українською мовою Йосафат Кунцевич уклав “Катехизм”, “Правила для священників”, “Проповіді”, а також листувався з Рутським. І лишень два листи – до Льва Сапіги – написав по-польськи¹²⁷. Очевидно, з поваги до князя, що був тоді Великим литовським канцлером (а після загибелі Кунцевича – Віленським воєводою). І жорстоко покарав винуватців мученицької смерті св. Йосафата.

^{125/273} Герич Ю. Бібліографічний огляд писань св. Йосафата // ЗЧСВВ, секція II, т. V (XII), вип. 1-4. – Рим, 1967. – С. 147.

^{126/259} Гординський Я. Український елемент у діяльності св. Йосафата Кунцевича (Відчит у 300-літню річницю смерті Святого) // ЗЧСВВ, т. I, вип. 3-4. – Жовква, 1925. – С. 366.

^{127/594} Виклад цих листів див.: Соловій М.М. і А.Г. Великий. Святий Йосафат Кунцевич: його життя і доба. – Торонто, 1967. – С. 269-280.

Настійне звернення раних василіян до народної мови засвідчують протоколи василіянських капітул від 1617 по 1709 рр., які вміщені у виданні “Археографическій сборникъ документовъ относящихся къ історіі сѣверо-западної Руси”, т. XII (Вільно, 1900). Потрібно зазначити, що й протоколи цих перших шістьох капітул велися тодішньою українською мовою, що засвідчив Яків Суша, який переклав ці протоколи на латинську мову. Причому оригінали трьох таких капітул у Руті (1623), Лавришеві (1626), та у Вільні (1636) зберігаються у Відділі рукописів ЛНБ ім. Василя Стефаніка¹²⁸.

Народною мовою викладали і в семінарії у Новогрудку, яку 1605 р. заснував Йосиф Рутський і який сам говорив тільки по-українськи¹²⁹. Але як широко й глибоко впроваджували василіяни у богослужіння народну мову – достеменно невідомо. Тим більше, що після смерті митрополита Рутського (1637) та його наступника Рафаїла Корсака (1640) “всередині Василіянського Чину настав найбільше неясний і бурхливий період його історії, який тривав майже до кінця століття (до 1686 р.)”¹³⁰. Тобто до капітули в Новгородовичах, яка владнала внутрішні непорозуміння між василіянами та митрополитами (ширше про це буде далі). До того ж війни, зміни державних кордонів, а звідси не корисна роз’єднаність василіянських провінцій, не дали змоги зробити докорінний перелом у ставленні кліру до рідного слова.

Переходові в богослужіннях на українську мову в XVII ст., наголошує Василь Німчук, перешкождали також міжконфесійні суперечки: “Православні не могли цього зробити, бо їм би докоряли уніати, що ті порушують традицію

^{128/4} Див.: МВ (монастирі василіянські), спр. 1310.

^{129/4} Там само.

^{130/523} *Підручний П.* Початки Василіянського Чину і Берестейська унія // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. Матеріали Четвертих “Берестейських читань”, – Львів; Луцьк; Київ, 2-6 жовтня 1995 р. / Ред.. Б.Гудзяк, співред. О. Турій. Ін-т історії церкви Львівської Богословської Академії. – Львів, 1997. – С. 92.

св. Володимира. Уніати не чинили цього з тих же причин”¹³¹. Були причини й суто психологічно-станові. Бо в ті часи, зауважив Ярослав Ісаєвич, повсюдно вважалося, що буденна мова простолюду не може бути мовою високої культури¹³². А значить – і мовою Церкви.

Василіянські місіонери на такі “панські” пересуди мало зважали. І про те, що їхні україномовні наміри не були даремними, самоочевидно. У вересні 1724 р. мандрівник Василь Григорович-Барський відвідав усі сім головних храмів Риму, серед них і той, де був ув’язнений апостол Петро. “Неподалік від того храму, де колись була темниця святого Петра, біля гір стоїть монастир Сергія і Вакха, в якому нині мешкають ченці-греки, а ще більше русів; вони звуться василіяни, бо живуть ніби за статутом святого Василя та уставом грецьких ченців”. А “літургію відправляють коли грецькою, коли руською мовами, однак, за звичаєм римлян, на опріснику, і то без співу, тільки тихо читають”¹³³.

У цьому описі важливе зазначення, що василіяни навіть за межами України під час богослужіння послуговувалися рідною мовою, як того вимагали сто років тому назад Й.Рутський та св. Йосафат Кунцевич. Це знову ж таки підтверджують документи. У “Лаврівській хроніці (1771–1882)”, що її частково опублікував о. Михайло Ваврик, ЧСВВ, читаємо: “Рік 1781... Дня 7.11. приїхав о. Гедеон Гульський з Белостока на сповідника... На відпуст на

^{131/465} Німчук В. Конфесійне життя і українська мова кінця XVI – початку XVII століть // Берестейська унія і українська культура XVII століття. Матеріали Третіх “Берестейських читань”. – Львів; Київ; Харків, 20-23 червня 1995 р. / Ред. Б.Гудзяк, співред. О. Турій. Ін-т історії Церкви Львівської Богословської Академії. – Львів, 1996. – С. 1-32.

^{132/323a} Ісіченко І., єп. Берестейська унія і українська література XVII століття // Берестейська унія і українська культура XVII століття. – С. 52. Див. також: Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні. – Харків, 1999.

^{133/262} Григорович-Барський В. Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік /Переклав з давньоукр. П. Білоус. – Київ: Основи, 2000. – С. 80.

Благовіщення о. Гульський мав проповідь по-слов'янськи”¹³⁴. Наступна виписка: “Рік 1783... Дня 25.V. о. Созанський мав на Вознесення проповідь по-руськи. Так проповідував він теж на відпусті св. Івана (24.VI)”¹³⁵.

“Лаврівська хроніка” – цінне джерело, оскільки зафіксувала різноманітні події в діяльності ЧСВВ. “Зокрема, – підсумовує о. Ваврик, – слід відзначити перші прояви народного відродження на галицькому терені, проповіді “слов'янською” чи “руською мовою” на лаврівських відпустах, що її занотує монастирський літописець вже під 1781 і 1783 р. на півстоліття перед знаним виступом М.Шашкевича і його товаришів у львівських церквах”. І далі: “Такий виступ василіянського проповідника з рідно мовним Божим словом у Лаврові свідчить, що освідомлення народницької тенденції в Чині, започаткованої знаним “Народовіщанієм” з 1768 згл[ядно] 1778 р., закреслювало щораз ширші круги аж до появи “Богогласника” 1790 р. і “Наук парохіяльних” Маркіянового предтечі о. Добриловського, ЧСВВ, в 1794 р.”¹³⁶

2.2. Юліян Добриловський та україномовна традиція в XIX і XX ст.

Серед визначних василіян Юліян Добриловський посідає особнє й почесне місце. Проте і досі його постать належно не висвітлена. Навіть “Нарис історії Василянського Чину святого Йосафата” згадує його побіжно й надто лапідарно. Перший раз – серед найкращих місіонерів-проповідників; далі – в переліку найголовніших видань Почаївської друкарні – зазначені і його “Науки парохіяльні”. Втретє Добриловський названий серед видатніших василіянських письменників та науковців XVIII століття. І названий як “предтеча пробудителів української мови, який в народній мові видав свої

^{134/24} *Ваврик М.* Лаврівська хроніка (1771–1882) // ЗЧСВВ, секція II, т. II(VIII), вип. 1-2. – Рим, 1954. – С. 84.

^{135/24} Там само. – С. 90.

^{136/24} Там само.

“Науки парохіяльні” та збирав церковно-народні пісні”. Та якщо придивитися до о. Юліяна пильніше, то побачимо неспокійне та повне руху життя, яке почалося 1758 р. або 1760 р. в містечку Зінькові на Східному Поділлі (зараз це Хмельницька область) у сім’ї з’єдиненого священика й декана Михайла Добриловського та їмості Тетяни. У липні 1778 р. Йосип (це його хресне ім’я) вступив до ЧСВВ, через рік склав монаші обіти, а ще через п’ять (1784) висвятився і поїхав до Шаргорода, що на Вінничині, де два роки викладав у василіянській школі фізику¹³⁷.

З цього можна виснувати, що освіту Добриловський здобув належну. А також те, що точні науки не були його улюбленим предметом, бо після Шаргорода він визначився як пристрасний місіонер та проповідник. Причому в різних монастирях: у Замості, Тригорах, Крем’янці, де служив по кілька літ. У Крем’янці – найдовше. Та після другого поділу Польщі (1793) це містечко попало під владу Росії, проти греко-католиків уряд розв’язав репресії – і Добриловський перебрався до Галичини. Тут він теж переїжджав з монастиря в монастир. Спершу Підгірці і Броди, потім Львів (обитель св. Юрія), знов Підгірці, опісля Угорники, Жовква, Крехів, нарешті – Бучач, де став ректором василіянської школи (1815)¹³⁸. На той час о. Юліян уже був знаний як інтерпретатор народною мовою катехитичних проповідей “Науки парохіяльні” (1794). На основі цих “Наук” Добриловський, як підкреслює о. Йосафат Скрутень, ЧСВВ, увійшов до історії української літератури. Він так само “займався поезією, і як поет писав правильною українською мовою ще до о. М.Шашкевича, а навіть до І.Котляревського; його, напевно, треба визнати творцем національної літератури і першим письменником відродженого письменства Галицької Русі”¹³⁹. Отець Скрутень також зазначає, що поезії

^{137/460} Назарко І. Призабутий попередник М.Шашкевича – о. ЮДобриловський, ЧСВВ, 1760–1825 // Збірник наукових праць Канадського НТШ, т. 12. – Торонто, 1972. – С. 66-71.

^{138/460} Там само.

^{139/719} Polski Słownik Biograficzny, t. 5. – Kraków, 1939–1946. – S. 263-264.

Добриловського були перекладені на польську мову та видані у Львові, Вільні й Кракові. А проте повного видання його поетичних творів і досі нема.

Безперечно, о. Скрутень перебільшує літературне значення Юліяна Добриловського. Тим більше, що “Науки парохіяльні” не були його оригінальним твором, а лише перекладом, та й вірші не мали такої художньо-ідейної сили, як “Енеїда” Котляревського чи сердечно-прониклива поезія Шашкевича, – і не стали всенародно улюбленими. Одначе не можна й применшувати значення цього василіянина як талановитого попередника і Котляревського, і Шашкевича, і побратимів Маркіяна – Якова Головацького та Івана Вагилевича. Позитивно відгукувався про нього Іван Франко, зокрема про те, що його проповіді “зладжені доволі чистою народною мовою”¹⁴⁰.

Про обдарованість Добриловського найкраще промовляють дві його пісні: “Станьмо, браття, в коло” і “Дай нам, Боже, добрий час”. Наприкінці лютого 1821 р. о. Юліяна розбив параліч, у березні 1825 р. він помер. А його пісні продовжували жити. Отець Йосафат Жан згадує, як у листопаді 1918 р. його учні співали у Бучачі “гимн “Дай нам, Боже, в добрий час”, що його скомпонував колись бучацький ігумен о. Юліян Добриловський, ЧСВВ, ще в 1797 р. “Це була, – уточнює о. Жан (за походженням француз), – перша світська пісня, що її я вчив”¹⁴¹. Цю пісню і досі співають при внесенні короваю, зокрема на Брідщині та на гуцульським Підгір’ї...¹⁴² Вона починається так:

*Дай же, Боже, добрий час,
Як у людей, так у нас,
І в щасливу годину
Розвеселім родину.*

^{140/650} Франко І. [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви] // Франко І. Збір. Творів у 50 т. – Київ: Наукова думка, 1994. – Т. 41. – С. 45, 61, 279.

^{141/18} Жан Й. Моє служіння Україні. – С. 99.

¹⁴² Гречко І. Живе слово отця Юліяна Добриловського // Галицька брама, 1-2 (49-50), січень-лютий. – Львів, 1999. – С. 11.

*Ой ну-ну, ой ну-ну,
Розвеселім родину!*

*Ви, малії пендраки,
Витинайте гопакки,
Ну вже живо, ну же ну,
Розвеселім родину.*

Рефрент-приспів “Ой ну-ну розвеселім родину ” повторюється після кожного куплета, яких є ще три, причому їхня лексика не відрізняється від лексики сучасної української мови. Тому ця світська пісня і досі znana в народі. Застарілим є тільки слово “пендраки”, що означає “хлопчаки”.

*Ви, дівчата з хлопцями,
Поставайте враз з нами,
В так щасливу годину
Розвеселім родину.*

*Ви, матері з бабками,
Поставайте враз з нами,
Візьміть дзбанок всередину –
Розвеселіть родину.*

*А так станьмо всі в коло,
Заспіваймо весело,
Най Бог в кождо годину
Розвеселить родину¹⁴³.*

З першою піснею перегукується і друга “Десь і пора і той час, / Охочий день для нас”, яка має вже не тільки світський, а й релігійний характер.

Народномовні традиції Ю. Добриловського ще за його життя (у 1816–1817 рр.) підхопив бучацький василіянин о. Мацієвський. Його проповіді були складені гарною народною мовою і 1907 р. зберігалися у монастирі в Підгірцях. Заради справедливості треба сказати, що народної мови не цуралось і світське духовенство. “Аналіз *рукописних Службеників*, що поширювалися в Україні, доводить усталеність церковного обряду, але послідовне

^{143/526} Пісні та романси українських поетів в двох томах, т. 1 / Упоряд. та прим. Г.А.Нудьги. – Київ, 1956. – С. 233-234.

проникнення в текст літургії XVI ст. *народної мови*”, – пише відомий історик Церкви Василь Ульяновський. Він зазначає, що українською в храмах читали “Євангеліє” та “Апостол”. Проте серед чернецтва та священнослужителів існувала також ортодоксальна течія, чільним представником якої був монах з Афону Іван Вишенський. Він різко виступав проти послуговування у відправах народною мовою, а церковні книги вимагав друкувати тільки по-старослов’янськи. “Однак, – наголошує В. Ульяновський, – якщо сама літургія провадилася як старослов’янською, так і наближеною до народної мовами, то *казання священники здебільшого виголошували власне українською мовою*”¹⁴⁴. Як підрахував Т. Кудрик, спираючись на Бібліографічні описи Івана Левицького, у першій половині XIX ст. (1800–1850) було опубліковано 34 проповіді народною мовою, що їх виголошували українські греко-католицькі душпастирі (серед них, ясна річ, і василіяни). Інших чотири проповіді Кудрик знайшов у різних часописах. Ще більше таких проповідей не видано, і вони припадали пилком у капітульних та василіянських бібліотеках. Як от не згадані Кудриком проповіді о. Мацієвського, ЧСВВ¹⁴⁵.

Вже сама ця статистика переконує, що проблема вживання духовенством народної мови завжди була актуальною. І найкраще її розв’язували василіяни. Революційний 1848 р. прискорив цей процес. Відтоді всі обіжники, хроніки, інвентарі почали здебільшого вести по-українськи. Вимовний приклад – метаморфоза довголітнього ігумена Крехівського монастиря о. Еміліяна Коссака. Два хронікальні твори – історію обителі і так званий “Знаходник” – він провадив польською мовою, а 1849 р. перейшов на українську. “Прости, читателю, за пестроту язика й правописанія в настоящемъ Знаходнику, –

^{144/625} Ульяновський В.І. Історія Церкви та релігійної думки в Україні. У трьох книгах. Книга I: середина XV – кінець XVI століття. – Київ: Либідь, 1994. – С. 138.

^{145/471} Огляд часописей за 1906 рік. Часописі українські // Записки НТШ, т. 76, кн. 2. – Львів, 1907. – С. 181.

вибачається він, – суть то перші плоди руского язика, которого ми досі не знали, а даже й язика руского через піввіка житія рідко коли вживали”¹⁴⁶.

Як видно з наведених вище прикладів, чимало василіян рідну мову знали й вживали. Їхній мовний патріотизм – вважаємо, таке визначення не є перебільшенням – виявився і в тому, що вже 1861 р. в Підгірцях молилися за упокій душі Шевченка, як це занотовано в “Пом’янику” монастиря¹⁴⁷. Знаменно, що навіть чужинці, співпрацюючи з василіянами, вивчали українську мову та вільно спілкувалися нею. Як от француз із Квебеку (Канада) о. Йосафат Жан. А ще раніше – провідники Добромильської реформи, зокрема єзуїт Адальберт Баудісс, який народився на Буковині, але у шведській родині. “Для нашої народности і нашого обряду, – згадував Йосафат Скрутень, – був відданий цілим серцем. Як тільки прийшов до Добромиля, сейчас став учитися нашої мови і в короткім часі опанував її до такої міри, що завсігди говорив, листувався, проповідав і сповідав по-українськи. “Дуже Вас прошу, писав раз у листі, пишіть тільки завсігди до мене по-руськи, позаяк то для мене прецінь мовби рідний язик”¹⁴⁸.

Такими вирозумілими щодо української мови та її знавцями були й інші добромильські реформатори: Генрик Яцковський, і Казімеж Рідль, і Павел Маковський – всі ті Отці Єзуїти, які готували для ЧСВВ нові, по-європейськи освічені, самовіддані, патріотично наставлені кадри. І саме під час цієї Реформи, – а вона тривала від 1882 р. по 1904 р., – василіянські проповіді повсюдно зазвучали українською мовою, а не польською чи москвофільським язичієм. І насамперед – на велелюдних місіях, що їх 1889 р. започаткували василіяни. У вересні 1892 р. народна місія відбулася і в селі Прилбичі, де

^{146/4} Знаходник... // ЛНБ, ВР. – Ф. 3, спр. 122, арк. 1.

^{147/248} *Гіщинський В.* Підгорецькі ченці василіяни душу “...усопшого поета Тарасія Шевченка...” поминають // Брідщина: Літературно-краєзнавчий журнал. – 2004. – № 16. – С. 82, 92-95.

^{148/577,248} *Скрутень Й.* Адальберт Баудісс, Тов. Іс. // ЗЧСВВ, т. II, вип. 3-4. – Жовква, 1924. – С. 405. Див. також: ЛНБ, ВР, МВ – 1358/6.

народився Андрей Шептицький. Провадив місію (її схвильовано описала мати майбутнього митрополита – Софія) ігумен Жовківського та Крехівського монастирів о. Козловський. Останнього – шостого – дня учасників дійства зібралося близько двох тисяч. Проповіді були місткі й сердечні. І одна жінка сказала Софії Шептицькій: “Перший раз ми розуміли все, що чули”¹⁴⁹.

Варто знати, що василіяни – піонери і в запровадженні в релігійно-церковних виданнях Галичини фонетичного правопису. Промотором цього діла був о. Лазар Березовський. “Він, – пише Михайло Ваврик, – не тільки найдовше редагував наш журнал (1898–1908 і 1916–1918 рр.) та найкраще його розбудував (з додатком діточого “Місіонарчика”), але сам захоплений дівичою красою простонародної мови зважився теж видати перший “Календар “Місіонаря” на 1901 р. фонетикою, дарма що всі церковні публікації, а то й просвітянські книжечки і навіть народовецькі часописи (з виїмком двох) друкувалися ще етимологією...”¹⁵⁰. Далі о. Ваврик підкреслює, що “в часах тодішніх найгостріших правописних спорів був це просто революційний почин у релігійно-церковній ділянці, але при тому був це подих свіжого повітря...”¹⁵¹. То справді була революція. Бо навіть провідна галицько-українська газета “Діло” перейшла на фонетику тільки наступного, 1902 р., коли редактором був Володимир Охримович – де речі, спершу радикал, потім націонал-демократ, а ще пізніше – автор глибокого філо-софського трактату “Чому я навернувся до католицької віри. Прилюдна сповідь” (1926).

Наступний етап – переклад на українську мову богослужбових книг, оскільки святі Літургії та інші відправи в українських храмах і далі звучали малозрозумілою мирянам, особливо молоді, церковнослов’янською мовою, тоді як українська була так само урочиста, багата лексично й термінологічно.

^{149/164} *Шептицька Софія* з Фредрів. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. – Львів, 1994. – С. 138.

^{150/133} *Ваврик М.* По василіянських монастирях. – Торонто: В-во й друкарня ОО. Василіян, 1958. – С. 134-135.

^{151/133} Там само. – С. 135.

І якщо Українська Православна Церква Київського Патріархату здійснила важливу перекладацьку справу тільки 2003 р.,¹⁵² то василіяни взяли за неї значно раніше. Он що розповів на прохання автора цих рядків о. Василь Зінько, ЧСВВ, який більшу частину свідомого монашого життя провів у Бразилії, а 1994 р. повернувся на землю батьків – в Україну. І зараз служить у монастирі св. Онуфрія у Львові: “Ще у двадцятих роках минулого століття Жовківська друкарня випустила переклади “Часослова” о. Левицького та Огієнкової “Служби Божої”, яка, однак, була писана і набрана старослов’янським шрифтом. Коли ж по Другій світовій війні почулися щораз голосніші вимоги рідної мови, то я зложив і видрукував “Християнське Богослуження”, де разом помістив “Часослов” і дві “Літургії”: святих Василя Великого та Івана Золотоустого. Загальний обсяг – 326 сторінок.

Це було 1963 р. в Бразилії у Прудентополі, штат Парана. У тім часі Отці Василіяни “Апостола” та “Євангелію” читали в Бразилії українською мовою. Подібне було на грані шістдесятих років в Аргентині. Додам, що моїм “Часословом” (у “Християнському богослуженні”) послуговувалися в діяспорі не лише василіянські священники, а й студити і світські священники. Один із них, о. Ісидор Васік, показав його мені в гарній оправі, коли я з ним стрінувся в Парагваї. При кінці 60-х років я сам правив св. Літургію з мого “Християнського Богослуження”.

Стосовно перекладу на українську мову Золотоустової “Служби Божої”, то зробити це мені доручив у Бразилії єпископ Йосиф Мартинець. Владика й переслав мій переклад до апробати Апостольським Престолом, – і виявилось, що такий самий переклад здійснив й блаженніший Йосиф Сліпий. Тоді ж я переклав по-українськи акафісти до св. Миколая, Василя Великого, Йосафата, Йоакима, до Серця Христового, а також – до св. Анни (для Сестер

^{152/182} Див.: Білоус О. Здійснено повне видання основних богослужбових книг українською мовою // Літературна Україна. – 2003. – 18 вересня. Це молитовники, Службник, Часослов, Псалтир, Требник, Воскресний Октоїх і Загальна Мінея, Мінея Святкова та ін. – всього 15 назв.

Катехиток). Переклав ще акафісти до Христового Гробу й Воскресіння. А коли зайшла потреба мати “Часослов”, цебто молитви рідною мовою, то єпископ Торонта Ісидор Борецький сказав: “Якщо його не перекладуть Отці Василяни, то ніхто того не зробить”. І дійсно взялися до цього вони: вийшло зразу три книги, а згодом світ побачив гарний “Молитослов”, то його уживають православні українці”¹⁵³. Так що святі Літургії, та й інші богослужбові книги, стали зрозумілими й близькими серцю кожного українця – спершу в діаспорі, а тепер в материковій Україні. До цього треба додати, що енергійний о. Зінько 1973 р. переклав у Прудентополі “Службу Божу” св. Якова. Ще більше перекладених ним Літургій – маронітська, сирійська, малабарська, маланкарська, вірменська, коптійська та ефіопська – поки що не опубліковані. Так само в рукописі чекає свого часу і латинська меса, яку о. Василь переклав, коли перебував у Парагваї.

До звершень василіян треба записати і видання нового й повного перекладу “Святого Письма”, що був здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. Переклад якомога точний, позаяк зіставлений з найновішими здобутками філології і текстуальної критики¹⁵⁴. Цей переклад ще називають “Римською Біблією”, і вийшла вона 1963 р. у видавництві Отців Василян у Римі–Торонті. Слід, проте, уточнити: перша редакція перекладу – це результат майже дванадцятирічної праці члена Третього Чину Отців Василян о. Івана Хоменка, яка вийшла 1963 р. в Мюнхені¹⁵⁵. А потім... “Первотекст перекладу, належно переписаний і проконтрольований, було віддано на перевірку спеціальній Комісії, складеній з ченців Василянського Чину. За окремими фахами, Комісія віддала багато часу та труду, щоб остаточно устійнити текст, прокоментувати його, речево й технічно оформити та типографічно

^{153/18} Особистий архів П.Шкраб’юка.

^{154/565} Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – Рим; Торонто: В-во ОО. Василян, 1991. – С. XVI.

^{155/565} Там само. – С. XVI.

виконати”¹⁵⁶. А також щоб укласти заголовки та підзаголовки, передмови до книг, примітки і т. ін. Все це разом мало спростити орієнтацію в тексті, а читання зробити легким і корисним. Цю копітку і відповідальну роботу було доручено о. Исидорові Патрилові; він же й очолював Комісію з підготовки до друку викінченого тексту. Членами Комісії були Іриной Назарко, Орест Купранець та інші василіяни. Варто відзначити і те, що римське видання “Святого Письма” настільки зацікавило протестантське Біблійне товариство у Штутгарті, що воно вибрало його з-поміж усіх інших видань для власного користування. А тому просило видрукувати для нього 400 тисяч примірників. Їхнє прохання виконали¹⁵⁷. Так було реалізовано давню мрію – мати новий і повний переклад Вічної Книги, хоча першу спробу перекласти її зробив василіянин Теодозій Галушинський. Його переклад всіх чотирьох Євангелій появився 1946 р. в Римі. Але масового поширення не набув, оскільки Україна була відгороджена від світу “залізною завісою”. Окремі книги Старого Завіту перекладав і Лазар Березовський, ЧСВВ, та вони не були опубліковані¹⁵⁸.

Тут же необхідно підкреслити, що до перекладацтва василіяни вдавалися фактично з перших кроків свого організованого існування. Спершу перекладали з грецької та деяких інших мов на церковнослов’янську, польську чи староукраїнську книжну, а пізніше – на сучасну українську. Зразком такої інтерпретації є “Правила св. отця нашого Василя Великого, архієпископа Кесарії Кападокійської”, що їх уклав, перекладаючи з різних мов – грецької, латинської – на церковнослов’янську (або польську – точно не відомо), митрополит Рутський*. 1929 р. у Львові вийшли “Аскетичні твори св. отця нашого Василя Великого”, що їх переклав з грецької Андрей

^{156/565} Там само.

^{157/18} Спогад І.Патрила // Особистий архів П.Шкраб’юка

^{158/565} Святе Письмо... – С. XVI.

* На сьогодні ці “Правила” відомі у п’яти мовах: старослов’янській, польській, італійській, українській та латинській (див.: Нарис Василянського Чину... – С. 123).

Шептицький. З наших сучасників назову о. Сергія Фединяка, який переклав з грецької і видав 1964 р. у Нью-Йорку “Вибрані листи св. Василя Великого”, 216 стор. Завдяки о. Фединякові вперше українською мовою опубліковані й “Гомілії на псалми св. Василя Великого” (240 с.), перекладені з грецького оригіналу. 1964 р. з-під пера о. Василя Зінька у Прудентополі вийшов переклад “Христового Богослуження”, 328 с., а також “Акафіст св. Йосифові”, 16 с. Атанасій Великий переклав на сучасну літературну мову “Печерський Патерик” (1973).

Це лише деякі переклади, але й вони показові. Причому василіяни, які добре знали мову країн проживання, а до того ж мали високу освіту, перекладали не з підрядників, а з оригінальних текстів. Характерний приклад – німецькомовна книжка члена Чину Святого Духа о. Ришарда Грефа “Так, Отче”. Щодня з Богом”. “Я дістав її в польському перекладі й прочитав кілька разів. Так припала вона мені до душі... – зізнавався Іриней Назарко. – В оригіналі вона зробила на мене ще більше враження. І я знов прочитав її кілька разів”. А відтак переклав (з німецької) і 1977 р. видав у Торонті, оновивши її висловами II Ватиканського Собору “і прикладами деяких новітніх конвертитів. Але сам зміст тієї книжки є такий глибокий, що її перекладено на тридцятькілька мов”¹⁵⁹.

У цьому контексті треба згадати й життєпис Павла Аллярда “Святий Василій Великий”, перше видання якого – у перекладі о. Павла Теодоровича, ЧСВВ – вийшло ще 1933 року. 1968 р. у Нью-Йорку появилася видання друге. “Василіянський чернець о. Родіон Р. Головацький, – зазначалось у примітці від видавництва, – піднявся труду виправлення мови та пристосування її до сьогоденішнього читача, зберігаючи в основному переклад о. Теодоровича і стилістично, і синтаксично, а деколи й лексично. Це не

^{159/551} Див.: *Ришард Греф*. “Так, Отче”. Щодня з Богом” / З німецького переробив о. Іриней Назарко, ЧСВВ. – Торонто: В-во ОО. Василіян, 1977. – С. 5-7.

новий переклад твору Аллярда, але тільки друге видання давнішого перекладу, в якому відбиваються обставини нового часу”¹⁶⁰.

В перекладах василіян Маркіяна Когута, Івана Новака, Тараса Олійника у 1995–1996 рр. вийшли книжки Фелікса Цозеля “Quo vadis?” (“Куди йдеш?”), Е.Нойберта “Мій ідеал – Ісус, син Марії”, Б.Гечіча “Веління Богородиці з Меджугор’я”. Отець Олійник переклав з португальської мови невеличку – але дуже потрібну – книжечку В.Вроша “Слово Боже. Відповіді Біблії на закиди сектантів проти Католицької Церкви” та розважання-заклик Прадо Флореса Й. “Ідіть, євангелізуйте охрищених” (1997). Надзвичайно вартісним є “Словник Біблійного богослов’я”, який вийшов 1996 р. у Львові в перекладі з французької під загальною редакцією єпископа д-ра Софрона Мудрого обсягом 936 сторінок. Ще раніше, 1982 р., члени Чину видали українською мовою циклостильним друком новий (і повніший від попереднього) “Василіянський молитовник” – а це 496 сторінок!¹⁶¹

Перекладали василіяни і з італійської. Так, ще перед Другою світовою війною Ісидор Патрило, тоді ще учень середньої школи, самотужки вивчив італійську мову і переклав з неї на українську один популярний аскетично-катехитичний твір, який вийшов у Жовківському видавництві “Місіонер”¹⁶². А от інший факт. Двоє василіян – отці Василь Ваврик і Мелетій Войнар –

^{160/168} *Аллярд Павло*. Св. Василій Великий / Переклав о. Павло Теодорович, ЧСВВ. – Нью-Йорк: В-во ОО. Василіян, 1968. – С. 6.

^{161/85} До четвертої частини цього “Молитовника” увійшли “важливіші церковні гимни й пісні в українському перекладі, взяті на ноти. Здійснив це молодий василіянський літургіст і музикант о. Лаврентій Гуцуляк”. Див.: *Василіянський Вісник*. – 1980–1983. – Ч. 16. – С. 105.

^{162/18} Про свій переклад розповів авторові цієї книги сам о. Патрило – і хоча він забув назву твору, цю згадку наведено як факт допитливості і працелюбності одного з василіян, котрий пізніше здобув аж три докторати з різних галузей знань.

служили перекладачами в італійських частинах, які стояли в Україні, і цим сприяли порозумінню чужих вояків з нашими краянами, таким способом оберігаючи їх від різних небезпек¹⁶³.

Василіяни провадили і провадять духовно-національну працю не лише усним словом та своїми творами безпосередньо, – вони, отже, залучають і твори інших, зарубіжних, авторів. А це теж немаловажна ділянка їхнього апостоляту. Разом з тим любов до народної мови, український дух Чину сприяли визріванню нових талановитих письменників. Власне, літературним даром володіли і володіють майже всі проповідники і місіонери в чернечих габітах. Серед визначних літераторів – Андрій Григорій Трух, який народився 1894 р. в селі Гірному Стрийського повіту, закінчив гімназію. А в червні 1914 р. вступив до Українських Січових Стрільців. Початковий вишкіл пройшов у Стрию. Тут почув від товариша два перших рядки пісні

Ой у лузі червона калина похилилася,

Чогось наша славна Україна зажурилася...

“Оці слова, – згадував потім о. Трух, – так дуже підходили до тодішнього положення й так живо висказували всю нашу стрілецьку ідею, що я повторяв собі ту чарівну строфу раз у раз, а як наступного дня ми вийшли знову на вправи, я сів перед бурсою коло столика й склав три нові додаткові строфи, що разом творили ту славну “Червону калину”¹⁶⁴. І яку ще того ”самого

^{163/90} Див.: Вісті комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1993. – № 1. – С. 106-107. У публікації зазначено: “Після нелегких старань про одержання дозволів від Конгрегації Східних Церков, державної і військової влади та проходження поборової комісії щойно 28 травня 1942 р. допущено на перекладачів чотирьох отців: м-гра Володимира Грабця і докторів Петра Дячишина, Василя Ваврика, ЧСВВ, і Мелетія Войнара, ЧСВВ, з одночасним наданням їм на час служби громадянства Італії, італійських імен та прізвищ та ранги підпоручників”.

^{164/162} Трух А. Історія пісні “Червона калина” // Світло. – 1954. – Ч. 19, 15 жовтня.

вечора після вправ” підхопили стрільці – і вона полетіла по всій Україні. Потім Трух пройшов із стрільцями весь бойовий шлях аж до Листопадового зриву 1918 р., коли за наказом Дмитра Вітовського заарештував у Львові австрійського військового коменданта – генерала Пфефера. Однак 2 листопада його схопили поляки й кинули до концтабору Домб’є біля Кракова, де й познайомився з василіянами, яких теж привезли сюди з Крехова та Жовкви. Побожна поведінка ченців так вплинула на хороброго поручника УСС, що після звільнення з концтабору він теж вступив до ЧСВВ¹⁶⁵. Відтак вчився у Римі, душпастирював у Канаді, дописував до різних релігійних та світських видань, випустив у світ цілу низку невеликих популярних книжок, у тому числі й “Граматику української мови”. Та найголовніша прозова праця о. Труха – це монументальний чотиритомний твір “Життя святих” (1952–1960), над яким він трудився понад десять років і здебільшого під час хвороби. Поезії о. Трух теж не занедбував. Наведемо зразок – уривок вірша:

*Я жду тої хвилі, як пісня могуча
Розбудить чудовий калиновий цвіт,
І наша Вкраїна, як рожка квітуча,
Своєю красою здивує весь світ...
До того найкраща, бо певна дорога,
Наука і праця – і віра у Бога.*

Та найзворушливішою є та ж таки “Червона калина” з трьома дописаними куплетами – про те, як “машерують наші добровольці у кривавий тан / визволяти братів українців з московських кайдан...”¹⁶⁶.

Інший василіянський поет Севастіян Степан Сабол (1909–2003) взяв собі поетичне прізвище Зореслав. Перші дві збірки Зореслава – “Із серцем у

^{165/163} Ширше про це див.: *Трух А.* На фронті. Спогади з власного життя: на Божій Службі; перший Листопад і монастир // *Світло.* – 1952. – Ч. 2, 15 січня. – С. 17-19 і далі – аж до 1 вересня 1952 р.

^{166/690} Детальніше про “Червону калину”, о. Труха та інших авторів пісні див.: *Шкраб’юк П.* Крехів: дороги земні і небесні. – Львів: В-во ОО. Василіян “Місіонер”, 2003. – С. 226-229, 337.

руках” (1933) та “Сонце і блакить” (1936), – як згадує він сам, “були патріотичні й релігійно-філософичні. Їх деклямовано на різних академіях і маніфестаціях, то й вони мусіли мати якийсь “заразливий” вплив на розбуджену молодь Закарпаття, бо урядова радянська критика скоро назвала мене “поетом буржуазного націоналізму”¹⁶⁷.

Змушений по війні емігрувати до Італії, потім до США, Зореслав фактично перестав творити. На чужині він написав тільки десять віршів, які, разом із попередніми, склали нову збірку “З ранніх весен” (Нью-Йорк, 1963). Одначе всі ці поезії – а їх усього сорок вісім – належать до найвищих осягнень українського слова. Це тим більше прикметно, що Зореслав був позбавлений національного виховання. Він народився в Пряшеві, мати – словачка, батько – карпаторос, тобто зісловаччений русин¹⁶⁸. Тому Зореслав писав зразу москвофільським язичієм, але внаслідок студій у галицьких монастирях та знайомства зі спадщиною українських класиків швидко перейшов на чисту українську мову, яка в його творчості задзвеніла свіжо й натхненно. Ось сповідальний сонет “Пробудження”:

*Не знаю й сам, чому я покохав
Тебе, о, Україно розіп’ята,
Тебе в кайданах, в невольницьких шатах,
Позначену тавром усіх неслав.*

*Я щастя, слави, величі бажав,
Коли ішов у світ, а Ти в Пилата
Конала під рукою ката,
Та голос Твій молитвою дрижав.*

*І вперш тоді я духом пробудився,
І вперш тоді любов’ю розгорівся
І серцем покохав Тебе безмірно.*

^{167/159} *Сабол С.* Голгота Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині. – Торонто; Рим: В-во ОО. Василян, 1978. – С. 71.

^{168/627} Про це та про зустріч із Зореславом згадував письменник Роман Федорів. Див.: Дзвін. – 1991. – № 4, квітень. – С. 21.

*А нині тисячі таких зо мною
На кожний поклик Твій підуть до бою,
Хоч би й на певну смерть – одважно й вірно*¹⁶⁹.

Весною 1946 р. Сабол перебував у Празі, а “до Ужгороду, – як згадує він сам, – приїжджали з Києва українські поети Микола Бажан, Павло Тичина й інші, і вони розпитували про “цікавого поета-попа, Зореслава”, з яким бажали завітатися... Що великі українські поети з Києва бажали стрінутися зо мною й завітатися – приємно мені було почути. Але, – продовжує Сабол, – колишні мої учні розповідали також і про те, що не менше цікавилось моєю особою НКВД”¹⁷⁰.

Зореслав – поет дійсно високої проби, “це, мабуть, – відзначав критик Арамис (Олександр Мох), – перший з наших монахів, що зумів зрозуміти вартість поетичного натхнення не як якоїсь мірської витівки, а як Божого дару, дуже важного для розвитку людського духа, духа, сотвореного на Божу подобу”¹⁷¹. Он чому “Оо. Василянам, – писав Євген Маланюк, – належить щира дяка від кожного, кого обходять справи нашої літератури, за видання віршів Зореслава, тим більше, що вірші ті не приставляються, назагал як – виключно “католицькі”¹⁷². Цим василяни, провадить далі Арамис, роблять “велику прислугу Церкві, доказуючи, всупереч ліберальним критикам, що саме з джерела Церкви бере початок струя живої правдивої поезії. Цеї поезії, що не в’яже ніяких талантів, тільки навпаки – розвиває й поширює овид поета, лучить в ньому небо з землею, Церкву з нацією. А тільки така злука

^{169/627} Зореслав. Літургія ранку // Дзвін. – 1991. – № 4, квітень. – С. 5.

^{170/159} Сабол С. Голгота Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині. – С. 71.

^{171/365} Цит. за: Крив’як Б. Щире слово Зореслава // Дзвіниця. – Львів, 2000. – № 4 (20), 4 березня. – С. 10.

^{172/425} Маланюк Є. Книга спостережень: проза. – Торонто: В-во “Гомін України”, 1962. – С. 508.

принесе борців за визволення нашої нації. І в них саме вірить монах-українець, на них сподівається...”¹⁷³

Як поет, проявив себе і о. Маркіян Когут (1908–1998). Але проявив себе вже у ГУЛАзі. У 1946–1952 рр. о. Маркіян у концтраку Інта-станція (Комі) написав твір “Літургія в кайданах. Поема в десяти піснях”, яка 1996 р. вийшла у видавництві “Місіонер” обсягом 112 сторінок. Маркіянові Когуту належить і невеличка праця “Йосиф Велямин Рутський”, 1994, 28 с.¹⁷⁴

Окремі василіяни заявили про себе як прозаїки . Це Василь Зінько, який пише під псевдонімом Володар Буженко. Зінько-Буженко – автор комедій “Дві чарівниці”, “З рідним татом не розмовився”, “Новий редактор для “Господаря”, “Пригода в третій класі”, які написав і видав ще в Бразилії. А вже у Львові вийшли його більші прозові твори: “Пустельник на Зеленому Клині” (1996) – повість для молоді, яка “написана на основі дослідження історичних матеріалів, розповідає про поселення українців на крайньому Далекому Сході” (це вже друге видання, 132 с., перше побачило світ 1962 р. в Бразилії). Ще одна повість – “У степу червоної землі” (1997) – це “своєрідний український бестселер про життя наших співвітчизників в Аргентині”. Третя повість теж історична і називається “Іван Сулима”, вийшла вона 2000 р. як друге видання. І охоплює, як сказано в анотації, “один з найскладніших, але в той же час героїчних періодів української історії – першу половину XVII ст., коли козацтво було оборонцем рідних земель від різних завойовників”¹⁷⁵.

^{173/365} *Крив’як Б.* Щире слово Зореслава. – С. 10.

^{174/489, 143} Пам’яті о. Маркіяна Когута, ЧСВВ // Світло. – 1998 – Ч. 3, березень. – С. 99-100. Див. також: *Когут М.* З “довкілля” в підпілля: під зіркою (1939–1990); під свастикою; знову під зіркою; моє знайомство з Волиню // Світло, 1996. – Ч. 3, березень. – С. 108-111.

^{175/541, 697} Див.: 50-ліття священницького служіння о. Василя Зінька, ЧСВВ // Світло. – 1997. – Ч. 6, червень. – С. 216; Ювілей місіонера // Христос – наша сила. – 2002. – Ч. 3, березень.

Творчість о. Зінька прикрашають також десять інших опублікованих книг, серед них такі важливі, як “Буквар української дитини”, праці “Історія Церкви”, “Рідна школа в Бразилії”, повість “Цеблівські сестри в Паранцині” (2005), “Сильветки василіянських трудівників у Південній Америці”. А ще сотні його актуально-гострих та глибоких історико-богословських рецензій, відгуків, есеїв та один переклад (“Вибір майбутнього”, 2000). Окремі твори о.Зінька ще не видано: зокрема спогади “На службі друкованого слова” та “Глосарій релігійних первнів у Т.Г.Шевченка”. Літератор і місіонер Василь Зінько вже давно заслуговує на звання письменника й офіційно (він народився 1922 р. в місті Сокалі на Львівщині)¹⁷⁶.

Серед василіянських письменників – есеїст Іриной Назарко (1905–1976), сучасний прозаїк Мелетій Батіг, публіцист-мислитель Діонісій Ляхович, поет Василь Мендрунь – автор п’яти поетичних збірок і п’ятох альбомів пісень, до яких написав нові тексти або осучаснив старі. Йому ж належать два компакт-диски релігійних та національно-патріотичних пісень. 2003 р. о. Мендруня прийняли до Національної Спілки письменників України¹⁷⁷. Нове покоління василіянських літераторів успішно займається у літстудії “Крехівські дзвони”, що її веде П.Шкраб’юк. Орієнтиром для ченців-літстудійців є не лише вірші Зореслава та інших василіянських поетів, але й три антології української релігійної поезії, які вийшли в серії “Українська Духовна Бібліотека” заходами упорядника о. Гліба Кінаха, ЧСВВ. Це “Великодні дзвони” (1968), “Різдвяна містерія” (1968), “Достойно єсть...” (1971)*.

Щодо пісенної творчості, то й тут василіяни не були останніми. З їхнього середовища вийшов композитор Володимир Стех (1863–1945), який 1906 р. виїхав до США; на 1926 р. він уже мав понад п’ятдесят релігійно-церковних пісень¹⁷⁸. Не менше пісень створив і його співбрат Мелетій Лончина (1863–

^{176/17} Архів Провінції Отців Василіян Найсвятішого Спасителя в Україні.

^{177/17} Там само.

* Г. Кінах збирав матеріали до історії української літератури XVII–XVIII ст. Див.: ЛНБ, ВР, МВ – 922.

1933). Йосафат Жан згадує, як у березні 1912 р. приїхав до монастиря св. Онуфрія у Львові, ігуменом якого вже більш як десять літ був Лончина, котрий гостя “дуже щиро прийняв”. Усі вважали о. Мелетія “за милого святця. Він-то з о. Стехом, ЧСВВ, складав перші новітні пісні живою народною мовою, через які українська Церква оновилася і віджила”. І це природно. “Старі пісні Почаївського “Богогласника” були вже трохи незрозумілі поза старшими людьми і дяками”. Тоді-то о. Жан запитав: “Крім тих двох Молебнів до Серця Ісуса і до Пречистої Діви, кільки Ви уклали пісень?” – “Першими моїми піснями як молодого клирика були “Благослови всім”, “Назарета любий квіте” і “Не опускай нас”¹⁷⁹.

Народну мову утверджували також монастирські хори у Львові та в Добромилі, де “співали на чотири голоси, навіть тропарі і кондаки”, і в інших василіянських домах. Виділялись і окремі виконавці. Своїми вокальними даними та грою на бандурі чарував мирян о. Іриней Готра, ЧСВВ (1890–1973), який 1917 р. був у Києві особистим секретарем Андрея Шептицького – і вертав з ним до Галичини. Хто хоч раз був на відправі о. Готри, то, як згадував один очевидець, “ніколи не забуде того надземного співу... Зі своїм голосом о. І. Готра міг би зовсім добре виступати в кожній опері світу”¹⁸⁰. Так само досконало опанував отець бандуру (його сестра була дружиною віртуозного бандуриста Василя Ємця). Іриней Готра, пише його сучасник, “це, либонь, єдиний український священник-кобзар, що довгі роки грав на наших козацьких інструментах”¹⁸¹. Може, тому що по лінії матері походив із

^{178/525} 2004 року у видавництві “Місіонер” побачив світ збірник “Пісні отця В.Стеха”, куди увійшло понад 80 творів духовного змісту.

^{179/18} *Жан Й.* Моє служіння Україні. – С. 30.

^{180/527} *Плаксій М.* Високопреподобні Отці Василіяни // Світло. – 1992. – Ч. 10, жовтень. – С. 363.

^{181/670, 476} *Чорний М.* О[тець] Іван Готра-Дорошенко, ЧСВВ, кобзар // Світло. – 1994. – Ч. 9, вересень. – С. 302. Див.також: о. Іриней Іван Готра // Василіянський Вісник. – 1974–1975. – Ч. 12. – С. 41-45.

гетьманського роду Дорошенків. Тим-то всю родину Готрів у селі Руда Рогатинського повіту називали кобзарями.

Талановитим виконавцем є о. Володимир Кусий. До вступу в монастир він закінчив диригентсько-хорове відділення Інституту культури в Рівному, співав у Черкаському державному заслуженому українському народному хорі, відтак в Українському державному ансамблі “Козаки Поділля” (Хмельницька обласна філармонія). Коли ж вступив до василіянського новіціату, то часто співав із співбратом. У 1997 р. видав перший компакт-диск “Благословенна мить”. Наступного року у Польщі – в місті Ґурово-Лавецьке, де є український ліцей, – вийшов другий компакт-диск священика-співака “Любов єднає”. Свої пісні – а їх уже записано сорок, – о. Кусий виконує в сучасній естрадній манері. Вони мають успіх. Диски розійшлися і проклали дорогу іншим чернечим записам; музику і тексти творять самі василіяни – а тому вони щирі й безпосередні.

Василіянський Чин активно співпрацює і з композиторами світськими, які творять високодуховну музику. Це передусім викладач Львівського училища культури й мистецтв Мирон Дацко¹⁸², а також народний артист України, лауреат Національної премії ім. Тараса Шевченка професор Богдан-Юрій Янівський¹⁸³.

Мова – найважливіший чинник (складник) національної ідентичності (а пісня, музика – її найвищий вияв). Прикметно, що вона стала рідною і для тих василіян, які народились далеко за межами України – в Бразилії. Як, скажімо, отці Тарас Олійник та Августин Діткун. Обидва на початку 1990-х років

^{182/16} У видавництві “Місіонер” уже вийшли три альбоми пісень М.Дацка, а ще п’ять створені у співпраці з поетом о. В.Б.Мендрунем, ЧСВВ. Наслідком цієї співпраці є і два великі компакт-диски.

^{183/16} На замовлення Чину Б.-Ю.Янівський створив високодуховну пісню “Пратулинські мученики”, яка увійшла до альбому В.Б.Мендруня, ЧСВВ, “Крехівська Мадонна” (Львів, 2000).

приїхали в Галичину, щоб тут служити Чинові, – і тут завершили свій земний шлях. Як о. Климентій Корчагін (1929–1991), котрий перший із василіян свій докторат написав українською мовою та захистив його в Папському Східному Інституті в Римі, отримавши оцінку “з найбільшою похвалою” (1975)¹⁸⁴. Другим свою докторську україномовну працю захистив у цьому ж Інституті о. Порфірій Підручний¹⁸⁵.

Українську мову нерідко опановують і чужинці. Наведемо приклад із життя о. Й.Жана. Він народився у містечку Старий Фабієн, що в провінції Квебек у Канаді 1885 р. в християнській родині. Його французькі предки понад триста років поселились у Канаді. 1890 р. малий Жан почав ходити до школи, а наступного року, 6 вересня, до пристані в Рімускі – “щоб узяти річкового керманіча до Квебеку” – причалив пароплав “Орегон” з першими українськими емігрантами Василем Єлиняком та Яковом Пилипівим. В ту пору, згадував о. Жан, “ніхто не передбачав, що Господь посилає українців у винагороду за втрату Орегону”*, а за 70 літ пильною і розумною працею українських емігрантів канадські прерії стали шпихліром Канади і врятували її від заломання”¹⁸⁶.

“Також ніхто тоді не сподівався, – продовжує о. Жан, – що 20 літ пізніше, 6 вересня 1911 р., на прохання архієпископа Лянжевена і за благословенням св. Пія Х, Папи Римського, я – француз – прийму український обряд, щоб працювати між українцями і в Старім Краю, і в Канаді”¹⁸⁷.

^{184/287} Див.: Докторські праці // Василіянський Вісник. – 1977–1978. – Ч. 14. – С. 39.

^{185/287} Там само.

* “Щоб не мати війни з Американською федерацією, – пояснював о. Жан, – в 1848 р. Англія віддала Америці цю найкращу канадську територію, де тепер живе майже 30 млн населення, в два рази більше, як ціла Канада”.

^{186/18} *Жан Й.* Моє служіння Україні. – С. 4.

^{187/18} Там само. – С. 4.

То справді був небуденний вибір. Закінчивши десять класів, Жан вступив до колегії в Рімускі. 17 листопада 1902 р. він прочитав у газеті “Ля Прессе” статтю на першій сторінці про приїзд до Канади трьох місіонерів-василіян. Це були П.Філяс, “який говорить добре по-французьки, а крім того, знає добре українську, польську, німецьку, а особливо латинську мови”, отці С.Дидик, А.Строцький, брат Є.Янішевський і чотири Сестри Служебниці: Амброзія Ленкевич (настоятелька), Олена Абрисовська, Таїда Врублевська та Павлина Шиповська¹⁸⁸. Ця дата, зазначає о. Жан, була для нього переломною, і відтоді він почав цікавитися українськими емігрантами¹⁸⁹. Та особливо пам’ятним, був день 11 листопада 1908 р., коли прочитав брошуру “Прямування до схизми і ересі”, в якій автор – редemptорист Деляре – розповідав про безбожні дії “сумної пам’яті Серафима і презвітеріян серед канадських українців, а на кінці був заклик до канадської молоді рятувати своїх братів по вірі”. Жан читав цю книжечку цілу ніч, роздумував над нею, а вранці заніс її до директора Великої Семінарії у Монреалі, в якій навчався; той прочитав і сказав, що якби був на двадцять років молодший (а мав він на той час понад сімдесят), то пішов би рятувати канадських українців¹⁹⁰.

Слова літнього душпастиря ще більше утвердили Жана в його покликанні. 17 серпня 1910 р. він прийняв з рук єпископа Бле Тайну Священства, а менш як за місяць, 6 вересня, у Монреалі розпочався Світовий Євхаристійний Конгрес. І о. Жан зустрівся “з довгожданим пастирем” — Андреем Шептицьким. На авдієнції ще були архієпископ Лянжевен і два молоді священики Йосиф Гагنون та Артур Демаре, які теж бажали працювати для українців у Канаді¹⁹¹. Безперечно, митрополит схвалив наміри молодих

^{188/230} Великий А. Нарис Згромадження сс. Служебниць П.Н.Д.М. – Рим, 1968. – С. 21.

^{189/18} Жан Й. Моє служіння Україні. – С. 5.

^{190/18} Жан Й. Моє служіння Україні. – С. 8-10.

^{191/715} Keywan Z. A. Turbulent life: Biography of Josaphat Jean O.S.B.M. (1885–1972). – Canada, 1990. – S. 27-29.

ідеалістів – і 17 вересня 1910 р. всі троє покинули Канаду, відпливли до Європи. Рівно через місяць, 17 жовтня, вони були у Львові. Там о. Клавелю, теж канадець, який прибув до Галичини раніше, забрав о. Гагнона до Лаврова, а Жан і Демаре поїхали до Крехова. Крехів – “це правдиво батьківське помешкання, – пише о. Жан, – де ми знайшли найкращих отців і жертвенних братів”¹⁹². З їхньою допомогою француз Жан менш як за рік опанував українську мову. А 6 вересня 1911 р. з дозволу Риму змінив римо-католицький обряд на східний, український: став греко-католиком. І вже наступного дня відправив тиху Службу Божу по-українськи, зробивши лиш одну помилку.

Наступного місяця о. Жан відвідав родинні місця Маркіяна Шашкевича. “Найкраща моя прогулянка по Галичині, – підкреслює о. Жан, – було радше подорожування в 1911 р. до Підлісся, на Білу гору, де дня 29 жовтня благословлено той величавий залізний однораменний хрест на 15 метрів високий...” Жан застав там п’ятнадцять тисяч шанувальників поета, священників, хористів. Відтак спустився “на парафіяльне помешкання, де сто років тому народився о. Маркіян, і на подвір’ю в тіні тих самих дубів, над тою самою криницею, що її так зворушливо оспівав Маркіян Шашкевич, мали ми водосвяття”¹⁹³. У листопаді 1913 р. о. Жан приєднався до Василянського Чину – і відтоді почалося його служіння Україні, але вже в чернечому габіті.

Другим василіянином неукраїнцем, який пішов слідами Й. Жана, став Рафаїл Райберн. Він народився у Гемтремку (США) в родині англо-німецького походження. 1959 р. під впливом магістра новіціату в Гленкові Інокентія Лотоцького (нині єпископ) Райберн вступив до ЧСВВ, у грудні 1969 р. його висвятили. “Незабутньою залишиться в моїй пам’яті хвилина зустрічі з дияконом Рафаїлом, – згадує очевидиця сього дійства, – коли того дня в церкві, обмінюючись думками, з його уст випливала милозвучна поправна

^{192/18} Жан Й. Моє служіння Україні. – С. 21.

^{193/18} Там само. – С. 26.

українська мова”. Так само, коли до Причастя приступило багато вірних, “диякон Рафаїл відчитав св. Євангеліє гарною українською мовою”¹⁹⁴.

Підсумовуючи, бачимо: василіяни завжди пропагували рідне слова. Починаючи від Йосифа Рутського і св. Йосафата, народна українська мова в проповідях та в побуті василіянського кліру не зникала, а набувала дедалі ширшого звучання. В другій половині XIX – на початку XX ст. вона запанувала у церковних відправах та богослужбових книгах, у навчальних закладах і творах василіянських письменників, науковців, у діяльності членів Чину, які народилися за межами України. Василіяни почали перекладати на українську мову богослужбові та культурно-просвітницькі книги, в їхньому середовищі сформувався ряд поетів, прозаїків, а також композиторів, чия художньо-музична творчість стала органічною частиною загальноукраїнської культури.

^{194/309} *Захарків І.* Христовий виноградник збагатився молодим священиком // *Світло*. – 1969. – Ч. 4, квітень. – С. 156-157.

Розділ 3

ПОШИРЕННЯ ДРУКОВАНОГО СЛОВА

3.1. Василянське книговидання як фактор релігійно-морального піднесення нації

Початки книгодрукування в Україні пов'язані з іменем Івана Федорова (Федоровича). Завдяки йому у Львові постала перша на українських землях друкарня, і вже 1575 р. вийшов славнозвісний “Апостол”. Щоправда, деякі дослідники, зокрема Орест Мацюк, твердили: книги у Львові почали друкувати ще за 112 років до приїзду з Москви Івана Федоровича – і цим першодрукарем був міщанин Семен Дропан¹⁹⁵. Проте досі не виявлено жодної книги, що її б видав Дропан. Тому припущення Мацюка спростував найавторитетніший знавець цієї проблеми Ярослав Ісаєвич¹⁹⁶. Якби версія про Дропана підтвердилася, то василіяни і в книговиданні були б першими. Наразі вони причетні до особи Федоровича тим способом, що славний друкар “книг пред тим невиданних” 15 грудня 1583 р. упокоївся – і його поховали на подвір'ї Святооунуфріївського монастиря у Львові. Надмогильну плиту з написом згідно з урядовим розпорядженням (задля надійнішого збереження) 1828 р. перенесли до монастирської церкви та примістили під бічною стіною притвору, де вона через півстоліття розсипалась¹⁹⁷. Та ще перед тим, 1817 р.,

^{195/432, 433} *Мацюк О.* Першопочатки українського книгодрукування // Наука і суспільство. – 1970. – № 9, вересень. – С. 49-52. Його ж: Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова // Архіви України. – 1968. – № 2. – С. 3-14; 1971. – № 1. – С. 26-32.

^{196/321, 319} *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2003. – С. 106; Першодрукар Іван Федорів і виникнення друкарства на Україні. – Львів: Вища школа, 1975. – 152 с.

^{197/692, 581} *Щурат В.* Довкола намогильного каменя Ів. Федорова // ЗЧСВВ, т. I, вип. 1. – Жовква, 1924. – С. 132-140; *Скрутень Й.* Монастирські записки

отець-василянин Модест Гриневецький переписав епітафію на плиті для нащадків. Рядок “друкованіє занедбалое обновил” Ярослав Ісаєвич пояснює так: “Напис цей вказує також на те, що друки Федорова були продовженням, а не початком історії українсько-білоруського друкарства, і на якісно вищій рівень цих друків порівняно з більшістю попередніх”¹⁹⁸. Ці слова підтверджують факти постання численних друкарень та їхня продукція. “Протягом останньої чверті XVI ст. і в першій половині XVII ст., – зазначає інший дослідник цієї проблеми, Володимир Січинський, – друкарство поширюється в Україні незвичайним темпом. Постійні друкарні закладаються не тільки по більших культурних осередках, але і в маленьких містечках і навіть селах. У тому часі нараховуємо на українській етнографічній території не менше сімнадцяти друкарень, з яких лише дві були латинські, тоді як всі інші – кириличні”¹⁹⁹. В.Січинський подає цілий список цих друкарень: Львів – 1573, Бардіїв – 1578, Остріг – 1580, Панівці біля Кам’янця – 1601, Дермань на Волині – 1601, Стрятин – 1604, Крилос – 1605, Київ – 1616, Угерці Заплатинські в Галичині – 1618, Почаїв – 1618, Рахманів – 1619, Четвертня на Волині – 1625, Чорна – 1629, Кремінець – 1638, Луцьк – 1640, Чернігів – 1646, Грушів у Карпатах: 50-ті роки XVII ст.²⁰⁰ Проте цих друкарень, як свідчить Я.Ісаєвич, було набагато більше – двадцять п’ять; вони діяли у сімнадцяти

про надгробний камінь І.Федорова // ЗЧСВВ, т. I, вип. 2-3. – Жовква, 1925. – С. 379-380.

^{198/321, 317} *Ісаєвич Я.* Українське книговидання... – С. 127; його ж: Книгопечатание во Львові XVI–XVII вв. – С. 73-78; Книгопечатание во Львові XVIII в. – С. 218-221 // 400 лет русского книгопечатания. Т. I. Ручное книгопечатание до 1917 года. 1564–1917. – Москва: Наука, 1964. – 664 с.

^{199/573} *Січинський В.* Історія українського граверства XVI–XVIII століття // *Analecta OSBM* (передвоєнні невидані “Записки ЧСВВ”, т. IV-V-VI), секція II, т. V(XI), вип. 1-4. – Львів, 1942; Рим, 1967. – С. 230.

^{200/573} Там само.

різних містах і селах України²⁰¹. Домінувала друкарня у Львові, куди Федоров переїхав із Заблудова (1573). І де вже наступного року видав “Апостола”, також – “Буквар”. Отож “друкуванняє” занедбалое обнови, вельми ефективно. Бо 1581 р. випустив в Острозі кириличним шрифтом старослов’янською мовою – найповнішу канонічну “Біблію”, причому з’явилася вона за вісім років до того, як у Європі аналогічна “Біблія” латинською мовою²⁰².

Не можна оминати того факту, що острозькі друкарі, передусім Костянтин Острозький, виявили тоді пошану і до патрона василіян – св. Василя Великого. І “першим після “Біблії” датованим острозьким виданням стала велика за обсягом (302 паперові аркуші) “Книга о постничестві” Василя Великого з датою 3 березня 1594 р.” Видати її звелів і дав на це кошти кн. Острозький. В книзі вміщено і гравюру із зображенням Василя Великого²⁰³. На тлі численних світських друкарень помітні й друкарні монастирські. Зокрема василіянські, яких у ту пору було чотири. Приглянемося до них пильніше. Чимало дослідників уважають, що провідну роль в духовно-культурному житті українського народу XVII–XVIII ст. відіграла Києво-Печерська лавра (мала статус ставропігії) та її друкарня²⁰⁴. “Друкарня Лаври, – нагадує нам Я.Ісаєвич, – стала першим монастирським видавничим закладом в Україні... Якщо не рахувати короткотривалих спроб

^{201/320} *Ісаєвич Я.* Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 319; див. його ж: Словарь-справочник о книгопечатании на Украине в XVI–XVIII вв. // Книга, Исследования и материалы. – Москва: изд-во Всесоюзной книжной палаты, 1961. – С. 363-371.

^{202/104} “Острозьку Біблію” переклав на сучасну українську мову о. Рафаїл Турконяк, за що 2007 р. отримав Національну премію України ім. Тараса Шевченка. Див.: Літературна Україна. – 2007. – 9 березня.

^{203/321} *Ісаєвич Я.* Українське книговидання... – С. 130.

^{204/328} *Кагамлик С.* Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.). – Київ, 2005. – С. 188-267.

друкування в Крем'янці й Луцьку, наступною монастирською друкарнею була Унівська”²⁰⁵. Втім, необхідно зробити уточнення. Унівська друкарня почала функціонувати 1648 р., тоді як Віленська (при монастирі Пресвятої Трійці) – на чверть століття раніше. “Найстарша василіянська друкарня була у Вільні (1628–1839), – наголошує Юліян Катрій, ЧСВВ. – Там мав свою друкарню знаний видавець Лев Мамонич (1607–1624). Після його смерті друкарню перейняли василіяни, випустивши до 1829 року 172 видання”²⁰⁶.

Проте Ісидор Патрило, ЧСВВ, у “Нарисі історії василіян – 1743–1839” дату переходу друкарні до василіян подає таку – 1623 рік. Отець Патрило підсумовує, що ця друкарня, не маючи матеріальних засобів, так і не розгорнула ширшої діяльності²⁰⁷. Однак цифра, яку подав о. Катрій – 172 видання (в Уневі вийшло наполовину менше), переконує, що мова про невеликий розмах друкарні – поняття відносне. Треба взяти до уваги, що у 1650-х рр. у Вільні стояли царські війська, і видавати книги було неможливо. А все ж якщо не брати до уваги перерви у роботі видавців, майже на кожен рік, а Віленська друкарня проіснувала трохи більше як 200 років, припадає майже одна книжка. Серед них “Наука яко вірити... от єдиного з отцов в монастирі виленском... видана” (1628), “Наука о седми тайнах церковних” (1630), “Часослов” (1670), великий “Служебник”, що його замовив митрополит Кипріян Жоховський (1692), а також друки латинкою²⁰⁸.

^{205/315} *Ісаєвич Я.* Василіянські друкарні: Унів і Почаїв // На службі Клію: Збірник наукових праць на пошану Любомира Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 460.

^{206/336} *Катрій Ю.* Про василіянські видавництва-друкарні й бібліотеки // Календар “Світла” на 1993 рік. – С. 91.

^{207/463} Див.: Нарис історії Василіянського Чину святого Йосафата. – Рим: В-во ОО. Василіян, 1992. – С. 245.

^{208/213} *Ваврик М.* Церковні друкарні й видання в Укр[аїнській] кат[олицькій] Церкві 17-го століття // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX(XV), fasc. 1-4.* – Romaе, 1974. – S. 112-113.

Назагал видавали віленці книги богослужбові. Три з них – згаданий “Служебник” (1692), “Требник” (1807) та “Молитослов” (1809) – на початку ХХ ст. зберігалися в Церковному музеї у Львові, і їх вніс у “Каталог” Іларіон Свенціцький²⁰⁹. А три видання, як показує опис за 1958 р., перебували у Державній бібліотеці Української РСР (нині – Національна бібліотека ім. В.Вернадського). Це “Псалтир” (1709), “Книга Дорофея” (1767) і “Шестинев” (1792)²¹⁰. Отже, не лише Унівська друкарня була діяльною, а й Віленська, що розпочала свою роботу при монастирі Св. Трійці на чверть століття передніше. Власне, цю обитель прославили перебуванням тут і працею засновники (а точніше – відновлювачі) Чину Василя Великого св. Йосафат і митрополит Рутський. У 1617–1618 рр. у друкарні Мамоничів (нею володіли два брати) вийшли “Служебник” і “Требник”²¹¹. Серед тих, хто готував ці видання до друку, був і Йосафат Кунцевич – тоді архимандрит Віленського монастиря²¹². А від 1623 р. побачили світ й інші видання, про які йшлося вище.

^{209/56} *Свенціцький І.* Каталог книг церковно-славянської печати. – Жовква, 1908. – С. 195.

^{210/585, 463} *Славянские книги Кирилловской печати XV–XVIII вв.* – Киев, 1958. – 232 с. Див. також: *Нарис історії Василянського Чину...* – С. 245.

^{211/321} Ярослав Ісаєвич у своїй праці “Українське книговидання” пише, що “перший друкований Служебник з’явився щойно 1695 р. в Супраслі” (с. 61). Але, як ми бачили вище, перший такий “Служебник” появився майже на 80 літ раніше у Вільні. Потім – великий – 1692 року на замовлення митрополита Жоховського. Щодо Супраслі, то розповідь про друкарню в цьому місті буде трохи пізніше – після Унева.

^{212/272} Ширше про це: *Галадза П.* Літургічне питання і розвиток Богослужень напередодні Берестейської унії аж до кінця XVII ст. // *Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті: матеріали Четвертих “Берестейських читань”.* Львів; Луцьк: Київ, 2-6 жовтня 1995 р. / Ред. Б.Гудзяк, співред. О.Турій. – Львів, Ін-т історії Церкви Львів. Богословської Академії, 1997. – С. 1-29.

У XVII–XVIII ст. розвивалася Святоуспенська лавра в Уневі²¹³. Постановня друкарні тут пов’язане з іменем єпископа Арсенія Андрія Желиборського, який прожив усього 45 літ (1618–1663); з них 22 був Львівським владикою. Тобто став ним у 23 роки – 1641 р., “а вже наступного року розпочав видавничу діяльність, замовивши в друкарні Львівського братства перевидання “Повчання новопоставленому пресвітерові” і “Науки про тайни церковні”²¹⁴.

1643 р. Желиборський обладнав друкарню при монастирі св. Юрія. Безпосередньо її устаткуванням займався колишній друкар Львівського братства Андрій Скольський, який, видавши дві книги, “під тиском конкурентів і католицького архиєпископа був змушений переїхати до Унівського монастиря. Туди ж перевезено і друкарню Арсенія Желиборського”²¹⁵. 7 вересня 1648 р. з Унівської друкарні і вийшла перша богослужбова книга – “Псалтир”. Її вихід співпав із розгромом під Пилявцями польсько-шляхетського війська та першою облогою Хмельницьким Львова у жовтні 1648 року. На переговори з гетьманом від імені влади міста їздив зі своїм братом Адамом (теж майбутнім Львівським єпископом) Арсеній Желиборський. Натомість його друкаря Скольського (але вже 1651 р.) поляки звинуватили як козацького шпига, заарештували і взяли на муки. Пізніше його виправдали, проте унівське книговидання на тривалий час припинилося²¹⁶. І тільки 1660 р. вийшли “Акафісти” з передмовою Желиборського, який був не лише Львівським єпископом, а й – одночасно – архимандритом Унівського монастиря.

Як підкреслює Ярослав Ісаєвич, друкарня в Уневі протягом першого періоду своєї діяльності (1670–1699) мала виразну спеціалізацію. І, за одним-

^{213/426} *Мануїл*, ієродиякон. Історія Свято-Успенської Унівської Лаври та студійського монашества. – Львів: Світогляд, 2005. – С. 34-50.

^{214/321} *Ісаєвич Я.* Українське книговидання... – С. 218.

^{215/321} Там само.

^{216/441} *Мицько І.* Святоуспенська Лавра в Уневі. – Львів, 1988. – С. 66-69.

єдиним винятком, не видала жодної книжки великого формату²¹⁷. Це пояснювалося неможливістю конкурувати з великоформатними друками Київської Лаври чи Львівського Братства. Тим часом попит на малоформатні видання теж був неабиякий, що не перешкоджало більшим видавничим осередкам. Отож і виходили в Уневі маленькі Псалтирі, Букварі, Часослови, Молитвенники, Акафісти та інші видання. І ще одна заувага дослідника. “Заслугою Унівської друкарні, – пише він, – був її внесок у публікацію богословських, катехитичних та релігійно-моралізаторських творів, п е р е в а ж н о у к р а ї н о м о в н и х”²¹⁸. Це головню передруки з київського видання “перекладу українською книжною мовою життя князя Володимира”, україномовної книжки Йосифа Шумлянського “Зерцало до преїзріння і латвійшого зрозуміння віри святої” з додатком твору Сильвестра Косова “О мистиріях”. Це видрук літературно-богословських творів Кирила-Транквіліона Ставровського “Зерцало богословії” (1692) та “Євангелія учительного” (1696).

На початку XVIII ст. в унівському книговиданні запала тривала перерва (1700–1732). Я. Ісаєвич припускає, що Унівська друкарня була знову перенесена до Львівського Святоюрського монастиря, про що свідчить нотнолінійний “Ірмолой”, який вийшов 1700 року²¹⁹. Але 1729 р. на Київський митрополичий престол вступив Атанасій Шептицький, для якого Унів здавна був рідним домом. Саме тут Антоній Шептицький закінчив новіціят, отримав чернече ім’я Атанасій та склав на руки свого стрія – Унівського архимандрита Варлаама Шептицького – довічні обіти. А 13 вересня 1715 р. митрополит Кішка рукоположив його на єпископа. Разом з єпископством владика Атанасій, згідно з королівським привілеєм, отримав і Унівську архимандрію. 1729 р. він дістав престол митрополита в Києві. “Ще як Львівський єпископ, – пише Іриней Назарко – він узявся до видавання

^{217/315} *Ісаєвич Я.* Василянські друкарні: Унів і Почаїв. – С. 461.

^{218/315} Там само. – С. 462.

^{219/315, 469} Про це ж: Див. також: *Огієнко І.* Початок друкарства в Уневі // ЗНТШ, т. 141-143. – Львів, 1926. – С. 25-41.

нових і справлених Богослужбних книг та через те ввійшов у конфлікт із Ставропігією. Атанасій заборонив купувати літургічні книги Ставропігії, обжаловуючи Ставропігію перед нунцієм, що вона видає книги, повні блудів і ересей. Одначе король потвердив привілей Ставропігії на видавання літургічних книг. Тоді митрополит відкрив свою друкарню в Уневі 1732 р.”²²⁰ Зрозуміло, що Атанасій Шептицький друкарню не “відкрив”, а відновив, бо ж вона вже існувала раніше. І видав твір Льва Кішки “Собраніє припадков”, а 1733 р. – “Литургікон си єсть Служебник”, звелівши духівництву вживати тільки його, а старі Служебники усунути. 1734 р. в Уневі вийшов ще “Часослов”. Та згодом, продовжує І. Назарко, митрополит не міг вести друкарні: парохії були дуже вбогі, не мали змоги закупити нові книги, і митрополит обмежився тим, що звелів справити давні богослужбові книги²²¹.

Після 1732 р. Унівська друкарня орієнтувалася на публікацію книжок малого, а то й зовсім малого (“Требник” 16⁰) формату, як рівно ж – на випуск україномовних релігійно-повчальних книг. Серед них уже згадане “Собраніє припадков краткое і духовним особам потребное...” (1732) та “Поученіє о святих тайнах, о добродітелях церковних, о заповідях Божих...” (1745)²²². Щодо видання “Літургікону си єсть Служебник”, то він (тут унівські друкарі порушили своє правило) вийшов великим форматом, і опісля виходив ще двічі – у 1740 та 1747 рр. До того ж унівські друки мали гарні шрифти та орнаментику, а тому часто естетично перевищували видання Львівського братства²²³. І все ж змагатися з цією друкарнею, як і з Почаївською, було нелегко. Десь 1770 р. унівські друкарі випустили ще один “Молитвослов” і цього ж року їх верстати закупила Почаївська друкарня²²⁴.

^{220/454} Назарко І. Київські і галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590–1960). – Рим, 1962. – С. 91-92.

^{221/454} Там само. – С. 92.

^{222/315} Ісаєвич Я. Василянські друкарні: Унів і Почаїв. – С. 462.

^{223/315} Там само.

^{224/463} Нарис історії Василянського Чину... – С. 246.

Знаною була й друкарня в Супраслі, яка виникла раніше від Почаївської та функціонувала 116 літ (1689–1805). За цей час видала 181 книжку, в тому числі 75 церковних²²⁵. Відзначимо одну особливість. “Архимандрія в Супраслі, – писав І. Патрило, ЧСВВ, – ніколи формально не належала до Об’єданого Василянського Чину, бо на це не годилися патрони – родина Ходкевичів²²⁶. А з родиною Ходкевичів неможливо було не рахуватися. Найсвітліша постать у цьому роді – гетьман Великого князівства Литовського Григорій Ходкевич, що заснував у своїх володіннях, селі Заблудові, друкарню, в якій Іван Федоров та Петро Мстиславець надрукували “Євангеліє Учительне” (липень 1568 р. – березень 1569 р.) – збірник казань у перекладі з грецької на церковнослов’янську мову. Вказане “Євангеліє” Ходкевич намислив був видати “простою” мовою, про що він писав у передмові до книжки. Але його відрадили “люди мудріє” (а фактично не вельми мудрі), бо, мовляв, при перекладі буде чимало помилок. Коли ж Мстиславець переїхав до Вільна, то Федоров з помічником Василем Гарабурдою надрукував у Заблудові “Псалтир з Часословом” (вересень 1569 р. – березень 1570 р.). І знову Ходкевич мав намір видати ці твори зрозумілою простим людям мовою – і вдруге його вдалося відмовити²²⁷.

Заблудів знаходився в Українському Підляшші поблизу Білостока. Неподалік цього міста лежав і старовинний Супрасль. Обидва містечка були власністю Григорія Ходкевича. Та коли монахи закладали в Супраслі свою друкарню, Григорій Ходкевич уже не жив. Отож перешкождали тутешнім ченцям прилучитися до ЧСВВ його нащадки. І нарікати було годі. Адже саме родина Ходкевичів була фундатором Супрасльського монастиря, патронувала його, настановляла архимандрита – а, отже, й далі диктувала свої умови²²⁸.

^{225/336} Катрій Ю. Про василянські видавництва-друкарні й бібліотеки. – С. 91.

^{226/463} Нарис історії Василянського Чину... – С. 245-246.

^{227/321} Ісаєвич Я. Українське книговидання... – С. 387.

^{228/64} Див. Шематизм ЧСВВ 1867 року. – С. 131.

Незважаючи на перешкоди, архимандрія духовно завжди належала до ЧСВВ. “Супрасльські архимандрити, – наголошує І. Патрило, – вибиралися з Литовської Конгрегації і делегати з неї брали участь на багатьох капітулах, а сама архимандрія складалася на покриття видатків спільного новіціату, римського дому та протоархимандрита”. Відтак друкарню в Супраслі можна цілком вважати василіянською. А постала вона так: “Єрархія та представники Чину 1683 р. в ній думали відкрити нову друкарню. Хоч пізніше вони змінили своє рішення, то супрасльські монахи самі спромоглися на власну друкарню і вже 1689 р. випустили з неї свій перводрук: “Страсти Христови”²²⁹. Деякі автори вважають, що першою книгою, яка вийшла в Супраслі, був “Службник” (1695), з’явившись на п’ять років пізніше від “Страстей Христових”²³⁰. “Службник” справді (як і “Общая Мінея”) вийшов того року в Супраслі, але видавничим дебютом не був. Опісля видавали у 1727, 1732, 1757, 1763 рр. Оpubлікована була “Біблія” супрасльського архимандрита та пинсько-турівського єпископа Юрія Булгака. Вийшли також “Октоїх”, “Требник”, “Євангеліє” – всього, як зазначалося вище, 181 книга, 23 з них, згідно з описом, на 1958 р. знаходилися в Державній бібліотеці УРСР²³¹.

1805 р. друкарня в Супраслі перестала функціонувати; ще раніше, 1770 р., припинили свою діяльність видавці в Уневі. Та й віленці, опинившись 1795 р. під російською займанщиною, втратили можливість випускати дійсно потрібні книги. Натомість на повну силу працювала друкарня в Почасєві, яка перебувала в юрисдикції З’єдиненої Церкви, зокрема Василіянського Чину.

^{229/463, 213} Нарис історії Василіянського Чину... – С. 246; *Ваврик М.* Церковні друкарні й видання... – С. 123.

^{230/711} Див.: *Subryńska-Leonarczyk M.* O początkach drukarstwa w Supraślu // *Z badań nad dawną książką. Studia ofiarowane profesorowi Alodii Kaweckiej-Gryczowej w 85-lecie urodzin.* – Warszawa: BN, t. 1, 1991. – 194 s.

^{231/316} *Ісаєвич Я.* Життя і видавнича діяльність Кирила-Транквіліона Ставровецького // *Бібліотекознавство та бібліографія.* – Київ: Наук. думка, 1982. – С. 51-67 (у співавторстві).

Слід також виокремити ініціативу поета і церковно-освітнього діяча Кирила-Транквіліона Ставровецького (пом. 1646), власника (співвласника) пересувної друкарні. 1618 р. він прибув зі своїми верстатами й помічниками до Почаєва, де надрукував на власні кошти богословський трактат “Зерцало богословії” (1692 р. перевиданий в Уневі; як і його “Євангеліє учительне” – 1696 р.)²³². Видрук у Почаєві трактату Ставровецького – це лише випадковість, або фрагмент видавничої діяльності у цьому знаменитому монастирі (з 1833 р. – Лавра). Бо тільки через сто з лишком років тут запрацювала дійсно монастирська друкарня, видаючи численні книги на релігійну і суспільну тематику. Цьому передували визначні події, насамперед прилучення Почаєва до унії (1721), що визначило західний вектор церковно-політичного спрямування. І це було природне повернення українського духовенства та мирян до Вселенської Церкви та європейської цивілізації.

Коли ж Почаїв 1739 р. приступив до Василянського Чину, то монастирська друкарня вже діяла (з 1730 р.), хоча королівського привілею ігумен Гедеон Козубський домогся щойно у жовтні 1732 р., цим самим переборовши опір Львівського братства²³³. Воно, і небезпідставно, вбачало у відкритті Почаївської друкарні поважного конкурента. “Львівська Ставропігія, – пише І. Патрило, – 40 років процесувалася з нею, щоб її замкнути. Тому щойно після 1772 р., коли Львів попав до Австрії, могла Почаївська друкарня вповні розвинути свою діяльність і видрукувати до 1795 р. 133 важливих видань”²³⁴. Тобто за неповні чверть століття появилось 133 почаївських книги – майже третина від загальної кількості. Бо в наступні роки (1796–1831) діяльність друкарні була обмежена. Власне, за цих 35 літ до

^{232/585} Славянские книги Кирилловской печати XV–XVIII вв. – С. 31.

^{233/321} *Исаевич Я.* Українське книговидання... – С. 280. На цій же сторінці читаємо: “На подання Львівського братства, трибунал папської нунціятури у Варшаві у вересні 1732 р. заборонив Почаївському монастирю “друкарню засновувати і друкувати руською мовою”.

^{234/463} Нарис історії Василянського Чину... – С. 247.

читача надійшло лише 64 книжки²³⁵. І. Патрило встановив, що упродовж свого існування василіянська друкарня в Почаєві видрукувала близько 300 книг²³⁶. Ю. Катрій нарахував їх 394²³⁷. Близьку до нього цифру наводить сучасний дослідник О.Сидор. Він пише, що протягом XVIII ст. у Почаєві видруковано більше 230 кириличних видань, 170 – латинським шрифтом²³⁸. Іншу кількість видань у 1735–1827 рр. подає митрополит Іларіон (І.Огієнко) – 285. Він, зокрема, наводить такі цифри: в 1753–1827 рр. у Почаєві вийшло: богослужбових книг 40 (113 видань), церковних – 39 (80 видань), книг на різні теми – 10 (15 вид.), польською і латинською мовами – понад 50²³⁹.

Богослужбові видання очолювали список почаївських книг. І першим виданням був “Служебник” у двох варіантах (1734, 1735). Потім йшли інші літургійні друки: “Мінея річна скорочена” і “Мінея службова” у 12 томах, “Псалтир”, “Апостол”, “Євангелія”, нотний “Ірмологіон” та інші твори, в тому числі й матеріали, що відображали життя Чину та його шкіл (колегіумів). І ось важливе спостереження дослідника: “Хоч друкарня була уніятською, вона нерідко передруковувала богослужбові тексти з православних видань. У п’ятитомній Біблії 1798 р. титульний аркуш також запозичено з київського видання, тільки замість лаврської Успенської церкви вміщено зображення почаївської (теж Успенської)”²⁴⁰.

Наведемо ще один переконливий вияв соборності. Наприкінці XVIII ст. префектом друкарні у Почаєві був Спиридон Коберсякий, який підтримував

^{235/463} Нарис історії Василіянського Чину... – С. 247.

^{236/463} Там само.

^{237/336} Катрій Ю. Про василіянські видавництва-друкарні й бібліотеки. – С. 91-92.

^{238/571} Див.: Галицька брама. – Львів, 1999. – № 1-2 (49-50), січень–лютий. – С. 18 (стаття “Визначна віха українського граверства”).

^{239/436} Митрополит Іларіон. Свята Почаївська Лавра. – Вінніпег, 1961. – С. 326-329.

^{240/315} Ісаєвич Я. Василіянські друкарні: Унів і Почаїв. – С. 464.

дружні взаємини з префектом Києво-Печерської друкарні Іюстином. “Як пояснював пізніше Іюстин, обидва друкарі, “зважаючи на свою належність до однієї нації і давнє знайомство”, домовилися про спільні видання: Спиридон надсилав до Києва дрібні почаївські видання, Іюстин додруковував до них титульні аркуші з позначенням Київської друкарні й частину тиражу пересилав у Почаїв. Ці незаконні, з погляду влади, дії викрили щойно в 1801 р.”²⁴¹

Богослужбова література була розрахована, зрозуміло, на духівництво. Але почаївські василіяни випускали книги й для мирян, як от ошатно оформлений (гравюри, заставки, кінцівки, ініціали) збірник “Гора Почаевская”. Збірник виходив неодноразово: у 1742, 1757, 1772, 1793 і 1803 роках; він був розрахований передусім на прочан, містив чимало пізнавальних текстів, зокрема про житіє відбудовника монастиря Йова Заліза, про моці Варвари, подавав пісню “Весело співайте, чолом ударяйте...”²⁴² До категорії “мирянської” літератури (як, звісно ж, – в широкому розумінні – й богословської) можна віднести й книги релігійно-моралізаторські, повчальні, що їх подав у “Списку видань Почаївської друкарні” Іван Огієнко²⁴³. Це “Богословія нравоучителная” (сім видань, починаючи з 1751 р.); “Образ примиренія грішнаго человека с Богом”, що його уклав о. Йосиф Торжевський (1756), “Слово о святом соєдиненії Церквей” (1769), “О христіанском житії” (1783), “Наука христіанская” (1821) та ряд інших, цілком “світських” видань, як от “Грамматика. Краткоє вещей собраніє” (1772) чи “Буквар” (1818). Насамперед виділимо “Народовіщаніє ілі слово к народу кафоліческому”, що

^{241/315} Там само.

^{242/315} *Ісаєвич Я.* Василіянські друкарні: Унів і Почаїв. – С. 466.

^{243/436, 467} *Митрополит Іларіон.* Свята Почаївська Лавра. – С. 326-329.

Див. також його попередню працю: Історія українського друкарства: Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII вв. / 3-є вид. – Вінніпег, 1983. – 418 с.

вийшло трьома виданнями (1756, 1768, 1778) і яке високо оцінив о. Михайло Ваврик²⁴⁴. Сам збірник постав із василіянських проповідей під час катехизації у Крем'янецькому повіті із двох причин. “Первая вина, яко да удобное будет от нея свойственным языком руским простейший народ поучати”²⁴⁵. І справді: виклад катехитичних наук дуже наближений до чистої народної мови, хоча повчальні приклади, – а їх більш як 270, – подані церковно-слов'янською. “Вторая вина да не до конца в забвение пойдут уставы и обряды святые восточные церкве и от святого фрону апостольского римского неточію не отвержены, но паче похвалены и утверждены”²⁴⁶.

Це був виразний прояв василіянської народницької традиції, котра привела 1790 р. до славнозвісного “Богогласника”, що об'єднав 248 українських релігійних віршів і пісень (з нотами), з яких тільки 33 польською і 3 – латинською мовами. Зразок однієї такої пісні – про страхітливую моровицю 1770 р. – проаналізував Василь Щурат²⁴⁷, а також умістив у своїй книзі І. Огієнко (с. 294). Текст пісні такий (фрагмент):

*Нині прославися Почаєвска скала,
Ідеже Божя Мати стопою знак дала,
Єгда Бог за гріхи в мимошедшем літі
Казнил тяжким мором всюду і в здешнем повіті.
Подгір'я, Покутя, Подолский Кам'янець,
Околичне на Волиню і місто Крем'янець.
Тисящного сімсот сімдесятого года
Бисть казнь сія смертельная морова пригода.
Тогда знаємії от нас удалени,*

^{244/24} Ваврик М. Лаврівська хроніка (1771–1882) // ЗЧСВВ, секція II, т. II (VIII), вип. 1-2. – Рим, 1954. – С. 93-94.

^{245/643} Цит. за: Франко І. Історія української літератури // Франко І. Зібр. у 50 томах, т. 40. – Київ, 1983. – С. 326.

^{246/643, 237} Там само. Див. також: Возняк М.С. Історія української літератури. У двох книгах Книга друга. Вид. друге, випр. – Львів: Світ, 1994. – С. 102-103; С. 314-322 – про “Богогласник”

^{247/696} Щурат В. Із студій над Почаївським “Богогласником”. – Львів, 1908.

*Отци, братія і други в мерзость положени.
 Отець боюся сина в дом пріяти,
 Не помогла бідной дщери сердоболна мати.
 Бездомній гладом себе помориша,
 Многи Церкви, монастири тогда пусти биша.
 Напрасно умерших трупія лежаху,
 І не бяше погребаяй, звіріє снідаху...*

Вихід у Почаєві “Богогласника” був подією в усьому національно-культурному житті України. Не випадково невдовзі, 1791 р., його передрукували, потім видавали ще у 1805 та 1825 рр. Він був поширений як у Правобережній (тоді греко-католицькій), так і в Лівобережній – православній – Україні²⁴⁸. Шанували його і в Галичині, де з деякими змінами перевидали у 1850–1886 рр. Витяги з “Богогласника” друкували і в інших, менших, пісенних збірниках²⁴⁹. Його унікальність визнав й Іван Франко²⁵⁰. “Богогласник”, – наголошував письменник у статті “Наші коляди”, – ми вважаємо найважливішим твором червоноруської літератури XVIII віку, одиноким важним здобутком уніатським на полі нашої літератури до часів Шашкевича”²⁵¹. Далі Франко говорить, “що наші, уніатські пісні набожні од самого малку полишили значний слід в пам’яті Шевченка і мали деякий вплив на його поетичну творчість”. І наводить приклади: згадка про Різдвяну пісню “Три царіє со дари” у вірші “А.О.Козачковському”; колядка з “Богогласника” у драмі “Назар Стодоля”. Назагал вплив той видно “в релігійній окрасці” поезії Шевченка, “в тій чудовій наївності і простоті, з якою наш поет привик у всяких нагодах обертатись до Бога...”

^{248/675} Див.: Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні, т. 1. (до р. 1353). – Рим; Нью-Йорк, 1965. – С. 13.

^{249/189} “Богогласник”. Збірник... // Енциклопедія українознавства, т. 1 / Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – С. 143.

^{250/637} Франко І. Духовна й церковна поезія на сході й на заході. Вступ до студій над “Богогласником” // Франко І. Зібр. творів у 50 томах, т. 39. – Київ, 1983. – С. 126-143.

^{251/644} Франко І. Наші коляди, т. 28. – С. 15.

“Науки парохіяльні” – друга книга народною мовою, яку видали почаївські василіяни 1789 р. і яка на той час була знаковою і не менш славною, як “Богогласник”. Виходу “Наук...” передували “Бесіди парохіалнія на недѣли и нарочитіи свята всего лѣта”. Ці “Бесіди...” італійського походження, з італійської мови перекладено на польську, а з польської – на церковнослов’янську. Через п’ять років (1794) василіянин Юліян Добриловський видав їх у Почаївській друкарні уже “простим і посполитим языком руским”²⁵². Про ці “Науки...” та Юліана Добриловського як предтечу “Руської Трійці” уже йшлося. Тому треба звернути увагу на інші два видання, які були близькі до народної української мови. Це два порадики: “Політика свіцкая младим приличная, всім же обще благопотребная” (1770) та “Книжиця для господарства, указующая, як ратовати в хворобах всякую скотину, то єсть коні, воли, вівці, кози, свині, як білити полотно, як боронити пашні от саранчі, як ратоватися от джуми, як губити гусельницю от капусти, як ловити рибу, як губити миші і щурі, як ратовати скаженії собаки, як ратовати людей, которих собаки скаженії покусали, як ратовати чоловіка, которий не в давном времени з ума зийдет” (1788)²⁵³.

Названі книги, а надто ті, які писані народною українською мовою чи близькі до неї, й вивели Почаївську василіянську друкарню на почесне місце серед інших видавничих осередків на етнічних українських землях. Хоча умови для праці були не вельми сприятливі. Польська шляхта підозрювала василіян у нетолерантності до неї, зрадливості, навіть у “Книжиці для господарства” (автор її – І.Ленкевич) вбачала підступну алегорію. “Дійшло до того, – зазначає Я.Ісаєвич, – що рецепт консервування горіхів піском у горнях коментували так: “Ми добре розуміємо, що горіхи – це кулі, пісок – порох, а горшки – гармати”²⁵⁴. І справді, поляки боялися нової Коліївщини: 1789 р. вони розпускали чутки, ніби в Правобережній Україні й на Волині

^{252/436} *Митрополит Іларіон*. Свята Почаївська Лавра. – С. 328.

^{253/315} Цит. за: *Ісаєвич Я.* Василіянські друкарні: Унів і Почаїв. – С. 465-466.

^{254/315} Там само. – С. 467.

готується народне повстання – так звана “Волинська тривога”. А тому цілком невинну книжечку розглядали як крамольну.

Неприхильне ставлення до василіян польсько-австрійської влади, цензурний контроль за змістом видань не були аж такими нестерпними, суттєво не впливали на внутрішнє життя Церкви, як це спостерігалось після 1720–1721 рр. у Гетьманщині. “Тому Почаївська друкарня, – підсумовує Я.Ісаєвич, – якоюсь мірою змогла взяти на себе виконання загальнонаціональних культурних завдань. Безперечною заслугою її стало оновлення тематики видань, поступове введення української мови в релігійно-повчальну й світську літературу”²⁵⁵.

Почаївська друкарня наче підбила підсумки інших трьох василіянських видавничих осередків, які діяли дещо раніше або паралельно. Якщо рівняти їх за назвами видань, то результат такий:

1. Вільно (1623–1839) – 172 книги;
2. Унів (1648–1770) – 69;
3. Супрасль (1689–1805) – 181.

Сукупно 422 книги. До цієї тривимірної цифри наближається Почаївська друкарня. Вона одна, як подає Юліян Катрій, видала 394 книги, з них 215 церковнослов’янською мовою²⁵⁶. Ісидор Патрило зазначає близько 300 назв²⁵⁷. Дані Огієнка дещо менші – 285 видань, і разом з польськими. Але й він застерігає: “Не є мій список повний...”, хоча “все найголовніше занотоване...”²⁵⁸ Ще один дослідник – І. Тилявський – подав свій список: 263 видання за 1733–1795 роки²⁵⁹. Загалом показники немалі. “Усі згадані

^{255/315} Там само.

^{256/336} *Катрій Ю.* Про василіянські видавництва-друкарні й бібліотеки. – С. 92.

^{257/463} Нарис Василіянського Чину... – С. 247.

^{258/463} *Митрополит Іларіон.* Свята Почаївська Лавра. – С. 326.

^{259/721} *Tylavski I.* Monastero di Počaiv. La sua Tipografia e sue edizioni // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IV, fasc. 1-2.* – Romae, 1963. – S. 230-292.

василіянські друкарні, – підсумовує Ю. Катрій, – видали разом 1309 книг”²⁶⁰. Безумовно, до сеї цифри входить і продукція менш активних друкарень у Львові (при соборі св. Юра), Менську та Жировицях. Проте видання василіянських друкарень, зокрема Почаївської, привертали увагу не лише своєю кількістю (1309!) та розмаїтою тематикою, але й талановитим мистецьким оформленням, якісним поліграфічним виконанням. Цьому сприяв “оригінальний український курсивний шрифт, так званий почаївський, вироблений на основі українського скоропису 16-18 вв.”²⁶¹ Завдяки друкарням швидко розвивалося українське малярство та граверство. І таких майстрів нараховувалось сотні. Тільки одних василіян, як встановив Микола Голубець, було 51. Серед них о. Никодим Зубрицький, який для видань Львівської ставропігії, потім для Унівської друкарні виконав низку дереворитів; а в Почаєві вирізьбив на міді картину облоги монастиря турками²⁶². Або о. Діонісій Сінкевич, який залишив два шедеври: вирізані на грушевому дереві зображення Крехівського монастиря, яким він був у 1699 та 1703 роках²⁶³.

Історію розвою українського граверства детально висвітлив у міжвоєнний період Володимир Січинський²⁶⁴. В наш час специфіку оформлення

^{260/336, 717} Катрій Ю. Про василіянські видавництва-друкарні й бібліотеки. – С. 93. Ці дані співпадають з цифрами, які навела *Pidtypczak-Majerowicz M.* (1300 видань). *Basylianie w Koronie i na Litwie. Sokoły i książki w działalności zakonu.* – Warszawa; Wrocław: PWN, 1986. – Р. 266-268.

^{261/536} Див.: Почаївська друкарня // Енциклопедія українознавства / Перевидання в Україні, т. 6. – Львів, 1996. – С. 2287.

^{262/257} Голубець М. Малярі-василіяни на тлі західноукраїнського церковного малярства XVIII ст. // ЗЧСВВ, т. III, вип. 3-4. – Львів, 1930, причому автор зазначає, що церковне малярство розвивалося краще, ніж світське, бо зберегло тяглість традиції (с. 448).

^{263/690} Ширше див.: Шкраб'юк П. Крехів: дороги земні і небесні. – С. 77-86.

^{264/574} Січинський В. Історія українського граверства XVI–XVIII століття. – С. 225-337.

давніх видань, в тому числі й видань Почаївської лаври, узагальнив Ярослав Ісаєвич у монографії “Українське книговидання...” (2002).

Розглянемо також здобутки Жовківської друкарні, діяльність якої започаткована 15 серпня 1895 року. “Не можна собі уявити скромнішого почину великого діла, що всім своїм чистонароднім характером нав’язувало до світлої традиції славної Почаївської друкарні, де саме перед століттям була появилася первістка нашого народомовного письменства: “Парохіяльні науки” знаного Маркіянового предтечі о. Юліана Добриловського, ЧСВВ”, – писав свідок цієї події о. Михайло Ваврик²⁶⁵. І так дійсно було. Друкарня в Почаєві діяла і після насильницької передачі її московській Церкві, яка була ревним сторожем царату та войовничим руйнником української автономії. Тому-то теперішня продукція Почаєва була спрямована на утвердження в краї російської присутності, на вихолощення всього національного, українського; обірвалася традиція видання книг народною мовою. Більше того – з 1887 р. тут виходив “Почаєвській листок”, який небавом став органом чорносотенців – творців “Союза русскаго народа”²⁶⁶.

Отож усередині XIX століття василіяни не мали жодної друкарні. Внаслідок різних касат та офіційних розпоряджень Чин занепадав – і це привело до рятівної Добромильської реформи (1882–1904), яка реанімувала Орден, повернула йому колишні велич і славу. Головним сподвижником Реформи став протоігумен Галицької Провінції о. Климентій Сарницький – людина заслужена й знана (чотири рази був деканом богословського факультету Львівського університету та двічі його ректором)²⁶⁷. Він разом із

^{265/133} *Ваврик М.* По василіянських монастирях. – С. 132-133.

^{266/562} *Свенціцький І.* Початки книгопечатання на землях України. (В пам’ять 350-ліття першої друкованої книжки на Україні у Львові 1573–4). – Жовква, 1924. – С. 91.

^{267/332} *Каровець М.* Українці – ректори Львівського університету. – Жовква, 1936. – С. 13-14.

тодішнім ігуменом Жовківського монастиря Кипріяном Козловським і постановив створити у Жовкві друкарню. Власне, Жовківський монастир одним із перших (після Лаврова, Львова й Кристинополя) приєднався до Реформи: 26 листопада 1891 року. Цього ж року у його підпорядкування перейшов Крехів – так що матеріально й кількісно він зміцнів, мав статус архимандрії. А мощі св. хлопчика-мученика Партенія й далі притягували тисячі прочан. Приваблювало й саме місто: своєю архітектурою, давниною (адже це колишня резиденція короля Собеського); слідами перебування тут Богдана Хмельницького та Івана Мазепи. І до Львова порівняно недалеко.

Проте розгорталося книгодрукування у Жовкві досить кволо. “Була то, – згадує о. Ваврик, – в напівтемній й тісній дяківці біля дзвіниці одна-однісінька друкарська машина, до того ще поскладана з різних частин, що раз-у-раз псувалися, а рушійною силою були тільки руки молодих ченців-друкарів, які напереміну чергували при важкій корбі...”²⁶⁸ А через два роки “мало що не безнадійних спроб” (18 травня 1897 р.) тиражем 20 000 примірників по Галичині розлетілося перше число “Місіонаря”, що його ініціювали львівський ігумен Андрей Шептицький та перший редактор місячника о. Платонід Філяс. “Той день – це властивий наріжний камінь для розбудови василіянського видавництва новообновленого Чину”²⁶⁹.

Утім, в останні місяці 1895 р. друкарня спромоглася випустити історичні “Науки парохіяльні” та книгу о. Веселого “Молитви з відпустами”; обсяг обидвох видань – 7 друк. арк., тираж – 5300 прим. Було також виконано 91 видрук на замовлення – а це 25 000 прим.²⁷⁰. Так що видавничий дебют жовківських василіян, попри початкові виробничі негаразди, був доволі помітним. Відтоді друкарня й видавництво почали нарощувати темпи і

^{268/133} *Ваврик М.* По василіянських монастирях. – С. 133.

^{269/133} Там само. – С. 134.

^{270/405} *Лозинський М.* Видавнича діяльність Василіянського Чину у Галичині (кінець XIX – перша половина XX ст.) // Наша парафія. Укр. християнський ілюстрований альманах. – Львів, 2002. – С. 15.

здобувати визнання як серед духовних, так і світських осіб. Тим більше, що її роботу від 1895 до 1944 р. (з деякими перервами) провадив всебічний знавець друкарства брат Герман Бідолаха. Загалом діяльність видавництва “Місіонер” ділиться на два періоди, які суцільно охоплюють по двадцять літ. Перший – це 1895–1914 роки. Протягом цього часу для друкарні було споруджено світлу одноповерхову будівлю, а у ній електричний, палітурний та експедиційний цехи, закуплено у Відні надійну і високопродуктивну (бо ж німецького виробництва: фабрика Аусбурга) друкарську машину²⁷¹. Внаслідок безупинної злагодженої роботи видали 200 книг.

Однак вибух Першої світової війни дестабілізував роботу друкарні. Деякі ченці-друкарі були мобілізовані до австрійського війська, інші разом з ігуменом Віталієм Градюком депортовані до Росії. Після Лютневої революції чимало василіян повернулося додому. “Чого не понівечила царська окупація, доконала згодом польська: жовківська друкарня була вивезена, а монаша братія запроторена за таборіві драти Домб’я за те, мовляв, що за української влади в монастирі друкувалися аж дві військові газети”, – писав М. Ваврик²⁷².

Другий період (1919–1939) теж не був спокійний, бо хоча польська влада й повернула ченців та їхнє майно, – все одно всілякі нагінки (конфіскації, надмірні податки, заборони) не припинялися. Величезної шкоди завдала й пожежа, в якій геть спопелів фільварок монастиря. Це було в часі пацифікації 1930 р., коли зло українцям чинила не лише влада, а й при її мовчазній підтримці – всіляке “міське шумовиння”. Та монахи не склали рук – і Жовківський осередок поволі досяг “рівня передових монаших центрів та релігійних видавництв католицького світу”. “І як не дивно, – продовжує М. Ваврик, – ця велетенська розбудова припала саме на часи економічної кризи й загостреної протиукраїнської політики 1930 рр. і до того йшла вона

²⁷¹/ Лозинський М. Видавнича діяльність Василіянського Чину у Галичині (кінець XIX – перша половина XX ст.) // Наша парафія. – Львів, 2002. – С. 15.

^{272/133} Ваврик М. По василіянських монастирях. – С. 137.

рівночасно і в церкві, і в монастирі, і в друкарні та видавництві...”²⁷³. Між двома війнами було зведено чотириповерхове крило, яке з’єднало друкарню з монастирем – і постав один суцільний будівельний комплекс; відкрито “Дім письменників”; закуплено десять нових друкарських машин, дві тиглівки, клішарню й стереотипію, а число ченців, що трудилися у видавництві та в друкарських цехах, – зросло до 35-ти²⁷⁴. Василянин о. І.Крутій-Вігоринський 1931 р. писав про це так: “Теперішня друкарня належить чи не до найкращих у Польщі... Працює там тепер 6 машин поспішних, 2 тиглівки, 1 машина для обтинання і одна стереотипія. Біля друкарні побудовано одноповерховий дім для переплетні й експедиції. Тут знаходить заробіток 40 людей – колись працювало 76. Бо загальна скрута економічна й грошова відбивається сильно й на жовківській друкарні”. І ще що важливо: “Працюють самі наші люди в своїй рідній, українській інституції. Тут гомонять своє рідне слово – тут працюють свої для себе. Це справді гординя нашої суспільності”²⁷⁵.

Незрівнянно зросли й тиражі. Наприклад, ще 1892 р. Отці Василяни Єремія Ломницький та Платонід Філяс відредагували й видали молитовник “Гостинець”, який опісля витримав вісім видань і досяг сукупно понад 200 тис. примірників. Рекордним був і місячний наклад журналу “Місіонар”: 48 тисяч!²⁷⁶ Надзвичайно широким був тематичний діапазон книжок, що їх видавали василяни. Так, у “Списі книжок видавництва ЧСВВ в Жовкві” до 1936 р. о. Роман Лукань подав 495 назв, з них 451 – це самі лишень книжки, решта – різні Записки, часописи, календарі²⁷⁷. І цих назв набагато більше, адже не враховані наступні три роки. Видавництво “Місіонер” прагнуло

^{273/133} Там само. – С. 139-141.

^{274/377} *Крутій-Вігоринський І.* Друкарня ОО. Василян //Жовківщина. Історико-мемуарний збірник, т. 2. – Жовква; Львів; Балтимор, 1995. – С. 193-197.

^{275/377} Там само.

^{276/459} *Назарко І.* Преса в Україні // Світло. – 1950. – 15 квітня. – С. 24.

^{277/419} Див.: *Analecta OSBM / Передвоєнні невидані “Записки ЧСВВ”, т. IV-V-VI, секція II, т. V(XI), вип. 1-4. – Львів, 1942; Рим, 1967. – С. 389-420.*

видавати й спеціальні книги для молоді, художню літературу. З цією метою “Дім письменників” під орудою о. Й.Маркевича, розпочав щодва місяці випускати невеликі – на 32 сторінки – науково-популярні книжечки, які склали серію “Бібліотека релігійної освіти”. Дві наступні серії – це “Бібліотека релігійної драми” (про її характер говорить уже сама назва) та “Католицькі читання”: про Правди віри. Четверта серія – “Українська книжка”. Тут для публікації призначалися твори обсягом 120-150 сторінок, що вийшли з-під пера непересічних авторів і доконче добірною літературною мовою. Це був зав’язок справжнього католицького письменства²⁷⁸.

Жовківський видавничо-друкарський центр в західній частині українських земель не був єдиний. Другий такий центр (але, зрозуміло, за розмахом менший) утворили василіяни в Ужгороді, де від 1911 р. діяв монастир св. Василя. У вересні 1925 р. вони, головно ігумен Петро Котович та викликаний з Жовкви зецер бр. Партеній Пасіка, обладнали тут сучасну друкарню та взялися випускати щорічний календар, “різні видання молитовника, апологетичні та релігійні брошурки, ба навіть кілька наукових творів”²⁷⁹. Сам о. Котович уклав не лише п’ять різних молитовників, а й – дбаючи про фізичне й моральне здоров’я своїх вірних – видав три антиалкогольні брошурки з промовистими заголовками: “П’яницям на закуску”, “Погарчик для тверезих”, “На здоровля”...²⁸⁰

Видавали ужгородські василіяни й перекладені твори визнаних у світі отців-теологів, а також періодичні видання (як от “Благовісник Пресв. Серця Христового”) – і в цьому взорувалися на жовківців. Зокрема, поет Зореслав (о. Севастіян Сабол) часопис для зісловаччених українців теж назвав “Місіонер”, хоча видавав його з 1933 р. земплінським діалектом: “Misionar

^{278/463} *Патрило І.* Галицька Провінція // Нарис історії Василянського Чину... – С. 371.

^{279/463} *Пекар А.* Закарпатська Провінція // Нарис історії Василянського Чину... – С. 407-408.

^{280/463} Там само. – С. 408.

Najsv. Serca Isusovoho”²⁸¹. Всього за десятиріччя (1925–1935) василіянська друкарня в Ужгороді, за підрахунками о. Пекаря, “випустила в світ 181250 прим. місячної газети “Благовістникъ”; 150920 прим. різних релігійних газет; 76767 рел. книжок; 78100 молитовників; 26800 календарів; 20000 наукових творів та 173250 рел. брошур”²⁸². Паралельно, але за межами України, діяли ще три друкарні: з 1910 р. – в Бразилії (Прудентопіль), з 1932 р. – в Румунії (монастир у Біксаді), з 1938 р. – в Канаді (Мондер-Торонто). У серпні 1944 р. запрацювала друкарня в Аргентині: при монастирі в місцевості Апостолес²⁸³.

Окупація території Карпатської України Угорщиною в березні 1939 р. фактично обірвали там книговидання, а рештки, за висловом М. Ваврика, – доконала советська навала 1944 року. Так само зведені нанівець гітлерівцями і радянською владою багаторічні здобутки Жовківського видавничо-друкарського осередку. Але не зведена була сама ідея книговидання на рідних землях. Однак щоб її втілити в життя, необхідно було чекати ще півстоліття. Тим часом цей духовно-культурний вакуум бодай частково заповнювали згадані вище діаспорні друкарні (окрім Румунської, яка теж була закрита) та видавничі центри в Римі й Нью-Йорку (ширше про них буде сказано в наступному параграфі).

Національно-політичне й релігійне піднесення на зламі 80-90 р. ХХ ст. спричинило й легалізацію Греко-Католицької Церкви (1990). Того ж року, в лютому, влада повернула василіянам Гошівський монастир, в якому розмістився новіціят. У серпні двадцять вісім кандидатів та новиків переїхали до Крехова, де продовжили духовне навчання, але поки що поруч з неповносправними дітьми, які вчилися тут у Допоміжній школі-інтернаті (і

^{281/463} Пекар А. Закарпатська Провінція... – С. 407-408.

^{282/514} Див.: Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття, т. 1. Ієрархічне оформлення / Вид. друге. – Рим; Львів: В-во ОО. Василіян “Місіонер”, 1997. – С. 138.

^{283/463} Нарис історії Василіянського Чину... – С. 513, 468, 456, 556.

так тривало ще дев'ять місяців)²⁸⁴. Магістром новіціату призначили о. Теодозія Янківа, який народився в сім'ї депортованих українців у Польщі, там вступив до ЧСВВ, здобув духовну освіту, приїхав в Україну. Отець Янків разом з протоігуменом о. Василем Мендруном задумав відновити у Жовкві василіянське видавництво та випуск місячника “Місіонер”. Безпосередньо за цю справу взялися асистент факультету журналістики університету ім. І.Франка Мар'ян Лозинський (нині – кандидат історичних наук), а також викладачі цього факультету – тодішні члени Президії обласної Ради й діяльні рухівці Йосип Лось (нині професор, зав. кафедри зарубіжної преси та інформації) і Михайло Присяжний (нині декан факультету). На Великдень 1992 р. у світ вийшов “Місіонер”, над яким працювали Мар'ян Лозинський, Михайло Присяжний, Ольга Федик; текст набирала й верстала Ольга Кузьмич. Головним редактором був Теодозій Янків. Невдовзі читачі отримали “Молитовник християнської родини”. А готували його до друку в Крехові, в монастирській дзвіниці, той-таки Мар'ян Лозинський і брат Гавриїл Петро Луцик²⁸⁵.

Вихід “Молитовника” був символічним. Адже це був той самий “Гостинець”, що його рівно сто літ тому, 1892 р., підготували й видали Отці Василяни Єремія Ломницький та Платонід Філяс. Тодішній “Гостинець” передував заснуванню у Жовкві друкарні й видавництва. Те саме було й тепер. Проблема передання Жовківської друкарні її законному власникові – василіянам – хвилювала і духівництво, і мирян. Нарешті у пресі з'явилося довгоочікуване повідомлення: “Згідно із розпорядженням представника Президента України у Львівській області за № 624 від 7 червня 1994 р. Комітет управління комунального господарства Львівської обласної Ради народних депутатів передав майновий комплекс Жовківської книжкової друкарні в м. Жовква по вул. Василянській, 8, Чинові св. Василя Великого.

^{284/17} Архів Провінції Отців Василян Найсвятішого Спасителя в Україні.

^{285/17} Там само.

23 вересня 1994 р. повернено Жовківську друкарню Василянському Чиніві на правах повного господарського користування. Акт передання з боку державного управління підписав Я.Гнатів, а від василян протоігумен Галицької Провінції о. Василь Мендрунь²⁸⁶. Важливо те, що Жовківську друкарню передали василянам разом із трудовим колективом – а це близько ста кваліфікованих фахівців. Тобто починати доводилось не з нуля. Опріч того, до василян переходило й устаткування, позаяк, як зазначалось у тому ж повідомленні, “колишній модерний друкарсько-видавничий центр у Жовкві залишився майже незмінним у своїй структурі та обладнанні. Багато друкарських машин ті самі, які Отці Василяни набули ще перед війною”. Новішу машину для друку у двох кольорах подарувала Жовкві Канадська Провінція ЧСВВ, коли протоігуменом тут був о. Ісидор Дзядик; пізніше цю добру справу продовжив його наступник Мирон Химій.

І видавництво та друкарня (її керівником став Дмитро Кратко, хоча загальним директором цих двох структур Управа Провінції ЧСВВ у Львові призначила Мар’яна Лозинського) запрацювали на повну силу. Погляньмо на головні рубрики видань: “Філософія і богослов’я”, “Літургіка” (а це молитовники, Богослужбова література, серія “Слово доброго пастиря”, пісенники), “Наука Христова” (куди входять: катехитична література, проповіді, сучасна християнська думка), “Марійська література”, “Енцикліки”, “Історична література” (про визначних діячів Церкви, історію Церкви і держави, василянські церкви та монастирі), “Художня література” (проза, поезія), “Культура і мистецтво”, “Науково-популярна література” і “Періодика”. Під цими рубриками за десять літ випущено понад 800 назв видань, масовими тиражами. 1995 р. “Місіонер” видрукував 56 видань накладом 120 тис. А 2001 р. наклад 320 назв наблизився до півтора мільйона²⁸⁷.

^{286/665} *Цимбалістий В.* Повернено Отцям Василянам Жовківську друкарню // Світло. – 1995. – Ч. 1, січень. – С. 2-3.

^{287/12} Архів видавництва Отців Василян “Місіонер”.

Відносно автури, то на василіян припадає приблизно третина усіх видань. Серед авторів світських бачимо такі помітні постаті, як ректор Іван Вакарчук, історики Микола Литвин, Іван Паславський, літературознавець Микола Ільницький, політолог Олег Гринів, мистецтвознавець Володимир Александрович, Олег Сидор, Василь Слободян, письменник і видавець Роман Брезіцький, поетка і публіцист Ірина Калинець. Занотуємо і таку немало-важну деталь: саме в Жовківській василіянській друкарні Дмитро Донцов 1926 р. випустив перше видання своєї гучної праці “Націоналізм”. Він же у вересні 1918 р. високо оцінював василіян як незамінних місіонерів на східних територіях майбутньої незалежної України²⁸⁸. Бо василіяни несли в народ християнські чесноти та національні ідеали не тільки в богослуженнях та усних проповідях, причому українською мовою, а й через видання духовних і світських книжок та ширення християнської преси. Василіянське чернецтво таким способом дбало і про моральне здоров’я своїх краян, утверджувало їх – з допомогою віри та східного обряду – у відчутті приналежності до української нації, а звідси – і до Вселенської Церкви.

3.2. Засоби масової інформації

Кількість та ідейно-тематичний напрямок василіянських періодичних видань слід розглядати на тлі усієї української преси в Галичині, як рівно ж на Закарпатті й Буковині. Якщо брати тільки Галичину, то перед Другою світовою війною тут виходили 133 часописи. Суто католицька преса, наголошує І.Назарко, була вже теж численна²⁸⁹. Він називає загальний тираж релігійних часописів – близько 85 тис.* І чільне місце за числом

* На першому місці за тиражем було видання Інституту Непорочного Зачаття Пресвятої Діви – ілюстрований тижневик “Правда” (1927–1939). Його наклад сягав 64 тисячі примірників.

^{288/240} Див.: *Донцов Д.* Рік 1918. – Київ: “Темпора”, 2002. – 93 с.

^{289/459} *Назарко І.* Преса в Україні // *Світло.* – 1950. – 15 квітня.

передплатників посідав “Місіонар” – 48 тисяч. На першому місці за тиражем 64 тис. було видання Інституту Непорочного Зачаття Пресвятої Діви – ілюстрований тижневик “Правда”, який виходив у 1927–1939 рр.

До 1897 р., коли з’явився перший номер “Місіонаря”, релігійно-церковної преси на українських етнічних землях, що перебували під скіпетром Австро-Угорщини, числилось порівняно мало – 15 видань, серед них і москвофільські, які були владою незагадно закриті. Це “Поученія Церковнія” (1853–1854), “Церковная Газета...” (1856–1858) та “Сіонь. Церковъ. Школа” (1858–1859). Наступні видання вже мали більш християнсько-національне спрямування, як орган Львівської архієпархії “Сіонь Рускій” (інші назви – “Рускій Сіонь”, “Галицкій Сіонь”), що виходив у 1871–1885 роках. Опісля нетривалий час читачі отримували двотижневик “Русь” та газету “Миръ” (1885–1887), двотижневик “Душпастыръ” (1887–1898) і “Друг Народа” (1896) та ін.²⁹⁰ Кінець XIX і перші десятиліття XX ст. ознаменувалися кількісним та якісним зростанням української католицької преси, яка відзначалася не лише високим фаховим рівнем, а й високим патріотичним духом. Так, 1897 р. у Львові почав виходити християнсько-суспільний щоденник “Руслан”, у Перемишлі – місячник “Прапоръ”, у Жовкві – “Місіонар” (повна назва – “Місіонар Пресвятого Ісусового Серця”). “Жовківський “Місіонар”, – відзначає о. Епіфаній Пащак, ЧСВВ, – зродився у серцях великих місіонарів українського народу ВПреосв. Кир Андрея Шептицького, тодішнього ігумена Львівського монастиря ОО. Василіян, і ВПр. о. Платоніда Філяса, ЧСВВ”²⁹¹. “Ці два подвижники, об’їжджаючи міста і села зі своїми місіями для народу, бачили, що живе слово місіонаря хоч має великий вплив,

^{290/549, 361} Див.: Релігійно-церковна преса... // Енциклопедія українознавства, т. 7. – С. 2484-2488; *Кравчук А.* Індекс української католицької періодики Галичини 1871–1942. – Львів: Свічадо, 2000. – 519 с.

^{291/505} *Пащак Е.* Великий Апостол українського народу (У 60-річчя Жовківського “Місіонаря”) // Календар “Світла” на 1957 рік. – С. 161.

то з часом забувається. Конечно треба було сталої пригадки на вічні правди та підтримування народу в побожнім життю. Тому рішили вони писати місіонарські листи до народу у виді газетки “Місіонаря”²⁹².

Згодом, 1953 р., в Нью-Йорку почав виходити місячник “Листи до приятелів”, який редагував філософ і публіцист Микола Шлемкевич. “Листи до братів-хліборобів” – так назвав Вячеслав Липинський свій пристрасний історико-політичний трактат, що вийшов окремою книгою у 1926 і 1956 рр. Але, як бачимо, таке своєрідне листування ще 1897 р. запровадили василіяни, а точніше – перший редактор “Місіонаря” Платонід Філяс. Усього за одну ніч він підготував 16 сторінок журналу, кардинал Сембратович благословив його – і перший лист “Місіонаря” накладом 20 тис. прим. “розбігся по наших селах так скоро, як та іскра по сухому листю”²⁹³. Популярності “Місіонаря” сприяли духовний голод на католицькі видання, низька ціна – всього два крейцари за примірник – і, головне, фахове провадження журналу. Однак Платонід Філяс, який дав почин новому виданню, був редактором недовго (1897–1898). Невдовзі (1902), він виїхав на місії до Канади – і його замінив другий “незрівнянний” редактор, як пише о. Михайло Ваврик, Лазар Березовський (1898–1908)²⁹⁴. Той, що, як уже говорилося, видав фонетикою перший “Календар “Місіонаря” на 1901 р.; він же як додаток до журналу почав видавати з 1903 р. “Малий Місіонарчик. Письмо для детей”.

Третім редактором став о. Епіфаній Теодорович (1909–1911), теж обдарований проповідник і публіцист, який пізніше, у 1918–1920 рр., вів у Крехові детальну монастирську хроніку, завдяки чому маємо багато інформації про вивезення монахів до польського концтраку Домб’є.

3 липня 1911 р. до вибуху Першої світової війни журнал провадив о. Яким Фещак – людина безкомпромісна і патріотично наставлена. Якраз у час редагування “Місіонаря”, підкреслював Іриной Назарко “повністю

^{292/505} Там само.

^{293/106} Місіонар. – Жовква, 1895. – Лист 2-й.

^{294/133} Ваврик М. По василіянських монастирях. – С. 134.

заблестів письменницький, а в першу чергу полемічний талант о. Фещака. Він виявив себе завзятим розвінчувачем нашої “кацапщини” чи, пак, Московфільства, з яким у нас були нерозривно зв’язані всякі “схизматицькі затії”. О. Фещак у своїх статтях не щадив теж і наших радикалів”²⁹⁵. І ще характерне спостереження: Назарко, переглядаючи “Місіонар” за 1911–1914 рр. (за редакторства О. Фещака), натрапив “там не тільки на критичні полемічні й суто релігійні статті, але на т. зв. тоді “народницьку”, а навіть державницьку тематику”²⁹⁶. Після російської окупації Галичини Яким Фещак виїхав до містечка Кромерижа (Моравія), де була відкрита духовна семінарія. Її ректором став Йосафат Коциловський, а духівником – о. Фещак. Інша група ченців добралася до Загреба в Хорватії. І тут з допомогою єпископа Діонісія Няраді о. Іван Пришляк налагодив друк “Місіонаря”, який виходив упродовж усього 1915 р., несучи “душевну потіху тисячам...”, згадували сучасники. “Сеї воєнний річник “Місіонаря” вийшов з його руки так гарно зредагований, що є, мабуть, найкращим із усіх річників, які дотепер появилися”²⁹⁷. 1940–1941 рр. – друга еміграція. “Місіонар” виходив у Перемишлі, що відійшов згідно з Пактом Молотова-Ріббентропа 1939 р., до Німеччини. У проміжку між цими датами (1915–1940), тобто протягом 25-річчя, до випуску “Місіонаря” були причетні сім редакторів²⁹⁸.

1. Лазар Березовський, який повернувся до керма місячника вдруге (1916–1918) і Модест Пелех. Це було в Жовкві. Потім – вимушена перерва у зв’язку з інтернуванням крехівських та жовківських ченців у концентраку в Домб’ї біля Кракова та вивезенням до Польщі друкарні.

^{295/149} Назарко І. “Василіянин-лицар” о. Яким Фещак, ЧСВВ (1881–1920) // ЗЧСВВ, секція II, т. VII(XIII), вип. 1-4. – Рим, 1971. – С. 286.

^{296/149} Там само. – С. 286.

^{297/280} Дещо з Крехівського монастиря // Місіонар. – 1920. – Лист 3, березень. – С. 44.

^{298/505} Пацак Е. Великий Апостол... – С. 161-167.

2. Модест Пелех (1920). Після втручання Апостольської Столиці друкарню із заслання повернули, а оскільки не було механіка, о. Пелех сам змушений був монтувати й укласти на місця машини, “біля них вовтузився днями й ночами, аж друкарня пішла в рух та можна було відновити перерване видавання “Місіонаря”.

3. Платонід Філяс (1921–1926). Один із співзасновників “Місіонаря” у 1897 році. І теж призначений редактором вдруге.

4. Маркіян Марисюк (1927–1932), який “вияснював катехизмові правди, остерігав перед большевизмом, сектантством. Для членів Апостольства Молитви уложив дуже гарний молитовник “Голос душі”.

5. Рафаїл Криницький (1932–1933), який прибув із Бразилії і продовжував ідейну працю своїх попередників.

6. Макарій Каровець (1933–1935). Під час Першої світової війни нібито за “образу цісарського маєстату” , так подали поляки, був засуджений до розстрілу. Але цісар помилував. Потім був капеланом УГА. У 1933–1938 р. видав дослідження “Велика реформа Чина св. Василія В. 1882 р.”

7. Пахомій Борис (1935–1939). Останній лист “Місіонаря” був підписаний до друку у вересні 1939 року. Пізніше відбув сім літ в ГУЛАЗі. У 1961–1972 рр. був підпільним протоігуменом Галицької Провінції ЧСВВ.

Восьмим редактором “Місіонаря” – але вже в Перемишлі (1940) – був о. Маркіян Марисюк, потім (1941–1944) – Єронім Тимчук. Він випускав “Місіонар” у Жовкві. Дозволу на його вихід домігся в німецької адміністрації настоятель Святоонуфріївського монастиря у Львові Іриней Назарко²⁹⁹. Сам факт виходу в таких важких соціально-політичних умовах “Місіонаря” вельми показовий. “Українську пресу, – наголошував Іриней Назарко, – стрінула не менше жорстока доля, як її творця та читача”. Ця “преса перейшла через свої окремі допити, суди, концентраційні табори, заведення

^{299/212} *Ваврик М.* Отець Іриней Іван Назарко ЧСВВ (1905–1976) та його церковно-історична письменницька спадщина // ЗЧСВВ, секція II, т. X(XVI), вип. 1-4. – Рим, 1979. – С. 398.

екстермінації і крематорії. Там стрінуло її майже повне винищення. Ціннішу українську пресу большевики вивезли в глибину Росії, а решту спалили”. Назарко наводить свідчення дослідника періодики о. Романа Луканя, який “обчислив, що большевики за неповні два роки своєї першої окупації знищили 92 проценти всієї української преси, що в грошах виносило понад 20 мільйонів передвоєнних золотих польських, тобто понад 4 мільйони доларів”³⁰⁰.

Та ледве встигли більшовики під натиском гітлерівців залишити Україну, як “серед стирт румовищ”, стихійно, то тут, то там появляється українська преса. Сучасний історик Костянтин Курилишин встановив, що в часі Другої світової війни на територіях прифронтової зони, райхс-комісаріату, Генеральної губернії, Трансністрії (як складової частини Румунії), Закарпаття (яке було включене до складу Угорщини) в різні періоди виходило близько 365 назв україномовних газет і журналів³⁰¹. Цей факт, говорячи словами о. Назарка, “кидає ярке світло на настрої серед населення України та вимовно говорить нам про невмирущість української самостійницької думки серед таких жахливих умовин”³⁰². На цьому видавничому краєвиді “Місіонар” і далі підтримував на душі своїх читачів, розповідав про віру в Божий Промисел багатьох видатних учених, зокрема астрономів, а також публікував з номера в номер статтю о. Романа Луканя про священників, що їх закатували більшовики у Львівській архієпархії, Станіславівській та Перемиській єпархіях. Останнє восьме число “Місіонаря” вийшло у серпні 1944 року.

Випускав “Місіонар” і свої “Календарі” випуск під назвою “Християнський календар Місіонаря на рік звичайний від Рождества Христового 1901”

^{300/459} Назарко Ір. Преса в Україні // Світло. – 1950. – 15 квітня.

^{301/384} Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1940 рр.): Історико-бібліографічне дослідження / НАН України. ЛНБ ім. В.Стефаника. Відділ україніки. Відділення “НДЦ періодики”; Наук. ред.-конс. М.М.Романюк; Відп. ред. Л.В.Сніцарчук: У 2-х т. – Львів, 2007. – Т. 1: А-М. – С. 7.

^{302/459} Назарко І. Преса в Україні // Світло. – 1950. – 15 квітня.

(Жовква, 1900, 110 с.) видав о. Лазар Березовський. Він же уклав й випуски на 1902–1908 роки. Потім серед упорядників були: 1. Епіфаній Теодорович (видав “Календарі” на 1910, 1911 роки); 2. Яким Фещак (1912, 1913, 1914); 3. Лазар Березовський (1916, 1917, 1918, 1919); тоді видання називалося так: “Календар Пресвятого Серця Ісусового на переступний рік...” – і далі вказувалась дата; 4. Йосафат Скрутень (1922, 1923, 1924; “Християнський календар Місіонаря на рік...”); 5. Конон Полішко (1925; назва – “Календар Місіонаря на 1925 рік”); 6. Маркіян Марисюк (1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933); 7. Рафаїл Криницький (1934); 8. Пахомій Борис (1936, 1937, 1938, 1939); 9. Іриней Назарко (1942); 10. Єронім Тимчук (1944)³⁰³.

Ці *Календарі* подавали не лише релігійно-побожні матеріали, а й вмістили низку статей на культурно-освітні та суспільно-політичні теми. Наприклад: “Хто ми є?” (1931), “Український нарід, єго мова і письмо” (1913), “Перегляд важнійших подій від жовтня 1912 року” (1914), “Віра і патріотизм” (1923), “Христова Церква і національні Церкви” (1924) та цілий ряд інших публікацій подібного характеру, як рівно ж і світлин. Скажімо, з масового виборчого віча 1906 р. на Поділлі. Чи фото дівчат-членкинь товариства “Сокіл” у Кристинополі (1908). Або зі здвигу тих же “Соколів” у Львові 1911 року (1913).³⁰⁴ Матеріали календарів свідчили, що василіяни і в своїх періодичних виданнях не стояли осторонь національного життя; водночас піклувались і про підрастаюче покоління.

У 1903–1914, 1939 рр. виходив “*Малий Місіонарчик. Письмо для дітей*” як додаток до “Місіонаря” великого. Виховував грядущу зміну, вчив жити похристиянськи, вчив патріотизму. Заснував його Лазар Березовський. Користувався популярністю “*Наш Приятель*” – місячник для дітей і шкільної молоді (1922–1939). У різний час його редакторами були Йосафат Маркевич (він же й директор “Дому письменників” у Жовкві) та Іриней Назарко. Отець

^{303/16} Архів Крехівського монастиря.

^{304/16} Там само.

Назарко відновив і щоквартальний “*Вісник Марійських Товариств*” (1937–1938).

Ще одне видання, що його 1921 р. заснував і до 1924 р. редагував о. Йосафат Скрутень, був місячник “*Поступ*”. До 1927 р. він призначався головно для студентів. Опісля став журналом літератури й життя. Його редагували також світські люди: Олександр Мох, Григор Лужницький, Іван Гладилевич. Василяни Йосафат Скрутень, Іриней Назарко, майбутній член ЧСВВ Теофіль Коструба були серед авторів. Вони сприяли тому, що при християнському виданні виникла організація українських католицьких письменників “Логос”³⁰⁵.

Немалий суспільний розголос мали й видання в еміграції. У Торонто (Канада) виходив Український католицький місячник “Світло”. І тут ми входимо у сферу творення преси в еміграції, що само по собі було феноменальним й показовим. Знаний журналіст і редактор (у тому числі й “Діла”) Іван Кедрин, згадуючи про політичний анархізм серед біженців, зазначав, що поряд з ним “проявився подиву гідний конструктивізм у ділянці організації самобутнього життя... і все це на високому рівні”. Численні ансамблі, драматичні студії, “церковні хори у кожному таборі, масові доповіді на культурні теми, десятки газет і журналів, видаваних серед несприятливих, примітивних умовин, – все це було і навіки лишиться як доказ великої тугости і творчости біженецької громади”³⁰⁶.

Іриней Назарко підрахував, що у таборах виходило 45-50 газет. “Деякі з них були знаменито редаговані і розходилися в кількох тисячах примірників (“Час”, “Неділя”, “Українська трибуна” й інші)”. Серед них “окреме високе місце займала українська католицька преса, що так під оглядом змісту, як під

^{305/558} Салига Т. Суспільно-моральні засади греко-католицької групи письменників “Логос” // Київська Церква: Альманах християнської думки. – 1999. – № 6. – С. 58-62.

^{306/140} Кедрин І. Життя – події – люди: спомини і коментарі. – Нью-Йорк, 1976. – С. 453.

оглядом форми могла конкурувати з найкращими католицькими часописами світу”. От хоча б “Християнський шлях” (редактор Іван Німчук), “Христос Наша Сила” чи “Християнський голос”³⁰⁷. Натомість стабільно з’являлися українські часописи в Північній Америці: у США на 1950 р. їх було 20 (з них 5 католицьких), у Канаді – 30, в тому числі 11 – суто католицькі. В самому Торонто виходило 11 часописів та журналів, серед них і василіянське “Світло”³⁰⁸. Народини 1 травня 1938 р. “Світла” є саме тим зразком української тугости й творчости, про що говорить Кедрин. Як знаємо, перша василіянська місія на чолі з Платонідом Філясом прибула до Канади (Едмонтон) 1 листопада 1902 року. А вже 1906 р. на своїй нараді у Вінніпезі василіяни ухвалили заснувати друкарню та видавати католицький часопис. Але забракло грошей.

Тим часом василіяни були причетні до заснування інших релігійних видань. 1911 р. зусиллями Андрея Шептицького та о. Созонта Дидика, ЧСВВ, вийшов у світ тижневик “Канадійський Русин”, який невдовзі став органом ГКЦ та виданням для всіх греко-католиків Канади. Проте пізніше, вже під назвою “Канадійський Українець”, перейшов у відання видавничої спілки “Національна преса”. 1929 р., зразу ж після хіротонії на єпископа, Василь Ладика, ЧСВВ (другий після Микити Будки владика Канадської дієцезії), заснував в Едмонтоні щотижневу газету “Українські Вісті” – єдине на той час національне католицьке видання³⁰⁹.

У жовтні 1933 р. до Канади прибув о. Марко Романович, ЧСВВ, що народився (1904) у Снятині, закінчив у Крехові новіціят, висвятився, здобув титул професора філософії і богослов’я. Приїхавши до Канади, він був дуже засмучений, бо, як потім згадував, “бачив ясно великий брак глибокого релігійного освідомлення, а також великий руйнуючий вплив у душах мого

^{307/459} Назарко І. Преса в Україні // Світло. – 1950. – 15 квітня.

^{308/459} Там само.

^{309/593} Соловій М. У 100-річчя народин архієпископа Василя Ладика ЧСВВ (1884–1984) // Світло. – 1984. – Ч. 11, листопад. – С. 376.

народу, що його робила зла сектантська й комуністична преса...” Як з нею боротися? І “я сказав собі рішуче, що нам, українцям-католикам у Канаді, конечно треба чисто релігійного часопису, що давав би людям постійно солідний і все актуальний матеріал до читання...”, як рівно ж “ставав релігійним учителем та виховником навіть там, де священик не може зайти з живим словом”³¹⁰. Втім, ні коштів, ні друкарської техніки, ні фахівців-редакторів не мали. Щоправда, 1936 р. у невеличкому містечку Мондері (провінція Альберта), заснували друкарню, але вона “ще була тільки в маленькому зав’язочку – з одною ручною машиною за 75 доларів і кількома касами ручних черенок”³¹¹. І все ж таки о. Романович зважився на видання, тим більше, що з Едмонтону приїхав брат Павло Полянський, ЧСВВ, який закінчив там друкарські курси, а протоігумен Навкратій Крижановський допоміг придбати старий лінотип.

Нарешті 1 травня 1938 р. з’явилося перше число “Світла” – тоді ще двотижневика, скромного формату і ще скромнішого обсягу: 8 сторінок, тираж 100 прим. Але мета була чітка – “розганяти релігійну темряву з людських умів, ширити світло здорової думки, просвічувати життєвий шлях людини й так причинятися до добра й щастя поодиноких людей і всього українського народу в Канаді”. То писав о. Романович у передовій статті цього випуску під символічним заголовком “Нехай буде світло!” Він же наголошував: “Світло” призначене для всіх українців без різниці віку, стану й класи. Для молодого й старого, для чоловіка й жінки, для емігранта й робітника, для багатого й бідного, для католика й некатолика, для всіх, що хочуть просвітитися релігійною правдою й іти ясним шляхом до щастя”.

Ще перед приїздом до Канади Романовича тутешня Василянська Місія 24 лютого 1932 р. здобула статус Американсько-Канадійської Провінції

^{310/564} Цит. за: *Свірський Н.* Двадцять років “Світла” // *Світло.* – 1958. – Ч. 7-8, липень-серпень. – С. 10.

^{311/564} Там само. – С. 10.

ЧСВВ. Першим протоігуменом нової – вже четвертої – Провінції Чину призначили Навкратія Крижановського, який досі був настоятелем Місії. Отець Навкратій всіми силами підтримав видавничий почин своїх співбратів. Тому ще восени того ж таки року (1938) було посвячено нову будівлю друкарні – “Світло” почали друкувати на кращих машинах і більшим форматом, завдяки чому вигляд часопису поліпшився, хоча й виходив у вигляді газети.

Минуло десять літ, і друкарню та видавництво із провінційного й затісного вже Мондери перенесли до Торонто. 24-е число “Світла” вийшло вже тут (15 грудня 1949 р.). А з 1 січня 1950 р. “Світло” почало виходити форматом журнальним 9x12 та у збільшеному обсязі: 32 стор. На початку 1955 р. двотижневик перетворили в місячник, що мав 48 стор. друку. Важливо й те, що, піклуючись і про англомовних читачів, “Світло” вміщувало наприкінці кожного числа 4-сторінковий додаток по-англійськи. 15 березня 1966 р. цей, але вже побільшений, додаток вийшов як окреме видання під назвою “Beacon” (“Бікон”, тобто “Маяк”). І відтоді виходив постійно. Його редагували о. Вернард Дрібненький, потім о. Корнилій Пасічний – майбутній єпископ, о. Антоній Головайчук³¹².

Від компетенції та світогляду редакторів залежало, яким буде те чи інше видання і чи дійде його зміст до серця й розуму читача. “Основники “Світла” не були фаховими редакторами, – зауважив Олександр Мох, сам талановитий фаховий редактор, – вони не знали ще вповні можливостей “Світла”, то й воно в сьогочасному вигляді не є витвором якогось одного редактора, а плодом еволюції-розвитку: і через часті зміни редакторів-співробітників, і

^{312/543, 564} *Свірський Н.* Двадцять років “Світла”. Див. також: 50-річчя священства о. Василя Вернарда Дрібненького, ЧСВВ // Світло. – 1992. – Ч. 9, вересень. – С. 300.; Владика Корнилій Пасічний – новий помічник при редакції “Світла” // Світло. – 2003. – Ч. 12, грудень. – С. 412.; 3 інших василіянських видань // Василіянський Вісник. – 1991. – Ч. 19. – С. 68.

через зміни часу (доби), у яких воно розвивалося”³¹³. І приклад: “перед 1950 роком були голоси, що “Світло” не має виглядів на майбутнє та повинно перейти на англійську мову; і саме, мов на сміх, “Світло” перейшло нову зміну і не тільки заховало свій український характер, але ще його збагатило й розрослося до такого вигляду, що його має сьогодні”³¹⁴ (тобто 1963 р., коли автор, О.Мох, писав цю статтю – П.Ш.).

І хоча фундатори “Світла” не були кваліфікованими редакторами, не закінчували шкіл журналістики, зате стали великими душпастирями-місіонерами й патріотами, їхнім пером водила любов до свого народу і до свого Чину; ця любов допомагала й формувати видання як змістово, так і технічно. Ось їхні прізвища, бо ширші нариси будуть вміщені у розділі про василіянських учених та письменників.

1. Марко Романович, редактор у 1938–1943 роках.

2. Андрій Трух (1943–1946).

3. Іриней Назарко (1946–1948).

4. Вернард Дрібненький (1948–1954). Це при ньому “Світло” перейшло з Мондери до Торонта, а з 1 січня 1950 р. почало виходити журнальним форматом. І при ньому редактором мови був колишній довголітній співредактор “Нової Зорі” д-р Степан Годований, який вміщував у “Світлі” статті на історичні теми. 1950 р. на місце Годованого прийшов такий же блискучий знавець мови і технічний редактор “Світла” Олександр Мох – у минулому також співредактор “Нової Зорі” і “Правди”. “Ці два світські співредактори “Світла” внесли в журнал частинно атмосферу й традицію Старого Краю, у якім вони обидва були довгі роки журналістами”³¹⁵.

^{313/448} Мох О. Майбутнє “Світла” (уривки із статті “Старого Редактора” з нагоди 25-ліття “Світла) // Світло. – 1988. – Ч. 6. – Червень. – С. 176.

^{314/448} Там само.

^{315/557} Свірський Н. П’ятдесят років “Світла” // Світло. – 1988. – Ч. 7-8, липень-серпень. – С. 209.

5. Мелетій Соловій (1954–1957). На початку 1955 р. двотижневик перетворили на місячник.

6. Никон Свірський (1957–1961).

7. Вернард Дрібненький (1961–1964). У 1965–1970 рр. редагував василіянський журнал англійською мовою “Beacon”.

8. Орест Купранець (1964–1988).

9. Никон Свірський (1988–1989).

10. Василь Цимбалістий (з 1990).

Названі керманічі журналу й зробили його змістовним, виповненим християнським та національним духом. Окрім того, вони з 1939 р. видавали “Календар Української Родини”, “Календар “Українських Вістей”, а з 1949 р. – “Календар “Світла”. Всього таких Календарів вийшло 63. Це були головні василіянські періодичні видання в Канаді. Щоправда, дослідник історії Канадської Провінції ЧСВВ о. Мелетій Соловій називає ще о. Євгена Білика, який декілька літ редагував в Едмонтоні журнал для української католицької молоді “Юнацтво”, а молодші василіяни Єронім Химій, Никон Свірський та інші в часі своїх богословських студій видавали маленький журнал “Проблеск” та “Богословський Альманах”³¹⁶. Але флагманом, звичайно, було “Світло”, яке засяяло незадовго до того, як “Місіонар” і вся релігійна преса на західноукраїнських землях були знищені, а її творці опинились за ґратами сталінських в’язниць.

Зате не гасло “Світло” для українців за кордоном. Бо тоді, пише о. Соловій, “як воєнні роки (1939–1945) принесли велике спустошення Василянській Провінції у Галичині, Закарпатті, Румунії й Мадярщині, то Канадсько-Американська Провінція переживає фазу свого найбуйнішого розвитку. Засновуються нові монастирі, душпастирські осередки, парафіяльні і місійні станиці, виходять нові священики, вступають нові кандидати на

^{316/463} Нарис історії Василянського Чину... – С. 458. Щодо журналу “Юнацтво”, то його у 1950–1952 рр. редагував о. Никон Свірський, ЧСВВ.

новіціят, поживляється видавнича праця, розбудовується виховна діяльність, організовується власний дім студій тощо”³¹⁷.

Видавалась василіянська періодика і в Бразилії, початки еміграції до якої припадають на 1872 і 1876 роки. Проте перша масова хвиля шукачів кращої долі з Галичини (15 тисяч) заповонила цю південноамериканську країну восени 1895 року³¹⁸. У жовтні 1897 р. сюди прибув о. Сильвестр Кизима, заснувавши у Прудентополі (штат Парана), василіянську місію. Пізніше настоятелем Місії став василіянин Маркіян Шкірпан. 1909 р. він заклав у Куритибі “Руську Друкарню”, для якої закупив у Відні друкарську машину, з Галичини привіз студента Кліма Гутковського як редактора майбутньої газети. Невдовзі появились такі василіянські видання (подано на основі інформації о. В.Зінька та “Нарису історії Василіянського Чину” .., с. 508-510):

“*Прапор*”. Двотижневик. Виходив з 1 січня 1910 до липня 1911 р. спершу у Куритибі, потім (з 23-го числа) – в Прудентополі.

“*Місіонар*”. А точніше – “Український Місіонар у Бразилії”. Виходив з січня 1911 р. по листопад 1917 року. 1935 р. почав виходити знов. Наклад – приблизно 2 тис. примірників. Першим редактором був о. Рафаїл Криницький – вже знаний нам і як редактор жовківського “Місіонаря” у 1932 р. та редактор “Календаря “Місіонаря” (1934).

“*Праця*”. Вперше вийшла в світ 22 грудня 1912 р. як двотижневик, а з четвертого числа 1915 р. – як тижневик. Першим редактором була світська людина – Осип Мартинець, пізніше (1935–1948) – його син о. Йосиф Мартинець. Саме за редагування о. Мартинця газета досягла найбільшого тиражу – 1700 примірників. Тут же доцільно зазначити, що 22 травня 1948 р. була створена окрема Бразилійська Провінція ЧСВВ, о. Йосиф став її першим протоігуменом, а 1958 р. – єпископом. З 1962 по 1994 р. “Працю” (як і бразилійський “Місіонар”) редагував о. Василь Зінько, який 1994 р. повернувся

^{317/463} Там само. – С. 430.

^{318/288} Долуд Левчук-Киричук Н. Українці в Бразилії // Українська еміграція: історія і сучасність. – Львів: Каменяр, 1992. – С. 215-225.

до Львова і служить у монастирі св. Онуфрія, є членом редколегії відродженого місячника “Місіонар”. “Праця” так само, хоч і з перервами, випускала свої Календарі.

“Цвіркун” – журнал, що його від 1945 р. видавали вихованці василіянської семінарії в Ірасемі. Зараз цей журнал виходить у Куритибі, хоча й неперіодично; тираж – 1400 прим., що свідчить про його популярність та авторитет – і насамперед серед молоді. Безперечно, друкарня в Прудентополі випускає й неперіодичні видання: молебні, пісні, молитовники та ін. “Тим-то, – підсумовує історик Бразилійської провінції о. Володимир Бурко, – ніхто не може заперечити, що василіянське друковане слово в Бразилії було та є насущним хлібом для наших вірних і в великій мірі облегшило працю отців місіонерів”³¹⁹. Перші емігранти в Аргентині з’явилися 1897 р., а можливо – й 1890 р. Вони поселились у містечку Апостолес, що в провінції Місіонес³²⁰. 1908 р. сюди з Бразилії приїхав перший місіонер о. Климентій Бжуховський, ЧСВВ, де за декілька місяців збудував греко-католицьку церкву, відтак вернувся назад. Потім до цього краю навідувалися священики світські – і аж 1934 р. до Апостолеса прибув отець-василіянин Януарій Коциловський, який фактично і започаткував тут василіянську Місію. У січні 1937 р. о. Януарій (брат Блаженного владика Йосафата Коциловського) несподівано помер, але Місію підтримали інші василіяни, збудували в Апостолесі свій монастир, а при ньому заклали друкарню. І розпочали видавати свою пресу.

Двотижневик “Поступ” появився 15 серпня 1944 р. і виходив лишень два роки. Бо наприкінці 1946 р., коли редактор о. Орест Дуб, ЧСВВ, вибрався з місіями на колонії, зловмисники, “чужі друкарі”, вночі забрали все друкарське устаткування – і зникли.

Суспільно-релігійний місячник “Життя” заснував і був першим редактором о. Володимир Ковалик. Після нього журнал редагували отці

^{319/463} Нарис історії Василіянського Чину... – С. 510.

^{320/307} Зарубіжні українці. Довідник. – Київ: В-во “Україна”, 1991. – С. 139.

Василь Зінько, Доротей Шимчій та Йосиф Галабарда. Виходив цей місячник з березня 1948 р. в Буенос-Айресі, а у 1949–1978 рр. – знову в Апостолесі: друкарню там відновив колишній жовківський друкар Маріян Халупа. В цій друкарні виходили й релігійні твори, проте відновити періодику через брак коштів не вдалося. 1 січня 1979 р. перестало виходити й “Життя”³²¹.

1889 р. у США з’явився перший василіянський місіонер о. Кирило Гулович. Опісля тут спорадично працювали й інші василіяни (о. Іван Дамаскин Поливка, о. Володимир Стех), зокрема о. Епіфаній Теодорович, який на прохання єпископа Костянтина Богачевського редагував у Філядельфії єпархіяльний тижневик “Католицький провід” (серпень 1927 – кінець 1932 рр.). Він же уклав на 1928 рік “Календар сиротинця”³²². І все ж ініціатором безпосередньо василіянської періодици в США Атанасій Пекар вважає Максима Марківа, який 1945 р. zorganizував при парафії св. Юрія в Нью-Йорку та почав видавати за редакцією о. Пахомія Дидика “Просвітні листки”; відтак о. Марків, – тоді вже протоігумен новоствореної Американської Провінції Чину, – видав п’ять річників “Календаря Доброго Пастиря” (1948–1952). Своєрідну функцію журналу виконували і щомісячні, потім двомісячні книжечки “Слово Доброго Пастиря”, яких у 1950–1960 рр. вийшло 81³²³.

Широкої мережі василіянських видань у США не було, позаяк потребу в них покривало канадське “Світло”. Тому василіяни у США не бажали з ним конкурувати і не розгортали видавничої праці. Зате треба відзначити і таку форму впливу на мирян, як радіогодини Отців Василіян. Ці тижневі радіогодини у Нью-Йорку при Святоюрській парафії належали отцеві Маркову.

Згадаймо і те, що у Римі від 12 травня 1932 р. знаходиться центральний осідок Головної управи Василіянського Чину (при церкві св. Сергія і Вакха), а

^{321/463} Нарис історії Василіянського Чину... – С. 556; усна інформація о. В.Зінька, ЧСВВ.

^{322/463} Там само. – С. 517-519, 543-544.

^{323/463} Там само. – С. 544.

від 1960 р. – на Авентіно, вул. св. Йосафата, 8. А історія виникнення цієї секції, як і Радіо “Ватикан”, така. 1929 р. Папа Пій XI звернувся до лаурета Нобелівської премії, знаменитого фізика та винахідника бездротового зв’язку Гульєльмо Марконі (1874–1937) з проханням спорудити у Ватикані радіостанцію. Марконі погодився, але від оплати за свою працю відмовився. І 12 лютого 1931 р. сам Пій XI офіційно відкрив Ватиканське Радіо – і голос Папи прозвучав на весь світ. А восени 1939 р. Західна Україна була приєднана до УРСР. І митрополит А. Шептицький, за підтримки Перемиського єпископа Й. Коциловського, відправив до Риму посланця, аби новий Папа Пій XII дозволив вести радіопередачі українською мовою. Щоб таким способом зберегти бодай ефірний зв’язок з Апостольським Престолом та католицьким світом. І 14 грудня 1939 р. диктор Гавриїл Букатко, в ту пору студент богослов’я, а потім архієпископ, владика Крижевацької єпархії, передав першу 15-хвилинну програму, цим самим започаткувавши Українську секцію Радіо “Ватикан”.

Між 1939 і 1952 рр. українські радіопересилання звучали двічі на тиждень по п’ятнадцять хвилин; від 1953 р. – тричі, а з 25 січня 1966 р. – щодня: разом із щонедільними та святковими співаними Літургіями й проповідями. Першим керівником Української секції (відділу) був о. д-р. Михайло Ваврик, ЧСВВ: 1939–1942. Всі вісім наступних керівників – теж василіяни. Це отці, доктори Микола Когут (1948–1952), Ісидор Патрило (1952–1953), Володимир Ковалик (1953–1954), Атанасій Великий (1954–1963), Родіон Головацький (1963–1983), Климентій Корчагін (1983–1992), Августин Тенета (1992–2005), з 2005 р. – о. Прокопій Лотоцький, ЧСВВ. Готувати змістовні передачі керівникові допомагають творчі працівниці: сестра-служебниця Ірина (Лідія Короткова) та музичний редактор Тетяна Шуфлин (псевдонім – Ксенія Верховинець)³²⁴.

^{324/251, 668} Головацький Р. 35 років радіомовлення // Християнський голос. – Мюнхен, 1975. – Ч. 23-30, липень–серпень; Чавага К. 60 років Української секції радіо Ватикану // Світло. – 2000. – Ч. 3, березень. – С. 104-106.

Безумовно, радіопередачі з Апостольської Столиці в УРСР, де владарював атеїстичний режим, мали величезне суспільне значення. Це було свідоцтво, що Вселенська Церква діє і не забуває про своїх підневільних братів, а ще й розповідає їм про їхню минувшину. Неоціненними були радіолекції визначного василіянина історика Атанасія Великого, які потім склали дев'ять окремих книг “З літопису християнської України” чи недільні радіопроповіді о. Софрона Мудрого (з 1996 р. – єпископа), що небавом теж вийшли особним виданням “Недільна Благовість”. Він випустив 110 магнітофонних касет і 80 довгограючих платівок, на яких записані окремі Літургії, мистецькі речитативи “Біблії” та псалмів, а також релігійні й народні пісні.

“З українською редакцією Ватиканського Радіо, – як пише сам С. Мудрий, – найтіснішим чином пов’язані майже тридцять років і мого життя. Завжди згадую ці роки з найбільшою радістю та вдячністю Вам за творчу співпрацю, яка принесла не тільки душевне задоволення нам усім, але й була голосом вопіючого в пустині для підневільної тоді України”³²⁵. Цей голос слухали тисячі людей, серед них молодий філолог, а тепер Харківський та Полтавський архієпископ УАПЦ Ігор Ісіченко. У ювілейному привітанні працівникам Української секції він із зворушенням та вдячністю пригадував ті роки, “коли єдиним вікном у церковне життя світу для нас лишалася Ваша радіостанція...”, а проповіді Мирослава Марусина, Софрона Мудрого та інших владик й отців ГКЦ візантійського обряду допомагали “відчутти себе синами й доньками єдиної Христової Церкви, катованої, переслідуваної, зневаженої, але вічно живої й відкритої для апостольського служіння в сучасному світі”. Майбутній архієпископ переживав тоді “радість зі своєї православної спадщини”. Та минув час. І що ж? “Прикро, що посткомуністичні реалії нашого життя несподівано засмітили це чисте й чесне відчуття конфесійними упередженнями й протистояннями”³²⁶.

^{325/668} Цит. за: *Чавага К.* 60 років Української секції...

^{326/668} Там само. – С. 105.

На конфесійну відкритість радіопересилань вказував і Апостольський нунцій в Україні архієпископ Микола Етерович. Коло програм широке, але “зادля користі та важливості, – зазначав він, – дозволю собі підкреслити недільну Святу Літургію греко-католицького обряду, в якій брали участь також і ті, які не входять у склад Католицької Церкви... Зокрема слід підкреслити екуменічну спрямованість українських передач, що дуже важливо для України, держави, в якій більшість населення становлять християни, які, на жаль, поділені на різні Церкви і релігійні громади”³²⁷. У той час переконливими мовцями Ватиканського Радіо були отці Марко Дирда та Родіон Головацький. Марко Дирда 1974 р. видав у Нью-Йорку збірку духовних радіомовлень “Бог, Церква і молодь”, а Родіон Головацький – “Пояснення Богослужень” (Рим, 1979; 2-е вид. – Львів, 1998. – 304 с.). Вийшли й інші збірники проповідей, що їх виголошували в ефірі василіяни: “Свята місія з Ватикану” (1996. – 432 с.), “Як досягнути щастя?” (1998. – 128 с.), “Отче наш. Роздуми над Господньою молитвою” (1998. – 184 с.). 1998 р. побачила світ книга протоігумена Американської Провінції ЧСВВ П. Пащака “Про Боже і людське. Вибрані теми до радіопередач” (240 с.).

Після Другої світової війни використовувалася і така форма апостоляту як одногодні радіопередачі у василіянських парафіях у США, Канаді, Бразилії. Наприклад, у Нью-Йорку василіянські передачі зазвучали вже 1944 р., і їх провадив о. Максим Марків, який у 1948–1951 рр. став протоігуменом новоствореної Американської Провінції ЧСВВ. У Чикаго українське радіомовлення започаткував 1949 р. о. Вісаріон Андрейчук, хоча перші спроби опанувати ефір були ще року 1942³²⁸. У Дітройті радіоголос своїх душпастирів – Володимира Гавліча, Патрикія Пащака – парафіяни вперше почули року 1962³²⁹. В Едмонтоні щотижневу “Вечірню годину” по

^{327/668} Цит. за: *Чавага К.* 60 років Української секції...

^{328/463} Нарис історії Василіянського Чину... – С. 542.

^{329/546} Радієві передачі в Дітройті // *Василіянський Вісник.* – 1966. – Ч. 4. – С. 35; там само, 1980–1983. – Ч. 16. – С. 124.

радіо розпочав 1970 р. о. Методій Ничка, ЧСВВ – і вів її п'ятнадцять років³³⁰. Опісля мікрофон перебрав о. Модест Гнесько³³¹. У Прудентополі (Бразилія) слухачів запалював голос о. Августина Діткуна. Він умів за словами о. Зінька, zorganizувати радіо і телерадіопередачі з нагоди наших свят³³².

Не підлягає сумніву, що Українська секція Радіо “Ватикан” під проводом василіян, як і парафіяльні радіопередачі в різних країнах, несли в Україну та діаспору правду про духовну історію народу, про красу справжнього християнського життя та неминучість краху комуністично-атеїстичної системи – і не лишень в Україні. Те саме можна сказати і про василіянську пресу взагалі. Вона була органічною частиною преси загальнонаціональної, проте в деяких ідейно-світоглядних аспектах перевищувала її. Бо якщо загальнонаціональна періодика (йдеться, зрозуміло, про українські землі під владою міжвоєнної Польщі, а також про країни поселень) підіймала назагал суспільно-політичні, культурні, господарські та інші проблеми хоча й гостро актуальні, а все ж минуці, тимчасові, – то василіянські видання як у материковій Україні, так і в діаспорі проповідували християнське і національне-державне буття. Про це свідчать великі як на той час тиражі місячників “Місіонар”, “Світло”, їхніх щорічних Календарів, низки інших василіянських часописів.

Але було ще особливе видання, яке заслуговує й особливої уваги. Це наукові “Записки Чину св. Василя Великого”. Їх виникнення та вихід – ціла епоха в науково-просвітницькій діяльності Чину, подія не менш значуща, як заснування у Жовкві друкарні чи народження журналу “Місіонар”. Ідея вести

^{330/483} О[тець] Методій Михайло Ничка // Василіянський Вісник. – 1988. – Ч. 18. – С. 117-118.

^{331/542} 50-річчя священницького служіння о. д-ра Модеста Гнеська, ЧСВВ // Світло. – 1995. – Ч. 6, червень. – С. 224.

^{332/312} Зінько В. Його відхід відчули всі // Місіонар. – 1999. – Ч. 6, червень. – С. 27.

свої “Записки” зародилася в о. Платоніца Філеса – і вести так, як це від 1892 р. робило Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові чи Богословське Наукове Товариство, котре від 1923 р. почало видавати у Львові свій науковий кварталник “Богословія” (до речі, не без допомоги василіян Йосафата Скрутеня і Теодозія Галущинського). Один із компетентних істориків ЧСВВ о. Михайло Ваврик, розмірковуючи, хто саме з василіян і відколи став висувати постулат такого науково-історичного видання, підтверджує, що це був П. Філяс. Тим-то “нам приходиться ствердити однозгідно для історії і грядучих василіянських поколінь, що початковий задум науково-історичного василіянського органу належить першому протоігуменові відновленого Чина о. Плятонідові Філясу (1864–1930) до тієї міри, що ледве чи без нього “Записки ЧСВВ” були б постали, а, напевно, не були б появилися вже в 1924 р.”³³³.

Отець Філяс розпочав своє протоігуменство наприкінці 1922 р. – і вже тоді звернув увагу на збереження бібліотечних скарбів. На першій пореформенній капітулі в Кристинополі (1926) було ухвалено сконцентрувати всі рукописи і цінні першодруки в монастирі у Львові. Сам Філяс описав близько 600 таких рукописів, щоб з часом їх опублікувати³³⁴. Після вивезення крехівської бібліотеки до Варшави справа збереження й публікування рідкісних матеріалів стала ще більш нагальною. Нарешті вона була втілена. “Думка видавати науковий орган, – згадував потім Йосафат Скрутень, – від довшого часу дозрівала в Василіянським Чині”. Про це, зокрема, йшла мова на капітулі у Львові 29 квітня 1920 р., потім – 4 січня 1922 р. на зустрічі в монастирі св. Онуфрія шістьох делегатів-василіян, які спеціально приїхали на заклик свого протоігумена (ним тоді був о. Анастасій Калиш). Тоді й була прийнята остаточна ухвала щодо започаткування нового видання. Та лише

^{333/208} *Ваврик М.* До постановня першої серії “Записок Чина св. Василя Вел.” (1924–1948) // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX(XV), fasc. 1-4.* – Romae, 1974. – S. 2.

^{334/208} Там само.

1924 р. проект редакції було затверджено – і того ж року перший том вийшов у світ³³⁵.

Нове василіянське видання привітали Папа Пій XI, Папський нунцій у Варшаві, Перемиський владика Йосафат Коциловський, ЧСВВ, єпископи з Філадельфії, Канади, Мукачєвого, Крижевців; зарубіжні вчені, серед них славісти світової слави Макс Фасмер (він же й дійсний член НТШ), Андре Мазон, з Парижа – український історик Ілько Борщак, який “не уявляв собі навіть, що існує таке українське видання”, та багато інших визначних людей. Повідомлення або рецензії на вихід “ЗЧСВВ” вмістили понад 30 українських та чужомовних видань³³⁶. Належно оцінив три перших випуски “Записок ЧСВВ” і митрополит Шептицький. “Сама ідея видавати друком то всьо, що зберігається по василіянських бібліотеках і архівах і тим самим прислужитись в праці над розслідуванням історії української Церкви і Народу, – без сумніву, гарна і висока,” – писав кир Андрей. І добре, що її втілюють василіяни. “Кожному знана роля, яку відограв і відиграє Чин св. Василя Великого в історії нашої Церкви і цілого Українського Народу. Тим-то й документи, переховувані у Василіянських архівах, представляють неоціненну вартість для нашої історії”³³⁷. В цьому ієрарха переконали вже перші три випуски “ЗЧСВВ”.

Під цими і наступними випусками було зазначено: “Редагує і відповідає за редакцію: о. Йосафат Скрутень ЧСВВ”. А було отцеві лише 28 років. І не раз, як писав до товариша, він був “редактор, видавець, коректор і адміністратор в одній особі”³³⁸. А завдання поставив справді високі: публікувати насамперед рукописи, а також всякі друки, що мають стосунок до Чину, до того ж коли ці друки є критичні й рідкісні. “Крім сього, – пояснював

^{335/583} [Скрутень Й.]. Pro domo nostra // ЗЧСВВ, т. II, вип. 1-2. – Жовква, 1926. – С. 149.

^{336/583} Там само. – С. 148-155.

^{337/583} Там само. – С. 152.

^{338/208} Ваврик М. До постановня першої серії “Записок...” – С. 13.

о. Скрутень у Передмові до першого тому, – тут будуть поміщені і такі матеріали, котрі хоч не є василіянською власністю і зберігаються в позамонастирських бібліотеках, все ж таки своїм змістом і призначенням служать загальній справі взаємин Чина з народом і Церквою або виключно самій тільки історії Закону”. Користь має бути неабияка. “Тим робом василіяни бажають через свої “Записки” не лише зберегти свої довголітні зв’язки з науковими кругами своїх і чужих громадян, але передусім хотять їх ще більше закріпити, даючи всім охочим працювати рука в руку для спільного добра”³³⁹.

Така настанова направила до василіянського наукового видання знаних дослідників, які прикрасили сторінки “ЗЧСВВ”. Це Ярослав Гординський, Михайло Возняк, Іларіон Свенціцький, Іван Огієнко, Микола Голубець, Іван Крип’якевич, Петро Холодний, Василь Щурат, Степан Томашівський, Вячеслав Заїкин, Богдан Барвінський, Володимир Січинський, Борис Крупницький, Микола Андрусак, Антоній Годинка (історик із Закарпаття), Іван Мірчук, Домет Оляничин. Перелік поважний, хоча й неповний. Друкували “Записки” в перекладі й зарубіжних учених. Щодо розміщення текстів, то вони були поділені на чотири відділи. Перший – це “Студії, статті, нариси і оригінальні дописи”; другий (і головний): “Матеріяли і джерела до історії Чину, монастирів і монахів”. Третій мав титул “Miscellanea” і був “призначений на всячину, хроніку та біжучі теми”. І, нарешті, відділ четвертий: бібліографічний.

Власне, цей останній відділ відзначався особливою насиченістю замітками та аналізом поточної літератури. Це зауважив Ілько Боршак: “Багато місця відведено західно-європейським публікаціям, чого в інших українських виданнях немає” (23 квітня 1926). Те саме відзначив 1967 р. і Михайло Ваврик. Адже якраз “завдяки поширеній тематиці передових статей і оприлюднених історичних документів, зокрема своїм багатим відділом

^{339/582} Скрутень Й. Передмова // ЗЧСВВ, т. I, вип. 1. – Жовква, 1924. – С. 8.

рецензій, передвоєнні “Записки ЧСВВ” високо тримали прапор української історичної науки, коли на Східній Україні вона в 1930 р. прямо була знищена і в Галичині заслужені “Записки НТШ” дуже рідко могли появлятися і не провадили давніших високопоставлених бібліографічних оглядів”³⁴⁰.

Василіянські “Записки” виходили тиражем 300-500 прим., і доволі у великому обсязі: деякі, як ось другий том, вип. 1-2 за 1926 р., мав 488 сторінок. До 1941 р. з’явилося шість томів, а це одинадцять окремих книг, або випусків. Перший том складався аж із трьох осібних книг, себто випусків, які вийшли відповідно у 1924 (вип. 1), 1925 (2-3) і 1927 (4) роках. Так само по два випуски мали томи другий, третій і четвертий. Одночасно заснували й “Бібліотеку “Записок Чину св. Василя В.”, в якій, згідно з бібліографічним описом о. Луканя, на 1936 рік появилось 36 брошур і книг, причому дуже цінних, як, наприклад, “Архітектура Крехівського монастиря по деревориту 1699 року” (автор – Володимир Січинський) чи “З історії католицької ідеї в Східній Україні в середині XIX в.” Вячеслава Заїкина³⁴¹. Вихід “Записок ЧСВВ” та їхньої “Бібліотеки” знову ж таки перервала Друга світова війна. І весь “довголітній склад “Записок” був після приєднання краю до УРСР у 1939 р. зліквідований wraz з усім надбанням Жовківської друкарні”³⁴². А це майже весь тираж 4, 5 і 6 томів: близько 70 аркушів друку.

18 січня 1940 р. о. Скрутень виїхав зі Львова до Німеччини; замість нього залишився о. Роман Лукань. Йому вдалося врятувати по декілька примірників із трьох томів знищених “Записок”, а деякі (5 том) встиг реконструювати “і випустити з додрукованою обгорткою, позначеною pp. 1932–41. На ній теж подав потрібний зміст других вищезгаданих випусків

^{340/208} *Ваврик М.* До повстання першої серії “Записок...”. – С. 18.

^{341/419} *Лукань Р.* Список книжок видавництва ЧСВВ в Жовкві // *Analecta OSBM* (Передвоєнні невидані “Записки ЧСВВ”, т. IV-V-VI), секція II, т. V(XI), вип. 1-4. – Львів, 1942; Рим, 1967. – С. 389-420.

^{342/208} *Ваврик М.* До постання першої серії “Записок...” – С. 14-15.

(тт. 4, 3-4 і 6, 3-4), що їх успів заховати тільки в єдиному примірнику в часі совітської окупації...”³⁴³.

Після Другої світової війни до Риму подалися й колишні співробітники жовківсько-львівських “Записок ЧСВВ” отці Гліб Кінах (Генеральний вікарій Чину), Теодозій Галущинський (архимандрит), Йосафат Скрутень, який прибув сюди вже з підірваним здоров’ям. Дозрівали, як пише Атанасій Великий, і молоді василіяни-науковці: Мелетій Войнар, Мелетій Соловій, Севастіян Сабол, Ат. Великий. “Вони становили цю групу осіб, яка підказувала, а то й дораджувала відновити в Римі нову серію “Записок ЧСВВ”, прийнявши за висхідну лінію цілі передвоєнних “Записок”, пристосовані до нових обставин. Так зародилася нова, друга серія “Записок ЧСВВ” (1949)”³⁴⁴. Теперішні “Записки” відрізнялися від попередніх більшим обсягом та ширшим охопленням тем. Якщо довоєнні “Записки” мали всього одну секцію, яка складалася із чотирьох відділів (розділів), то римські поділили на три окремі секції-випуски:

1) *Праці (монографії)*, причому різними мовами і на різні теми, “всі, однак, стосуються східноєвропейських питань у найширшому значенні цього слова” (Ат. Великий). Редактори цієї секції: отці Мелетій Войнар (1949–1954), Йосиф Мартинець (1954–1958), Атанасій Великий (1958–1963), Ісидор Патрило (1963–1979), Климентій Корчагін (1979–1999). Під грифом цієї секції вийшла 41 книжка³⁴⁵.

2) *Записки*. Це, власне, продовження довоєнних “Записок ЧСВВ”: публікація статей, оглядів, бібліографічних та інших матеріалів. Випуски цієї другої секції появляються неперіодично: всього вийшло 11 томів. Редактори: Ат. Великий (1949–1953), Іриней Назарко (1953–1966), Михайло Ваврик

^{343/208} Ваврик М. До постановня першої серії “Записок...”. – С. 15-16.

^{344/226} Великий А. До генези другої серії “Записок ЧСВВ” (1949–1974) // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX(XV), fasc. 1-4.* – Romae, 1974. – S. 19.

^{345/463} Підручний П. Генеральна курія ЧСВВ // *Нарис історії Василіянського Чину...* – С. 587.

(1966–1978), Атанасій Пекар (1978–1996), Порфірій Підручний (1996 і дотепер)³⁴⁶.

3) *Документи* – і переважно з ватиканських архівів. За життя редактора цієї секції Атанасія Великого (1918–1982) таких документів вийшло 55 томів; ще 15, як свідчить Юліян Катрій, zostались невиданими. “Жоден історик, наш чи чужий, що досліджує історію нашої Церкви чи народу, не зможе поминути цих документів”³⁴⁷.

Усього в трьох секціях за півстоліття (1949–1999) видано 107 томів, у тому числі окремим об’ємистим збірником (секція 2, т. 5 (11), вип. 1-4, Рим, 1967. – 420 с.) з’явилися “передвоєнні невидані “Записки ЧСВВ”, т. 4-5-6”. Для порівняння: “Записок НТШ” у Львові й на еміграції за 90 літ (1892–1983) вийшло 168. Віднова “Записок ЧСВВ” – це справді значуща подія, як і видавання з 1964 р. василіянами “Української Духовної Бібліотеки” (56 книг, з них тільки в Римі – 32). Чи випуск з цього ж року “Василіянського Вісника” (на правах рукопису і для внутрішнього вжитку; вийшло 29 чисел) та Каталогів Чину (13 видань)³⁴⁸.

Знаковим стало повернення в Україну славного “Місіонаря”. Останнє річне восьме число вийшло у серпні 1944 року. І треба було чекати майже півстоліття (до 1992 р.), щоб читачі, і вже здебільшого нові, взяли у руки елегантний на вигляд місячник з вимовною назвою: український християнський часопис “Місіонар”. За п’ятнадцять років уже вийшло майже дві сотні чисел, хоча тираж навіть близько не наближається до того, яким він був напередодні війни, – 48 (а то й, за іншими даними, 50) тисяч! Спершу редактором був Василь Зінько (1994–1998), потім Йосафат Воротняк (1998–2006). Необхідно зазначити, о.Воротняк народився в Боснії, але, як чимало

^{346/463} Там само. – С. 587.

^{347/336} Катрій Ю. Про василіянські видавництва-друкарні й бібліотеки // Календар “Світла” на 1993 рік. – С. 98.

^{348/463} Підручний П. Генеральна курія ЧСВВ. – С. 587.

інших василіянських душпастирів-місіонерів, приїхав на землю батьків. Зараз головний журнал Корнилій Яремак.

Прийшло в Україну також “Світло” у листопаді 1991 р. (з передруків вересневим числом) накладом 10 тис. Щоправда, головна редакція під проводом о. Василя Цимбалістого й далі залишається в Торонто (Канада), а при Святоонофріївському монастирі у Львові було створено представництво журналу.

У 90-і роки – час найвищого національного й релігійного піднесення – ігумен й магістер Крехівського новіціату Теодозій Янків виношував ідею мати своє, василіянське, радіомовлення – аби Слово Боже звучало в кожній оселі. І вкотре йому допомагали Мар’ян Лозинський та (і насамперед як члени Президії облради) Йосип Лось та Михайло Присяжний³⁴⁹. Вони уклали відповідний статут. Проте реалізувати його не пощастило. Зате поталанило заснувати на Львівському телебаченні релігійно-просвітницьку програму “Благовість”, яка не лише провадила катехизацію, а й висвітлювала християнську обрядову культуру, традиції і звичаї. Цю програму о. Теодозій вів упродовж шести літ, один раз на тиждень – і тривала вона півгодини, а нерідко й цілу годину. Ведучими передач були о. Григорій Планчак, ЧСВВ, та працівниця Історичного архіву у Львові Оксана Гайова; серед авторів – голова Беатифікаційної комісії синоду єпископів УГКЦ владика Михайло Гринчишин. А “технічною душею” василіянського задуму та головним режисером програми стала Ольга Столбова (Брикайло)³⁵⁰.

Василіяни пробували розбудувати в Україні і нову мережу видань. Обнадійливим фактом було видання в листопаді 1998 р. двомісячного альманаху християнської думки “Київська Церква”, який почав поширюватися “ближче Дніпра”, як писав у першій передовій статті його головний редактор (він же й протоігумен Провінції Отців Василіян Найсвятішого Спасителя в Україні у 1996–2000 рр.) Теодозій Янків. Адже

^{349/18} Спогади Й.Лося // Особистий архів П.Шкраб’юка.

^{350/18} Спогади о. Т.Янків // Особистий архів П.Шкраб’юка.

головним завданням альманаху були проблеми екуменізму, пізнання минулого й сучасного українського християнства і християнства взагалі. Василянський альманах згуртував кращих представників християнської інтелігенції – і греко-католиків (Ірина Калинець, Іван Гречко, Іван Паславський, Оксана Гайова та ін.), і православних, як, наприклад, Дмитро Степовик, Анатолій Колодний. Світ побачило п'ятнадцять номерів. Однак високі ціни на папір та на інші поліграфічні послуги не дали змоги провадити таке потрібне видання й далі. Так само не втримався і Вісник Провінції “Дзвіниця”, що його провадив у 1999–2001 рр. журналіст Мирослав Білий. З жовтня 2004 р. не виходить в Україні і “Світло”.

Сподіваємось, що ця соціально-економічна криза тимчасова, бо якщо Чин перебув дотепер такі катаклізми й випроби, то сьогодні, в умовах незалежної та оновленої України, зможе підняти свою пресу до того рівня, якою вона була в міжвоєнний період (“Місіонар”) чи – за рубежом – в десятиліття повоєнні (“Світло”). Адже василяни під проводом нового протоархимандрита Василя Ковбича наполегливо готують молоді високоосвічені кадри, які й переберуть з часом керму Чину та його структур, у тому числі й видавання преси.

3.3 Формування бібліотек та архівів як осередків знань для ченців і світських осіб

Бібліотеки та архіви завжди забезпечували розвиток національного інформаційного середовища, підтримували історичну пам'ять народу. Для підтвердження цього переповімо дещо нетипову для василян історію, що її навів Андрій Чайковський у спогаді про Івана Франка. Йдеться про Краснопуцу, тамтешню обитель та її книгозбірню. Щоб намовити Франка приїхати до Бережан, Чайковський “згадав про недалеку Краснопуцу, монастир василян, в котрому повинна би знайтися якась старша бібліотека”. І Франко піддався. В чернечому домі жив усього один неререформований ієромонах на прізвище Федоренчук. Після хмільного обіду о. Федоренчук

завів гостей до невеличкої келії. “Було тут трохи книжок на полицях, трохи на лаві, а решта валялося на долівці у смітті”³⁵¹. Безперечно, це виняток. Не в усіх монастирях книгозбірні перебували у занедбаному стані. Та й Краснопуццанська обитель була порівняно малою³⁵², не відігравала серед василіянських осередків якоїсь помітної ролі. Але тут промовистий інший факт: у згаданій бібліотеці зберігався навіть рукописний зошит з кабалістики, хоча Папа заборонив духівництву займатися ворожбою. Тобто професійний (книгоманський) інтерес подеколи перевищував чернече послушенство*. І навіть те, що ігумен ніяк не погоджувався віддати Франкові бодай один примірник Міней (а їх було декілька) говорить, що ці видання він цинив як монастирську власність, як скарб, хоча й мало розумівся на його справжній вартості. А тому й тримав у безладі. Власне, не вважав, що це бібліотека, а просто казав, що в монастирі “є трохи старих книжок і всякого “папір’я”³⁵³. За приклад бережного ставлення до книги треба взяти Крехівський монастир чи монастир св. Онуфрія у Львові.

Як відомо, друга василіянська капітула у Новгородовичах (1621), тобто невдовзі після постанови Чину, обговорила подальше формування й збереження монастирських бібліотек та архівів. Відповідальність за виконання ухвали лягла на протоігумена. Сюди ж входив і обов’язок записувати історію Чину та його діянь, а також вести окремі “домашні” хроніки³⁵⁴. До цього питання василіяни поверталися у 1636, 1686, 1703

^{351/160} Спогади про Івана Франка / Впорядкування, вступна стаття і примітки Михайла Гнатюка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 98-99.

^{352/64} 1867 року тут служили лише три отці та один брат. Див.: Шематизм ЧСВВ 1867 р. – С. 12.

* Це зосібна видно й на прикладі Франка. Він таки зумів тихцем прихопити той кабалістичний зшиток з собою (аби той цілком не пропав у монастирі), потім оправив його і зберігав у книжковій шафі.

^{353/160} Спогади про Івана Франка. – С. 241.

^{354/20} Археографическій сборникъ, т. XII. – Вильна, 1900. – С. 21.

роках³⁵⁵ і неодноразово пізніше, надто ж у період протоігуменства Платоніда Філяса, який особливо знав духовну ціну книжки. Чин також призначав бібліотекарів, які повинні були дбати про чистоту бібліотеки: двічі на місяць стирати з книг і шаф порошок; у сприятливу погоду провітрювати приміщення; відновлювати зіпсуті чи видерті сторінки; мати чіткий реєстр, в якому осібно були б занотовані книги духовні й світські, а так само згруповані по відділах грецькі, латинські чи вітчизняні; при потребі вбирати їх у палітурки; на корінцях необхідно було зазначати назву видання та їхніх авторів; скласти список читачів, які допускались до читання лишень з дозволу старшого (ігумена). Ключ до книгосховища мав тільки він та бібліотекар³⁵⁶.

А 1772 р. Правила ведення бібліотек та щорічне виділення коштів на їхній розвій (п'ять відсотків із прибутку обителі) були унормовані в Конституціях, виданих того року в Почаєві³⁵⁷. Підтверджував ці Правила і текст Конституцій за рік 1858³⁵⁸. Внаслідок такої уваги бібліотеки існували фактично в усіх василіянських монастирях – а їх на теренах Литви, Беларусі, Польщі й Правобережної України до 1772 р. нараховувалось 147 (наприкінці XVIII століття їх уже було близько 200)³⁵⁹. Не відставали й монаші доми на Закарпатті. У бібліотеках знаходились унікальні рукописи та стародруки. Наприклад, з монастиря на Чернечій горі біля Мукачева до наших днів дійшло “Закарпатське Євангеліє”, датоване 1401 роком й написане

^{355/20} Археографическій сборникъ, т. XII. – С. 25.

^{356/578} Факти наводжу за: *Скрутень Й.* Бібліотека львівських василіян // ЗЧСВВ, т. I, вип. 2-3. – Жовква, 1925. – С. 169-170.

^{357/336} *Катрій Ю.* Про василіянські видавництва-друкарні й бібліотеки // Календар “Світла” на 1993 рік. – С. 94.

^{358/578} *Скрутень Й.* Бібліотека львівських василіян. – С. 170-171.

^{359/336} *Катрій Ю.* Про василіянські видавництва-друкарні й бібліотеки. – С. 95.

півуставом³⁶⁰. Там же були два рукописи “Регул для монахів”, що їх уклав Велямин Рутський³⁶¹, а в галицькому Кристинополі – декілька листів Наполеона³⁶².

Особливо багато цінних матеріалів містилося у монастирі св. Онуфрія. Як наголошує Йосафат Скрутень, обитель св. Онуфрія має за собою княжу традицію (заснована приблизно 1292 р.) – а значить, і княжу традицію комплектування своєї бібліотеки, хоча безсумнівні відомості про неї належать щойно до XVI ст., коли монаший дім завдяки князеві Костянтинові Острозькому було перебудовано – “і інтерес монастирської братії вимагав якоїсь бібліотеки зараз від початку обновленої фундації монастиря”³⁶³. І це закономірно. “Ніяк не можна собі представити тодішніх ченців як самих лише богомольників і аскетів. Противно, вони уважали своїм обов’язком не лиш обучувати всіх прихожих в правдах Христової науки, але пильнували також і сего, щоби між вірними поширювати грамотність і освіту”³⁶⁴. Так як це чинив їхній законодавець Василій Великий.

Монастирем св. Онуфрія опікувалося Ставропігійське братство. І це, на думку о. Скрутеня, було благо, позаяк братчики не шкодували для ченців грошей, боронили їх від єпископів Балабанів (Арсенія, потім його сина Гедсона), а також постачали виданнями своєї друкарні. Загалом Святоонуфріївська бібліотека живилася з трьох джерел. Перше – це книги, що

^{360/576} Див.: Скарби Мукачівського монастиря // Календар “Світла” на 1974 рік. – С. 94-95 (передрук з “Робітничої газети” за 10 вересня 1965 р.).

^{361/25} Ці Регули під заголовком “Правила для монахів Ч. св. Василя В.” (їх подав о. *Гліб Кінах*, ЧСВВ) опубліковані у “ЗЧСВВ” за 1924 рік, т. I, вип. 1. – С. 56-72.

^{362/584} Про ці листи згадує Й.Скрутень // ЗЧСВВ, т. III, вип. 1-2. – Жовква, 1928. – С. 275.

^{363/578} *Скрутень Й.* Бібліотека львівських василіян. – С. 163.

^{364/578} Там само. – С. 163-164.

їх закупували самі монахи; друге – книги, що їх дарували різні доброзичливці, як от славний мовознавець о. Йосиф Лозинський чи – перед тим – не менш славний професор Петро Лодій (книги надсилали і російські вчені). Були й інші, і теж знані жертводавці. Причому дарували власні книги із власноручними посвятами. Серед них – Павел Шафарик, Франц Міклошич, Омелян Огоновський, Антін Петрушевич, Василь Щурат та інші добродії³⁶⁵.

Третє джерело – це книги з монастирів, що підлягали австрійській касаті. В самому Львові таких ліквідованих монаших домів було п'ять, з них найбільший – св. Юрія. 1817 р. ченці цього старовинного монастиря (заснований 1341 р.) перейшли в обитель св. Онуфрія. І забрали з собою чималу бібліотеку. А з 1909 р., після внутрішньої перебудови монастиря, до головної бібліотеки у Львові – така була постанова василіянської капітули в Кристинополі ще 1906 р. – почали надходити старовинні рукописи та важливі книги з усіх чотирнадцяти монастирів, які уцілили після згаданої касати (а було їх перед тим тридцять шість). Як результат, до 1939 р. в монастирі св. Онуфрія зосередили понад 600 рукописів і більше 40 000 томів книг³⁶⁶.

Бібліотека монастиря св. Онуфрія у Львові стала центральною і найбагатшою в Провінції та й у всьому Чині, оскільки попередні Провінції, що попали в тінь царського орла (в Литві, Беларусі, Польщі, Правобережній Україні) були ліквідовані, а нові – в Північній Америці, Румунії – щойно утворювалися. Збільшенню фондів головної василіянської бібліотеки сприяв і Виділ Наукового Товариства ім. Шевченка, який 28 січня 1918 р. ухвалив продавати монахам свої видання із 50-відсотковою знижкою³⁶⁷. Кількасот томів своєї книгозбірні передав з Риму співбратам о. Теодозій Галущинський.

Таким чином у Львівській василіянській бібліотеці було зібрано рукописи загального характеру, причому різними мовами, і насамперед –

^{365/578} *Скрутень Й.* Бібліотека львівських василіян. – С. 168.

^{366/133} Див.: *Ваврик М.* По василіянських монастирях. – С. 40; ЛНБ, ВР, МВ – 374а, оп. I, 399.

^{367/578} *Скрутень Й.* Бібліотека львівських василіян. – С. 168.

слов'янсько-українські; рукописи, що стосувалися Чину безпосередньо; історичні матеріали, акти й грамоти; нарешті листи та різна кореспонденція як ченців, так і світських людей. 351 рукопис описав та опублікував д-р Ярослав Гординський³⁶⁸. Окремі з них надруковано повністю, як, скажімо, “Синопис Пліснесько-Підгорецького монастиря”³⁶⁹. Інші рукописи побачили світ частково. Це “Літопис Кристинопільського монастиря”³⁷⁰, “Лаврівська хроніка”³⁷¹, як також безліч інших небуденних документів³⁷².

Публікація різноманітних матеріалів із василіянських книгозбірень та архівів спростовувала безкритичні думки “будьто монастирські бібліотеки забиті таємними дошками, стоять у задумі – недоступні для людських очей і людського вжитку”, – писав головний редактор “ЗЧСВВ” Йосафат Скрутень³⁷³. Він же назвав ряд учених, для яких двері василіянських бібліотек завжди були гостинно відчинені. Польський історик Август Бельовскі, бенедиктинець д-р Беда Дудік, славіст і палеограф Омелян Калужняцький та ін.) “залишили про ті рукописи свої коротші або довші замітки, розносячи тим способом славу й красу рукописних надбань львівських ченців”³⁷⁴. А найпершим був член “Руської Трійці” Яків Головацький, який 1837 р. вмістив

^{368/584} Див.: Рукописи бібліотеки монастиря св. Онуфрія ЧСВВ у Львові // ЗЧСВВ, т. I, вип. 2-3. – Жовква, 1925. – С. 233-272; там само: т. I, вип. 4. – Жовква, 1927. – С. 417-486; т. III, вип. 1-2. – Жовква, 1928. – С. 40-64; т. III, вип. 3-4. – Львів, 1930. – С. 345-376.

^{369/61} ЗЧСВВ, 1924, т. I, вип. 1, с. 92-103; 1925, т. I, вип. 2-3, с. 306-313; 1927, т. I, вип. 4, с. 580-591; 1928, т. III, вип. 1-2, с. 156-164.

^{370/43} Календар “Місіонаря” на 1925 рік. – С. 100-106.

^{371/24} ЗЧСВВ, секція II, т. II(VIII), вип. 1-2. – Рим, 1954. – С. 65-94.

^{372/581} Див., наприклад: Монастирські записки про надгробний камінь Івана Федорова // ЗЧСВВ, т. I, вип. 2-3. – Жовква, 1925. – С. 379-380.

^{373/578} Скрутень Й. Бібліотека львівських василіян. – С. 161.

^{374/578} Там само. – С. 171.

у “Русалці Дністровій” “Коротку відомість о рукописах славянских й русских находящихся в книжници монастыря св. Василия Вел. у Львові”³⁷⁵. Він анотував 24 назви Богослужбових та духовних книг.

Бібліотека Крехівського монастиря після Святоонуфріївської обители була найбагатшою, а за багатьма виданнями просто унікальною. Крехівський монастир був заснований на початку XVII ст. – і відтоді заходився збирати рукописи й друковані видання. Ось найдавніший – за 1637 р. – опис його статків, після якого йде розділ “Книгам лічба”, котрі ся найдують при той обители...”³⁷⁶ Розділ охоплює майже сто найменувань. Адже, наголошує о. Скрутень, “тодішні книгозбірні щойно поставали, і вистарчило кілька соток номерів, а бібліотека називалась великою”³⁷⁷. Причому третина з цих крехівських книг – стародруки: дві “Біблії”, два “Апостоли”, що вийшли в друкарні Михайла Сльозки (і два “Апостоли” писані); два “Служебники” віденського, два – київського та один – львівського друку. У Львові були надруковані й “Псалтир”, “Октоїх”, “Трефолой із Загальною Мінеєю”, дві “Євангелії”.

Зафіксовано ще чотири “Євангелії”; з них одна – зі Стратинської друкарні, а дві – на престольні, що вийшли друком ще раніше. Четверта книга “Євангеліє Учительное” надрукована 1623 р. кириличним шрифтом. В цьому ж Інвентарі зазначені також “Святого Василия книга”, “О священстві книжка”, “Біблія словенская..”, “Патерик”, два “Прологи”, “Житія Святих”, “Граматыка грецько-словенская”, “Устав писаний з московського великий”, “Лексикон”, а також книга Лаврентія Зизанія-Тустановського, проте не вказана – яка; дві “Тріоді”, надруковані в Києві. В переліку бачимо щомісячні “Мінеї” та чимало інших видань³⁷⁸.

^{375/555} Див.: Русалка Дністрова / Фотокопія з видання 1837 р. – Київ, 1972. – С. 122-129.

^{376/3, 690} ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 539, арк. 1-10. Див. також: Шкраб’юк П. Крехів: дороги земні і небесні. – Львів, 2002. – С. 39.

^{377/578} Скрутень Й. Бібліотека львівських василіян. – С. 165.

^{378/3, 690} ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 539, арк. 1-10. Див. також: Шкраб’юк П. Крехів: дороги земні і небесні. – Львів, 2002. – С. 39.

У XVIII ст. в Крехівському монастирі, як встановив Ігор Мицько на основі Інвентаря за 1739 р., вже нараховувалось 139 книг у 167 примірниках. Латинською мовою – 47 назв (57 книг), польською – відповідно 31 (38), натомість збірка кириличних стародруків і рукописів включала 61 та 71 позицію. 15 назв (17 прим.) – це книги світські, зокрема римських авторів: Курція Руфа (про життя Александра Македонського), Тіта Лівія з історії Риму, тритомник листів Цицерона та поезія Вергілія³⁷⁹. Вже самі заголовки книг та прізвища авторів свідчать про коло зацікавлень як монахів (переписувачів чи просто читачів), так і населення, принаймні його освіченої верстви. Характерно, що поряд з Богослужбовими книгами стоять і такі популярні в той час твори, як опис подвигів завойовника Македонського чи “Хроніка Польщі” Мартина та Йоахима Бельських, яка вийшла 1597 р. в Кракові і в якій подано чимало відомостей про початки українського козацтва. Як відомо, 1623 р. в Києві надруковані “Бесіди Іоана Златоуста та 14 послань апостола Павла”, і на полях цієї книги хтось із ченців зробив нотатки щодо Національно-визвольної війни під проводом Хмельницького, що само по собі теж є красномовним.

Загалом у бібліотеці Крехівського монастиря на 1739 р. із світських були твори з права та мовознавства, як, наприклад, знаменита “Граматики славенскія правильное синтагма...” Мелетія Смотрицького, як рівно ж твори агіографічні, ораторсько-проповідницькі та полемічні, пов’язані з дискусією, яка спалахнула довкола Берестейської унії 1596 р.³⁸⁰. Наприкінці XVIII ст. в Крехівському монастирі вже було близько 500 книг. З друкованих 190 книг латинською, 128 польською, 33 українською мовами, зокрема “Повчання” Івана Золотоустого та “Євангеліє Учительное”. Було також писаних 50

^{379/439} *Мицько І.З.* Ідеологічна боротьба на Україні в XVII ст. і формування та склад бібліотек // *Бібліографічна інформація і сучасність. Збірник наукових праць.* – Київ, 1981. – С. 102-111.

^{380/439} Там само.

руських (українських) книг: Псалтирі, Прологи, Бесіди і т. і. У Каталозі за цей 1779 р. окремо описано і 27 церковних книг, у тому числі “Требник” Петра Могили, “Апостол” львівського друку, 14 Євангелій³⁸¹. І коли через півстоліття в обителі св. Миколая побував член “Руської Трійці” Яків Головацький, книг-раритетів тут було ще більше. Найстаріша датована 1493 роком. Знаходилися тут цінні рукописи (скажімо, “Крехівська Палея” чи повість про Варлаама і Йоасафа, Хроніки, Пом’яники), лист гетьмана Петра Дорошенка, писаний у вересні 1672 р., а також презент гетьмана Мазепи – “Апостол” з Верхрати, про що необхідно сказати окремо (як і про інші раритети)³⁸².

Як відомо, у червні 1705 р. Гетьман Іван Мазепа, на вимогу Петра I, змушений був виступити із 40-тисячним військом (його супроводжувало 16 тисяч возів обозу) проти шведів та їхнього ставленика – польського короля Лещинського. В Галичині шлях славетного гетьмана пролягав через Магерів та Раву-Руську, де він на якийсь час зупинився³⁸³. А оскільки обіч цієї траси лежала Верхрата з її монастирем, то Мазепа подарував цій обителі коштовний “Апостол” з таким написом:

“СИЯ КНИГА АПОСТОЛ КУПЛЕНА ЗА ІАЛМУЖНУ ДАНУЮ В ОБОЗІ КОГДА ІАСНО ВЕЛМОЖНИИ ЕГО МЛ. ПАН ІВАН МАЗЕПА ГЕТМАН ВОЙСКА ЕГО Ц[А]РСК. ПРЕСВІТЛОГО В[Е]ЛИЧ[Е]СТВА ЗАПОРОЗСКОГО ПРИХОДИЛ З ВОЙСКАМИ ВО КРАЙ ПРОТИВ ШВЕДОВ РОКУ 1705 И НАДАН СЕЙ АПОСТОЛ ДО ОБИТЕЛИ

^{381/3, 690} ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 2029, арк. 52-59. Див. також: *Шкраб’юк П.* Крехів: дороги земні і небесні. – С. 122.

^{382/254} *Головацький Я.* Объ изслѣдованіи памятниковъ русской старины, сохранившихся въ Галичинѣ и Буковинѣ. – Москва, 1871.

^{383/575, 690} *Січинський В.* Слідами Мазепи у Галичині // Мазепа: Збірник, т. 2. – Варшава, 1938 (1939). – С. 94. Див. також: *Шкраб’юк П.* Крехів: дороги земні і небесні. – С. 75-77.

ВЕРХРАТСКОЙ ОТ КОТОРОЙ ОБИТЕЛИ ОВОЙ КНИГИ НЕ МАЄ НИХТО ОТДАЛЯТИ БЕЗ... ТОЖ ПРОКЛЯТ ТОЙ АНАФЕМА. АМИНЬ”³⁸⁴.

Понад сто років “Апостол” зберігали у Верхратському монастирі. Однак 1806 р. австрійська влада обитель ліквідувала. Монахи перейшли з Верхрати до чернечого дому в Крехові – і забрали реліквію з собою. Тут її влітку 1934 р. знайшов відомий мистецтвознавець та дослідник давньої архітектури (в т. ч. й Крехівського монастиря) Володимир Січинський. На жаль, у роки Другої світової війни або вже в радянський час ця унікальна пам’ятка зникла. А поки що звернемось до Січинського, котрий описав “Апостол” як “розкішне і коштовне видання, друковане у двох фарбах, з цінними гравюрами українських граверів Никодима Зубрицького (діяльність якого припадає на 1688–1724 р.), Євстахія Завадовського (1660–1690), Георгія та ін.”³⁸⁵ “Апостол” вийшов з друкарні Львівського ставропігійського Братства (1696), дедикацію на ньому було зроблено у похідній військовій канцелярії Мазепи тогочасним скорописом, і Січинському вдалося скопіювати його, хоча не цілком – за 220 років напис побляк, окремі слова так і не вдалося розшифрувати. Замість них Січинський поставив крапки. У Крехові зберігалася і так звана “Крехівська Палея”. А “П а л е є ю, – як пояснює Сергій Єфремов, – звалась власне історія Старого Завіту, з усякими додатками проти Біблії та коментарями з апокрифічних джерел...”³⁸⁶ Це – Палея історична. Але є ще Палея толкова, в якій “виклад Старого Завіту, полемічно спрямований проти старожд[івської] релігії, доведений до царя Давида з використанням староболг[арського] “Шестиднева” і коментарів до

^{384/575} Там само.

^{385/575, 690} Січинський В. Слідами Мазепи у Галичині // Мазепа. Збірник, т. 2. – Варшава, 1938 (1939). – С. 94. Див. також: Шкраб’юк П. Крехів: дороги земні і небесні. – С. 75-77.

^{386/303} Єфремов С. Історія українського письменства / Худож. оформл. В.М.Штогриня. – Київ: “Femina”, 1995. – С. 78.

Біблії”³⁸⁷. У Крехові “Палея” мала головно історичний характер. Тому вона зацікавила Франка, котрий навідувався не тільки до Краснопуші, а й до Крехова³⁸⁸. 1896 р. письменник і вчений видав перший том великої – на 394 сторінки – праці “Апокрифи й легенди”. В підмурівок цього ґрунтовного дослідження лягла “Крехівська Палея”. “Ся, – писав Франко, – багата криниця, відки взято найбільшу часть текстів, поміщених у сьому томі, се грубезна книга in 4-to, власність бібліотеки Крехівського Василянського монастиря. Писана на сірім, не глянцovanім папері, вона числить тепер 574 картки (1148 сторін)”³⁸⁹.

Другий рукопис, що його використав Франко, – це повість про Варлаама і Йоасафа, повчальна оповідь про навернення до християнської віри Йоасафа, який був сином поганського правителя (в Індії) Авеніра. Йоасафа (а потім й Авеніра) до Бога навернув чернець-аскет Варлаам. “Історія “Варлаама і Йоасафа”, поряд з Біблією, – відзначав Франко, – безперечно належить до найбільш поширених, популярних і впливових творів світової літератури”³⁹⁰. Невдовзі письменник обрав тему своєї докторської дисертації літературну історію цього твору. Але взяв за основу текст грецькою мовою. А написав дисертацію німецькою. Зате крехівський старослов’янський варіант (порівнявши його з грецьким) доктор Франко використав у розвідці п. н. “Варлаам і Йоасаф – старохристиянський духовний роман і його літературна

^{387/691} Шкраб’юк П. Монаший Чин Отців Василян у національному житті України. – Львів: ВВП “Місіонер”, 2005. – С. 144.

^{388/639, 640} Франко І. Зібр. творів у 50 томах, т. 49. – Київ, 1986. – С. 442-443; т. 50. – С. 12, 14, 17, 19.

^{389/175} Апокрифи і легенди з українських літописів / Зібрав, упорядкував і пояснив д-р І.Франко. Т. 1. Апокрифи старозавітні. – Львів, 1896. – С. 6.

Франко також на основі “Крехівської Палеї” опублікував у “Кіевской Старине” (1896, кн. 6, с. 380-412; кн. 7, с. 1-29) невелике дослідження “Южная пасхальная драма”; 1896 р. розвідка вийшла окремою відбиткою.

^{390/649} Франко І. Зібр. творів у 50 томах, т. 30. – Київ, 1981. – С. 541.

історія” з проречистим додатком: “Рисунки і проби тексту із Крехівського рукопису XVI в., с. 1-16”. Своє дослідження Франко почав друкувати у “Записках НТШ” 1895 року, кн. 4, с. 1-28; публікування тривало і в 1896 та 1897 роках. 1897 р. праця вийшла у Львові окремим виданням³⁹¹.

У Крехові знайдено драму Феофана Прокоповича “Владимір” (1705), присвячену Мазепі. Автор, тоді ректор Києво-Могилянської академії прирівнював славного гетьмана до хрестителя Русі св. Володимира. Та після злощасної Полтавської битви Прокопович став звеличником Петра I та огудником Мазепи. Присвяту гетьманові на всіх примірниках вірнопіддано затирали. Однак одна з копій твору збереглася неторканою – і збереглася якраз у Крехові. Цей шостий рукопис, як пише Роман Лукань, ЧСВВ, 1906 р. відкрив у бібліотеці монастиря Василь Щурат. 1911 р. він розповів про знахідку у тижневику “Неділя”³⁹². Крехівський “Владимір” цікавий насамперед тим, що, за словами о. Луканя, написаний українським скорописом, типовим для початку XVIII ст.³⁹³ До того ж його мова, як визначив Щурат, “різниться від досі відомих рукописів “Владимира” тим, що має більше від них безсумнівно українських елементів, є найбільше українська”³⁹⁴. Важливо й те, що “Владимір” знайшли на території Галичини, і він, вочевидь, з усіх знаних рукописів є найстарішим. Та найголовніше те, що у заголовку крехівського тексту виразно можна прочитати присвяту Мазепі, ім’я гетьмана. Ще один рідкісний рукопис крехівської бібліотеки – “Апостол стихами ізбраний”. Був це не звичний “Апостол”, а український причому поетичний – переклад, до того часу науці незнаний. І наткнувся на нього

^{391/649} Там само. Тут цей текст опубліковано повністю, а також вміщено й переклад з німецької. Франко також, крім “Палєї” та списку “Варлаама і Йоасафа”, позичив був у Крехові “і рукопись мішаного тексту, в котрім є полемічні статті проти унії”.

^{392/695} Драма посвячена Мазепі // Неділя. – Львів, 1911. – Ч. 1. – С. 2.

^{393/3} ЦДІАУЛ, ф. 364, оп. 1, спр. 77, арк. 27-28.

^{394/695} Щурат В. Драма посвячена Мазепі...

серед книг єпископ Йосиф Боцян. Це було під час Святомиколаївського відпусту у травні 1925 року. І вже наступного місяця, в червні, Боцян вмістив у місячнику “Стара Україна” статтю “Крехівський Апостол. Український переклад цілого Апостола й Апокаліпси з XVI в. (тимчасова вістка)”. Не залишив поза увагою цю публікацію і дослідник зі Львова Василь Лев. І подав повідомлення до XIV тому варшавських “Prac filologicznych” за 1929 рік. А вже 1930 р. професор Варшавського університету Іван Огієнко видав вагому книгу “Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол 1560 р. Том I-II”. Працю побачив читач під рубрикою “Студії до української граматики. Видають І.Огієнко та Р.Смаль-Стоцький. Книга VII–VIII” (обсяг – 759 стор.).

“Автор, – пише Роман Лукань, – доходить до таких вислідів: Крехівський Апостол – це український переклад, що його зроблено з польської протестантської т. зв. Радзивилівської Біблії 1563 р., при допомозі інших польських і церковнослов’янських джерел. Він постав у 1560-х рр. на Волині або на Поліссі. Його мова північно-українська. Крехівський Апостол – це одна з найцінніших досі опублікованих пам’яток української мови XVI в.”³⁹⁵ Тим-то не випадково, дослідження Огієнка – а воно складалося з чотирьох частин та особного словничка української мови XVI століття – викликало неабиякий інтерес фахівців. І 1931 р. Огієнко, без захисту докторської дисертації, отримав в університеті міста Брно науковий ступінь доктора філології³⁹⁶.

П’ять щойно описаних раритетів Крехівської бібліотеки. Важливо те, що вони не пліснявіли на стелажах, а були в активному обігу, серед таких видатних знавців, як Франко, Щурат, Боцян чи Огієнко. Безперечно, таких, особливо потрібних для науки книг та документів, було у Крехові набагато більше. Але не всі вціліли. Ще 1833 р. Яків Головацький тримав у руках листа гетьмана Петра Дорошенка, відправлений до ченців з вимогою заплатити

^{395/3} ЦДІАУЛ, ф. 364, оп. 1, спр. 77, арк. 26.

^{396/111, 690} Див.: Нова Зоря. – 1930. – Ч. 94, 7 грудня. – С. 6-7. Див. також: Шкраб’юк П. Крехів: дороги земні і небесні. – С. 254-256.

татарам викуп за те, що підстрелили ханового родича. Через чо-тиринадцять літ, коли Головацький приїхав до Крехова вдруге (1847), листа вже не було. Добре, що за перших відвідин обителі Головацький встиг зняти з того листа “верную копію” та опублікувати – і це було його найперше оприлюднення³⁹⁷. А сам оригінал ігумен (у 1843–1846 роках) Варлаам Компаневич нерозважно позичив редакторові часопису “Lwowianin” – і реліквія пропала³⁹⁸.

20 травня 1919 р. 32-х ченців Крехівського монастиря (за винятком ігумена та одного домашнього брата) польська військова влада вивезла до концтабору Домб’я біля Кракова, а 5, 6, 7 червня, себто упродовж трьох днів, забирала з обителі бібліотеку й архів – близько 6000 томів³⁹⁹. І тільки в червні 1920 р., на настійні вимоги протоігуменату Провінції, книги й документи повернули. У вересні 1928 р. в Крехові побував Осип Назарук. Книг у ту пору нараховувалось уже близько шістнадцять тисяч! І їх розмістили в двох келіях (частина ще лежала на підлозі). А перевозили їх – уже із Жовкви – на сорока підводах⁴⁰⁰. Проте були і втрати. Не повернулися королівські грамоти, коштовні фелони, чаші, ікони, старовинна зброя (гармати), чотири рідкісних портрети, в т. ч. Гербуртів. Коли 1905 р. у зв’язку з реставрацією Добромильський новіціят закрили, то його бібліотеку віддали монастирям у Лаврові та Крехові. Крехів, зокрема, збагатився портретами Гербуртів, тепер сліди цих портретів губляться в Польщі... До втрачених вартощів належать і декілька листів Наполеона, які до Першої світової війни були власністю монастиря в Кристинополі⁴⁰¹. Зате у фондах Національного музею у Львові збереглася

^{397/254} Див.: *Головацький Я.* Обь изследованіи памятниковъ русской старины... – С. 19-20.

^{398/4} Знаходник... // ЛНБ, ВР. – Ф. 3, спр. 122, арк. 7.

^{399/3} ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 42, арк. 22.

^{400/462} *Назарук О.* По наших монастирях: до Крехова // *Нова Зоря.* – 1934. – Ч. 25, 8 квітня.

⁴⁰¹ Про ці листи, як уже зазначалось, згадує о. Й.Скрутень // *ЗЧСВВ*, т. III, вип. 1-2. – Жовква, 1928. – С. 275.

“Крехівська Палея”, а у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. Стефаника НАН України (далі – ЛНБ) – повість про Варлаама та Йоасафа, “Владимір” Феофана Прокоповича та український переклад “Апостола” 1560 року. Збереглася (зараз в Крехові) й “Острозька Біблія” 1581 року. І не лише вони⁴⁰².

Важливим джерелом є неопубліковані матеріали українських архівів. Насамперед відзначимо матеріали Центрального державного історичного архіву України у Львові. Як уже зазначалось, у двох описах зафіксовано 3352 і 265 одиниць збереження, що стосуються Василянського Чину. Це інвентарі, дарчі грамоти, хроніки, розпорядження, листи, скарги і т. ін. Василянський фонд у Відділі рукописів ЛНБ набагато менший – 1830 позицій, зате набагато цінніший, оскільки його складають понад 200 рукописних кирилических книг. З них чотири – “Діоптра” Филипа Філософа, “Збірник слів і повчань”, “Збірник слів житій і бесід”, “Пандекти” Никона Черногорця – репрезентують XIV ст.⁴⁰³. Є книги латинською та польською мовами, але пізнішого періоду (XVI–XVIII ст.).

І всі ці духовні скарби походять головню з монастиря св. Онуфрія, який 1946 р. закрили, а книгозбірню передали до Відділу рукописів та інших закладів. “У наш час збірка рукописних книг колишньої Центральної василянської бібліотеки у Львові, – відзначає Тетяна Гуцаленко, – належить до найдавніших, найцінніших і найбагатших рукописних зібрань в Україні”⁴⁰⁴. Більшість книг цієї збірки, зрозуміло, Богослужбові. Це Збірники різного змісту (їх близько 40), Мінеї (понад 20), Прологи (12), Требники (теж 12), Ірмологіони (13), Пом’яники (20), канонічні Євангелії та Апостоли, Псалтирі, Часослови... Є анонімні Збірники, зокрема найповніший список

^{402/4} Зберігся, наприклад, “Синопис” Пліснесько-Підгорецького монастиря (ЛНБ, ВР. – Ф. 3, оп. 1, 79).

^{403/270} Гуцаленко Т. Бібліотека Отців Василян у Львові // Галицька брама, 1-2 (49-50), січень–лютий. – Львів, 1999. – С. 17.

^{404/270} Там само.

творів Івана Вишенського⁴⁰⁵, і є твори авторські, як от “Листвиця...” Йосифа Шумлянського – єпископа та ревного подвижника у Львівській архієпархії злуки з Римським Престолом.

Може, однак, виникнути запитання: чому при всьому його багатстві (назагал 5 447 одиниць збереження) Василянський фонд у ЦДІАУЛ та ВР ЛНБ не відповідає тій кількості книг, якими, скажімо, володіла одна тільки Крехівська бібліотека, – шістнадцять тисяч!⁴⁰⁶ Річ у тім, що василянські бібліотеки з кінця ХІХ ст. поповнювалися за рахунок загальнодоступних видань НТШ, своєї друкарні “Місіонер” та інших видавництв. А ці видання не мали такої цінності, як рукописи й стародруки, – і до Василянського фонду не увійшли. Зрештою, і ці книги, надто ж ті, що з’явилися у міжвоєнний період, радянська влада сконфіскувала, спалила, а решту замкнула у спецфондах. Зникли й деякі рукописи, що раніше були зафіксовані в інвентарях Ярослава Гординського, а також у рукописному описі Іларіона Свенціцького⁴⁰⁷. І таких книг, як встановила Тетяна Гуцаленко, може бути чотирнадцять-п’ятнадцять⁴⁰⁸. Але й без цього видно, що василянські книгозбірні, продовжуючи традицію монастирів ще княжої Русі, упродовж віків були справжніми і нерідко єдиними на широких територіях скарбницями знань. І відіграли у національно-культурному житті України неабияку роль,

^{405/283} Послання полеміста Вишенського, вочевидь, перейшли до Відділу рукописів з Підгорецького монастиря. Та на початку 1970-х років залишки бібліотеки цієї обителі передали в ЦДІАУЛ. Див.: *Дзюрбан Р.* Благовіщенський монастир у Підгірцях // Календар “Світла” на 2001 рік. – С. 99.

^{406/462} На таку цифру – 16 тисяч книг – вказує Осип Назарук, який у вересні 1929 року побував у Крехівському монастирі та познайомився з його бібліотекою. Див.: *Нова Зоря.* – 1934. – Ч. 25, 8 квітня.

^{407/3} Див.: ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 31-99.

^{408/270} *Гуцаленко Т.* Бібліотека Отців Василян у Львові // *Галицька брама.* – С. 17.

тим більше, що вони були відкриті для користування. “Чернечі бібліотеки та архіви, – як писав Йосафат Скрутень, – були у нас першими провісницями і першими реальними осередками науково-просвітньої роботи, котра з бігом століть дала нам мало що не всю нашу книжну спадщину та велетенський відсоток нашого літературного дорібку”⁴⁰⁹.

Цей висновок підтверджує і такий епізод. 1841 року духовну семінарію у Львові, а одночасно й університет (богословський факультет), закінчив уродженець села Биличі Самбірського округу Василь Подолинський. Під час навчання він брав участь у польських конспіраціях, а тому поліція занесла його до списку політично неблагонадійних та скерувала до Лаврівського монастиря під однорічний нагляд ігумена. А ним тоді був о. Мар’ян Максимович, він же й директор Окружної головної школи, яка від 1788 р. діяла при монастирі (ширше про неї – у розділі про шкільництво). Максимович включив Подолинського до педагогічного колективу, і молодий “штрафник” успішно вчителював. А у вільний час продовжував студії вже в обителі. “Перебування В.Подолинського у монастирі ЧСВВ, – підкреслює дослідник Феодосій Стеблій, – істотно позначилось на подальшій його долі. Одержавши доступ до багатой на рідкісні видання і рукописи монастирської бібліотеки, мав змогу відчутно поповнити свої знання. Його високорозвинене почуття обов’язку, природжений талант наставника молоді не могли не імпонувати монастирській братії й забезпечили йому, очевидно, позитивну фахову й політичну атестацію, що відкрило шлях до свячення і наступної багаторічної плідної душпастирської праці для добра Церкви і народу”⁴¹⁰.

Знову ж таки не тільки душпастирем був о. Подолинський (у селі Ветлині на Лемківщині), а й політиком-мислителем. У гарячі дні “Весни народів”, тобто 1848 р., він написав брошуру “Слово перестороги”, в якій

^{409/578} Скрутень Й. Бібліотека львівських василіян. – С. 161.

^{410/530} Подолинський В. Слово перестороги / Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України; Упоряд. Ф. Стеблій. – Львів, 2001. – 120 с.

виділив серед українців чотири політичні орієнтації, кожна з яких “хоче України вільної, незалежної і прямує до неї просто, безпосередньо...” – або через посередництво Слов’янщини, федеративної Польщі, Австрії чи вільної Росії. Вже сама постановка проблеми вільної України, причому “у тісному зв’язку з демократичними рухами в тогочасній Європі” (а не лише в контексті слов’янського світу), була революційною, патріотичною, демонструвала високий рівень національно-політичної свідомості галицьких русинів, у тому числі й отця Подолинського. А поглиблювати історичні знання, розширювати світогляд, як бачимо, Василеві Подолинському допомагала і монастирська бібліотека в Лаврові. Василянські бібліотеки й архіви і зараз виконують свою пізнавальну функцію: допомагають краще збагнути нашу минувшину. І закономірно, що василянські фонди привертають увагу сучасних визнаних істориків, серед яких Володимир Сергійчук з Києва, Володимир Качкан з Івано-Франківська, Алдона Васіляускэне з Вільнюса, Тетяна Гуцаленко зі Львова – авторка промовистої публікації “Хроніки василянських монастирів як джерело вивчення історії Західної України (1760–1930)”⁴¹¹. Адже без всебічного пізнання минувшини поступ уперед неможливий.

Підсумовуючи, необхідно насамперед зазначити, що василянське книговидання було складовою частиною книговидання загальнонаціонального, оскільки заповнювало своїми друками релігійно-духовну лакуну – і цим самим утверджувало національно-релігійну ідентичність українського народу, почуття соборності та міжконфесійного порозуміння, про що свідчить обмін виданнями між друкарнями Почаєва, який майже сто літ (1739–1831) належав василянам, і Києво-Печерської лаври, як також поширення “Богогласника” і на Правобережній (греко-католицькій), і на Лівобережній (православній) Україні.

Василянська преса, яка теж органічно входила до преси світської і водночас мала свої завдання: розповідати не тільки про актуальні церковні

^{411/271} Див.: Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України / Відп. ред. Л. Крушельницька. Вип. 1. – Львів, 1992. – С. 4-16.

проблеми, інформувати про релігійні новини в світі, а й зміцнювати віру своїх читачів, дбати про моральне здоров'я народу, який був поділений між різними державами. Про престиж василіянської преси говорив величезний як на ті часи (до 1939 р.) тираж “Місіонаря” - 48 тис. Причому василіянські преса та радіопередачі намагалися охопити всі сфери релігійно-культурного життя і всі вікові групи населення, видаючи часописи, календарі, вісники як для старшого покоління, так і для молоді та зовсім маленьких дітей.

Велику роль у пізнанні історії та культури народу мали василіянські бібліотеки й архіви, в яких зберігалися рукописи, стародруки, – вони були відкриті для дослідників різних віросповідань і різних націй.

Таким чином три фактори релігійно-морального, а відтак культурно-політичного піднесення нації, тобто книговидання, преса і радіо, бібліотеки та архіви, – взаємодоповнювали одне одного, виконуючи специфічно-просвітницькі функції.

РОЗДІЛ 4

ПАРАФІЯЛЬНЕ І СЕРЕДНЄ ШКІЛЬНИЦТВО

4.1. Чернечі колегії та школи

Тема василіянського шкільництва надзвичайно широка, повчальна і водночас контroversійна; форми і методи ведення цього шкільництва, склад педагогів та учнів за етнічною ознакою мають як прихильників, так і противників. Тому завдання цієї праці – на основі широкого кола джерел та літератури розглянути наявну проблему якомога об’єктивніше. Треба сказати, що Василянськими друкованими працями користувалися насамперед, вихованці чернечих колегій та шкіл XVII–XVIII ст. Утім, численні війни та повстання нерідко ставали на перешкоді не лише книгодрукуванню, але й освітньому поступу народу. Насамперед нагадаймо Шевченкових “Гайдамаків” та епізод з Гонтою, який убиває своїх дітей, бо “вони католики”. Причому Шевченко декілька разів наголошує, що вони “католики”, – отже, римо-католики, а не уніати. А це суттєва різниця. Після розправи з синами Гонта та Залізник пішли вздовж базару, караючи ляхів. А з ними і василіяни.

*Всі полягли. Того лиха
Не було ніколи,
Що в Умані робилося.
Базиліан школу,
Де учились Гонти діти,
Сам Гонта руйнує.
“Ти поїла моїх діток! –
Гукає, лютує. –
Ти поїла невеликих,
Добру не навчила!..
Валіть стіни!”
Гайдамаки
Стіни розвалили, –
Розвалили, об каміння
Ксьондзів розбивали,
А школярів у криниці
Живих поховали.*

Картина (крім страти Гонтою синів) не вигадана. Михайло Ваврик у “Нарисі розвитку і стану Василянського Чина XVII–XX ст.” описав важку руїну василянських монастирів 1768 р., зокрема мученицьку смерть 13-16 василян в Умані, Маньківці, Богуславі і Лисянці”⁴¹². Але, як бачимо, гинули не лише василяни, гинули і їхні учні – а їх тоді в Уманській школі при василянському монастирі навчалось 400!⁴¹³ І одним із них був прапрадід поета Максима Рильського – Ромуальд. Про це розповів сам Ромуальд. Його спогад занотував син Федір, а опублікував (в “Кіевской Старине”, 1887, т. XVII, с. 51-64) внук Федора – Тадей Розеславович Рильський.

Екзекуція відбувалася в селі Соколівка, куди після небезпечних пригод утік з Умані Ромуальд – і тут його схопили козаки та замкнули на ніч в погребі, де вже було повно арештантів; уранці їх одного за одним витягували наверх і розстрілювали. Настала черга Ромуальда. Йому зав’язали очі та прив’язали до стовпа розваленної клуні.

“Чекайте, я вам щось скажу”, – закричав він.

“Старший із козаків, – продовжував Ромуальд, – сподіваючись, що я, напевно, викажу якийсь скарб, звелів розв’язати мені очі. І тут, за надихом Провидіння, я почав співати руську пісню, яку я співав у василянській церкві: “Пречиста Діво – Мати руського краю”. Я без перерви повторював її декілька разів. Пісня ця так зворушила старшого козака, що з його очей полилися сльози. Він звелів відв’язати мене від стовпа і промовив: “Шкода його губити: візьміть його собі за дячка, нехай нам у церкві співає”. Він звелів ще раз проспівати пісню, погладив мене по голові і порадив бути вірним. Я пообіцяв, дякуючи за помилування”. Завдяки Ромальдові – він мав у ту пору

^{412/210} *Ваврик М.* Нарис розвитку і стану Василянського Чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка // ЗЧСВВ, секція I, т. XL. – Рим, 1979. – С. 48.

^{413/454} *Назарко І.* Київські і галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590–1960). – Рим, 1962. – С. 93

чотирнадцять літ – козаки пощадили й решту шляхти. Якби прапрадід Максима Тадейовича тоді загинув, ми б не мали геніального поета.

Але чи справді, як передає слова Гонти Шевченко, василіянська школа в Умані “добру не навчила”? Наведемо характеристичні виписки зі статті професора-етнолога Вадима Щербаківського, – до речі, православного, – якого випадок з прапрадідом Максима Рильського глибоко вразив і закарбувався в пам’яті. “Мені здавалося, – пише Щербаківський, – що треба би багато чого перевірити з того, що написали наші письменники, поети та й учені під впливом російської цензури і московського тиску”⁴¹⁴.

Щербаківський припускає, що “уманська школа при василіянським монастирі в Умані була якоюсь вищою школою, може, зробленою для конкуренції з Київською Могиллянською Академією, але там, мабуть, не провадилася така полонізація, як це стараються або старалися довести офіційні російські вчені”. І школа мала бути добра, якщо у ній вчилися діти таких значних панів, як Рильський, що був власником декількох сіл у Сквирському повіті. “В тій школі, – висновує Щербаківський, – мабуть, добре плекалася українська мова і українські звичаї й пісні, коли ті хлопці (вчений вважав, що з Ромуальдом був і його товариш – П.Ш.) зуміли врятувати себе українським кантом”⁴¹⁵. Професор Щербаківський не помилився: Василіянські школи засновували ченці-українці, які не були зацікавлені латинізувати чи полонізувати своїх краян – якраз навпаки. І розправа з ними гайдамаків – це наслідок трагічних обставин, коли поляки змусили частину учнів захищати Умань (про це – в останньому розділі). Тим часом василіянське шкільництво, поряд із книговидаванням, – ще один доказ ревного служіння своєму народові.

^{414/693} *Щербаківський В.* Українські церкви Київщини // *Analecta OSBM*, sectio II, vol. III (IX), fasc. 1-2. – Romae, 1958. – S. 13.

^{415/693, 157} Там само. Щодо опису пригоди з Ромульдом див.: *Разсказь современника о приключениях съ нимъ во время “Коліивщины”* // *Кіевская Старина*. – 1887. – Т. XVII. – С. 51-64.

Перебрання на себе функцій шкільництва було зумовлено тогочасною суспільно-політичною і етноконфесійною ситуацією. У XVI–XVII ст. на території України свою освіту розвивали кальвіністи, соцініяни, єзуїти. Останні мали вже 23 школи. А найпершу заклали 1570 р. у Вільні, і через дев'ять літ вона стала вищим навчальним закладом⁴¹⁶. Як протиставлення цим осередкам, “некоронований король Русі” Костянтин Острозький закладав школи православні: в Турові, що на українсько-білоруському етнічному пограниччі (1572), Володимирі (1577) та Острозі (1572–1580) на Волині. Вслід за ними аналогічні школи постали в Смотричі на східному Поділлі (1579) та в княжому Холмі (1582). Домінувала школа Острозька як школа вищого типу, що мала статус Академії⁴¹⁷.

Наступний етап – братські школи: у Львові (1586), Перемишлі (1592), в Києві (1615; 1632 р. вона була перетворена на Києво-Могилянську Колегію, а 1701 р. – в академію); в Луцьку (1617) та багатьох інших містах (Галичі, Городку, Дубні, Комарному, Миколаєві, Стрию, Стратині, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Немирові, Крем'янці)⁴¹⁸.

На цьому тлі помітна й освітня діяльність василіян. Цю діяльність вони розвивали у чотирьох напрямках:

1. Студії для власних членів.
2. Духовні семінарії для священників єпархіяльних.
3. Колегії для світської молоді.
4. Школи парафіяльні.

Щодо студій внутрішніх, василіянських, то перші з них у вигляді новіціату запроваджено ще 1613 р. в Битені (1617 р. цей монастир у числі

^{416/685} Шкільництво на Україні // Енциклопедія українознавства, т. 10 / Перевидання в Україні. – Львів, 2000. – С. 38-57.

^{417/440} *Мицько І.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636). – Київ: Наукова думка, 1990.

^{418/314} *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII століття. – Київ: Наукова думка, 1966.

п'ятьох інших увійшов до щойно новоствореної Віленської Конгрегації св. Трійці, або – друга назва – Василянського Чину). Досі такої колективної форми – підготовки кандидатів до чернечого служіння під проводом різних учителів, зокрема головного наставника-магістра, – не було. Новиків виховували старші отці. Відтепер ченці східного обряду переймали західні методи навчання, а оскільки своїх учителів бракувало, то вони запросили на роль духовних провідників єзуїтів, що зовсім не означало денаціоналізації. Тому, коли 1882 р. єзуїти очолили василянську Добромильську реформу, що спричинило неабиякий спротив української громадськості, прецедент уже був – безкорислива допомога василянам ще у 1613–1618 роках.

Перший новіціят дав почин іншим таким ознайомчим школам богопосвятного служіння⁴¹⁹. Водночас для майбутніх василян-священиків запроваджено студії філософії, теології та риторики, які діяли в різних місцях і з різною інтенсивністю. Так, у 1773–1774 рр. богословські студії були у Львові, Лаврові та Кам'янці; філософські – у Тереховлі, Загайцях-Луцьку та Замості; риторики – у Белостоці, Мільчу і Сатанові⁴²⁰. “Згідно з приписами Конституцій від 1791 р. василянські клерики на риториці, крім латинської, вивчали також німецьку й французьку мови, на філософії – математики, а на теології – єврейської мови...” А ще студіювали Святе Письмо та канонічне право. Під час студіювання моральної теології проходили також курс старослов'янської та народної мов. Були передбачені ще й інші предмети: мистецтво, геометрія й арифметика, географія, історія та економія⁴²¹.

Кращих василянських студентів посилали на навчання і за кордон, насамперед до Риму – в Грецьку колегію св. Атанасія. Їм потрібні були ґрунтовні знання, щоби потім провадити духовний вишкіл членів ЧСВВ та єпархіального духовенства. У першій такій семінарії (а точніше – духовній

^{419/463} Ширше див.: Нарис історії Василянського Чину святого Йосафата. – Рим, 1992. – С. 239.

^{420/463} Там само. – С. 240.

^{421/463} Там само.

школі), заснованій у Вільно ще 1601 р., викладав Велямин Рутський. Друга духовна школа діяла у Мінську (1653–1654). Відтак духовні школи були відкриті у Володимирі-Волинському, Сержані Новому (що належав до Київської єпархії), Холмі, Бучачі, Жировицях, Луцьку–Почасві, Львові–Кам’янці та інших віддалених місцевостях, зокрема в Житомирі, Радомишлі, Умані⁴²². Разом з тим окремих єпархіяльних семінаристів василіяни навчали і в своїх студійних домах. Так на капітулі 1739 р. постановив митрополит Атанасій Шептицький. А коли 1773 р. Папа Климентій XIV скасував Товариство Ісусівців (єзуїтів), то у відання василіян перейшли Папська семінарія у Вільні, єзуїтські колегії в Острозі та Барі. Всього, зазначає Іриней Назарко, василіяни мали в ту пору понад сорок шкіл різного типу⁴²³ (М.Підлипчак-Маєрович уточнює: їх було 43⁴²⁴).

Колегіями називалися тогочасні народні середні школи, а деколи й вищі. В Україні їх започаткували єзуїти. 1574 р. вони створили колегіум у Ярославі, 1586 р. – у Львові (у ньому, як дехто вважає, вчився Богдан Хмельницький), затим у Луцьку, Кам’янці-Подільському, Острозі, Новгороді-Сіверському та інших місцевостях⁴²⁵. Причому провадили свої школи порівняно з іншими на найвищому навчально-методичному рівні⁴²⁶. Он чому, рівняючись на них, Петро Могила і свою братську школу в Києві перетворив 1632 р. в колегію, злучивши її зі школою Лаврською. А вже з неї приклад брали колегії на Лівобережжі: Чернігівська (засн. 1700 р.), Харківська (1734), Переяславська (1738). Щоправда, історик літератури Сергій Єфремов негативно оцінив таке взорування: “Переймаючи готові форми науки з Заходу, і особливо з Польщі,

^{422/463} Там само. – С. 241-242.

^{423/454} Назарко Ір. Київські і галицькі митрополити. – С. 93.

^{424/717} *Pidlypczak-Maierowicz M.* Basylianie w Koronie i na Litwie. Szkoły i księżki w działalności zakonu. – Warszawa; Wrocław: PWN, 1986. – P. 266

^{425/682} Див.: Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. – Львів: Свічадо, 2005.

^{426/348} Колегії... // Енциклопедія українознавства, т. 3. – С. 1077.

керівники академії взяли те, що на Заході вже кінчало свій вік – схоластичну мудрість середніх віків, коли тим часом у Європі наука і письменство звернули вже з старого шляху й виробляли нові форми та методи”⁴²⁷. Такої ж думки дотримуються Дмитро Дорошенко, Іван Крип’якевич та інші дослідники⁴²⁸.

І все ж Києво-Могилянський навчальний заклад – тоді ще в статусі колегії – став альма-матір’ю для численних духовних і політичних діячів, зокрема гетьманів, серед яких Іван Виговський, Юрій Хмельницький, Іван Самойлович, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Павло Полуботок. Вчилися тут і Григорій Сковорода, і державний діяч Гетьманщини та письменник (автор “Діаріюша” за 1717–1767 рр.) Яків Маркевич, і автор цінних “Дневників” Микола Ханенко, і князь Олександр Безбородько – пізніше канцлер Російської імперії та – разом із Василем Рубаном, теж вихованцем Київської Академії, – автор “Краткой Летописи Малыя Россіи” (1777). Їх, випускників Києво-Могилянської колегії, а потім академії, – сотні і тисячі. Навчання тривало дванадцять літ – і провадили його у восьми класах. А це – фара, інфіма, граматики, синтакса, піїтика, риторика, філософія і богослов’я... А ще вивчали математику, основи фізики та астрономії, спів, малювання, російську, грецьку, німецьку, польську, французьку, староєврейську мови. Викладання велося по-латині, але не забували і про мову церковнослов’янську. Жива українська мова мала вплив на виклади, а ще більше вживалася в академічному побуті та в академічній літературі⁴²⁹.

Після польсько-московського договору в Андрусові (1667) та поділу України на дві частини Київ з його академією став частиною Гетьманщини,

^{427/303} Єфремов С. Історія українського письменства. – С. 161.

^{428/308} Див. наприклад: Захара І. Постренесансна схоластика в Києво-Могилянській академії // Записки НТШ. Т. 228. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1994, – С. 384-404.

^{429/339} Києво-Могилянська академія // Енциклопедія українознавства, т. 3. – С. 996-997.

до якої входили землі на лівому березі Дніпра, хоча сам Київ російський уряд з-під влади гетьмана Кирила Розумовського вилучив, підпорядкувавши безпосередньо собі (гетьманськими столицями, як відомо, були Чигирин, Батурин, Глухів). Так от: на території Гетьманщини, oprіч згаданих колегій в Чернігові та Переяславі, існувала щільна сітка парафіяльних, або церковноприходських, шкіл, число яких доходило до тисячі: фактично в кожному поселенні була школа⁴³⁰. Так само розвивалася нижча й середня освіта у Слобідській Україні, яка формально не належала до Гетьманщини, а проте жила з нею одним культурно-національним життям. А її Харківська колегія, що була заснована за зразком Могилянської (1734), навіть “стала модернішою від занепакої Київської академії й обох колегій на Гетьманщині”⁴³¹. Тому закономірно, що саме в Харкові 1805 р. постав перший на Наддніпрянщині університет і що саме звідси почалося національно-культурне відродження краю⁴³².

Отже, Правобережна Україна після Андрусівського договору опинилася під владою Польщі. Це – Київщина (без Києва), Брацлавщина, частково Волинь та Поділля. І тут – як і в Галичині – функції народних освітян взяли на себе василіяни, інколи переважаючи в цій ділянці українців з Лівобережжя. Якщо лівобережці та слобожанці мали славу колегію (потім академію) в Києві з філією у Вінниці, а також середні школи у Чернігові, Переяславі та Харкові, – то василіяни провадили таких колегій більше двадцяти, до того ж вони охоплювали велику територію. Ось список – за алфавітом – цих колегій, не рахуючи Галичини: Бар, Белосток, Володимир-

^{430/372} Крип'якевич І.П. Історія України / Відп. редактори Ф.П.Шевченко, Б.З.Якимович. – Львів: Світ, 1990. – С. 246.

^{431/685} Шкільництво на Україні. – С. 3858.

^{432/399} Лисяк-Рудницький І. Каразин і початки українського національного відродження // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе, т. 1. – Київ: Основи, 1994. – С. 203-220.

Волинський, Гоща, Жировиці, Збараж, Канів, Крем'янець, Любар, Маліївка, Овруч, Остріг, Почаїв, Умань, Шаргород. В усіх цих колегіях навчалось одночасно близько 3000 юнаків; найбільше – в місті Барі: понад 800!⁴³³ (У Галичині таке число учнів – 800 – мала школа в Бучачі). Себто Бар наближався до Київської колегії (академії), – а це ж вища школа, де спудеїв нараховувалося трохи більше тисячі. Після Бару за кількістю учнів йшли Шаргород (600), Любар (500), Умань (400). Навчали молодь в середньому сто василіянських професорів – по чотири (а то й по сім) в одній колегії⁴³⁴.

Василіянські освітяни також рівнялися на західні зразки. Програма була така ж, як і в єзуїтських та піярських школах. Якщо так, то пригляньмося до цих програм і шкіл. “Класична єзуїтська гімназія мала п’ять класів”, – пише дослідниця Галина Антонюк⁴³⁵. Це класи: нижчий граматичний; середній граматичний; клас вищий, або синтаксис; гуманітарний, або поезії, і клас риторики. Вже самі назви класів говорять про суть навчання. “Освіта, яку давали єзуїти, – зауважує Антонюк, – була загалом філологічною... В єзуїтських школах викладанню точних наук значна увага не приділялася, оскільки математику вивчали у межах філософського курсу”⁴³⁶. Проте інші факти переконують, що василіяни не цілком йшли за єзуїтами чи піярами. Так, у липні 1779 р. у Почаївській друкарні вийшла в світ брошура, з якої можна дізнатися, що вивчали учні у Володимирі, де діяла середня школа. Отож іспит за рік складали “з наук: християнської, моральної, права, політики, історії, географії, логіки, метафізики, фізики, геометрії, алгебри,

^{433/8} Див.: Державний архів Вінницької області, ф. 808, спр. I, арк. 1820-1823.

^{434/463} Нарис історії Василіянського Чину... – С. 243-244.

^{435/174} Антонюк Г. Шкільна освіта в Україні в епоху бароко (Василіянські школи в системі навчальних закладів України у період XVII–XVIII століть) // Київська Церква. – Київ; Львів, 2000. – № 5 (11). – С. 73.

^{436/174} Там само. – С. 74.

арифметики, риторики, поезії, поетичної історії; мов: латинської, французької, німецької”⁴³⁷.

Детальніше про зміст і методику навчання у колегіях та виклади довідаємося, коли мова йтиме про василіянські школи в Бучачі, Дрогобичі та Лаврові, а зараз перейдемо до шкіл парафіяльних. Як відомо у червні 1654 р. біля міста Рашкова молдавсько-український кордон перетнув патріарх з Антіохії Макарій III зі своїм сином Павлом Халебським, який вів щоденник подорожі. Мандрівників з далекої Сирії вразила грамотність в Україні: бо ж “по всій землі русів, тобто козаків, ми помітили в них гарний звичай, який привів нас у подив, а саме: усі вони, крім небагатьох, уміють читати і знають порядок молитов та (церковні) співи, навіть більшість їхніх жінок і дочок”⁴³⁸. Це був результат навчання у парафіяльних школах. Адже не всі, насамперед дівчата, могли потрапити до колегій, – зате нижча освіта була доступною більшості. Отож і тут василіяни попрацювали дієво, що впливало з їхніх народолобних, національних інтересів. Того ж року, коли у Києві постала Братська школа (1615), митрополит Рутський поїхав до Риму, де отримав від Папи дозвіл на відкриття шкіл для дітей (на взір єзуїтських).

Перші такі школи засновано у Вільно, Новогрудку та Мінську. Але проіснували вони недовго – декілька десятиліть, і після того наступає майже сторічний застій, який триває аж до половини XVIII ст., констатує Галина Антонюк; але чому був цей застій не пояснює⁴³⁹. А спричинило перерву те,

^{437/315,34} Цит. за: *Ісаєвич Я.* Василіянські друкарні: Унів і Почаїв // На службі Клію. – Нью-Йорк; Париж; Львів, 2000. – С. 465; див. також: *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам’ятки книжкового мистецтва: каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. друга, частина друга (1765–1800). – Львів, 1984. – № 2979. – С. 41.

^{438/204} *Булос Ібн Аз-Займ* (Павло Халебський). Подорож патріарха Макарія (уривки) // Дзвін. – 1990. – № 9, вересень. – С. 119.

^{439/173} *Антонюк Г.* Філософія в навчальних закладах Чину св. Василя Великого (XVII–XVIII ст.) // Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня... – Львів, 1998. – С. 6.

що більшість монаших осередків за кількістю ченців були малими ((2-3 особи), та й до Василянського Чину приєднувалися поволі: цей процес якраз і тривав сто літ. Непоквапливість була умотивована тим, що Апостольська Столиця на прохання Рутського 4 жовтня 1624 р. затвердила статут Конгрегації (ЧСВВ), але без обов'язковості вступу до нього інших монастирів. “Хто хотів вступити чи поодинокю, чи громадою – цілий монастир міг це зробити, але обов'язку не мав. Та й ніхто з єпископів не міг його до того присилувати чи в тому йому перешкодити”⁴⁴⁰, – зауважив дослідник М.Войнар. Невеликі монаші доми, зрозуміло, не могли утримувати парафіяльних шкіл. До того ж вони були автономні, розсіяні по неосяжній території, не мали підтримки з боку Головної управи ЧСВВ. Треба також врахувати суспільно-політичні зміни, війни, неприхильність чужинської влади до Чину як духовного і культурного репрезентанта української нації.

1739 р. була створена друга – Руська – провінція Чину; 1743 р. обидві провінції на капітулі в Дубні вибрали на чотири роки спільного архимандрита. Водночас обидві Провінції вибрали своїх окремих протоігуменів. “Був це осяг незвичайної ваги не тільки для Василянського Чину, але й для З'єдиненої Церкви, – підкреслив Мелетій Войнар. – Саме цим осягом почалася золота доба Василянського Чину і З'єдиненої Церкви у XVIII столітті”⁴⁴¹.

Була це золота доба і для розвитку другого етапу василянського шкільництва, коли практично при кожному монастирі існувала школа⁴⁴². Якщо врахувати, що Литовська провінція у 1743–1772 рр. мала 73 монастирі, а Руська – 81 (1743 р. їх, більших і менших, нараховувалось 109), то відповідно і шкіл було більше сотні. У Литовській провінції 1773 р.

^{440/239} *Войнар М.* Василяни в українському народі. – Нью-Йорк: В-во ОО. Василян, 1950. – С. 39.

^{441/239} Там само. – С. 54-55.

^{442/453} *Назарко І.* Василяни... // Енциклопедія українознавства, т. 1. – С. 213.

парафіяльних шкіл числилось 24⁴⁴³, при кожному третьому монастирі, а в Руській було їх ще більше, бо фактично при кожному монастирі. Назагал невеличкі школи – до 20 учнів, як правило, відкривали тільки при таких монастирях, де не було інших студій⁴⁴⁴.

І навчали в них читати, писати (українською та польською мовами), знайомили з катехизмом, латиною, церковним співом та початками арифметики⁴⁴⁵. Щодо української мови, то, на відміну від о. Патрила, Б.Струмінський, автор статті в “Енциклопедії українознавства”, пише про це так: “1788 [року] василіяни почали частково заводити навчання на народно-мовній основі в парафіяльних школах. Однак Комісія (Польська комісія національної освіти – П.Ш.) наказала польщити всі українські церковні школи”⁴⁴⁶.

Намагання запровадити в парафіяльних школах народну мову вкотре підтверджує національно-українську спрямованість василіян, їхню небайдужість до освітніх потреб поневолених краян. Власне, вони продовжували традицію, яку започаткували ченці княжої Русі, провадячи при монастирях і церквах школи для населення (як дослідив Григорій Нудьга, у XIII столітті в Києві та його околицях діяло близько 200 різних шкіл, в яких навчалася майже тисяча осіб⁴⁴⁷).

На Лівобережній Україні існували школи, які називалися церковно-приходськими. Там “учили писати, читати, рахувати, Святого Письма та співів”. Григорій Нудьга зазначив, що хоча школи ці були “масовіші, однак за рівнем знань вони, певно, стояли нижче від монастирських, де, як свідчать документи, навчали ще й іноземних мов”⁴⁴⁸. Це тим більше стосується шкіл

^{443/6} Центральний Державний історичний архів Литви, ф. 634, спр. 1454.

^{444/463} Нарис історії Василіянського Чину... – С. 244.

^{445/463} Там само.

^{446/685} Енциклопедія українознавства, т. 10. – С. 3858.

^{447/466} Нудьга Г. Не бійся смерті. – Київ, 1991. – С. 242.

^{448/466} Там само. – С. 250.

василіянських, які функціонували на Правобережжі. Проте 1795 р. ця частина України опинилася під владою імперської Росії – і василіянські колегії та початкові школи до 1839 р. були ліквідовані⁴⁴⁹. Як, зрештою, і всі їхні монастирі.

І все ж василіянське шкільництво занепало не цілком – воно існувало на західних землях, що попали під скіпетр Габсбургів, і давало відчутні плоди, зокрема в Лаврові, Дрогобичі, Бучачі⁴⁵⁰. Отож декілька сторінок про ці осередки освіти.

4.2. Цісарсько-королівська школа у Лаврові: методика навчання і чільні вихованці

Княжий Лаврівський монастир розташований в теперішньому Старо-самбірському районі на Львівщині, де неподалік місто Добромиль з його славним василіянським монастирем та Хирів: тут у 1886–1939 рр. діяла велика єзуїтська школа, яку закінчив один із провідників Добромильської реформи о. Генрик Яцковський – він же й сповідник родини Шептицьких⁴⁵¹. Сам Лаврів – село невеличке, належить до Великолінинської сільради, і не було б таке знане, якби не його обитель, фундатори якої Лев князь, Лев – син короля Данила⁴⁵² і якби тут упродовж 123 років не функціонувала Окружна

^{449/500, 368} *Павловській И.Ф.* Приходский школы в старой Малороссии и причины ихъ уничтоженія // *Кіевская Старина.* – 1904. – Т. 84. – С. 1-40;
Крыжановській Е. Учебные заведения в русских областях Польши в период ее разделов // *Кіевская старина.* – 1882. – Т. 2. – С. 5-27.

^{450/51} Матеріали до історії галицько-руського шкільництва XVIII–XIX вв. / *Укр.-руський архів, т. IV.* – Львів: НТШ, 1909. – 200 с.

^{451/164} *Шептицька Софія з Фредрів.* Молодість і покликання о. Романа Шептицького. – Львів: Свічадо, 1994. – 160 с.

^{452/680} Існує також гіпотеза, що засновником монастиря Великий литовський князь Войшелк (чернече ім'я Лавр). Див.: *Швед М.* Василіянський

головна школа (1788–1911), в якій цілком безкоштовно освіту здобули понад 6 000 хлопців і 330 дівчат⁴⁵³.

Ще у 40–80-х рр. XVIII ст. василіянські клірики приїжджали сюди на богословські, філософські та риторичні студії; дев'ять з них у 1781–1782 рр. опановували навіть німецьку мову, що було ніби зав'язком світської школи; однак справжній навчальний заклад для довколишньої молоді виник тут щойно восени 1788 р. – і завдяки протоігуменові Галицької Провінції ЧСВВ Вікторові Сторожинському⁴⁵⁴. Протоігуменом о. Сторожинський став 1783 р., коли уже протягом десяти літ австрійська влада касувала василіянські монастирі. Їх закривали під протекстом того, що вони або занадто малочисельні, або не займаються суспільно-корисною працею. Із 36 монаших домів у Галицькій провінції залишилось 14. Закрили Унівський монастир з його славною друкарнею; 1789 р. закрито і сусідній з Лавровим монастир св. Спаса, що його, за переказами, також заснував князь Лев Данилович (1292) і чий прах начебто тут і спочив⁴⁵⁵.

8 вересня 1784 р. цар Йосиф II видав декрет і про скасування Святоонуфріївського монастиря в Лаврові⁴⁵⁶. Тоді протоігумен

монастир святого Онуфрія у Лаврові: історія та культура духовного осередку бойківських Карпат. – Львів: Місіонер, 2007. – С. 17-19.

^{453/630} *Филипчак І., Лукань Р.* Ц[ісарсько]-К[оролівська] Окружна головна школа в Лаврові 1788/ 89 – 1910/11 // *Analecta OSBM, sectio II, vol. V (XI), fasc. 1–4* / Передвоєнні невидані “Записки ЧСВВ”, том IV–V–VI. – Львів, 1942; Рим, 1967. – С. 158.

^{454/463} *Сторожинський* був протоігуменом двічі: у 1783–1785 і 1785–1797 роках, що свідчило про його авторитет та організаторські здібності. Див.: *Нарис історії Василіянського Чину...* – С. 624.

^{455/374} Див.: *Крип'якевич І.* Середньовічні монастирі в Галичині (спроба каталогу) // *ЗЧСВВ, т. II, вип. 1-2.* – Жовква, 1926. – С. 100.

^{456/256} *Голубець М.* Лаврів (Історично-археологічна студія) // *ЗЧСВВ, т. II, вип. 1-2.* – Жовква, 1926. – С. 65-66.

Сторожинський звернувся з проханням до цісаря, аби Лаврівський монастир зберегти для догляду за старими і знемощилими ченцями”⁴⁵⁷. З Відня листа відправили на розгляд до Львова, проте губерніяльний уряд пропозицію протоігумена відхилив. “І це не зразило Сторожинського, який вдався тепер безпосередньо до Самбірського старости. Не виключено, що з давніх-давен прийнятим звичаєм попер свою просьбу відповідним хабарем, на що австрійські бюрократи того часу спеціально були ласі”⁴⁵⁸. Староста Оншет та комісар Нагій й підказали, мабуть, заснувати тут німецьку взірцеву школу⁴⁵⁹.

Монастир було врятовано, при ньому постав єдиний “в тім темнім бойківськiм куті” заклад народної освіти. “Чи ОО. Василяни, – запитують д-р Филипчак та о. Лукань, – були підготовані вести таку публичну світську школу на правах державної школи, на це питання можемо сміло позитивно відповісти, якщо візьмемо на увагу цей факт, що саме по касаті єзуїтів василяни прийшли в поміч тодішній польській Річи Посполитій, бо на просьбу Едукаційної Комісії, що урядувала тоді в Варшаві, обіймили вони без найменшого вагання кільканадцять єзуїтських колегій...”⁴⁶⁰. Це, зокрема, колишні єзуїтські школи в Антополі, Барі, Бересті, Брацлаві, Вільні, Вінниці, Гродному, Дубні, Житомирі, Казимирі, Кам’янці-Подільському, Кременці, Лискові, Луцьку, Люблинцях, Мінську, Новогрудку, Овручі, Острозі, Пинську, Полоцьку, Ушачі, Черей та інших місцевостях⁴⁶¹. Перелік, як бачимо, вельми показовий. Він доповнює список шкіл на с. 162. Але це – головно колегії.

Народні ж школи того часу були поділені на три категорії: нормальні (з шістьма класами, п’ятьма вчителями та директором); головні – з чотирма

^{457/256} Там само. – С. 66.

^{458/256} Там само.

^{459/256} Важні річниці Лаврівського монастиря // Календар “Місіонаря” на 1935 рік. – Жовква. – С. 120.

^{460/630} Филипчак І., Лукань Р. Ц. К. Окружна головна школа в Лаврові. – С. 8.

^{461/630} Там само. – С. 8.

класами, трьома вчителями та директором; і тривіальні – з одним класом, який ділився на два-три відділи, та з одним учителем. Лаврівська цісарсько-королівська школа, отже, належала до головних, проте до 1856 р. була трикласовою; як додаток, вона мала ще клас елементарний, до котрого вступали діти, котрі не вмiли ще ні читати, ні писати.

У тривіальній школі – в *першому відділі* – освоювали такі предмети: релігія, каліграфія, чистописання, усні рахунки, основи красномовства; у *другому відділі*: релігія, читання німецьких та латинських текстів, чистописання і діловодство, арифметика, основи красномовства, правопис і диктанти, рекомендації для написання письмових творів.

У головній школі (опріч тих предметів, що в тривіальній) вчили ще: *клас перший* – основні німецькі частини мови; *клас другий* – читання із застосуванням правил, основи німецького мовознавства, чотири арифметичні дії, німецька вимова; *клас третій* – Біблійна історія, Євангелія, хрестоматія (друга частина), арифметичні дроби, десяткові дроби, читання та запис зі слуху латинських слів. У *класі четвертому* (його в Лаврові відкрили після 1859 р.) вчили релігію з поясненням певних місць Святого Письма, письмові твори, правопис і диктант, геометрію, архітектуру, креслення, географію Австрійського королівства, правильну вимову. А позаяк цей клас був розрахований на два роки, то до програми другого року входили: механіка, географія іноземних держав, історія природознавства, природознавство, правильна вимова, красномовне читання⁴⁶².

Школа містилася у чотирьох монастирських кімнатах на першому поверсі – в партері. І якщо на початку навчання, у січні 1789 р., учнів було всього шість, то до кінця літа цього ж року їх записалось уже 37⁴⁶³. Приблизно таке число утримувалося протягом десятиліть. Зокрема, у

^{462/3} ЦДАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 2167, арк. 1-2; див. там само: ф. 684, оп. 1, спр. 6176, с. 1-2.

^{463/630} *Филипчак І., Лукань Р. Ц. К. Окружна головна школа в Лаврові.*– С. 12-15.

1813/1814 навчальному році у першому класі учнів було 18, у другому – 10, у третьому – 12. Отже, всього 40. В елементарному класі їх навчалось 26, з них три дівчини⁴⁶⁴. В інші роки (1819/1820) число “елементарників” доходило до 50. 1859 р., як уже згадувалось, елементарний клас було закрито, натомість уведено клас четвертий. Школа стала одноцільною – і в кожному класі, поряд з хлопцями, навчалось декілька дівчат, але не більше чотирьох.

Навчання було дуже строгим. Особлива увага зверталась на дисципліну, а з предметів – на засвоєння німецької мови. “Монахи уважали школу тягарем своїм, і нарікали, що їм школу накинено, але науку вели совістно і остро, а іменно остро, – згадував один із вихованців Лаврова Захар Павлюх. – Від 2 кляси вже зачинали по-німецьки вчити. Задавали нам уступи, пів сторони читати, хоть ми ані слова з читаного не розуміли і горе тому, хто би при читанню зам’явся. Зараз ішла різка в рух”⁴⁶⁵. Березовий прут був неодмінним компонентом виховання. Як і страхітлива для багатьох Чорна Книга, куди “на вічну ганьбу” вписували імена тих, хто чим-небудь провинився. Третій вид кари теж був вельми специфічний. Він полягав у тому, що учні як у школі, так і поза нею повинні були говорити тільки по-німецьки. Якщо хто несамохіть заговорив чи бодай обмовився рідною мовою, тому вручали як штраф вистругану з грушевого дерева дощинку, на яку вписували прізвище винуватця і дату його провини. Мало того, він зобов’язаний був підловити на такому “трісі” й іншого та передати дощечку йому. Своєрідна естафета. Один із колишніх учнів, о. Іван Штернберг Стояловський, розповідав, як, закінчивши трикласову школу в Старій Солі на Старосамбірщині, вписався до четвертого класу школи Лаврівської. А замешкав у свого родича-кравця. “На тій станції був наказ говорити лише по-німецьки. Той наказ походив від ОО. Василян. Тому що не всім приходило легко висказати свою думку по-німецьки, царила примусова тишина на тій станції. Хоч не одному з наших

^{464/630} *Филипчак І., Лукань Р. Ц. К. Окружна головна школа в Лаврові.* – С. 12-15.

^{465/630} Там само. – С. 160.

товаришів захотілося щось заговорити, мусів мовчати з страху, щоби не заговорив по-українськи. Коли хто заговорив по-українськи, того вписували до книжечки, й його ждала кара карцеру кілька годин або кара тілесна. А карали ОО. Василяни дуже строго, бо хотіли, щоб їх ученики вивчилися добре німецької мови”⁴⁶⁶.

Отже, лаврівські вчителі керувалися, здавалось би, благородними мотивами: їхні вихованці мали досконало знати панівну тоді державну мову – вона їм знадобиться на службі чи в подальшому навчанні. Втім, це мало відбуватися не за рахунок мови материнської, яка й так була упосліджена та як слід ще не розвинута. Це тим більше дивно, що, згідно зі спогадами Стояловського та інших мемуаристів, діялось те у 1869/1870 шкільному році – через двадцять літ після “Весни народів”, коли й українське духівництво, принаймні його значна частина, згадала, що його рідна мова не польська чи німецька, а таки українська. Це ж стосується і школи в Лаврові, а також проблеми національної свідомості, яка проявлялась у різних формах⁴⁶⁷.

У другому розділі праці наведено чимало фактів, як василяни ще 1617 р. – щойно п’ять монастирів об’єдналися в одну Конгрегацію, або Чин – стали ініціаторами вживання народної мови у церквах та в побуті; згадані прізвища перших проповідників по-українськи (отці Гутьський, Созанський) та першого – і ще задовго до Маркіяна Шашкевича – автора творів українською мовою Юліяна Добриловського; і першого запроваджувача в церковні видання фонетичного правопису Лазаря Березовського. Та інших василянських подвижників. Однак це були тільки спорадичні, хоч і яскраві, прояви національної свідомості. В загальній масі її приспали, а нерідко мала польський чи пропольський характер. І на це були причини. Головна – неподільне панування польської, потім австрійської (а точніше – обидвох

^{466/630} Там само. – С. 172-173.

^{467/193, 279} Бойківщина: історико-етнографічне дослідження. – Київ: Наукова думка, 1984. – 304 с.; Дем’ян Г. Таланти Бойківщини: Збірник науково-популярних нарисів. – Львів: Каменяр, 1981. – 325 с.

разом) адміністрації, їхніх законів, правил гри, мови, яка витіснила на маргінес українську, до того ж зробила її в очах інтелігенції непрестижною, “селянською”. З Римом натомість, та й іншими установами, доводилося листуватися по-латині, що теж не сприяло розвиткові української мови.

Було чимало й супутніх чинників, які знеохочували adeptів народної мови та приглушували національну свідомість. Серед цих чинників і такий, як інертність, нетворчий підхід до кардинальних проблем національного буття. Тільки одиниці спроможні були піднятися над загальною – як правило, негативною – опінією та утверджувати свою національну ідентичність – і насамперед у мові. Це славнозвісний митрополит Київської З’єднаної Церкви Рутський, Полоцький архієпископ-священномученик Кунцевич, отець Юліян Добриловський і, звичайно, цілий ряд інших, чиїх прізвищ ми просто не знаємо. Якщо ж говорити про педагогів Лаврівської школи, то виразниками настроїв, тенденцій Чину ці ченці були лише частково, адже їх тут налічувалось усього 5-6.

Іван Филипчак та Роман Лукань відзначають, що до 1848 р. вихованці Лаврівської школи не мали національної свідомості, бо її не мали самі учителі-виховники, а була лише обрядова свідомість, але, на щастя, така глибока, що ті, в кого національна свідомість збудилася, залишились вірними своєму народові аж до смерті і своїх дітей тою дорогою повели”⁴⁶⁸. Однак і після сорок восьмого року ця свідомість утвердилась не одразу і не в усіх. Лише 9 грудня 1851 р. в документах школи появилася записка українською мовою. Ця перша вістка, підкреслюють згадані вище автори, записана в протоколі (т. II) на 20 картці 1851 р. в українській лаврівській школі, овіяній до того часу німецько-польським духом. А записав її директор школи о. О.Крайковський. Із подувом “Весни народів” у ньому пробудились українське серце та любов до рідного слова⁴⁶⁹. Наступний директор, о. Наркис

^{468/630} Филипчак І., Лукань Р. Ц. К. Округна головна школа в Лаврові. – С. 147.

^{469/630} Там само. – С. 84.

Микола Панкович (1854–1874), “перший ввів до лаврівського монастиря патріотичного руського духа, він зачав прилюдно в монастирі по-руськи говорити й приказав усім монахам говорити до себе по-руськи й між собою уживати руської, як тоді називали, мови”. Це мало велике значення. “Василіяни почали тоді отверто уважати себе за русинів, а він скріпляв цю Русь назовні й внутрі, виробляв їх серця для нашої ідеї. Крім любови до нашого св. обряду, перемінювалися василіяни поволі і в патріотів, русинів”⁴⁷⁰. Саме при цьому директорі діяла табличка, яка забороняла спілкуватися рідною мовою. Отож похвала о. Панковичу за його патріотизм і ця дощечка – речі несумісні. В усякому разі вони говорять про складність й неоднозначність проблеми.

Назагал це був період поступового занепаду Чину, який спричинили політичні реалії: триразовий поділ Польщі, російська окупація та звуження територій, де раніше поряdkували василіяни, до однієї Галицької Провінції; але й тут її чекали важкі випробування: безнастанні касати монастирів, а також втручання Йосифа II у внутрішнє життя ченців. Імператор виступив проти обіту вбогості. Тобто відновив явище ідіоритмії. Це означало, що монахи мусіли шукати кошти на своє утримання та особисті видатки. “Хоч Франц II дозволив монахам вернутися до первісних своїх конституцій, – пише Мелетій Войнар, – то все-таки злі наслідки розпоряджень Йосифа II покутували ще довго в монаших Чинах”⁴⁷¹.

1867 р. Австрія об’єдналася з Угорщиною в дуалістичну державу, оновила конституцію й передала владу в Галичині польським зверхникам, які створили у Львові Крайову шкільну раду та взялися замінювати німецьку (як рівно ж українську) мову в різних навчальних закладах на польську. Лаврівська школа перейшла з-під опіки консисторії під владу цієї Ради, яка, скориставшись з нагоди, не підтверджувала її статус як школи державної. Понад двадцять років (1873–1895) тривала боротьба за право бути державним

^{470/630} Там само. –. 90.

^{471/239} *Войнар М.* Василіяни в українському народі. – С. 68.

навчальним закладом з відповідним фінансуванням – і марно. Вона існувала до 1911 р., але вже як приватна монастирська школа. Її свідоцтва не мали юридичної сили – а, отже, були символічними. Останнім, двадцять восьмим, директором працював о. Митрофан Михайло Гринкевич.

Серед вихованців Цісарсько-королівської окружної головної школи в Лаврові (1788–1911) були й українці, поляки, євреї, діти батьків і достатньо заможних, і зовсім бідних. Усіх, як подає Роман Лукань, було: учнів – 6061, учениць – 331. Хоча і учнів, і учениць числилось набагато більше. Але через нестачу шкільних документів повна їх кількість невідома⁴⁷². З цих випускників тільки один зрадив: оженившись з полькою, зрікся своєї нації та свого обряду – і так виховав своїх дітей. Всі решта “горді були з цього, що вчилися в Лаврові, і все своє життя високо несли прапор цих ідей, які впоїла в них Лаврівська школа, що не раз з думою згадували й ніколи не змінили їх на інші. Ідеям, якими накормлено їх в Лаврові, зістали вірні, а також своїй вірі, обрядові й нації”⁴⁷³. Серед знатних питомців Лаврівської школи були Петро Лінинський, Мирон Подолинський, Захар Павлюх, Іван Копач, Василь Яворський та ін.

Кожен, хто знайомий з біографією Івана Франка, пам’ятає, що письменник, приїхавши на студії до Львова, спершу вступив до “Академіческого кружка” (бо той видавав журнал “Друг” і мав свою бібліотеку), але коли збагнув його москвофільську суть, то перетягнув більшість членів “Кружка” до студентського Товариства “Дружній лихвар”, яке мало виразний український характер⁴⁷⁴. А засновником “Дружнього лихваря”, потім його почесним членом, був Петро Лінинський. У Лаврові він навчався у 1854–1856 рр. Василіяни підготували його до гімназії. Після гімназії – університет, вивчення права – і вже він знаний в краї діяч: судовий

^{472/239} *Войнар М.* Василіяни в українському народі. – С. 158.

^{473/239} Там само. – С. 147.

^{474/53} Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом / Зібрав і зладив М.Павлик. Т. 1. – Львів, 1901. – С. 20.

ад'юнкту у Великих Мостах, цісарсько-королівський судовий радник у Новому Санчі та крайовий адвокат у Сокалі. А ще – у 1880–1809 рр. – посол до Галицького сейму⁴⁷⁵.

Мирон Подолинський був сином автора брошури “Слово перестороги”, що її під час революції 1848 р. написав парох Василь Подолинський із села Ветлина на Лемківщині, який обстоював ідею політичної незалежності України. Та перед тим, у 1842–1843 рр., як зазначалось на сторінках 150-151, він учителював у Лаврові. І здобув авторитет⁴⁷⁶. Пізніше до Лаврівської школи вступив син о. Подолинського – Мирон. У 1856/1857 навчальному році він зафіксований як учень четвертого класу. А “пізніше відзначився як Перемиський архидиякон, мітрат і бібліотекар у Перемиській капітулі. Вмер 23.V.1919 р. в Перемишлі. Дуже був прихильний до перемиських василіян і пильно подбав про площу на будову василіянської церкви на Засянні”⁴⁷⁷. Вдячні Миронові Подолинському і Сестри Василіянки. Головно він допоміг їм у 1904 і 1906 рр. закупити в Перемишлі дві будівлі, в яких черниці розмістили свій монастир та інтернат для дівчат, котрі навчалися в школах міста⁴⁷⁸.

Захар Павлюх навчався у Лаврові у 1856–1860-х рр., закінчивши чотири класи. Щоправда зазнав душевної травми внаслідок покарання різками та

^{475/673} Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901 рр. – Львів, 2002. – С. 37.

^{476/530} Подолинський Василь: Слово перестороги / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Упоряд. Ф.Стеблій. – Львів, 2001. – 120 с.

^{477/630, 445} Филипчак І., Лукань Р. Ц.К. Окружна головна школа в Лаврові. – С. 122; Моздир М. Візантійські акти Перемиського деканату як джерело до історії української культури XVII–XVIII ст. (теки фонду М.Подолинського в архіві Національного Музею у Львові) // Народознавчі зошити. Двомісячник. 2003. Зошит 3-4 (51-52), травень-серпень. – С. 588-620.

^{478/667} Див.: Цьорох С. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь василіянок / Друге видання. – Рим, 1964. – С. 186.

внесення до Чорної Книги, про що написав 1931 р. у своїх спогадах (с. 158-163). Однак Павлюх не зневірився – якраз навпаки: кривда допомогла йому мобілізувати себе. Після Лаврова він закінчив у Самборі гімназію, студіював право у Краківському та Віденському університетах, служив у військовому судівництві, здобув чин генерала. Він також був серед засновників театральної “Руської Бесіди” у Львові, а 1919 року служив референтом військового суду в уряді Західно-Української Народної Республіки. Проявив себе і як талановитий маляр, намалював портрети Шевченка, Франка, митрополита Шептицького, єпископа Чеховича, політика Юліяна Романчука та інших⁴⁷⁹.

Іван Копач народився у селі Грозова, що за 12 кілометрів од Лаврова. Коли мав сім років, йшов з матір’ю до Лаврова. “І я пригадую собі, – згадував він, – ще й нині дуже добре, з яким величезним зворушенням я побачив тоді вже здалека з Лінинки блискучі від сонця, білі і бляхою криті будинки монастиря, мовби якесь велике диво. Не одно ще потім у моїм життю я видів на широкім Божім світі, але такого вражіння, як тоді, я вже не мав ніколи у моїй душі”. У Лаврові І. Копач тільки два роки, але ці два роки визначили його подальшу долю, І. Копач став визначним освітнім діячем (інспектором та візитатором українських шкіл у Галичині, зокрема тих, що їх вели Сестри Василянки), головою Товариств “Боян” та “Українська Бесіда”, автором багатьох статей і шкільних підручників, дійсним членом НТШ⁴⁸⁰.

Василь Яворський – один із найвидатніших вихованців Лаврова (на початку 1860-х рр.). Закінчив гімназію і правничий факультет Львівського університету; працював директором скарбової дирекції в Бережанах, здобув авторитет як щедрий меценат українських установ, засновник Бережанського “Бояна” й кредитового товариства “Надія” в Бережанах, був депутатом

^{479/378} *Куб’як К.* Генерал Захар Павлюх // Бойки: Видання науково-культурологічного товариства “Бойківщина”. – Дрогобич, 1995. – Ч. 1-3 (19-21). – С. 16-17.

^{480/350} Копач Іван // Енциклопедія українознавства, т. 3 / Перевидання в Україні. – Львів, 1994. – С. 1129.

австрійського парламенту (1900-1906), видавав український інформаційний журнал німецькою мовою “Ruthenische Revue” (Wien, 1903, 1904, 1905) й “Ukrainische Rundschau” (Wien, 1906, 1907...)”⁴⁸¹. 1907 р. Яворський поселився на Лемківщині, де продовжував свою працю для народу. Він дбав, що в Новім Санчі побудували українську католицьку церкву, заснував “Лемківський банк” і “Українську бурсу”. Вмер 22.V.1926 р. в Новім Санчі⁴⁸².

Навіть цих декількох біограм досить, аби переконатися: хоча Лаврівська головна школа тривалий час стояла осторонь будь-якої політики, тим більше – національних справ, а проте виховала цілу плеяду свідомих українців, дала життєвий імпульс численним своїм питомцям. Уже згаданий Василь Яворський як депутат австрійського парламенту і патріот упорядкував та видав у Відні працю “Українська справа в європейським освітленню” (1905), де йшлося про Емський указ 1876 р. та відгуки на нього європейських учених, публіцистів і політиків. Ці відгуки друкував “Ruthenische Revue”. Згадаймо й Степана Саса Дубравського з Турківського повіту, село Топільниця, який навчався у Лаврові в 1839–1840 рр. – тобто ще до “Весни народів”. Незабаром закінчив василіянську гімназію в Бучачі та учительські курси (Перемишль, Відень). Учителював у різних містах, зокрема у Львові. Відзначився як один із спонсорів Товариства “Просвіта” та української шкільної молоді, публікував у шкільних часописах статті на освітні теми⁴⁸³.

Вчителі у Лаврові теж були високоосвічені. У різні роки тут викладали такі знані василіяни, як Єремія Ломницький, композитор Володимир Стех, Юліян Дацій, Микола Головка (у 1900–1901 рр. – секретар Андрея Шептицького), Крехівський ігумен у 1918–1920 рр. Віталій Градюк, майбутній архимандрит Діонісій Ткачук, Маркіян Шкірпан (пізніше – протоігумен Віце-

^{481/642} Франко І. Іван Тивонович. Історія заснування “Ruthenische Revue” у Відні // Франко І. Збір. Творів у 50 томах. Т. 37. – Київ, 1982. – С. 252-254.

^{482/630} Филипчак І., Лукань Р. Ц.К.Окружна головна школа в Лаврові. – С. 122-123.

^{483/630} Там само. – С. 81.

провінції ЧСВВ в Бразилії), Рафаїл Криницький, котрий у 1932–1933 рр., як ми знаємо, редагував “Місіонер”, а перед тим був редактором василіянських видань у Бразилії. “З правдивою вдячністю, – відгукується о. Іларіон Гмитрик, теж колишній учень Лаврова, – споминаю я завжди тогдашніх моїх учителів і настоятелів-монахів, бо вони положили тверді основи до моїх дальших успішних наук”⁴⁸⁴. І таких педагогів були сотні, адже школа існувала 123 роки. А що стосується директорів, то їх число (крім одного) відоме: 28. І всі гідні свого остановища, оскільки їх – до утворення пропольської Шкільної ради краю – вибирали як церковна (протоігумен, консисторія), так і світська влада. Однак, уточнюють Филипчак і Лукань, між ними всіма дві особи особливо помітні. Це о. Максимович та о. Панкович. Вони обидва намагалися піднести Лаврівську школу на вищий щабель, передусім о. Максимович. І ще: за цих двох директорів контингент учнів і добір учительських кадрів були найкращі. Тому їхні імена записані будуть золотими буквами не лише в історії Лаврівської школи, але й в історії українського шкільництва взагалі, а василіянського зокрема⁴⁸⁵.

Та якщо про о. Панковича частково йшла мова передніше, то про Мар’яна Максимовича – ні. А він цікавий тим, що був у Лаврові директором та ігуменом – з перервами – сімнадцять років (1833–1850); що організував при монастирі курси для вчителів тривіальних шкіл та завів конвікт на п’ять осіб (потім – на чотирнадцять); що виграв сімдесят судових процесів із захланними сусідами обителі; що – і це теж важливо – прибув до Лаврова з Дрогобича, де також діяла Окружна головна школа і де він був учителем⁴⁸⁶.

^{484/630} Там само. – С. 172.

^{485/630} Там само. – С. 148-149.

^{486/630} Максимович Мар’ян // Енциклопедія українознавства, т. 4 / Перевидання в Україні. – Львів, 1994. – С. 1442.

4.3. Окружна головна школа у Дрогобичі

Дрогобич – місто, засноване як укріплене поселення ще в період Київської Русі (XI–XII ст.), хоч документально воно зафіксоване лише в останніх десятиріччях XIV ст. Місто здавна славилось своїм солеварінням, 1422 р. Йому було надано магдебурзьке право. В результаті нового статусу почав змінюватися зовнішній вигляд Дрогобича, була впорядкована Ринкова площа, яка стала центром міста; від неї колом розбіглися нові вулиці⁴⁸⁷. Очевидно, любив рідний Дрогобич і славний ректор Болонського університету у 1481–1482 рр., професор медицини Краківського університету, перший з українців автор друкованої латино мовної книги “Прогностична оцінка” Юрій Котермак, який і друге прізвище мав за місцем народження – Дрогобич⁴⁸⁸.

Проте в часи Івана Франка місто не мало такого привабливого вигляду. “Преславнеє місто Дрогобич – ади!” – іронічно писав Франко 1884 р. під час першої студентської мандрівки по краї. Бо преславне було хіба що своєю школою та гімназією. “В часі моїх гімназіяльних студій, – згадував письменник, – Дрогобич був містом дуже багатим на негативні прикмети. Почислити, чого там не було, – вийде довгий реєстр. Не було ані одної порядної кав’ярні, ані реставрації, ані одної публічної бібліотеки, ані одного освітнього товариства, ані одного зібрання чи то з політичною, чи з освітньою метою. Не було майже нічого того, що характеризує хоч наполовину європейське місто...”⁴⁸⁹. “Не було навіть води, крім домашньої солоної, якої

^{487/318} *Ісаєвич Я.* Місто Дрогобич у XV–XVIII століттях: устрій і право // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник творів, т. 4 / Упорядник і редактор М. Шалата. – Дрогобич: Відродження, 1997. – С. 140-157.

^{488/322} *Ісаєвич Я.* Юрій Дрогобич. – Київ: Молодь, 1972. – 124 с. [Життя славетних. Серія біографічних творів. Вип. 16].

^{489/636} *Франко І.* Гірчичне зерно (Із моїх споминів) // Зібр. творів у 50 томах, т. 21. – Київ, 1979. – С. 316.

сторонні люди не могли пити. Більшість вулиць без тротуарів та без освітлення, а широко розкинені передмістя, особливо Задвірне, Завізне та Війтівська Гора, були собі прості села з солом'яними стріхами, огорожені плотами, з захованням зовсім сільського характеру”⁴⁹⁰. А що вже говорити про суспільно-політичне життя Дрогобича XVIII ст. В місті була церква св. Георгія, а також церква св. Юрія, яку орендував староста Дрогобича Лейба Зельман – людина свавільна. Городяни обурювалися поведінкою старости і вимагали його відставки. Для охорони Зельмана з Перемишля прибули двадцять кінних драгунів і дванадцять солдатів”⁴⁹¹. І все ж його таки змістили та засудили на “усґченіє голови”. Але він відкупився – і отримав довічне ув'язнення. В народі, однак, ходив переказ, що його втопили неподалік від тієї церковці, до якої він не впускав мирян. А тому коли заграють Великодні дзвони, з цього ставка чути якісь зойки й стогони⁴⁹². Цей антинародний герой увічнений у гагілці “Їде, їде Зельман...”

Колізії із Лейбою Зельманом відбувалися у 1753–1755 рр. А менш як за двадцять літ Дрогобич перейшов під владу Австрії, 1773 р. пережив морову пошесть, а 1775 р. Стрийську вулицю (юриста “Яворщина”) прикрасили дерев'яний монастир та церква святих апостолів Петра і Павла. Досі Дрогобич не мав свого монастиря. Монаші осередки, щоправда, були, але в поближніх селах – в Дерезичах, Лішні, Летні та інших місцевостях. Усі вони 1775 р. попали під Йосифінську касату. Однак протоігумен Руської провінції Онуфрій Братковський запропонував замість трьох ліквідованих монастирів заснувати один: у Дрогобичі. Віденський уряд погодився, але при умові, що число монахів не збільшиться, до того ж вони самі збудують, без збирання пожертв на сю ціль, монастир. Крім того, монахи мали провадити

^{490/636} Франко І. Гірчичне зерно. – С. 316.

^{491/325} Історія міст і сіл УРСР. Львівська область. – Київ, 1968. – С. 254.

^{492/169} Аз. Їде, їде Зельман... // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973 / Передрук – Дрогобич: Бескид, 1993. – С. 125-128.

шкільництво⁴⁹³. Братковський не заперечував: перед тим, 1757 р., він був директором колегії у Шаргороді. До того ж Руська Провінція мала в ту пору ще одного енергійного ієромонаха – Гликерія Дубіцького (1738–1813). Ісидор Патрило називає ім'я о. Дубіцького (як і протоігумена о. Братковського) серед “славніших місіонерів-проповідників Василянського Чину” – таких, як автор “Життєписів василіян” та інших творів Лев Кішка (з 1714 р. – Київський митрополит); як історіограф та один із творців “Лаврівської хроніки” Корнелій Срочинський чи василіянський апологет народної мови Юліян Добриловський⁴⁹⁴. Дубіцького призначили ігуменом, і він того ж таки 1775 р. спорудив церкву, монастир, а в ньому відкрив народну школу.

Дрогобицькі василіяни, яких підтримала міська управа, домоглися 1775 р. цісарського дозволу на заснування гімназії із студіями філософії. Фінансування взяло на себе місто. Заохочені успіхами василіяни вели гімназію так добре, що вже через п'ять літ (1780) настоятель обителі отримав титул “ректор”⁴⁹⁵. Проте 1784 р. відбувалася урядова реформа шкільництва в Галичині – і Дрогобицьку гімназію закрили. Натомість початковій народній школі, яку паралельно теж вели василіяни, надали статус Окружної головної школи з німецькою мовою викладання. Тобто вона стала така, як у Лаврові. Попри це, василіянам доручили вести ще й невеличку “руську шкільку”, яку вели до 1830 року⁴⁹⁶.

Отже, окружна головна школа в Дрогобичі постала на чотири роки раніше від Лаврівської; але постала не на порожньому місці, а в монастирі Петра й Павла. 1789 р. Йосиф II закрив у Дрогобичі монастир кармелітів, а їхній костел передав наступного року василіянам – для обслуги мирян у середмісті. 1813 р. у відання василіян перейшов і кармелітський монастир з

^{493/382} *Купранець О.* Церковне життя Дрогобича й Дрогобиччини // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – С. 149.

^{494/463} Нарис історії Василянського Чину... – С. 237.

^{495/382} *Купранець О.* Церковне життя Дрогобича... – С. 149.

^{496/123} *Ваврик М.* По василіянських монастирях. – Торонто, 1958. – С. 149.

умовою перенести туди й школу. Це було дуже доречно, бо 1825 р. сталося нещастя: василіянську обитель та церкву Петра і Павла знищила пожежа. Решта ченців також перейшли в монастир кармелітів, де ще раніше була приміщена Головна школа. Цей монастир і церкву (колишній костел) назвали іменем святої Трійці. 1831 р. нова біда – холера. “Було се літом 1831 р., – писав Іван Франко у повісті “*Voа constrictor*”. – Страшна, нечувана досі пошесть навістила наш край. Довго бігали глухі чутки між народом, що наближається “кара Бога”, довго тривожився мир хрещений, ждучи от-от видимої, наглої смерті. Аж ось вона й надійшла, сто раз страшніша, як надіялися. Цілі села пустіли-вимирали, цілі родини щезали зо світу, як віск на огні...” Дрогобича теж не минула холера, продовжував Франко жахливий свій опис. Особливо Лан утерпів від неї більше, як інші передмістя...⁴⁹⁷ З цією заразою пов’язане і спалення “вампірів” у Нагуєвичах, коли мало не загинув як “вампір” і директор Окружної головної школи о. Качановський. Про це писали Іван Франко та о. Еміліян Коссак⁴⁹⁸. Тоді до смерті було приречено сім чоловіків. А ще жадали спалити “найстаршого упиря”, позаяк – а це була головна прикмета-привід – “він дуже червоний і живе в Дрогобичі в монастирі”. Через це схопити його було годі.

Якраз під час директорування о. Качановського у Головній школі вчителював Мар’ян Максимович, якого 1833 р. спрямували до Лаврова, де й підніс “школу на вищий щабель”, а 1850 р. обрали протоігуменом. На цьому становищі він теж чимало доброго зробив для Провінції Найсвятішого Спасителя: домігся значної матеріальної допомоги для школи в Бучачі, “вибив” три місця для василіянських кліриків у Віденському конвікті Барбареум, поремонтував і прикрасив монастир у Львові, а перед тим – у Лаврові, де також заклав й нові забудування і т. ін. 1854 р. у Львові спалахнула чергова холера, і о. Максимович не вберігся: помер у віці

^{497/634} Див.: Франко І. Збір. творів у 50 томах, т. 22. – Київ, 1989. – С. 115.

^{498/690} Шкраб’юк П. Крехів: дороги земні і небесні. – С. 140.

п'ятдесят літ⁴⁹⁹. Діяльність Мар'яна Максимовича у Лаврові й Дрогобичі – доказ того, що між цими освітніми осередками існував взаємообмін. Програма навчання була одна і та ж, і нерідко там викладали одні і ті ж учителі, як, скажімо, Варнава Козяр. Він у 40-х роках учителював у Лаврові, у 50-х – в Дрогобичі; і навпаки: о. Ісаак Тарчановський у 1848–1849-х навчав у Дрогобичі, опісля – в Лаврові⁵⁰⁰.

Програма навчання була одна і та ж сама – і, на жаль, однакові були й методи виховання, про що образно розповів у своїх літературних творах один із найкращих учнів Дрогобицької василіянської школи Іван Франко. Ось як проходив урок “Schönschreiben”, або “красне писання” (каліграфія). Перший урок малого Мирона у другому класі василіянської школи, куди він щойно прийшов із школи сільської. Всі з острахом очікують вчителя Валька (реальний персонаж – Малько). Та ось він приходить – і починаються побої. Тростина гуляє по плечах та руках учнів. Одного хлопця б'ють перед усім класом на підвищенні – “градусі”. Малий Мирон вражений, перо не слухається його. Тим часом Валько підходить до нього. “Мирон зачудовані очі встромив у розлючене Валькове лице. Але замість відповіді Валько стиснутим кулаком ударив хлопця в лице. Малий Мирон, мов косою підтятий, повалився на лавку, а з лавки на підлогу. Кров обілляла його лице”⁵⁰¹. Садист Валько – не василіянин, а людина світська. І все одно незрозуміло, чому таких бузувірів залучали до роботи у шанованій школі. Ще більш незрозуміло, коли читаєш друге оповідання “Отець-гуморист” – і вже не про “педагога” з вулиці, а безпосередньо про вчителя-василіянина, для якого катувати дітей було найвищою насолодою. Один учень після таких тортур помер.

^{499/630} *Филипчак І., Лукань Р. Ц. К. Округна головна школа в Лаврові. – С. 77.*

^{500/630} Там само. – С. 78-79.

^{501/652} *Франко І. Зібр. творів у 50 томах, т. 15. – Київ, 1978. – С. 89.*

Перше оповідання (“Schönschreiben”) Франко написав 1879 р., друге – 1903 р., і це говорить, що жорстокість “отця-гумориста” Телесницького залишила незагойний карб у пам’яті. Власне, про це пише сам Франко. Тільки один рік “навчав” його Телесницький; але це, “певне, найстрашніший, найфатальніший рік мого життя”. Вчителя-садиста перевели до Добромиля на монастирського проповідника. “Згадка про нього, – продовжує Франко, – довгі літа важкою зморою лежала мені на серці, не вигасла й досі і не вигасне до моєї смерті”⁵⁰² (1867 р. урядовим декретом фізична кара в школах Австро-Угорщини була заборонена. Сама ж василіянська школа в Дрогобичі діяла до Першої світової війни)⁵⁰³.

Безперечно, випадки вкрай нелюдяного ставлення до беззахисних дітей-школярів були рідкісні, тим більше у василіянських школах. І три оповідання (“Олівець”, “Schönschreiben”, “Отець-гуморист”), уточнював Франко 1912 р., “мають попри автобіографічну основу все-таки переважно психологічне та літературне, а не історичне та автобіографічне значення”. Це суттєва заувага. Бо “ті літа, поминаючи деякі неприємні епізоди, все-таки були радісними літами моєї молодості”, а “між моїми вчителями з василіянської школи я з приємністю можу згадати імена молодого монаха Крушельницького, що вчив у II кл[асі], о[тця] кат[ехита] Красицького, о[тця] ігумена Барусевича і пізнішого ігумена о[тця] Немиловича, талановитого проповідника, а також старенького вчителя так званої “штуби”, то є I класи, русина Чернигевича, самотнього світського вчителя, що дослужив у тій школі до своєї смерті і який для непослушних та галасливих дітей у своїй класі не мав тяжчої кари, як поколотити їх по чолі своєю неголеною бородою”⁵⁰⁴. Були й інші позитивні

^{502/645} Франко І. Збір. творів у 50 томах, т. 21. – Київ, 1979. – С. 314.

^{503/296} Дрогобицький І. Культурно-освітня діяльність Василіянського Чину в Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.) // Автореф. канд. дис... – Івано-Франківськ, 2006 – 20 с.

^{504/648} Франко І. Причинки до автобіографії // Франко І. Збір. творів у 50 томах, т. 39. – Київ, 1983. – С. 38.

моменти. І про це розповів Карло Бандрівський (1855–1931), який разом з Іваном Франком навчався у василіянській школі та Дрогобицькій гімназії, потім – у Львівському університеті (на правничому факультеті). У перші місяці 1879 р. Бандрівський мешкав із Франком на одній квартирі, про що письменник повідомляв у листі Ольгу Рошкевич (7-8 лютого 1879). Тобто – починаючи від часу навчання у василіянській школі і до останніх днів Івана Франка – Бандрівський був йому товаришем, радником у різних фінансових та господарських справах, оскільки служив у Львові податковим інспектором; опікувався письменником під час хвороби (1908–1915), допоміг Франкові скласти духівницю, а також разом із Науковим Товариством ім. Шевченка взяв діяльну участь в організації його похорону 30 травня 1916 року. Бандрівський написав також спогади про Франка, які не лише розкривають характер “малого Мирона” в юні літа, а й допомагають краще зрозуміти специфіку навчання в Дрогобицькій школі Отців Василіян.

“В тодішніх часах, – згадує Бандрівський, – школа стояла під наглядом духовенства, і воно щопівроку проводило т.з. “екзамени”, на які сходилася комісія, складена з деканів, бургомистра і радних міста, при тім приходили батьки учнів і всі цікаві люди. Ученики були питані з релігії, рахунку, української, польської і німецької мов, декламували і співали, а задачі учеників, писані “на reines” (начисто), лежали перед членами комісії для перегляду”⁵⁰⁵. Франко під кінець 1865 р. за якусь провину сидів на “ослячій лавці”, котра, як він писав в “Отці-гумористі”, “стояла окремо за залізною піччю боком до всіх інших”. А оскільки Франко сам запропонував прочитати на “екзамені” вірш “Кіт з’їв сало”, що його вичитав з руської читанки і який тут же гарно продекламував, – учитель Крушельницький перевів “малого Мирона” на першу лавку. “На “екзамені” зібралася комісія і гості, між ними була впроваджена на почесне місце мати Франка, яка знаходилась на естраді, званій “градусом”, побіч комісії. Була вона тоді молодою жінкою, по-селянськи

^{505/160} Спогади про Івана Франка / Впорядкування, вступна стаття і примітки Михайла Гнатюка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 50.

святочно убрана, і мала на собі дуже багато буйних коралів. Франко декламував “Кіт з’їв сало” і по закінченні дістав книжку в нагороду. Члени комісії склали матері гратуляції”⁵⁰⁶.

Епізод із “екзаменом” показує відкритість школи для світських людей, в тому числі й для батьків, чиї учні побирали тут науку. А яка була та наука і кількість дітей, зокрема упродовж трирічного Франкового навчання (1865–1867), дослідив о. Йосафат Скрутень. Франко прийшов до школи Отців Василіян із школи сільської і одразу ж був записаний до другого класу. У цьому класі навчалося (відповідно у зимовому та літньому півроці): 83 і 80, у третьому – 64 і 61; у четвертому – 52 і 51. Там вивчали предмети: етику, здібності, практичні навички, релігію, основи німецької мови, польську мову, українську мову, арифметику, письмо. До цього треба додати, що вчили василіяни безкоштовно, “і треба було, щоби Рада шкільна сама доручала Дрогобицькому магістратові виплатити заляглу ремунацію”⁵⁰⁷ (себто винагороду). Як у Лаврові, так і в Дрогобичі існувала Золота Книга, до якої вписували зразкових учнів. Франко був внесений на її сторінки аж шість разів, а точніше – за кожне, зимове і літнє, півріччя. Очевидно, ці відзначення також належать до приємних спогадів Франка про василіянську школу.

Серед вихованців василіянської школи в Дрогобичі був перший український єпископ у Сполучених Штатах Америки в 1907–1916 роках Сотер Ортинський, ЧСВВ (народився, до речі, там, де й Карло Бандрівський, – в селі Ортиничах на Самбірщині)⁵⁰⁸ чи другий – після єпископа Микити Будки – владика у Канаді Василій Ладика, ЧСВВ⁵⁰⁹. Або отець-василіянин

^{506/160} Там само. – С. 50.

^{507/160} Там само. – С. 605-606.

^{508/214} *Ваврик М.* Єпископ Сотер Ортинський, ЧСВВ // Календар “Світла” на 1957 рік. – С. 154.

^{509/593} *Соловій М.* У 100-річчя народин архієпископа Василя Ладика, ЧСВВ (1884–1984) // Світло. – 1984. – Ч. 9, вересень. – С. 297.

Еміліян Коссак, який був найдовшим у часі – 35 літ – ігуменом Крехівського монастиря, де й помер (1881)⁵¹⁰.

Всі ці імена вкотре вже переконують, що Окружна народна школа в Дрогобичі, незважаючи на її первісно німецько-польський характер та інші вади, як от спілкування з учнями польською мовою (що, зрештою, відповідало духові часу), все ж таки заклала фундамент початкових знань та християнсько-національного виховання. Особливо після – і під час – Добромильської реформи 1882–1904 рр., коли весь Чин оновився, а до його керма прийшли такі самовіддані, національно-свідомі люди, як Платонід Філяс чи його консультори Єронім Малицький, Мелетій Лончина, Діонісій Ткачук та Анастасій Калиш (секретар). І хоча Франко й написав три свої оповідання (“Олівець”, “Schönschreiben”, “Отець-гуморист”) про василіянську школу, проте обурювався, що їх приймали буквально, як мемуари, а не як суто художні твори з елементами автобіографізму. Переважно похмурими барвами змальовували дослідники його дитячі роки взагалі, тоді як там є багато світлого і поетичного. “Так само, – констатує Франко, – неправдиво в головному схарактеризовано... мої літа в василіянській школі в Дрогобичі. Я пройшов її протягом 3 літ, вписаний ректором о. Барусевичем на підставі дуже корисного свідоцтва т[ак] зв[аної] нормальної школи, і пройшов усі три класи відличним учеником, отже, про “коштування гіркого кореня науки”... не може бути й мови”⁵¹¹. Ця Франкова стаття називалася “В інтересі правди”, і вперше була опублікована в журналі “Учитель” (1913, ч. 3) як відгук на розлогу публікацію про письменника редактора цього журналу Івана Ющишина, який своєю чергою спирався на писання Михайла Возняка та

^{510/545} Еміліян Коссак навіч бачив чорне згарище на вигоні в Нагуєвичах, де палили “вампірів”, про що згадав у своїх споминах у газеті “Слово”. Переказ цієї трагедії Франко умістив у журналі “Кіевская Старина” п.н. “Сожжение упирей в 1831 г.” (1890, т. 29, кн. 4, с. 101-120).

^{511/635} Франко І. Зібр. творів у 50 томах, т. 39. – С. 229.

Сергія Єфремова. Тому допустився багатьох неточностей і перекручень. “А в школі василіян, – писав, наприклад, Єфремов, – ще збільшились немилі обставини школярського життя, де навіть самі вчителі насміхалися й збиткувалися над несмілим і заляканим селюхом. Боязкий, неодягнений і нечесаний хлопчина надавався на посміховище товаришам і безборонну жертву вчителям”⁵¹².

Франко рішуче спростував ці слова, які “могла спродити тільки хвора фантазія письменника”, бо ж він зовсім не був боязким, неодягненим чи нечесаним. Траплялися й прикrostі, але вони були хвиливі... “Так само, – продовжує Іван Якович, – про вчителів-василіян, під котрими я проходив ті три роки нормальної школи, з виїмком о. Телесницького, що мав пасію до биття дітей, не можу сказати нічого злого, а навпаки, [про] таких вчителів, як клірика Крушельницького, що був господарем класи в другій класі, о. ректора Барусевича, що вчив німецького в третій класі, катехиту о. Красіцького, родовитого поляка, та о. Немиловича, пізнішого ігумена, що був у нас господарем у четвертій класі, згадую як про світлих, гуманних та симпатичних людей, що вмiли впоїти дітям не страх, а замилювання до науки та до чесного, трудящого життя”⁵¹³. Таке чесне, трудяще життя, як ми бачили, провадили К.Бандрівський, Е.Коссак, С.Ортинський, В.Ладика і той-таки Франко. Таке життя вели й вихованці василіянських шкіл у Бучачі.

4.4. Від Бучацької гімназії і конвікту – до Місійного інституту й ліцею (колегіуму)

Хрестовоздвиженський монастир у Бучачі, за словами о. Михайла Ваврика, “перла василіянського шкільництва”⁵¹⁴. І дійсно, “монастир ОО. Василіян у Бучачі зі своєю школою, – як пише о. Мелетій Соловій, – протягом

^{512/304} *Єфремов С.* Співець боротьби і контрастів: Спроба літературної біографії й характеристики Івана Франка. – Київ: Вік, 1913. – С. 26.

^{513/635} *Франко І.* Зібр. творів у 50 томах, т. 39. – С. 230.

^{514/133} *Ваврик М.* По василіянських монастирях. – С. 111.

двох століть (19-20) був немов живим пам'ятником і свідком василіянського шкільництва з його золотої доби, немов чудом збережена пам'ятка-реліквія славного колись василіянського шкільництва”⁵¹⁵. Псаміт-нене Богосповідне життя в околицях Бучача ченці практикували вже 1437 року. Йдеться про зафіксоване у тому році село з вимовною назвою – Монастирськ. Ще більше відомий монастир св. Трійці, який 1612 р. стояв уже в межах міста – на Нагірянці, поряд з парохіяльною церквою св. Миколая. Храм цей зберігся донині (а Святотроїцьку обитель Ян Потоцький 1652 р. передав польським домініканам, і пізніше вона підпала під Йосифінську касату). Натомість через сто літ, 1712 р., власник Бучача граф Стефан Потоцький заснував Хрестовоздвиженський монастир, а при ньому богословську школу (семінарію) для світських священиків, яка проіснувала 42 роки і яку попервах вели вчені василіяни аж із Литви – їх до Бучача запросив той-таки Стефан Потоцький. Але що характерно – це мова. “Навчання проходило на руській (народній) мові”, – пише Ярослав Стоцький, знавець історії Бучацького монастиря. Очевидно, ця обставина впливала і на контингент слухачів. “Рівень школи був настільки високим, – продовжує Стоцький, – що в ній підвищували свої знання навіть священики, котрі були вже на парохіях, в тому числі бучацькі декани і парохи церкви св. Миколая...”⁵¹⁶

Однак Микола Потоцький – син фундатора Стефана – постановив перетворити семінарію в гімназію, що й здійснив 1754 р., отримавши для цього відповідний королівський привілей. Разом з тим він видав бучацьким василіянам і власну фундаційну грамоту, а також заснував для 12 незаможних учнів гімназіяльний конвікт; утримувати цей конвікт мали села Звенигород та Зелена. “І в пізніших часах, – додає о. Ваврик, – родина Потоцьких не забувала Бучацької обителі та робила для неї нові цінні записи (зокрема,

^{515/590} Соловій М. Бучач в історії василіянського шкільництва //Календар “Світла” на 1993 рік. – С. 70.

^{516/607} Стоцький Я. Монастир Отців Василіян Чесного Хреста Господнього в Бучачі 1712–1996. – Львів, 1997. – С. 80.

прегарної “левади” над Стрипою)⁵¹⁷. Сам Микола Потоцький, граф, староста Канева, магнат, – людина надзвичайно свавільна. Він, власник тридцяти дев’яти сіл на Київщині, був пияком, розпусником, бешкетником. Та одного разу, приблизно 1759 або 1760 р., він їхав поблизу Почаєва, як несподівано, на рівному місці, коні схарапудились, карета перекинулася – і вкрай розгніваний Потоцький вихопив пістоль, щоб застрілити безневинного кучера, який благав порятунку у Почаївської Богоматері. І пістоль тричі дав осічку. Це так вразило графа, що він справді став побожним і милосердним самарянином, перейшов до греко-католиків, мріяв стати у Почаєві монахом. А тим часом жертвував величезні суми на храми й монастирі⁵¹⁸. Потоцький виділив кошти й на Буцацький монастир, його новий комплекс, що постав у 1761–1771 рр. на горі Федір за проектом знаного архітектора Готфріда Гофмана, який проектував і Почаївську Лавру. “Дві стрункі вежі високої церковної фасади в бароковому стилі гарно зіграються з обома крилами, що до неї притикають, – властивий монастир зліва і гімназія справа”⁵¹⁹.

Сама ж гімназія опісля зазнала чимало організаційних змін та пертурбацій. У первісному своєму характері вона існувала рівно тридцять літ. Протягом цього часу неухильно зростало число учнів. І якщо у 1754/1755 навчальному році їх було 189 (з них 117 – українці), то 1773 р. учнів нараховувалось 523, більша половина яких – 321 – українці. Через п’ять літ гімназистів навчалось вже 641⁵²⁰. Причому по науку до Бучача юнь приїжджала не лише з ближніх теренів, а й зі східних земель України, що були відмежовані австрійським кордоном. А щоб знівелювати різницю між учнями із багатих і бідних родин, то Отці Василіяни заснували в Буцацькій гімназії братство шкільної молоді під покровом Непорочного Зачаття Пресвятої Діви (1758). Воно формувалось за принципом виборності і в різні

^{517/133} *Ваврик М.* По василіяньських монастирях. – С. 119.

^{518/352} *Костомаров М.* Автобіографія // Україна. – 1990. – Ч. 27. – С. 17-20.

^{519/133} *Ваврик М.* По василіяньських монастирях. – С. 119.

^{520/607} *Стоцький Я.* Монастир Отців Василіян... – С. 81, 83.

роки мало від 38 до 100 членів. 1783 р. у зв'язку з реформами Йосифа II братство розпустили⁵²¹.

Навчання в гімназії, було розплановане на вісім літ. Однак 1773 р. бучацькі василіяни за дозволом Потоцького відкрили при монастирі ще й вищий курс філософії⁵²². Класи ж у гімназії практично були ті самі, що і в Києво-Могилянській колегії: інфіма, яку згодом поділили на три підвідділи; граматики, синтакса, риторика, поетика, а ще – із запровадженням філософського курсу – філософія та богослов'я. І вчили тут, за словами Михайла Ваврика, “найкращі світочі василіянської педагогіки золоті доби Чину”. Тобто о. Іван Нересій, який перегодом став у Брацлаві архимандритом; далі – протоархимандрит ЧСВВ Порфирій Важинський (у 1790–1804 рр. – Холмський єпископ); посланці Литовської Провінції: граматики Олександр Журавський та Августин Славинський⁵²³. Загалом за 116 літ (1754–1870), не рахуючи двадцятирічної перерви у 1784–1804 рр., у гімназії та на вищому філософському курсі вчителювали 110 василіян; ще більше – 119 – викладали у Головній школі та Учительській семінарії. До цього списку треба долучити й знаного вже нам о. Еміліяна Коссака, який служив у Бучачі п'ятнадцять років.

Влітку 1831 р., після зустрічі у Дрогобичі з директором василіянської школи о. Качановським, якого хотіли спалити в Нагуєвичах як головного “вампіра”, о. Коссак приїхав до Львова, а звітіль його скерували до Бучацької гімназії при монастирі св. Воздвиження. Вчителював Коссак у молодших класах. Але, пояснював він, “не маючи наук і свідоцтв, що їх уряд вимагав від учителів старших класів (гуманітаріїв), готувався я одночасно з викладанням до іспитів з історії – загальної та австрійської, до естетики, літератури грецької й латинської”⁵²⁴. І склав ці іспити у Львівському

^{521/607} *Стоцький Я.* Монастир Отців Василіян... – С. 81, 83.

^{522/3} ЦДАУЛ, ф. 146, оп. 88, спр. 183, арк. 44.

^{523/133} *Ваврик М.* По василіянських монастирях. – С. 121.

^{524/545} П'ятьдесятьлїтняя годовщина священства... // Слово. – 1880. –

університеті та отримав дозвіл викладати в усіх класах гімназії – нижчих і вищих. Такої високої освітньої кваліфікації в місті тоді ніхто не мав. Тому 1838 р. Коссаку віддали керівництво всією гімназією, “а через рік опісля, як упокоївся бл. п. о. Труш, доручили мені ректорат не лише Бучацького монастиря, але й префектуру (директорат) гімназії”⁵²⁵. Щоправда, Бучацька гімназія за Коссака була дещо іншою, ніж у часи Миколи Потоцького. Річ у тім, що 1784 р. її закрили, а через двадцять літ (1804) відновили, і вона функціонувала ще 66 літ, проте вже не як восьмикласна, а шестикласна. Фактично як “нормальна” школа. У такому закладі і служив о. Коссак (1846 р. переїхав до Львова на становище протоігумена Провінції Найсвятішого Спасителя та ігумена Крехівського монастиря)⁵²⁶. У 1856 р. при Бучацькій гімназії відкрили ще й дворічну Учительську семінарію, в якій василіяни готували вчителів для тривіальних шкіл. 1860 р., наприклад, в такій семінарії (препарандії) студіювало 79 осіб⁵²⁷. Але 1865 р. сталася біда – страшна пожежа в місті, яка завдала величезних ушкоджень монастиреві й церкві, знищила шкільні кімнати, архів, у тому числі рукописи й рідкісні книги, що надійшли із Задарова, Сокільця, Баб’янки та інших покасованих монаших домів. Пожежа була така сильна, що розтопила дзвони на дзвіниці, яка була зведена за ігуменства о. Мацієвського (1853). Тобто по відході о. Коссака до Львова. Невдовзі почалася повільна відбудова. Гімназію в таких умовах провадити було тяжко. 1870 р. її з шести понизили ще більше – до чотирьох класів. Цьому сприяла й політика Крайової шкільної ради, яка знаходилася фактично в руках поляків. Схожа ситуація була і в Лаврові, коли Окружну головну школу в 1873–1895 роках звели до рівня приватної, монастирської – і без жодних дотацій з боку уряду.

28 квітня 1893 р. Бучацький монастир приступив до Добромільської реформи, і надалі його вели реформовані василіяни; перший з них – ігумен

^{525/545} Пятьдесятьлѣтняя годовщина священства... // Слово. – 1880. – Ч. 106.

^{526/545} Там само.

^{527/607} *Стоцький Я.* Монастир Отців Василіян... – С. 84.

Вісаріон Кулик. Гімназія того року мала 250 учнів; але після 1893-го вона отримала статус народної школи. І на цьому закінчився 120-літній розвій Бучацької гімназії, яка була славною на весь край та далеко за його межами, підготувавши за цей період 27 380 освічених людей⁵²⁸.

Серед вихованців гімназії поет о. Антін Могильницький; священник, композитор, етнограф, музикознавець Порфирій Бажанський; редактор-василіянин Лазар Березовський; протоігумен Провінції Найсвятішого Спасителя (1918) Марко Галущинський; архимандрит ЧСВВ з осідком у Римі Теодозій Галущинський; один із представників польської частини населення, маляр і графік (звертався і до української тематики) Юліуш Коссак; правник і незмінний упродовж двадцяти двох літ, редактор “Вісника державних законів” українською мовою Олександр Кулачковський; поет і художник, творець іконостасів, стінописів та ікон більш як для п’ятдесяти церков Корнило Устиянович; настоятель василіянського монастиря у Добромилі під час Реформи (про неї він залишив цікаві матеріали) єзуїт Каспер Щепковський⁵²⁹.

Головна василіянська школа проіснувала тут 86 літ. Коли 1784 р. Бучацьку гімназію та вищий філософський курс закрили, то замість них утворили окружну головну школу з чотирма класами та німецькою мовою викладання. Такі школи, постали в Лаврові і в Дрогобичі. Причому в Дрогобичі склалась подібна ситуація: там успішно діючу гімназію закрили, натомість уже існуючу народну школу піднесли до рівня окружної. Бучацька школа існувала і тоді, коли гімназію 1804 р. відновили – тобто існувала паралельно з нею. І навчалось у школі учнів не менше, а навіть більше, як у гімназії: за весь період (1784–1870) їх загальне число склало 27 805 осіб, тоді як гімназистів – 27 380⁵³⁰. Серед вихованців цієї школи у 1818–1822 роках був

^{528/607} *Стоцький Я.* Монастир Отців Василіян... – С. 87.

^{529/4} ЛНБ, ВР, МВ – 1403.

^{530/607} *Стоцький Я.* Монастир Отців Василіян... – С. 84.

також член “Руської Трійці” Іван Вагилевич⁵³¹. 1870 р. шестикласну гімназію перетворили у чотирикласну. Того ж року Головна школа з її чотирма класами, мабуть, увійшла до складу реорганізованої гімназії, їх освітній ступінь вирівнявся⁵³².

Порівняно з іншими бучацькими навчальними закладами (гімназія, вищий філософський курс, головна школа, учительська семінарія) конвікт існував найдовше – 157 літ (1754–1911). І через нього теж перейшли 2500 здобувачів знань⁵³³. До конвікту приймали дітей як із незаможних (селянських, міщанських), так і шляхетських родин – тих, які не мали змоги оплачувати навчання. Учні у конвікті перебувало приблизно дванадцять, а в 1894–1895 рр., після того, як монастир приєднався до Добромильської реформи, їх нараховувалось уже двадцять – і всі, за винятком одного, навчались безкоштовно⁵³⁴. “Молоді” василіяни, що прийшли до Бучача 1893 р., – пише Михайло Ваврик, – мусіли спершу обмежитися тільки до гімназійного конвікту, з якого вийшли згодом такі визначні діячі, як о. Йосафат Маркевич, Яким Фещак, браття Епіфаній і Павло Теодоровичі, Йосиф Заячківський, Юліян Манько, Йосафат Скрутень, Павло Пушкарський і ін.”⁵³⁵. З конвікту починав своє Богопосвятне служіння і згаданий вище дванадцятилітній Марко Галуцинський. Конвікт залишався єдиним свідком бурхливих гімназійних та шкільних часів, але 1911 р. і він зазнав зміни: перший після Реформи протоігумен Платонід Філяс створив на його базі Місійний інститут ім. св. Йосафата. Мета цього Інституту – плекання місіонерів, які б ширили Боже слово як на рідній землі, так і в країнах

^{531/278} Дем'ян Г. Іван Вагилевич – історик і народознавець. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 12-13.

^{532/607} Стоцький Я. Монастир Отців Василіян... – С. 85.

^{533/607} Там само. – С. 90.

^{534/607} Там само. – С. 87.

^{535/133} Ваврик М. По василіянських монастирях. – С. 123.

поселень. Та щойно Інститут почав розвиватися, як вдарила Перша світова війна – і на цьому закінчився початковий етап функціонування нової установи (1911–1914).

Тільки влітку 1918 р. Інститут було відновлено. “Місійний інститут (або Місійна школа), – йшлося у невеличкій, виданій того року брошурі, – є заведенням, яке подає науку й виховання тим учням, що бажають посвятитися місійній праці. Перше приймав Інститут тих учнів, що бажали посвятитися місіонерському або чернечому станові. Пізніше цю установу змінено, і тепер приймається таких учнів, що бажають посвятитися чернечому станові в Чині василіян і в тім Чині віддатися апостольським працям”⁵³⁶. Тобто завдання Інституту було локалізоване: він мав готувати кадри для ЧСВВ, що було самозрозумілим і закономірним. Адже Інститут, як і перед тим конвікт, був насамперед дітищем Чину, а не якихось інших згромаджень. “Тоді-то в його мурах енергійний ігумен Микола Лиско, – пише о. Ваврик, – примістив шістдесятку воєнних сиріт з усіх сторін зруйнованого краю – з єдиною надією на Боже Провидіння й неvigасле ще християнське милосердя в людських серцях”⁵³⁷. Проте дослідники, як правило, не згадують, що до віднови Місійного інституту 1918 р. причетний француз із Квебеку, василіянин о. Йосафат Жан, побіжні згадки про якого в цій праці.

З початком війни о. Жан переїхав з Крехівського новіціяту до Лаврова, де як душпастир обслуговував сім парафій; звідти його скерували до Жовкви, де цілий рік співпрацював з о. Лазарем Березовським, а наприкінці липня 1918 р. Платонід Філяс від імені нового протоігумена Марка Галуцинського (лежав у Перемишлі хворий) доручив о. Жанові префектуру Бучацького інституту. Зрозуміло, що о. Жана у Бучачі радісно прийняли, бо в монастирі, крім о. Лиска, був тільки один бідний світський священик. Отож “ігумен, – згадує о. Жан, – дав мені добрі вказівки, як приготувляти місце та одобри

^{536/18} *Жан Й.* Моє служіння Україні.

^{537/133} *Ваврик М.* По василіянських монастирях. – С. 124-125.

мій план дії, а потім не втручався до моєї роботи”⁵³⁸. А клопотів було чимало. Тим-то новий префект вдався по допомогу до графа Потоцького та посадника міста – і обидва не відмовили. Невдовзі в Інституті вже перебувало 55 вихованців. Йосафат Жан уклав чіткий розпорядок дня – і одну частину учнів (парами, під наглядом одного із старших) відправляв до державної гімназії, а іншу – до публічної школи. “Дух релігійний був дуже добрий, а головню вони показалися дуже послушними. Деякі з них щотижня сповідалися та майже щодня причащалися”⁵³⁹. Одначе тих, хто навчався в Інституті у 1911–1914 рр., не було жодного. Вести Інститут полегшувало те, що австрійський уряд на утримання кожного учня призначив щоденно по одній золотій короні. Але з розпадом Австро-Угорщини у жовтні 1918 р. ці дотації урвалися, до монастиря прийшов голод. І тоді на прохання ігумена Лиска та о. Жана сусідні парохі організували цілі вози продуктів. Йосафат Жан також їздив по селах. І селяни в період польсько-української війни 1918–1919 рр., хоча самі не були ситі, а проте ділилися з монахами харчами.

Префектом Місійного інституту о. Жан був до середини грудня 1918 р. (на цій посаді його замінив о. Яцик), потім ще п’ять місяців вів у монастирі бібліотеку, аж поки не вступив на перекладацьку службу до уряду ЗУНР. Інститут тим часом продовжував діяти під керівництвом інших василіян, зокрема Йосафата Хоми, Іринія Готри, Максима Марківа, Мартиніяна Луціва. Назагал у монастирі в різні роки перебувало в середньому по вісім-дев’ять отців. Найменше їх було у роках: 1921 – п’ять; 1922 – сім. Стільки ж приблизно – на один-два більше чи менше – числилось братів⁵⁴⁰. Учні найбільше навчалось у 1922 р. (вісімдесят) та 1923 р. (теж вісімдесят). У наступні роки їх кількість коливалась між числом 48-70. Всього за чверть століття (1911–1914, 1918–1940), як підрахував Ярослав Стоцький, Інститут

^{538/18} *Жан Й.* Моє служіння Україні. – С. 98.

^{539/18} Там само. – С. 82.

^{540/607} *Стоцький Я.* Монастир Отців Василіян... – С. 91-93.

закінчила одна тисяча учнів⁵⁴¹. Серед них – славні отці Мелетій Соловій, Юліян Катрій; теперішній єпископ Інокентій Лотоцький; протоархимандрит Чину у 1976–1996 рр. Ісидор Патрило; перший місто-протоігумен Святопокровської Провінції в Польщі Йосафат Романик. Отець Йосафат пригадує, що майбутні місіонери носили в ту пору своєрідний національний однострій: блузу із синьо-оксамитовим коміром (п'ять сантиметрів висоти) та жовту шапку. У вихованні домінували дві лінії – релігійна і патріотична. Тим-то поляки називали Місійний інститут “гніздом шершнів”. Принципи виховання були окреслені на одній із інститутських конференцій 17 лютого 1932 року. Це 1) Розумна, жертвна любов для вихованка, яка вимагає розумного наближення до дитини і її світогляду, 2) Терпеливість, 3) Побожність, 4) Розумна строгість, яка нормувала б нашу любов, зберігала повагу виховника, а учня держала б у деякій, повній пошани, віддалі від виховника, 5) Потреба і обсяг самообразування виховника”⁵⁴². Вимоги до них були високі, і хто занедбував навчання чи був неслухняний, того, наголошує о. Патрило, негайно відраховували.

У Місійному інституті вивчали такі предмети: релігія, історія, географія, фізика, хімія, природознавство, геологія, мінералогія, арифметика, геометрія, алгебра; а з мов – українська, польська, грецька, латинська, німецька⁵⁴³. Обсяг предметів, особливо з пізнання мов, як бачимо, доволі солідний, хоча Місійний інститут влада не прирівнювала до офіційних навчальних закладів, і його свідоцтво не давало права на отримання державної служби. Фактично це була елітна приватна середня школа, випускники якої вступали переважно до Крехівського новіціату і присвячували себе Василіянському Чинowi. У такому статусі Інститут існував до 1940 р., коли навчання тут грубо обірвала

^{541/607} *Стоцький Я.* Монастир Отців Василіян... – С. 95.

^{542/607, 3} Там само. – С. 93; див. також: ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 1174, арк. 5.

^{543/3} ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 1174, арк. 54-55.

радянська влада, а одного із професорів – о. Порфирія Сивака – заарештувала та ув'язнила на десять літ. На цьому закінчився другий – найплідніший – етап функціонування Інституту (1918–1940). 1943 р., під час німецької окупації, його діяльність пощастило відновити, але вже наступного року навчання тут заборонили остаточно, перервавши на півстоліття. 15 вересня 1995 р. Місійний інститут знову відродили, але вже у новій подобі як Історико-філософський ліцей ім. св. Йосафата.

“Якщо ви мислите на рік уперед – сійте зерно; якщо ви мислите на десять років уперед – садіть дерево; якщо ви мислите на сто років уперед – виховуйте людину. Керуючись принципом цієї народної мудрості, з благословення протоігумена о. Василя Мендруня, ЧСВВ, та при сприянні Бучацької райдержадміністрації при Бучацькому монастирі Чесного Хреста Господнього Чину святого Василя Великого було відновлено Василянську школу-ліцей. Ліцей є спадкоємцем Місійного інституту ім. св. Йосафата, саме тут навчаються і виховуються в любові до Бога та України наші юнаки”. Такими філософсько-розважливими словами привітав директор ліцею та настоятель монастиря о. Іван Майкович перших своїх випускників (1995–1999). А нараховувалось їх 53, і переважно із західних теренів України, але були вихованці з Хмельницької та Закарпатської областей; наступного року географія розширилася до Харківщини, а відтак – і до Луганщини. І це природно. “До ліцею вступив у 1996 р., – пише уродженець Срібної Землі Іван Біксей. – Навчаючись у Ліцеї, утвердився у вірі, добрі, знаннях і духовній культурі. Ліцей зробив з мене справжнього християнина. Допоміг розібратися у собі та світі, навчив добре жити, любити Бога і людей”⁵⁴⁴.

“У житті я не раз збивався з вірної дороги, – зізнається випускник 2000 року Олександр Польовий (із Слобожанщини), – але ліцей став для мене найоптимальнішою стежиною, де я йшов з Богом в душі та любов'ю в серці

^{544/323} Цит. за брошурою: Історико-філософський ліцей ім. св. Йосафата Бучацького монастиря Чесного Хреста Господнього Чину святого Василя Великого. Перші випускники ліцею. 1995–1999.

до світлого майбутнього. Хочу, щоб найщиріша подяка йшла до мого отця-пароха Онуфрія Репецького, директора та ігумена о. Івана Майковича, батьків та вчителів. Живи, ліцею, та процвітай”⁵⁴⁵.

Вихованцями ліцею стають учні, які вже мають сім класів та які пройшли співбесіду і склали профільні іспити з історії України, української мови та літератури. Навчальні програми такі ж, як і в середніх школах, але з акцентом на формування в учнів суто християнсько-патріотичного світогляду. “У стінах нашого ліцею, – підкреслює о. Майкович, звертаючись до випускників, – Ви утверджували себе як особистість, як християни, як патріоти”⁵⁴⁶. Отець Іван викладає Основи християнської моралі. В ліцеї є духівники, сповідники, префекти-вихователі, яких немає в інших середніх школах. Це теж надає ліцеєві привабливості та авторитету. Заняття в ліцеї провадять учителі бучацьких загальноосвітніх шкіл; випускники ж, отримавши атестат про середню освіту, мають пільги при вступі до вузів, але до тих, з якими ліцей уклав угоди про співпрацю. Щодо фінансування, то на ліцей виділяються кошти з державного бюджету, а також з бюджету монастиря.

Отож Історико-філософський ліцей (від 2002 р. – Колегіум) ім. св. Йосафата функціонує в Бучачі 12 років. Його вихованці – а їх уже нараховується чотири сотні – вступають до вищих навчальних закладів, інші присвячують своє подальше життя служінню Богові. “За період навчання, – пише Степан Малькут (родом із Хмельницької області), – мені було дуже добре. Завдяки хорошим викладачам, а також нашим наставникам, я більше утвердився в вірі, а також утвердив своє покликання – стати священиком”⁵⁴⁷. Чимало випускників ліцею приходять і до Крехівського новіціату, щоб служити у чернечому василіянському габіті – і в цьому перегук поколінь, традиція, що її започаткував Місійний інститут і яку не вдалося викоренити навіть у найпохмуріші дні. Найсвіжіший приклад – доля знаного у Швейцарії, та й у

^{545/323} Цит. за брошурою: Історико-філософський ліцей... Випускники 2000.

^{546/323} Там само.

^{547/323} Історико-філософський ліцей... Перші випускники... – С. 3.

всьому світі, економіста, професора, нині – академіка НАН України Богдана Гаврилишина. “Одним з найкращих учителів у моєму житті був монах-священик василіянин, – підкреслює вчений. – Він заохочував думати, повчав не сприймати сліпо той світ, який ми не можемо зрозуміти. Це був певний початок у змаганні, як стати справді вільною людиною”. І такою людиною п. Гаврилишин, як бачимо, став. І насамперед завдяки василіянам⁵⁴⁸.

4.5 Просвітницько-виховна діяльність Сестер Василіянок

Чин Отців Василіян і Чин Сестер Василіянок – це юридично дві різні спільноти, дві незалежні структури, які у своїй духовно-суспільній праці так само служать Українській Церкві й народові – і так само ведуть у четверте століття до сестри Василя Великого Макрини, яка разом з мамою Емелією стала засновницею жіночої лінії василіянського чернецтва. І навіть раніше від св. Василя, оскільки раніше зачала провадити аскетично-монаше життя⁵⁴⁹.

Макрина надихнула на духовний подвиг не лише дів у Південній Італії, Сицилії, Іспанії, Галлії, Африці (тут жіночі монастирі діяли ще за життя Василя і за його Правилами), а й подвижниць княжої Русі, де відлюдні келії почали множитись від 1037 р., коли Ярослав Мудрий заклав перший в державі монаший дім св. Ірини⁵⁵⁰. А оскільки черниці дотримувалися суворих правил, а в церковнім житті уникали публічності, то літописці згадували про них рідко. Відомо тільки, що до монгольського погрому функціонували чотири монастирі в Києві та один – у Полоцьку, що його заснувала славнозвісна княжна Евфрозинія-Предслава⁵⁵¹. Загалом у різні періоди і в

^{548/242} *Богдан Гаврилишин: “Батьків не вибирають” // Літературна Україна. – 2004. – 8 липня.*

^{549/515} *Пекар А. Досконалий християнин: Чернечий ідеал св. Василя Великого. – Нью-Йорк: В-во ОО. Василіян, 1968. – С. 20-21.*

^{550/463} *Нарис історії Василіянського Чину св. Йосафата. – С. 22.*

^{551/408} *Луговий О. Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи. – Київ: Дніпро, 1994. – С. 76-77.*

різних місцевостях Литви, Беларусі й України нараховувалось не менш як вісімдесят два жіночі монастирі. З них два у Вільні (один при чоловічому монастирі св. Трійці), по одному в Битені, Гродному та Полоцьку (Беларусь). Цими монашими домами безпосередньо опікувались митрополит Рутський та архієпископ Кунцевич. Скажімо, св. Йосафат був духовним провідником василіянок у Битені, а віленськими монашками заселив монастир у Полоцьку. Так само з Вільна, але вже до Гродна, спровадив черниць Йосиф Рутський (пізніше митрополит-василіянин Кішка допомагав споруджувати тут для Сестер новий будинок)⁵⁵².

Не завадить зазначити, що на історичній капітулі 1617 р., яку провів у Новгородовичах Йосиф Рутський, серед представників п'яти монастирів була й василіянка з Битеня. Хоча жіночі монастирі після реорганізації роздрібнених ченців у Чин св. Василя Великого й далі жили автономно, але жили за Уставом, що для них уклав Рутський. 1771 р. устав цей було надруковано окремою книжкою під назвою “Ustawy S. O. N. Bazylego W. tudziez uwagi u nauki duchowne przez ś.p. J.X. Józefa Welamina Ruskiego Metropolite całej Rusi zebrane u klasztorowi Mińskemu Panien tegoż Zakonu podane dla większey wygody teraz wydrukowane w Wilnie w Drukarni J.K.M. XX. Bazyliańów, Roku 1771”. Пізніше василіянки дотримувалися і настанов Замоїського Собору, який відбувся 1721 р. та очистив й скріпив внутрішнє релігійне життя у З'єдиненій Церкві, зокрема ЧСВВ⁵⁵³.

Після трьох поділів Польщі василіянські жіночі монастирі, котрі опинились під владою Росії, спіткала така ж доля, як і монастирі чоловічі: їх або закрили, або вони спорожніли, бо літні черниці відійшли у вічність, а нових не приймали. В Галичині, що перейшла до Австрії, жіночих монаших домів нараховувалося двадцять. У висліді урядових касат залишилось два: в

^{552/667} Цит.: *Цьорох С.* Погляд на історію та виховну діяльність монахинь василіянок / Друге видання. – Рим, 1964. – С. 58.

^{553/524} *Підручний П.* Рішення Замоїського синоду про ченців // Нарис історії Василіянського Чину... – С. 164-167.

Яворові та Словіті, і то їх врятував тодішній митрополит Михайло Левицький; він також домігся відкриття у Словіті новіціату, та уряд поставив умову, що василіянки будуть там навчати дітей⁵⁵⁴.

Становище василіянок, які втратили стільки монастирів у Галичині та за її межами, було скрутне, майже безнадійне. З двох позоставших монаших домівок єдина Словітська була більш-менш активною. 1842 р. там – разом з новичками й кандидатками – служили сім черниць. Натомість у Яворові у 1839–1841 р. не було жодної. Потім прибула одна зі Словіти. Та й жила декілька літ одинцем⁵⁵⁵. Однак в останній чверті XIX ст. ситуація починає змінюватися на краще. 1881 р. у Львові заклали ще один монастир; 1897 р. ігумен монастиря св. Онуфрія Андрей Шептицький звернувся до митрополита Сильвестра Сембратовича з пропозицією зреформувати василіянські жіночі монастирі. А тому духовний провід у Словіті мали перебрати Отці Василіяни. Сембратович погодився. І призначив Шептицького візитатором цих монастирів. Шептицький прибув до Словіти у травні 1897 р. А з ним – новий магістр новіціату для всіх жіночих монаших домів о. Ігнатій Тисовський, о. Филимон Решетилевич та о. Каспер Щепковський – єзуїт, перший настоятель та магістр Добромильського монастиря у 1882–1897 роках. Тобто під час голосної Реформи Чину. Наслідком цих відвідин було зведення муру для клявзури, упорядкування новіціятських й інших монастирських справ, зокрема призначення настоятельки. Та головне – відкриття у серпні 1897 р. спільного новіціату, на який приїхали Сестри з Яворова, де вже перебувало п'ять монахинь, та з монастиря св. Василія Великого (Львів). Всього новіціят складався із восьми новичок. Це була запорука подальшого розвою жіночого чернецтва⁵⁵⁶.

І тут ми знову бачимо пастирське благодіяння Андрея Шептицького та інших Отців Василіян, зокрема тих, які його замінили на становищі

^{554/667} *Цьорох С.* Погляд на історію... – С. 38-41.

^{555/667} Там само. – С. 44.

^{556/667} Там само. – С. 47-48.

візитатора. А це Єронім Малицький, відтак Платонід Філяс, Ігнатій Тисовський, Адріян Давида, Павло Демчук – і знов Тисовський. Нарешті – редемпторист Йосиф Схрейверс. Тому-то новіціят скріплювався. У серпні 1902 р. на капітулі в Словіті під проводом Шептицького магістром новичок уже вибрали не отця-василіянина, а василіянку: матір Анну Теодорович – до речі, рідну тітку визначного магістра Крехівського новіціяту Павла Теодоровича (в Крехові служив і брат Павла – Епіфаній Теодорович)⁵⁵⁷.

Реформу жіночих монастирів фактично завершила друга з черги капітула, яку провів митрополит Шептицький 22 серпня 1909 р., але вже – що теж символічно – у Львові, в монастирі св. Василя Великого. У ній брали участь Перемиський єпископ Костянтин Чехович, о. Адріян Давида та майже всі василіянки. Найбільше значення цієї капітули було в тому, що вона ухвалила Конституції, за якими кожен жіночий монастир залишався самостійним та підпорядковувався єпископові своєї єпархії; єпископ затверджував й ігуменю, яку вибирали на п'ять літ, а з нею трьох дорадниць; так само що п'ять років мала відбуватися загальна жіноча капітула в приявності всіх ігумень та двох делегаток від кожної обителі. Ці Конституції діяли практично до 1951 р., коли жіночі монастирі об'єдналися в одне згромадження – Сестри Чину св. Василя Великого під орудою архимандрині та її Ради з осідком у Римі. 1909 р. було відкрито новий монастир у Станиславові, 1912 р. – ще один у Львові, 1930 р. – в селі Підмихайлівцях на Рогатинщині.

Так що перед Другою світовою війною Сестри Василіянки мали шість монастирів та одинадцять дочірніх домів у різних місцевостях, в яких проживало майже триста монахинь⁵⁵⁸. І прославилися вони передусім своїми школами. Це найосновніша ділянка праці василіянок, на якій вони проявили

^{557/690} Шкраб'юк П. Крехів: дороги земні і небесні. – Львів: Місіонер, 2002. – С. 223-225, 232, 239, 251, 268, 272, 273, 280, 281, 289.

^{558/667} Цьорох С. Погляд на історію... – С. 68-77.

активність уже в XVII ст. в Полоцьку. Дещо пізніше школу відкрили у Вітебську. Тут черниці безкоштовно навчали двадцять убогих дівчат (1809 р. їх було вже сорок чотири). Про їхнє утримання – їжу, одягу, помешкання – дбали п'ятнадцять чоловічих монастирів. Окремі школи й конвікти, тобто інтернати, були в Орші, Мядзьолі, Вільні, Новогрудку, Пинську, Дермані, Володимирі-Волинському, Підбірцях, Полоннім⁵⁵⁹. Точна кількість навчальних закладів, що їх провадили василіянки, не встановлена. Про окремі є лишень згадки або здогади. Один із дослідників, Волиняк, вважає, що в шести монастирях Литовської та Білоруської єпархій перед 1839 роком – роком повного знесення унії на землях, підвладних Росії, – василіянки виховували 96 дівчат⁵⁶⁰. У порівнянні з різними Чинами латинського обряду така цифра доволі вагома. Тим більше, якщо до неї долучити і вихованок шкіл у Словіті, Яворові, Львові та інших жіночих монастирях Галичини. Тоді кількість учениць обчислюватися буде не блаженською сотнею, а тисячами. Що це не перебільшення – побачимо далі.

Словіта – село Перемишлянського повіту на Львівщині. Згідно умови митрополита Левицького з урядом школу тут відкрили 1822 р. – і мала вона спершу три, а пізніше чотири класи. При школі був інтернат на одинадцять ліжок; за навчання платили батьки. Управителями були світські священники, а в 1856–1863 рр. – василіянин Самуїл Хрущевський; після нього цю посаду на один рік перейняв майбутній митрополит д-р Сильвестр Сембратович. Вчителювали, як правило, самі черниці. Вони викладали історію Біблійну, загальну (світську) і натуральну. Себто природознавство. А ще – географію, катехизм, німецьку, потім польську, а пізніше й українську мови; вчили письмових рахунків та ручних робіт. За перші двадцять літ існування (1822–1841) початкові знання здобули 88 дівчат. Проте згодом їх число зросло. Наприклад, у 1864–1868 рр. тут навчилися 43 учениці. Хоча пізніше цей

^{559/667} *Цьорох С.* Погляд на історію... – С. 87-90.

^{560/667} Там само. – С. 91.

показник коливався, здебільшого падав, що й привело до закриття школи та відкриття нової вже у Львові (1881). Натомість у 1907–1917 рр. василіянки вели у Словіті приватні підготовчі курси для дівчат-українок із села Руський Керестур, що в місцевості Бачка (Югославія). Ці дівчата прагнули вчитися у Львові, Тернополі та інших галицьких містах, де були гімназії, учительські семінарії, різноманітні фахові школи. Від 1825 р. учениці проживали в інтернаті; по війні його перетворили на сиротинець, який сиротинець добросердні монашки вели аж до осені 1939 р.⁵⁶¹

Діяли василіянки і в Яворові, що на Львівщині. 1847 р. у тутешньому монастирі вже було п'ять василіянок. І цього ж року тут заклали виділову дівочу школу з трьома класами, до яких 1855 р. додали четвертий, а з часом – п'ятий, шостий; нарешті (в часі війни) – сьомий. На початках дітей вчили та управляли закладом тільки монахині: 4-5, а відтак і світські вчителі: 3-5 осіб. До переліку обов'язкових предметів входили також французька мова, малювання, співи, гра на фортеп'яні. Випускниці школи мали бути не лише інтелектуально, а й культурно розвинені. Причому вчилися тут дівчата і східного, і латинського обрядів, навіть Мойсеєвого віросповідання. Тобто монастирська дівоча школа хоча й була нижчого типу, проте мала в суспільстві, висловлюючись по-сучасному, високий рейтинг. І функціонувала до вересня 1939 року. Паралельно від 1906 до 1933 р. при монастирі діяла й приватна учительська семінарія, що прирівнювалась до середньої школи. До війни науку в ній освоювали 46-60 дівчат; по війні їх кількість постійно зростала, особливо від 1921 р., і невдовзі (1924) сягнула 180 учениць, хоча потім число це зменшувалося майже наполовину, то знову підвищувалося до ста і більше осіб. Як і виділова школа, семінарія підлягала Крайовій шкільній раді, а за Польщі – Кураторії Львівської шкільної округи; була вона залежна і від єпископської консисторії⁵⁶².

^{561/667} Цьорох С. Погляд на історію... – С. 95-104.

^{562/3} ЦДАУЛ, ф. 178, 179. 201.

Не можна не відзначити, що від самого заснування школа мала бути суто українською, з українською мовою викладання. Але 1909 р. Крайова шкільна рада розпорядилася завести тут, як і в інших закладах такого типу, утравістичний принцип навчання. Принцип двомовності діяв в міжвоєнній Польщі, хоча офіційно утравістичною семінарія не вважалася. 1933 р. її перепрофілювали у чотирикласну гімназію, в якій дівчат навчали до початку Другої світової війни⁵⁶³. При монастирі існував також інтернат, який ще називали інститутом, а його мешканок – інститутками. Число інституток удвоє-втриє, а то й більше, переважало число тих дівчат, які приходили до школи і семінарії (а відтак до гімназії) з Яворова та довколишніх сіл. Наприклад, у 1905/1906 навчальному році число учениць, доходячих до віділової школи, було 29, а інституток – 87; разом – 116⁵⁶⁴.

Всі ці заклади – школа, семінарія, гімназія, інтернат – існували за рахунок скромних монастирських прибутків, пожертвувань громадян, субвенцій уряду, доплати самих учениць. Першими василіянками, яким консисторія 1851 р. видала патенти вчительок, були Атанасія Кульматицька та Онисима Чарнік. Після них – десятки інших, чия невтомна праця також причинилися до того, що навчально-виховні заклади в Яворові служили так довго і так успішно. Згадаємо і те, що 1881 р. у Львові на вулиці Зиблікевича, 30 (нині – Івана Франка) постав перший у місті український жіночий монастир св. Василя Великого тоді зі Словіти приїхали вчительки-василіянки, щоби з настоятелькою обителі Марією Янушевською провадити нову вселюдну (віділову) школу. Разом з ними працювали такі славні люди, як батько Богдана Лепкого о. Сильвестр Лепкий, композитор Анатоль Вахнянин (викладав історію), цілий ряд знаних у краї отців, хоча учениць було не так уже й багато: першого року – 12, потім 30, 55, 49, 22, 29, 36, а 1889-го – 23. І 1889 р. цю народну семирічну школу через брак фондів закрили. Проте

^{563/3} ЦДАУЛ, ф. 179, оп. 3, спр. 2481, 2482, 2483, 2485.

^{564/667} *Цьорох С.* Погляд на історію... – С. 105.

цілком навчальний процес не перервався. При монастирі залишився інтернат (інститут), і дівчата продовжували вивчати науку в міських народних школах та вчительських семінаріях; решту знань – з релігії, української мови і літератури, історії та географії України – їм давали в інтернаті черниці. Вони ж вчили інституток співати, грати на цитрі й фортеп'яні, майстерно володіти усним словом. Число інституток наближалось до півсотні, а деколи їх було навіть більше – п'ятдесят шість у 1897–1899 рр. і вісімдесят у 1928р.⁵⁶⁵ Сорок з них входили до Марійської Дружини, яку впродовж багатьох років провадив отець-василіянин Іриней Назарко⁵⁶⁶.

Бажання дівчат учитися було пов'язане не тільки із звичайною духовною потребою мати освіту, а й з тими суспільно-політичними процесами, що знаменували національне піднесення в Галичині в останній чверті ХІХ ст.⁵⁶⁷ І стимулювали дівчат до активної діяльності. Вже 1884 р. під проводом Наталії Кобринської вони створили у Станиславові “Товариство руських женщин”, видали альманах “Перший вінок” (1887), провели у Стрию перше жіноче віче (1891), а 1893 р. заснували у Львові “Клюб русинок”, який своєю чергою організував кооперативу “Труд” та низку дочірніх Товариств, що опікувались захоронками, домашньою прислугою і т. ін.⁵⁶⁸

Тобто українські галицькі жінки намагались йти в ногу з чоловіками, як от сестра Михайла Павлика Анна, а деколи навіть випереджали їх.

^{565/667} *Цьорох С.* Погляд на історію... – С. 120-136.

^{566/456} *Назарко І.* Марійська Дружина в гімназії СС Василянок у Львові // Пропам'ятна книга Гімназії Сестер Василянок у Львові. – Нью-Йорк; Париж; Сідней, Торонто, 1980. – С. 212-221.

^{567/388} Див.: *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – Львів, 1926.

^{568/187} *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому: Жінка в громадському житті України 1884–1939. – Київ: “Либідь”, 1995; її ж: Дума України – жіночого роду. – Київ: В-во “Воскресіння”, 1993.

Наприклад, згадане “Товариство руських женщин” було створене 1884 р., а політична організація народовців “Народна Рада” – 1885 р., і то наприкінці жовтня. Зрештою, і першою в Австро-Угорщині жінкою з вищою освітою була українка з Буковини Софія Окуневська-Морачевська. 1882 р. вона екстерном склала у Львівській академічній гімназії іспит зрілості – матуру (бо жіночих гімназій до 1902 р. ще не було), поїхала до Цюриха в університет, 1894 р. закінчила там медичний факультет, осягла науковий ступінь доктора медицини. І це теж був стимул для її молодших подруг: домагатися не лише початкової (як було передніше), а й середньої та вищої освіти⁵⁶⁹.

Нарешті 1902 р. першу жіночу приватну гімназію у Львові відкрили поляки. В цій гімназії вчилася також українка Марія Заячківська, яка після матури вступила на філософський факультет Львівського університету (пізніше стала дружиною знаного історика Степана Томашівського, у 1927–1929 рр. викладала латину в гімназії Сестер Василіянок у Львові, по війні працювала в Мюнхені в Українському Вільному університеті)⁵⁷⁰.

А 1906 р. жіночу гімназію заснували й українці. На початку цього року Володимира Філевич – ігуменя монастиря, що на вулиці Зиблікевича, – отримала листа від учителя академічної гімназії у Львові о. Спиридона Кархута. Отець Кархут, він же й голова Комітету з організації гімназії для дівчат, запитав, як мати-ігуменя ставиться до цієї справи. Володимира Філевич поставилась цілком позитивно, хоча мала проблеми з Москвофільським “Народним Домом”, в якого василіянки винаймали будинок. Їх намагались виселити звідти. Кураторія Фондації ім. С.Сембратовича при сприянні А.Шептицького передала василіянкам два свої будинки по вул. Длугоша: в одному розмістилась гімназія, в другому – інститут⁵⁷¹.

^{569/550} *Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика на західноукраїнських землях ХХ ст. – Чернівці, 2006. – С. 191-426.

^{570/187} *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому... – С. 380.

^{571/493} *Парилле С.* Тридцятьліття важкої нашої станиці // Жінка. – 1936. – Серпень. – С. 1-2.

Відкриття гімназії (4 вересня 1906 р.) було дуже урочистим, оскільки Божественну Літургію відправляв сам кир Андрей. Митрополит опікувався ученицями постійно. Спершу їх було 26; ще сімох прийняли на підготовчий курс. На 1913 р. були заповнені всі вісім класів. В них навчались 164 учениці, а 14 дівчат проходили підготовчий курс. Перший іспит зрілості припав на червень 1914 р. в приявності Андрея Шептицького; головою екзаменаційної комісії був колишній вихованець Цісарсько-королівської окружної головної школи в Лаврові, яку вели василіяни, д-р Іван Копач – людина, до речі, вельми вимоглива, знаюча; цього вимагав і від учителів та учениць, тим-то був для них пострахом⁵⁷². Ситуацію нерідко злагіднював кир Андрей. Промовистою є сценка, яку навела одна з учениць пізнішого періоду (1920-ті роки). Вона занедбала уроки з грецької мови, а коли взялася надолужувати – було вже пізно: наступила матура. “З трепетом серця сіла я до іспиту і чекала Божої кари за моє неуцтво. Питання з греки видалися мені такою високою філософією, що я не всилі була зосередити думок; здавалось мені, що стою над безоднею. Тоді сталось справді чудо: до іспитової залі ввійшов митрополит А.Шептицький і кругом повіяло духом полегші. Він підійшов до мене, погладив по голові і сів біля мене, а я, чи то надхненна його величчю, чи ум мій просвітився тією ясністю, що промінювала від нього, відповіла зовсім добре на всі питання з греки”⁵⁷³.

Оскільки дівчата вже з першого класу вчили латинську мову, а з третього – грецьку, то гімназія отримала статус класичної. І вже від початку 1907 р. мала “повне право прилюдности”, або публічності, тобто її випускниці могли продовжувати навчання в університетах та інших вищих школах⁵⁷⁴. Дуже

⁵⁷² Гупало-Ясінчук Д. Мої спогади про нашу Гімназію // Пропам’ятна книга Гімназії Сестер Василіянок у Львові. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1980. – С. 265.

⁵⁷³ Шульган-Булка Є. Із перспективи часу... // Пропам’ятна книга Гімназії. – С. 276.

⁵⁷⁴ ЦДІАУЛ, ф. 408, оп., спр. 307, арк. 1-15.

складний ітеринарій гімназії. 1911 р. москвофіли “Народного Дому” таки усунули василіянок з будинку монастиря на вулиці Зиблікевича⁵⁷⁵. Однак Сестри “з щедрою допомогою митрополита Андрея” встигли купити новий дім по вул. Потоцького, 95 (нині – ген.Чупринки), куди у вересні 1912 р. перенеслися самі та перевели туди гімназію й інститут, бо в приміщеннях на Длугоша, 17 їм уже було затісно. У монастирі на вул. Потоцького василіянок та їхніх учениць застала війна. І у 1914–1915 рр. занять не було; натомість у частині будинку росіяни розмістили військовий шпиталь. Після відходу московських військ навчання поновилося; але у дні польсько-української війни знову припинилося. Одну ученицю події 1 листопада 1918 р. відрізали на сім місяців від гімназії. “Мої товаришки, що залишилися у Львові, – згадувала вона, – без огляду на облогу, серед куль ходили до школи і продовжували науку”⁵⁷⁶. Але продовжували науку з кінця березня 1919 р. і вже за третьою адресою – а це вул. Супінського, 21 (нині – М.Коцюбинського), академічний дім, що його 1918 року винайняли в НТШ. Самі ж монашки цього року повернулися на вулицю Зиблікевича, 30.

У червні 1926 р. – четверте, але вже останнє, переселення гімназії й інституту в новий, щойно споруджений триповерховий будинок по вулиці Длугоша, 17а. Тепер місця вистачало і черницям, і ученицям. А їх число у 1923 р. порівняно з довоєнним періодом майже потроїлось і сягнуло 408 осіб. Проте невдовзі се число дещо зменшилося: це, вочевидь, було пов’язано з тим, що того ж таки 23-го року Українське педагогічне товариство “Рідна Школа” відкрило ще одну дівочу гімназію; постала й Торговельна школа – так що мережа закладів, де можна було здобути загальну середню й фахову

^{575/473} Орлевич І. Конфлікт Народного дому та сс. Василіянок у 1911 р. // Історія релігій в Україні. Праці XIV Міжнародної наукової конференції. – Львів, 2000. – С. 413-420.

^{576/155} Дяків-Рижій О.А. Пам’яті незабутнього директора о. Теодосія Лезюгубського // Пропам’ятна книга Гімназії. – С. 66.

освіту, розширилась, – одначе гімназія Сестер Василіянок і далі залишалась провідною, а й до певної міри аристократичною. “Часом непоінформовані, а неприхильні люди називали школу “аристократичною”, – писала Зеня Матійчук-Мосійчук. – Насправді в школі навчалися діти різного соціального походження. Поруч доньок визначних громадян і славних галицьких родів сиділи в лавках діти дрібних службовців, селян і поденних зарібників; і завжди між ними панувала дружба. Єдиним критерієм оцінки учениці були якості її характеру і пильна праця”⁵⁷⁷. Це стосується як світських, так і духовних вчителів; між ними теж були люди різного соціального стану. “А втім, у школі, – продовжувала Матійчук-Мосійчук, – і справді царював дух аристократизму. Впливав він з двох джерел: глибокої релігійності і патріотизму. Митрополит Андрей, Сестри й учителі розцінювали школу як поле праці для Бога і України”. Причому в гімназії панувала “повна релігійна толерантність. Між ученицями були завжди православні з Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя, а також доньки емігрантів з Східних Земель”⁵⁷⁸

У міжвоєнному двадцятиріччі було сорок педагогів гімназії, з них дванадцять світських учителів (якщо до них зарахувати й одну лікарку) та п’ять василіянок. З усього викладацького складу майже половина – сімнадцять – жінок. Хоча черниць було більше, але вчили коротко (таких було четверо); ще три вчителювали перед Першою світовою війною. Таким чином маємо дванадцять монашок, які передавали дівчатам свої знання й уміння. Як от ігуменя Віра Слободян чи директор гімназії у 1919–1921 рр. Василія Мотюк. Або Софронія Ерделі та Северина Парилле. Мати Софронія Ерделі була за походженням хорваткою, але “стала доброю українкою, полюбила українську молодь і вчила її з замилюванням завдяки своєму глибокому знанню предмета. Своім знанням імпонувала ученицям і цим спонукала їх до пильного вивчення латини і греки, мертвих мов, з допомогою

^{577/155} *Матійчук-Мосійчук З.* Думки про з’їзд колишніх учениць гімназії сс. Василіянок у Львові // Пропам’ятна книга Гімназії. – С. 273.

^{578/155} Там само.

яких вела до пізнання класичної культури, з якої користають культурні народи й дотепер”⁵⁷⁹. У 1929/1939 навчальному році була управительською фахової школи, яка діяла при гімназії.

Мати Северина Парилле прийшла на світ у єврейській родині 27 липня 1884 р. у селі Настасові на Тернопіллі. І стала василіянкою. “Бог покерував її життєвим шляхом так, що вона і її брати прийняли християнську віру, українсько-католицьку, а вона згодом вступила в монастир. Вийшла з села, яке змалку любила, як і його мешканців, їхню культуру, звичаї та обичаї, а зокрема народний одяг”⁵⁸⁰. Закінчила ту ж таки гімназію Сестер Василянок у Львові, потім філософський факультет Львівського університету. І повернулася до рідної гімназії, де вчила дівчат історії, української та польської мов. А зі своєї збірки народного мистецтва, зокрема народної ноші, створила у гімназії музей. Окремі зразки народних строїв експонувала навіть у США, частину їх подарувала єпископові Богачевському – і він також влаштував у Стемпфордї музей. Відгуки про цю незвичайну василіянку надзвичайно зворушливі й одностайні⁵⁸¹. Одна учениця пише, що прибула до гімназії восени 1920 р. і почувала себе самотньою та покинутою. “Аж раз дотик руки на моїй голові м. Северини, коли я слово в слово повторила матеріял з виложеної лекції, видався мені дотиком мами і нав’язав нитку злуки з новим середовищем. З цього часу лекції м. Северини були єдиними, яким я віддавала свої думки, а стала присутність м. Северини біля моєї лавки будила любов до української мови і історії”⁵⁸². Після перетворення гімназії у звичайну радянську школу (1939) Парилле змушена була вбратись у світську

^{579/155} Учителі гімназії // Пропам’ятна книга Гімназії. – С. 87.

^{580/155} Лев В. Мати Северина Парилле, ЧСВВ // Пропам’ятна книга Гімназії. – С. 77-79.

^{581/187} Див., наприклад: *Богачевська-Хом’як М.* Білим по білому... – С. 204, 212, 396.

^{582/155} *Шульгин-Булка Є.* Із перспективи часу... // Пропам’ятна книга Гімназії. – С. 275.

одежу і ще деякий час учителювати. 1940 р. вона переїхала до Струсова на Тернопільщині. Проживала у родині Й.Сліпого. 2 лютого 1941 р. померла.

Серед учителів були знані й шановані в краї священики. Насамперед це перший директор гімназії Спиридон Кархут, третій директор Теодосій Лежогубський, церковний вчений і колишній головний капелан УГА (а потім дивізії “Галичина”) Василь Лаба, поет Микола Матіїв-Мельник, редактор церковно-суспільного місячника “Нива” Петро Хомин, професори Богословської академії у Львові Леонід Лужницький та Юліян Дзерович, останній директор гімназії Василь Лициняк, богослов і літератор Гавриїл Костельник, чие ім’я, на жаль, пов’язане з насильницькою ліквідацією унії у березні 1946 року. А ще провідник Марійської Дружини о. Іриной Назарко, ЧСВВ. Але одного отця-катехита у 1934–1939 та 1940–1941 рр. забути не можна. Це Іван Ждан, якого влітку 1941 р. у числі 1800 жертв замордували у Львові більшовики⁵⁸³.

Гімназія залучала до праці й славнозвісних світських діячів. Зокрема підхорунжа легіону УСС, географ Степанів-Дашкевич, організатор сокільського руху і тіловиховання Іван Боберський, діячка “Пласту” Савина Сидорович, історики Іван Крип’якевич, Микола Чубатий, Мирон Кордуба, Богдан Барвінський; історики літератури Михайло Тершаковець, Ярослав Гординський, Василь Лев (він же й мовознавець), Іван Брик (він же й голова львівської “Просвіти”); мовознавець та один із співзасновників гімназії Остап Макарушка; композитори Станіслав Людкевич, Філарет Колесса, Михайло Гайворонський, диригент Дмитро Котко; математик Мирон Зарицький; філософ і психолог Степан Балей; художниці Степанія Гебус-Баранецька та Марія Морачевська; поет-молодомузівець Петро Карманський; автор історичних повістей Юрій Рудницький (Юліян Опільський); поет і перекладач, літературознавець і педагог Василь Щурат, який у 1921–1934 рр. був директором гімназії⁵⁸⁴.

^{583/628} Федорів Р. Могила на Україні // Дзвін. – 1999. – № 7, липень. – С. 72.

^{584/3} ЦДАУЛ, ф. 179, оп. 3, спр. 826.

Такий добірний педколектив давав не лише всебічні знання, а й виховував учениць у християнському та національно-патріотичному дусі. Про це говорять самі вихованки. “Гімназія СС Василянок на Длугоша в роках 1930–1938, – свідчить Наталія Леонтович-Башук, – мала найкращого калібру виховників і патріотів, коли йдеться про професорський склад, але магічною силою була для учениць незвичайна індивідуальність професора історії і географії Олени Степанів-Дашкевич, яку ми просто обожали за її стрілецьке минуле і за чаруючий, милий спосіб відношення до молоді, а теж заступниця директора, яка для нас де-факто була принципалом школи, мати Северина Парилле”. “Обі ті великі (і в фізичному сенсі теж) постаті, мали просто магічний вплив на формування особовості учениць, а їхня фінезійна психологічна і дипломатична гра із непокірною, революційною, вороже до польської окупації наставленою молоддю, була варта королівського чи президентського стільця. Ніхто із нас, учениць, мабуть, не здає собі й досі справи, що ті дві великі дами стали для нас на ціле життя взором гідности, такту, сприту, а передусім сили характеру”⁵⁸⁵.

Звичайно, неабиякий вплив мали й інші вчителі – і це було сприятливе національне підґрунтя, в якому могла існувати і діяти сітка юнацтва ОУН. До такої сітки належала й авторка спогаду. Але ОУН в гімназії постала вже в 30-х роках, та ще раніше тут організували гурток “Пласту”, який 1924 р. перетворили в Курінь ім. Марти Борецької, а його зв’язковою стала Олена Степанівна-Дашкевич⁵⁸⁶. Дівчата маніфестували свою національну свідомість передусім ділом: потайки впорядковували на Янівському та Личаківському цвинтарях стрілецькі могили, передавали їжу політв’язням, піднесено

^{585/155} *Леонтович-Башук Н.* ОУН в гімназії СС Василянок // Пропам’ятна книга Гімназії. – С. 275.

^{586/698} *Юсип Д.* Донька міста Лева (Олена Степанів) // Юсип Д. Корона і вінок терновий: Жінки в історії України. Художньо-документальні студії. – Івано-Франківськ: “Сіверсія” – “Галичина”, 1998. – С. 11-36.

відзначали пам'ятні дати української історії та культури, а польські державні свята всілякими способами намагались бойкотувати. Так було і “3-го Мая” 1934 р., коли, як згадує д-р Василь Лев, “ні одна з учениць клас 6, 7 і 8 не прийшла до школи. З того приводу були великі неприємності для гімназії, дирекції та учениць”. Закінчилося тим, що директор Щурат мусів піти на пенсію, а саму гімназію позбавили права прилюдности, і навесні учениці трьох найвищих класів змушені були складати “карну матуру” з усіх восьми предметів, незважаючи на знання кожної. Та й з поведінки у свідощтвах були виставлені не вельми позитивні ноти (оцінки).

Гімназію влада мало не закрила, але її врятував новий директор о. Лициняк. Зрештою, в приватних школах – а гімназія Сестер Василянок у Львові була приватною – полонізаційний тиск не проявлявся так виразно, як у школах державних. У 1932/1933 навчальному році в гімназії відкрили ще один клас – четвертий, але гуманістичний. Тобто в ньому вже не вивчали грецьку мову, кількість годин на вивчення латини скоротили. Наступного року з'явився п'ятий гуманістичний клас. У той же час, згідно з реорганізацією шкіл у Польщі, перший клас у гімназії скасували, – замість нього відкрили новий перший клас за зразком чотирикласних гімназій, якими замінили середні школи⁵⁸⁷. Отож гімназія Сестер Василянок у Львові мала перший клас нового типу, другий-восьмий класи старого типу, два класи додаткові – гуманістичні (четвертий і п'ятий); тоді ж заснували і дворічний природописний ліцей. У гімназії також працювали різноманітні наукові та освітні гуртки, від 1928 р. діяла трирічна фахова школа, в якій, крім теоретичних предметів, вчили крою, шиття та ведення домашнього господарства; щорічно близько п'ятдесяти дівчат приймав монастирський інтернат (інститут), який оплачували батьки і який перебував під доглядом Сестер Василянок⁵⁸⁸.

^{587/3} ЦДАУЛ, ф. 179, оп. 3, спр. 826.

^{588/338} Качмар В. Початкова і середня освіта // Історія Львова. У трьох томах. – Т. 2. – Львів: Центр Європи, 2007. – С. 342-343.

Так тривало до вересня 1939 р., а точніше – до початку 1940 р., коли радянська влада перемінила гімназію на десятирічну школу. Директором призначили колишнього матроса, котрий, як згадує учитель гімназії Олександр Монцібович, “зараз навів свої порядки. Він сам власноручно завалив статую Матері Божої, що стояла в городі між інтернатом та гімназією, зате на партері наказав поставити величезний постамент Сталіна. Щоденно ставили коло статуї свіжі квіти і світилася лампка. Ми всі потиху сміялися з обожання Сталіна, але нічого не можна було зробити. В будинку інтернату СС. Василянок влаштовано залізно-дорожний технікум”⁵⁸⁹. Священники-катехити, зрозуміло, першими покинули школу, за ними деякі вчителі; василіянки, що залишилися, а також о. Лициняк (поки ще був директором), одягли світське вбрання. Незабаром почали прибувати на працю в школу вчителі зі Сходу, а з ними й учениці-комсомолки. Прискіпливо перевіряли минуле вчителів. Лициняка звільнили. Час від часу зникали кращі учениці – гинули в лабетах НКВД. У червні 1941 р. енкаведисти замордували і колишнього катехита гімназії о. Івана Ждана. Ще раніше, на початку вересня 1939 р., загинула одна із Сестер – від німецької бомби, яка впала на інтернат.

Потім прийшли нові окупанти, але гімназію так і не відновили, діяла тільки фахова школа. Бо й німцям не був потрібний найкращий в Галичині навчальний заклад, який за тридцять три роки свого існування підготував більше тисячі високоінтелектуальних та морально-стійких патріоток. Це непохитна діячка ОУН та УПА Катерина Зарицька; це також Надія Сидор-Романів (загинула в УПА), Володимира Масляк (теж активістка УПА), Антоніна Струтинська – співробітниця журналу “Нові дні” під час німецької займанщини, а потім в’язень ГУЛАГу (пом. у Львові 1978 р.), Романна Кузьмич-Монцібович, яка ще 1939 р. була заслана в Сибір, там зголосилась до корпусу Андерса – і таким способом врятувала своє життя; потім виїхала

^{589/155} *Монцібович О.* Мої спогади з гімназії СС Василянок у Львові // Пропам’ятна книга Гімназії. – С. 290.

до Англії. У списку визначних вихованок гімназії Сестер Василянок бачимо також Любов Вітошинську, яка захистила у Сорбонні докторат про Лесю Українку; і дружину Юрія Липи – талановиту малярку Галину Захаріясевич, і не менш талановитого графіка Софію Караффу-Корбут, і дослідницю буття українського жіноцтва та авторку численних книг Ірину Книш (дівоче – Шкварок), і цілий ряд письменниць та журналісток: Оксану Керч (автонім – Ярослава Гаращак-Куліш), Богданну Світлик, Марію Кузьмович-Головінську, Софію Парфанович, Галину Лагодинську-Залеську, Ірину Винницьку-Пеленську-Пасіку, Любов Савчак-Коленську, Марію Тарнавську-Косович (пс. М.М'ятка), Наталію Леонтович-Башук, Уляну Старосольську, Лідію Бурчинську, яка у міжвоєнних роках редагувала жіночий часопис “Нова Хата”. А ще жінки, котрі пов'язали своє творче життя із світом образотворчого мистецтва й музики, як от Ірина Феденишин, Галина Мірошніченко-Кузьма, Ірина Селезінка-Чума, Стефанія Туркевич-Лісовська-Лукіянович⁵⁹⁰.

Осібнo треба розповісти і про ученицю гімназії, а потім її навчительку, професора Ірину Гузар. Пані Ірина народилась на початку ХХ століття у Львові в родині Юліяна Гузара та Марії Косінської (родовий герб “Сльєповрон”). Юліян служив у Галицькому Намісництві, звідки його як перспективного фахівця та знавця восьми мов скерували на працю до Міністерства освіти у Відні (1909). Наступного року туди переїхала вся сім'я. У Відні Ірина закінчила народну школу та нижчі класи класичної гімназії. 1922 р. Ірина повернулася з батьками до Львова, де продовжила навчання у гімназії Сестер Василянок, яку 1926 р. закінчила з відзнакою. А тому без іспитів вступила до Львівського університету, студіювала класичну філологію та германістику. 1931 р. отримала наукове звання магістра філософії, згодом захистила ще й педагогічний диплом. У 1932–1939 рр. викладала в гімназії Сестер Василянок німецьку, грецьку та латинську мови.

^{590/155} Список учениць восьмих матуральних клас за роками // Пропамятна книга Гімназії. – С. 105-142.

Коли ж 1939 р. гімназію перетворили в середню школу, п. Ірина на запрошення проректора В.Сімовича перейшла до Львівського університету. Під час німецької окупації завідувала у політехнічному інституті кафедрою іноземних мов. 1945 р. повернулася в ЛДУ на посаду доцента та завідувача кафедри німецької філології. 1950 р. захистила у Києві кандидатську, а в Тбілісі – докторську дисертації (1968). Була вченим секретарем Вченої ради факультету. А в червні 1973 р. її звільнили “за український буржуазний націоналізм”, про що навіть сповіщалось у самвидаві⁵⁹¹. Ірина Гузар справді була націоналісткою. Бо так її виховували і вдома, і в гімназії Сестер Василянок, де також учителював її чоловік – знаний математик й астроном Олександр Монцібович. У родині Монцібовича були такі непересічні особистості, як математик Мирон Зарицький (його дочка Катерина – член ОУН та УПА), тітка по материній лінії – співачка світової слави Соломія Крушельницька, двоюрідна сестра – оперна співачка Ірина Маланюк, яка зараз живе у Відні. Сам О.Монцібович у роки війни вступив до дивізії “Галичина”, уцілів під Бродами і завершив життя в Англії (Лондон, 1982)⁵⁹².

Визначних людей дав Україні й рід Ірини Гузар. Це насамперед член ОУН Дарія Гузар, яку у січні 1942 р. стратили німці в Києві разом з чоловіком – членом Проводу Українських Націоналістів Орестом Чемеринським (псевдонім – Ярослав Оршан). Її наймолодший брат, Ростислав Гузар, загинув у румунській тюрмі, їхня мама померла у більшовицькій в’язниці в Чернівцях. А батько, Володимир, визначний лікар, помер із розпуки під час відвідин могили дружини. Ярослав Гузар був січовим стрільцем. А його син, нинішній глава УГКЦ кардинал Любомир Гузар,⁵⁹³ – небіж пані Ірини. Ще

^{591/155} Див.: Український вісник, випуск VII–VIII. Весна 1974 / ред. Максим Сагайдак [Степан Хмара]. – Париж; Балтимор; Торонто, 1975. – С. 113.

^{592/18} Спогад Ірини Гузар // Особистий архів П.Шкраб’юка.

^{593/235, 247} Владика Любомир Гузар – глава УГКЦ // Місіонар. – 2001. – № 2. – С. 51; Гембарська В. Родина Гузарів – зв’язок поколінь // Поступ. – 2003. – 27 лютого – 5 березня.

один Гузар, і теж Любомир (старший брат Дарії), воював у Франції в Русі Опору. Колоритною постаттю був і Роман – син прелата Євгена. Він закінчив у Відні військову академію “Терезіанум”, дослужився в австрійській армії до полковника, відтак вступив до Легіону Українських Січових Стрільців. Похований у Львові на Личаківському цвинтарі. Його могилою як почесною опікується місто.

І от з такою “непролетарською”, героїчно-жертвною біографією Ірина Гузар вижила, поїхала до Таджикистану, де шість літ (1975–1980) працювала на кафедрі російської та зарубіжної літератури педагогічного інституту ім. Рудакі в місті Кулябі. Брала участь у міжнародних конференціях. Нав’язала зв’язки з німецькими вченими, оскільки досліджувала творчість Гете та знаходила чимало повчальних аналогій з творчістю Шевченка. Видала низку наукових книг, зокрема монографію про історика античного мистецтва Вінкельмана – і 1985 р. на науковому форумі в Берліні її нагородили Грамотою і медаллю цього видатного вченого. 2004 р. Ірина Гузар отримала і Грамоту Верховної Ради України “за заслуги перед Українським народом”, а конкретно – “за вагомий особистий внесок у діяльність Наукового товариства ім. Шевченка, науково-культурний обмін між державами, підвищення авторитету України на міжнародній арені та з нагоди 130-річчя від дня заснування Товариства”.

Мала п. Ірина дочку Марту (1940–2001), яка здобула вищу математичну освіту та звання доцента, викладала у Львівській політехніці й Донецькому університеті; її чоловіком був академік Національної Академії Наук України, він же й академік-секретар Відділу математики НАНУ Ігор Скрипник (пом. 2005)⁵⁹⁴.

26 грудня 2005 р. Ірина Гузар відзначила своє 100-річчя. Перед тим вона двічі зустрічалася з науковцями Інституту українознавства ім. І.Крип’якевича

^{594/539} *Притула Я.* Академік Ігор Скрипник – почесний доктор Університету // Каменярь: інформаційно-аналітичний часопис ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – № 4, жовтень. – С. 3.

НАН України⁵⁹⁵. І її розповіді про життєві дороги, наукові досягнення були напрочуд свіжі, барвисті й корисні для всіх. Наприклад, спомин про складання матури 1926 року. У залі присутніх був і митрополит Шептицький. Ірина перекладала з грецької і коментувала цілком незнайомий текст – трагедію Софокла “Едіп у Колоні”. Кир Андрей звиряв її відповідь із текстом, який тримав перед собою. І був задоволений. Тому викликав кучера і звелів повозити Ірину по Львову. Карета була чорна, а коні – білі... “Мені здавалося, – згадувала п. Гузар, – ніби я їду в казковий світ...”

Такі кадри готував перший в Галичині дівочий навчально-виховний заклад протягом тридцяти трьох літ. І в цьому, наголошує випускниця Дора Біленька-Рак, заслуга черниць, які працювали без самореклами, без розголосу, без винагороди. “На їх самозапереченні розцвітала наша школа”⁵⁹⁶.

Другий жіночий монастир св. Макрини містився на вул. Потоцького, 95. Сюди василіянки 1912 р. перевели свою гімназію та інтернат. Але 1918 р. вони повернулися на Зиблікевича, а свої навчальні заклади примістили в академічному домі на вулиці Супінського. Відтепер обитель св. Макрини існувала окремо, від 1915 р. вела (поки що паралельно з гімназією) свою чотирикласну народну школу. Кожного навчального року прибавлялися нові класи. 1921 р. їх уже було сім, де навчалось 216 учнів⁵⁹⁷. Управляли школою на початках василіянки, а від 1924 р. – відомий історик Церкви Микола Чубатий; він же й директор семінарії. Опісля директорування в школі й семінарії перебрав о. Лициняк, поки не перейшов на таку ж посаду до гімназії на вул. Длугоша.

12 грудня 1915 р. представники духовенства та мирян відкрили у Львові “Захист для сиріт”, назвавши його іменем митрополита Шептицького, який

^{595/15} Архів Інституту українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України.

^{596/155} *Рак-Біленька Д.* Стежками молодости... // Пропам’ятна книга Гімназії. – С. 282.

^{597/667} *Цьорох С.* Погляд на історію... – С. 145.

перебував тоді на засланні в Курську. Перед загрозою повторної московської окупації здоровіших дітей в липні 1916 р. тимчасово вивезли до табору Гмінд у Долішній Австрії, а найменших і хворих (45 осіб) прийняв монастир св. Макрини. І відтоді сиротами опікувались тільки василіянки. У 1916 р. сиріт нараховувалося 145, у 1918 – 251; потім дещо менше, але до 1928 р. число дітей завжди перевищувало сотню. І хоча вселюдна школа була дівочою, у 1-4 класах навчались й хлопчики із “Захисту”. Щоправда, восени 1921 р. їх перевели до Місійного інституту при Буцацькому монастирі, частину залишили в селі Збоїськах під Львовом у редемптористів, – і вселюдна школа знову стала суто дівочою. Ще одну прилюдну школу василіянки вели у селі Камінці коло Підлютого, де монастир св. Макрини від 1922 р. мав свою невеличку філію⁵⁹⁸.

1 вересня 1922 р. при цьому монастирі відкрили й приватну семінарію, яка 1925 р. здобула право прилюдности. В семінарії діяла Марійська Дружина, яку вели василіяни Йосафат Скрутень та Йосиф Лучинський; працювали самоосвітні, музичний та спортивний гуртки. Навчалось у середньому двісті учениць. Але в зв'язку з тим, що від 1933 р. Крайова шкільна рада заходилася впроваджувати чотирикласні гімназії і дворічні загальноосвітні або трирічні педагогічні ліцеї, – то в таку гімназію була перетворена й учительська семінарія. До цього треба додати, що при монастирі св. Макрини від 1924 р. існував інститут, в якому мешкали і проходили окреме релігійне виховання учениці школи й семінарії, згодом – чотирикласної гімназії. Оплачували цей інститут-інтернат батьки.

Виховна діяльність Сестер Василіянок, однак, не обмежувалась Яворовом чи Львовом, – вселюдні школи, семінарії й інститути були ще в чотирьох місцевостях. І насамперед – у Станиславові. Вже у березні 1909 р. тамтешнє “Товариство руських пань” запросило василіянок вести інститут для дівчат Прикарпаття. Невдовзі монахині заснували свій власний “Інститут Марії”, а від 1907-го почали вести семінарійні курси. 1909 р. єпископська

^{598/667} *Цьорох С.* Погляд на історію... ... – С. 145.

капітула віддала їм дім, який і став монастирем: у ньому розмістили перші класи учительської семінарії (24 учениці) й прилюдної школи⁵⁹⁹. Але приміщень для дівчат, які щороку поповнювали нові класи, було замало. Тому у 1911–1912 рр. з допомогою владики Хомишина василіянки спорудили будинок. І вже в наступному навчальному році учениць у семінарії було 139, у школі – 136. Найвищих показників семінаристички досягли у 1924 р.: їх навчалось 237, а школярів – 356 (у 1918-ому). І майже стільки школярів було у трьох роках наступних. Після 1933 р. семінарія, як і всі інші, була перетворена у чотирикласну гімназію⁶⁰⁰. Усіх Сестер Василянок у Станіславській єпархії було 48⁶⁰¹.

Учительську семінарію, а при ній вселюдну школу, від 1920 р. вели василіянки і в Дрогобичі, де Яворівський монастир мав свій дочірній дім, в якому мешкало вісім Сестер. Ці навчальні заклади теж були доволі велелюдні. В семінарії найбільше дівчат навчалось у 1924 році – 113; у школі найвища цифра припадає на рік 1928-й – 136 учениць⁶⁰². Якщо семінарією управляли священники світські, то школою – переважно василіянки; вони ж, разом із місцевими вчителями, й навчали. А також провадили невеликий інститут і “Захист для дітей”. Мали василіянки в Дрогобичі й приватну гімназію, про яку Цьорох чомусь не згадує, але згадав Шематизм Перемиської єпархії, а також о. Орест Купранець, ЧСВВ⁶⁰³. Деякі матеріали Дрогобицької гімназії зберігаються в ЦДІАУЛ⁶⁰⁴. Яворівські василіянки від 1902 р. мали

^{599/667} Цьорох С. Погляд на історію... – С. 145.

^{600/3} ЦДІАУЛ, ф. 179, оп. 3, спр. 2443, арк. 1.

^{601/434} Мельничук П. Владика Григорій Хомишин: Патріот-місіонер-мученик. – Львів: Місіонер, 1997. – С. 298-299.

^{602/667} Цьорох С. Погляд на історію... – С. 182-183.

^{603/382} Купранець А. Церковне життя Дрогобича й Дрогобиччини // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Дрогобич: Бескид, 1993. – С. 152.

^{604/3} ЦДІАУЛ, ф. 179, оп. 3, спр. 2325, арк. 1-2.

свій дочірній дім також у Перемишлі. І від цього року опікувались “Руським інтернатом”, в якому до Першої світової війни знаходили притулок у середньому п’ятдесят дівчат, котрі навчались у дівочій вчительській семінарії та виділових школах під проводом василіянок⁶⁰⁵. Отже, місія черниць у Перемишлі охоплювала не лише ведення інтернату⁶⁰⁶.

Причетний до харитативної діяльності і монастир василіянок у Підмихайлівцях, що в Рогатинському повіті на Станиславщині. Він заснований 1930 р. у містечку Журавному Жидачівського повіту як філія Словіського монастиря. Проте 1933 р. остаточно став самостійним, придбав у Підмихайлівцях окремий дім і перебазувався туди разом із сиротинцем, що його василіянки вели від 1920 року. Утримувати сиротинець було кому – черниць там проживало дев’ятнадцять⁶⁰⁷.

Василіянки прагнули охопити національно-культурною роботою й українців поза краєм. Наприкінці жовтня 1921 р. перші дві черниці прибули зі Станиславова до Ужгорода, де їх радо зустріли директор учительської дівочої семінарії о. Августин Волошин (майбутній президент Карпатської України) та о. Василь Такач (майбутній єпископ). Через декілька літ василіянки вже мали тут свій монастир, сиротинець для священничих дітей та два дівочі інтернати, в яких за неповне десятиліття виховали 545 дівчат, з яких 160 склали іспити зрілості. 1917 р. василіянки заклали монастир й інститут у місті Крижевцях (Хорватія), а невдовзі – у містечку Шіді (Сербія), де також вели сиротинець. Ще один інститут черниці відкрили у Пряшеві (Словаччина), і за десять літ підготували до самостійного життя 440 учениць, з яких 150 отримали свідоцтво зрілості⁶⁰⁸.

^{605/667} *Цьорох С.* Погляд на історію... – С. 185.

^{606/306} *Загайкевич Б.* Освіта і школи в Перемишлі // Перемишль – західний бастион України. – Нью-Йорк: Перемиський видавничий комітет, 1961. – С. 239-284.

^{607/306} Там само. – С. 187-188.

^{608/306} Там само. – С. 217-220.

У підсумку бачимо, що Сестри Василіянки продовжили й розширили мережу василіянського шкільництва. Але вже на новому етапі, коли ні Цісарсько-королівська школа в Лаврові, ні Окружна головна школа в Дрогобичі не діяли. Залишився хіба що Місійний інститут у Бучачі. Проте він готував кадри тільки для ЧСВВ. Так що серед небагатьох, хто й далі провадив педагогічно-виховну працю серед населення, були василіянки. І провадили свою безкорисливу працю не лише в Галичині, а й на Закарпатті, в тодішній Югославії та Словаччині. А в листопаді 1911 р. чотири василіянки виїхали з Яворівського монастиря до Філядельфії (США), де поселились у двох каменицях, що їх придбав для дівочої обителі Сотер Ортинський – василіянин і перший єпископ для українців на чужині. Черниці під проводом Олени Лянгевич тут же відкрили початкову допоміжну школу (вчили української мови, співу та ручних робіт), відтак повноправну восьмирічку, сиротинець і школу недільну. Причому навчали дітей та опікувались сиротами тільки монахині, що говорило про їхню відповідальність і високу вчительську кваліфікацію⁶⁰⁹.

Власне, з Філядельфії, де був осідок греко-католицького владики, почалося освоєння василіянками територій, куди безнастанно прибували та потребували духовної опіки їхні краяни. Тому черниці всюди закладали свої школи, інститути-інтернати, сиротинці, дитячі садки. 1951 р. вони об'єдналися в одне згромадження – Сестри Чину св.Василія Великого під управою архимандрині та її дорадниць з центром у Римі⁶¹⁰.

За місцем компактного перебування монахинь постали Провінції: дві – в США, по одній – в Хорватії, Румунії, Словаччині, Аргентині і – підпільно – в Україні. Створені також Віце-Провінції: одна з них – у тій же Хорватії (крім

^{609/619} Українська Католицька Церква в ЗСА: Філядельфійська митрополія // Календар “Світла”. – 1999. – С. 37-40.

^{610/451} Мурашко Л. Василіянський Чин сьогодні: Сестри Василіянки (Украї-на) // Місіонер, 2002. – № 9, вересень. – С. 277-278.

існуючої Провінції св. архистратига Михаїла), інші – а Польщі, Бразилії, Словаччині. Василиянки присутні і в Угорщині, Австралії та Бразилії, де є їхні делегатури; вони мають місійні станиці в Києві, Запоріжжі, на Донеччині (село Криниці), а також за кордоном: в Афінах (Греція) і Крефельді (Німеччина). В усіх жіночих василіянських спільнотах зараз перебувають близько шістсот п'ятдесят монахинь. Вони провадять шкільництво, місійну працю, катехизацію, займаються іконописом та іншими видами робіт, які відповідають монашому стану⁶¹¹.

Щодо Провінції в Україні, то її головний осередок знаходиться у Львові. Причому у тому самому приміщенні, де колись починалась знаменита класична гімназія (зараз це вулиця св. Кирила й Методія, 17), яку посвятив Андрей Шептицький. І куди він не раз навідувався. Поряд, у другому гімназіяльному будинку за номером 17а, розмістилась Спеціалізована середня загальноосвітня четверта школа з поглибленим вивченням англійської мови. Фасад її прикрашає пам'ятна таблиця, присвячена Олені Степанів-Дашкевич. Адже саме завдяки великому митрополитові та іншим василіянам була проведена реформа жіночих монастирів, затверджені Конституції, що чітко фіксували обов'язки тих, хто одягав чорну рясу і чорний каптур з білою облямівкою. Конституції спиралися на Устав Рутського, в основі яких знову ж таки лежали Правила Василя Великого. Зрештою, цей Устав василіянкам передав колись сам Рутський, але тепер його настанови були осучаснені, пристосовані до нових умов. Але три визначальні принципи, три обіти чернечої аскези зоставались незмінними (убозтва, чистоти й послуху).

Отож саме Отці Василяни допомогли Сестрам Василянкам організаційно й духовно зміцнити, для подальшого служіння Церкві й народові, успішно розвивати шкільництво та харитативну діяльність, а рівно ж проявитись героїчним особистостям – таким, зокрема, як Домінія і Килистіна. Прізвища їхні невідомі, але відомо, що обидві працювали сестрами-

^{611/18} Інформація сестри Маргарети Гутник // Особистий архів П.Шкраб'юка.

жалібницями у польовій лічниці Другого корпусу Української Галицької Армії. Одна з них, Килистина, захворіла у Жмеринці на тиф – і померла. Її як воїна поховали на військовому цвинтарі⁶¹². Жертвною працею відзначилась і Василия Олена Глібовицька. Сестра Василия була вихователькою дітей вселюдної школи та сиротинця Станиславівського жіночого монастиря, потім служила на Закарпатті і в Словаччині. Прожила тридцять чотири роки: 1895–1929⁶¹³. Так само великій суспільно-корисній праці присвятилася ігуменя мати Моніка Полянська – рідна сестра Отців Василян Павла та Епіфанія Теодоровичів. Загинула в Сталінських таборах у Мордовії. Щодо обидвох цих василянок розпочато беатифікаційні процеси. “Бо й жіночий рід воює у Христа, вчислений між воїнів завдяки духовій мужности, не відкинений з причини слабости тіла, – писав Василій Великий. – Багато жінок відзначилося в цій службі не менше від мужчин. Є й такі, що вдостойлися більшої слави...”⁶¹⁴ Це насамперед ті, які проголошені святими. Таких василянок налічується сто п’ять⁶¹⁵.

Саломія Цьорох теж служила у монастирі св. Макрини, який вислав її “на студії педагогіки й пропедевтики філософії на Львівському університеті, де вона й зложила докторат”. У вересні 1917 р. Цьорох разом із Вірою Слободян їздила до Берліна, щоб познайомитися з новими методами ведення дитячих сиротинців; у 1922–1924 рр. була управителькою вселюдної школи, а водночас (у січні-жовтні 1924 р.) – директором учительської дівочої семінарії. Якраз під час її директорування вселюдну школу присвятили священномученикові Йосафату. Сама ж Саломія Цьорох як учителька викладала історію, географію та педагогічні предмети. 1934 р. вона видала у Львові

^{612/55} Рудницька М. Статті. Листи. Документи. – Львів, 1998. – С. 372-373.

^{613/494} Пасічний К. Календар, іконка й сестра Василия, ЧСВВ // Світло. – 2004. – Ч. 2, лютий. – С. 49-50; Сабол С. Укрита фіялка – Сестра Василия Глібоовецька, ЧСВВ. – Братислава, 1992. – 222 с.

^{614/667} Цит. за: Цьорох С. Погляд на історію... С. 25.

^{615/667} Там само. – С. 252-254.

монографію “Погляд на історію та виховну діяльність монахинь василіянок”, 254 с. Книга настільки цінна, що через тридцять літ, 1964, у Римі вийшло друге видання. І добре було б, якби з’явилося і третє, але вже в незалежній Україні. Зараз діяльність василіянок досліджує Сестра Лукія Мурашко, Сестра Серафима Сало займається періодом підпільного життя монахинь, пише вірші. Василиянки Моніка Сиротюк і Назарія Михайлюк малюють ікони; вони ж навчаються на сакральному відділі Львівської академії мистецтв. У вищих навчальних закладах як в Україні, так і за кордоном студіюють й інші Сестри. Очолює Провінцію Пресвятої Трійці в Україні мати Маргарета Гутник⁶¹⁶.

Насамкінець дозволю собі навести фрагмент із власного родоводу, який, однак, тісно в’яжеться з темою цієї оповіді. 1902 р. із Товмаччини, що на Покутті (Станиславівщина), до Аргентини на заробітки поїхала бабця автора цих рядків – Анна. Через декілька літ вона повернулася додому, а одна її сестра – Параскева – залишилася. І чотири її внучки (від трьох доньок) стали василіянками. Це рідні сестри Рожа і Вероніка Шевчук (у чернецтві – с. Діонісія та с. Анісія), двоюрідні сестри Марта Родчин (с. Марієла) та Анна Франциска Родчин (с. Вероніка). Три з них служать в Аргентині, а с. Анісія – в Австралії (Мельбурн). Сестра Анісія приїжджала в Україну аж п’ять разів. Уперше 1993 р. на з’їзд випускниць гімназії Сестер Василиянок, в наступні приїзди вона катехизувала дітей у Брюховичах під Львовом, згодом будувала тут монастир та вела новіціят, а в Сихові та на іподромі вітала Івана Павла І. І – через сто літ – віднайшла автора цих рядків. А також познайомила із сестрою Марієлою, яка приїжджала з Аргентини до Львова.

Василіянську лінію родини продовжив і правнук Параскеви (племінник с. Вероніки) Гіллермо Андрухович. Він теж вступив до ЧСВВ. 1999 р. його разом із випускником Крехівського новіціяту Йосафатом Андрієм Ковалем висвятили на диякона, а потім – на священника. І ще одна повчальна

^{616/18} Інформація сестри Маргарети Гутник // Особистий архів П.Шкраб’юка.

характеристика. І Анісія, і Марієла вільно володіють українською мовою. Як, зрештою, сестри Діонісія та Вероніка. Хоча вивчили мову в другому поколінні, бо вже їхні матері народилися на чужині. І це природно. Адже висока побожність і патріотизм – це визначальні риси василіян та їхніх духовних сестер – Сестер Василянок.

Викладені факти засвідчують, що, по-перше, ведення духовного і світського шкільництва на теренах України було в національно-просвітницькій діяльності василіян пріоритетним; по-друге, василіянське шкільництво упродовж 220 літ охоплювало якнайширшу територію (Правобічна Україна, західні землі) та значну частину полі етнічного населення; по-третє, форми і методи навчання василіяни запозичували в єзуїтів та піярів, оскільки їхній освітньо-виховний досвід в Європі був досить ефективним, - не випадково його використовували в Києво-Могилянській академії та інших школах на Лівобережжі; по-четверте, василіяни не сліпо копіювали єзуїтів і піярів, в чій школах напрям освіти був загалом філологічний, - натомість у василіянських школах вивчали і точні та природничі науки; по-п'яте, василіяни (і василіянки) приймали до своїх шкіл дітей не лише з багатих шляхетських, але й бідних родин, тобто представників різного майнового стану були для них рівними, - отож василіянське шкільництво не тільки ширило початкову й середню освіту, а й було ефективним засобом уберегти народ від денаціоналізації, втримати його в своїй вірі та східному обряді. І закономірно, що серед вихованців василіянських шкіл так багато політиків, науковців, письменників, художників, церковних діячів.

РОЗДІЛ 5

ПЕДАГОГІЧНО-НАУКОВА ТА ПИСЬМЕННОЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

5.1. Василіяни як професори, декани й ректори у Львівському університеті, духовних семінаріях та вищих школах за кордоном

Як уже зазначалося, вчителями усіх шкіл та гімназій під орудою Чину були, за окремими винятками, василіяни і василіянки. І це природно з огляду не лише на приналежність цих навчальних закладів василіянам, а й тому, що самі вони мали високу освіту. Про це почав дбати ще Велямин Рутський. Він домігся в Апостольській Столиці дозволу засновувати для населення школи на зразок єзуїтських, як рівно ж виклопотав для своїх краян чотири стипендії у Грецькій Колегії Св. Атанасія. Це був тільки початок⁶¹⁷. Сам Рутський вчився у Карловому університеті в Празі, відтак у Вюрцбурзі (Німеччина), де три роки опановував філософію; опісля ще чотири роки студіював богослов'я у тій же Грецькій колегії в Римі. Повернувшись 1603 р. до Вільна, став професором у щойно створеній (1601) духовній семінарії, а 1613 р. – митрополитом. Увічнити своє ім'я як “Атланта Унії” Рутському допомогли насамперед ґрунтовні знання⁶¹⁸.

У Відні василіяни провадили Королівську генеральну греко-католицьку семінарію (Барбареум). Вони й домоглися її відкриття 15 жовтня 1775 р. – в день іменин Марії Терезії. Те, що цю визначну подію приурочили до іменин імператриці, було закономірним. Адже Марія Терезія не тільки видала декрет на заснування цього духовного закладу, але й вникала в обставини

^{617/567} Семчук С. Митрополит Рутський. – Торонто: В-во ОО. Василіян, 1967. – 104 с.

^{618/454} Назарко І. Йосиф Велямин Рутський (161–1637) // Київські і галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590–1960). – Рим, 1962. – С. 17-36.

пристосування колишньої римо-католицької каплиці-храму до вимог східного обряду, а давнього єзуїтського конвікту – під будинок семінарії. 24 червня 1776 р. цісарева з дочкою Марією Анною у супроводі єпископа із Крижевців Василя Божичковича (василіянина) відвідала протеговану нею церкву, взяла участь у Богослужінні, яке провадив славний єпископ з Мукачева Андрій Бачинський. “Оба єпископи потім дістали від цісареві з тої нагоди по золотому перстеневі, префект Басташич (теж василіянин – П.Ш.) дістав золоту табакерку й дуката, а 50 дукатів дала цісарева на обід для питомців”⁶¹⁹. Марія Терезія виявляла увагу до Барбареум й іншими способами. Незадовго до своєї смерті вона подарувала церкві св. Варвари “Євангеліє”, яке 1780 р. видала Києво-Печерська Лавра “в срібнім окуттю і з чудовими гравюрами”⁶²⁰. Вона також в останні дні життя “особисто приказала, щоби в церкві св. Варвари тривав похорон 3 дні й щоби 12 Служб Божих відправлено...”⁶²¹. Зрозуміло, що душпастирі й питомці семінарії виконали це веління. Опісля щороку у день іменин імператриці та у день її смерті в семінарській церкві відправлялися Служба Божа й парастас.

Заснування Барбареум було нагальною потребою З’єдиненої Церкви, якій бракувало високоосвічених та переконаних священнослужителів. І ось результат: “Пізнавши німецьку мову й бюрократичну машину, питомці Барбареум, повернувши додому, вмiли ставати в обороні своєї Церкви й

^{619/170} Андрухович А. Віденське Barbareum. Історія Королівської Генеральної греко-католицької семінарії при церкві св. Варвари у Відні з першого періоду її існування (1775–1784) // Греко-католицька духовна семінарія у Львові. Матеріали і розвідки /Зібрав о. проф. др. Йосиф Сліпий. Ч. 1. – Львів, 1935. – С. 94.

^{620/170} Там само. – С. 125.

^{621/170, 301} Там само. Ширше про життя та добродійства Марії Терезії див.: Еріх Цьолнер. Історія Австрії / Переклад з нім.; наук. ред. В.Расевич. – Львів: Літопис, 2001. – С. 260-461.

народу”⁶²². З цих питомців шестеро були номіновані єпископами, в тому числі Антін Ангелович – перший митрополит відновленої митрополії; шістнадцять вихованців стали каноніками, десять – професорами університету та єпархіяльних семінарій, вісім – ректорами семінарії, ще вісім – письменниками⁶²³. Семінарія діяла неповних десять років. І домоглися її відкриття, потім провадили її головно василіяни, насамперед Василь Божичкович. Оскільки семінарія у Відні була заснована не тільки для галицьких та закарпатських русинів, а й для румунів, що проживали в Угорщині (Семигород, або Трансільванія), сербів і хорватів, то природно, що до управи цього навчального закладу належали василіяни різних національностей.

Таким був хорват Василь Божичкович – випускник Грецької Колегії св. Атанасія в Римі, доктор богослов’я. Божичкович три роки (1743–1746) викладав у монастирі св. Онуфрія у Львові філософію, навіть, після смерті Льва Шептицького, мав бути Львівським єпископом. Але проти його кандидатури запротестували тутешні каноніки, і владикою іменували Петра Білянського. Натомість Божичкович став єпископом у Крижевцях⁶²⁴. Попри те, Божичкович часто бував у Відні, зустрічався з цісаревою, в якій мав “велику пошану й довір’я”, а оскільки він впливав і на справи Барбареум, то Марія Терезія й призначила його інспектором семінарії, і на цьому почесному – бо ж без платному – становищі він пробув до кінця існування закладу. Помер 1787 року⁶²⁵.

Йосафат Басташич теж хорват, закінчив у Римі Колегію св. Атанасія, став доктором богослов’я, а потім – першим префектом у Барбареум. Ще одним

^{622/170} Андрухович А. Віденське *Barbareum*. – С. 91.

^{623/243, 496} Гайковський М., Паславський І. Антоній Ангелович. Його епоха та діяльність. – Львів: Логос, 2006. – 88 с.; Паславський І. Галицька митрополія: Історичний нарис. – Львів: “Сполом”, 2007. – 128 с.

^{624/514} Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. У 2-х томах, т. 1. Єпархічне оформлення / Видання друге. – Рим; Львів: Місіонер, 1997. – С. 167, 188, 198.

^{625/170} Андрухович А. Віденське *Barbareum*. – С. 169-172.

префектом пізніше був василіянин Атанасій Гвозданевич, також вихованець Грецької Колегії. Віце-префектом, тобто відповідальним за студії, Марія Терезія затвердила василіянина Самійла Кляйна, за національністю румуна, який зробив для своїх семигородських румунів те, що Маркіян Шашкевич для українців Галичини: видав румунську граматику та низку філологічних й історичних праць, в тому числі “Історію румунів Дакії” – всього понад 80 творів⁶²⁶.

У семінарії Барбареум служили не лише хорвати чи румуни, а й галицькі українці. Серед них Єронім Стрілецький, що народився на Брідщині (1733), так само закінчив Папську Грецьку Колегію в Римі, відтак виконував свої обов’язки як душпастир у Замості, Почаєві, де ще 1749 року постригся у ченці, та в Підгірцях на Львівщині. У Відні префект Басташич й “виєднав для нього” номінацію ефемерія, тобто помічника префекта з суто релігійних питань (духівника). Цей обов’язок Стрілецький виконував дуже ревно, побатьківськи ставився до вихованців, дбав про чистоту обряду, про нього із захопленням відгукувалися його колишні учні, як от Антін Ангелович, та й інші світські священики⁶²⁷. Після скасування семінарії Барбареум Йосиф II на прохання єпископа-василіянина Божичковича передав церкву св. Варвари віденським греко-католикам. Цісар 15 квітня 1784 р. оглянув цей парохіяльний храм – і залишився задоволений. Парохом призначили о. Стрілецького. 1803 р. при церкві св. Варвари відновили Генеральну семінарію для питомців як греко-католицького, так і римського обрядів з конвіктом. А її ректором став о. Стрілецький, він же й цензор греко-католицьких видань, знавець польської, латинської, італійської, німецької і хорватської мов, автор підручника “Gramatika ruska krótka”, твору “Гора Почаївська”, “Хроніки подій”, що стосувалися церкви св. Варвари, та інших книг. “Був це чоловік високої інтелігенції й товариської оглади, характерний і працьовитий, усіма

^{626/170} Андрухович А. Віденське Barbareum. – С. 172-173.

^{627/170} Там само. – С. 170.

люблений і шанований. Його велика бібліотека стала основою двох капітульних бібліотек – у Львові й Перемишлі”⁶²⁸.

Принагідно зазначимо, що галичанами (із села Бачини) були й батьки славного Мукачівського єпископа Андрія Бачинського, який разом із Божичковичем причинився до заснування семінарії Барбареум. Бачинський не був василіянином, зате інший василіянин, знову ж таки Божичкович, Крижевацький владика, у травні 1773 р. висвятив Бачинського на єпископа, і відбулося це дійство в цісарській каплиці у присутності Марії Терезії та всієї її родини⁶²⁹.

Щодо скасування семінарії у Відні, то річ у тім, що паралельно з Барбареум функціонували семінарії єпархіяльні, зокрема у Львові (1779), Перемишлі (1780), Галичі, Кам’янці, Барі. Однак Йосиф II постановив замість них відкрити семінарії генеральні. 1 травня 1784 р. Барбареум було закрито – і одинадцять питомців з Галичини перебралися до Львова, щоб завершити студії. Серед них і молодий василіянин Меркурій Креховський. Інші співбрати Теофан Голдаєвич, Іван Тарчановський, Модест Кежевський встигли Барбареум закінчити. Щоправда, через хворобу змушений був перервати навчання Юліян Пажинський – перед тим учитель інфими в Шаргороді.

Здобув богословську освіту в Барбареум і згадуваний василіянин Йоаникій Базилович із Закарпаття. До речі, вихідців із цього краю у 1785–1792 р. приймали і до семінарії у Львові – а це утверджувало почуття Етнокультурної ідентичності й соборності всіх українських земель. Сама ж греко-католицька Генеральна духовна семінарія постала у Львові 1 листопада 1783 року. Її ректором став вихованець Барбареум (і майбутній митрополит відновленої Галицької митрополії) Антін Ангелович. Причетні до розбудови семінарії і василіяни, насамперед Теофан Голдаєвич. Його призначили другим віце-ректором. І на цій посаді він пробув майже чверть століття: з кінця

^{628/170} Андрухович А. Віденське Barbareum. – С. 170.

^{629/514} Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття. У 2-х томах, т. 1. Єпархічне оформлення. – С. 188-189.

1787 р. до середини серпня 1811 р. “Виховав він, – як пише дослідник, – кілька поколінь нашого клиру. Лагідним і справді батьківським поведінням злагіднював він надто гострі виступи чи співтоваришів в управі, чи молоді й усував таким чином не один конфлікт”⁶³⁰.

Чимало василіян працювало викладачами вищих шкіл, зокрема у Львові. До них належить о. Арсеній Радкевич (1759–1821) – професор герменевтики та гебрейської і грецької мов на богословському факультеті Львівського університету. У 1797 і 1804 рр. він був деканом, а перед тим читав слов’яно-українською мовою лекції у навчальній установі *Studium Ruthenum*, що її заснував цар Йосиф II для вишколу майбутніх греко-католицьких священників, які ще не володіли латинською мовою. Радкевич викладав і в аналогічній установі *Studium Latinum*: там навчалися юнаки, які латину знали⁶³¹. У 1818–1822 рр. Радкевич був протоігуменом Провінції Найсвятішого Спасителя; після нього цю посаду перебрав о. Модест Гриневецький (1758–1823), серед приятелів якого був о. Арсеній Радкевич, оскільки разом студіювали філософію в Замості та викладали у тому ж Львівському університеті⁶³². Та ще перед викладами в університеті Гриневецький (він народився у містечку Лютовиськах Ліського повіту) закінчив у Самборі

^{630/171} Андрухович А. Історія греко-католицької Генеральної духовної семінарії у Львові (1783–1810) // Греко-католицька духовна семінарія у Львові. Матеріали і розвідки / Зібрав о. проф. др. Йосиф Сліпий. Ч. 2. – Львів, 1936. – С. 247-248.

^{631/171} Андрухович А. Історія греко-католицької Генеральної семінарії у Львові. – С. 387-388.

^{632/281, 4} Дзюбан О. Життя та діяльність Модеста Гриневецького, ЧСВВ (1758–1823) // Місіонар. – 1998. – Ч. 3, березень. – С. 27. У Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника збереглася “Розвідка з догматики” о. М. Гриневецького, написана українською мовою, проте латинськими літерами. Див.: МВ–552.

граматикальну школу, потім у Добромилі – новіціят, а в Замості – філософські студії. І з серпня 1781 р. упродовж двох літ учителював у Дрогобицькій василіянській гімназії при церкві св. Петра і Павла. Відтак склав у Добромилі довічні обіти і вступив до Львівського університету на богословський факультет, де навчався разом з Радкевичем і де після закінчення залишився професором. Тут був рукоположений в священники; тут став доктором богослов'я, деканом факультету, а також ректором.

В університеті Гриневецький працював тридцять п'ять років. Займався науковою працею, аналізував поширення української мови, доводячи, що нею розмовляє населення не тільки на Придніпров'ї, а й у Галичині та на Закарпатті⁶³³. Він досліджував також Біблію і взагалі старовину, брав участь у створенні в Львові бібліотеки, яку назвали іменем графа Юзефа Оссолінського⁶³⁴, – а з ним Гриневецький мав приятні взаємини, – цікавився історією українського книговидання XVI ст., тим більше, що мав під рукою унікальні стародруки з монастиря св. Юрія, котрий (як обитель св. Івана Богослова) об'єднався із Львівським монастирем св. Онуфрія. Модест Гриневецький зробив нащадкам дуже потрібну прислугу: скопіював, як того просив польський історик Йоахим Лелевель, напис з надмогильної плити друкаря Івана Федоровича, яка 1817 р. ще лежала на подвір'ї монастиря св. Онуфрія. І ми маємо одну пам'ятну, хоча й переписану, реліквію. До речі, Гриневецький і похований на подвір'ї цього монашого дому – там же, де й Федорович та Арсеній Радкевич, – обіч монастирської церкви. Принагідно зазначимо, що на монастирському подвір'ї похований ще один заслужений василіянин – протоігумен провінції у 1810–1822 рр. та одночасно ігумен Крехівського монастиря (1811–1822) о. Теофан Голдаєвич, перед тим упродовж багатьох літ – віце-ректор Львівської генеральної семінарії.

^{633/281} Дзюбан О. Життя та діяльність Модеста Гриневецького. – С. 27.

^{634/47} Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України: Документи, факти, коментарі. – Львів, 1996. – С. 4-5.

Третій василіянин, який сприяв розбудові Львівського університету й Чину, – це Климентій Кароль Сарницький. У порівнянні зі своїми попередниками, його біографія особливо повчальна. Народився він 31 жовтня 1832 р. у Львові в сім'ї Валентина й Катерини з Печарських. Охрещений був в обряді римо-католицькому. І логічно, що після гімназії вступив до латинської духовної семінарії (1848). Та провчився недовго. У період “Весни народів”, услід за поляками до активного національно-політичного життя пробудилися й українці та заснували свою координуючу інституцію – Головну Руську Раду, почали видавати газету, відозви, летючки⁶³⁵. Це не могло не вплинути на молодого семінариста – очевидно, русина за походженням. У нього знайшли заборонені книжки й відрахували. І тоді Сарницький перейшов на східний обряд, вступив до ЧСВВ (1850). Склав монаші обіти, студював у Відні богословію та філософію (1854–1858). 1863 р. здобув ступінь доктора теології. З 1867 р. – суплент (заступник), а невдовзі – професор Біблійних наук та семітських мов Львівського університету⁶³⁶. Авторитет о. Сарницького в цьому вузі був настільки високий, що його чотири рази обирали деканом богословського факультету і двічі – ректором: у 1880–1881 та 1889–1890 роках. Він викладав Старий і Новий Завіти, уклав для студентів граматику єврейської мови (по-польськи)⁶³⁷, написав пояснення до Богослужбових пісень, передусім псалмів, визначився, як перекладач, співредактор видання “Рускій Сіонь” та дописувач до німецькомовних часописів⁶³⁸. Разом з тим о. Сарницький у 1878–1882 рр. був протоігуменом Провінції Найсвятішого Спасителя. Він же заініціював Добромильську

^{635/238} *Возняк М.* Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. – Львів, 1924. – С. 125-178.

^{636/332} *Каровець М.* Українці-ректори Львівського університету. – Жовква, 1936. – С. 13-14.

^{637/723} *Gramatyka języka hebrajskiego.* – Zólkiew, 1899–1901; друге видання – Львів, 1906. – 137 с.

^{638/332} *Каровець М.* Українці-ректори Львівського університету. – С. 13-14.

реформу (1882–1904), завдяки чому Василянський Чин вдалося не лише вивести із занепаду, а й піднести на новий якісний рівень.

8 жовтня 1909 р. о. Сарницький помер. Поховали його на Личаківському цвинтарі. Газета “Діло” писала: “Перед двома роками одержав покійний давнє достоїнство архимандрита. Але мимо сих почесей оставав він властиво поза Чином, бо хоч і заініціював реформу, то не приступав сам до неї аж до смерти. Най Бог простить йому”⁶³⁹. Колишній протоігумен і справді унікав зустрічей з реформованими співбратами, з молоддю, а за два роки до кончини перебрався на приватне мешкання⁶⁴⁰. Частково таку позицію о. Сарницького можна пояснити тим, що спричинена ним Реформа супроводжувалася безнастанними нападками на василіян, а найбільше – на їхнього протоігумена, причому як з боку українців-мирян, так і частини клеру, в тому числі й окремих членів Чину. Вони побоювалися, що Отці Єзуїти як проводирі Реформи цілком златинщать найдавніший і єдиний український чернечий Орден. Все це, мабуть, знесило й знеохотило о. Сарницького до подальшої праці в Чині – і він відступив убік. Проте залишався протоігуменом “старих” василіян і продовжував видавати книги⁶⁴¹. Натомість провід реформованого Чину на 1882–1904 роки перебравли Отці Єзуїти: візитатори Генрик Яцковський (1882–1887), Міхал Мицельський (1887–1893), Каспер Щепковський (1893–1897), протоігумени Міхал Мицельський (1897–1901) та Пйотр Бапст (1901–1904)⁶⁴². Загалом, Климентій Сарницький увійшов в історію не тільки як промотор

^{639/286} Д-р Климентій Сарницький, архимандрит ОО. Василян // Діло. – 1909. – 9 жовтня.

^{640/153,647} Див.: *Олесницький Є.* Сторінки з мого життя. I частина (1860–1890). – Львів, 1935. – С. 176-181, 188-189. Див. також: *Франко І.* Праведні й неправедні (вірш) // Зібр. творів у 50 томах, т. 2. – Київ, 1976. – С. 381-382.

^{641/560} *Сарницький К.* Розважання при посіщеню Найсвятіших тайн на кожний день місяця / 2-е вид. поправ. – Жовква, 1896.

^{642/330} *Каровець М.* Велика реформа Чину св. Василія В. 1882 р.: ч. I-IV. – Жовква; Львів, 1933–1938. – Ч. I, 225 с.; ч. II, 202 с.; ч. III, 516 с.; ч. IV, 499 с.

рятивної Добромильської реформи, але і як непересічний вчений-педагог, декан, ректор Львівського університету, автор цінних наукових праць. Його заслуги перед наукою були відзначені командорським хрестом ордену Франца Йосифа I⁶⁴³. Він був одним із тих п'ятнадцяти українців, які очолювали Львівський університет у різні роки австрійської влади, починаючи з року 1796 і закінчуючи 1897 роком. З цих ректорів лишень двоє були людьми світськими (Микола Нападівич та Евсевій Черкавський), решта – особи духовні, серед них два василіяни⁶⁴⁴.

Добромильську реформу завершено 23 жовтня 1904 року. Під опіку василіян передали Папську семінарію св. Йосафата в Римі, яку допіру вели Отці Єзуїти. А заснував її Папа Лев XIII (1897) – і тільки для українців з Галицької митрополії. Однак Папа Бенедикт XV розширив цю географію на всю Україну, включно із Закарпаттям та єпархіями заморськими. Подбав він і про фонди⁶⁴⁵. Як наслідок, за дев'яносто літ підготовлено було 525 душ-пастирів, з яких 115 здобули науковий ступінь доктора наук, а 15 стали єпископами⁶⁴⁶. Це дані на 1992 рік. Перерви у датах ректорування пояснюються тим, що о. Заячківський, відтак о. Химій (див. далі) управляли семінарією спершу як проректори, а вже потім – як ректори. Треба також сказати, що у 1915–1920 рр. семінарія не діяла у зв'язку з воєнними подіями. Ректорами семінарії були визначні вчені-педагоги: василіяни Арсеній Лозинський (1904–1905), Адріян Давида (1906–1908), Лазар Березовський (1908–1925), Діонісій Головецький (1925–1934), Йосафат Лабай (1935–1946), Йосиф Заячківський (1948–1952), Микола Когут (1952–1953), Йосиф Мартинець (1953–1955), Іриней Назарко (1955–1966), Єронім Химій (1968–1974), Софрон Мудрий (1974–1994) – нині єпископ, вислужений ординарій Івано-

^{643/332} *Каровець М.* Українці-ректори... – С. 13-14.

^{644/332} Там само. – С. 3-15.

^{645/463} Нарис історії Василіянського Чину святого Йосафата. – Рим, 1992. – С. 593.

^{646/463} Там само. – С. 596.

Франківської єпархії. Після Софрона Мудрого ректором став бразилієць українського походження Генезій Віомар (Комар). Під його проводом Українська Папська семінарія діє і досі⁶⁴⁷.

1907 р. під оруду ЧСВВ перейшла також щойно створена духовна семінарія в Станиславові. Її першим ректором став зреформований василіянин о. Єремія Ломницький, який вже мав ту заслугу, що 1892 р. заснував у селі Жужель на Сокальщині (разом з о. Кирилом Сілецьким) згромадження Сестер Служебниць⁶⁴⁸. Ректором Єремія Ломницький був до грудня 1914 року. Його заарештували та вивезли як закладника до Симбірська, де 3 липня 1915 р. він помер⁶⁴⁹. Після нього Станиславівську семінарію очолювали священники світські, зокрема Михайло Вальницький та Авксентій Бойчук⁶⁵⁰.

Як відомо, 1915 р. до містечка Кромериж, що в Моравії – історичній частині Чехії, під час революційної “Весни народів” (1849) перевели Австрійський парламент. А у квітні 1915 р. у Кромерижі відкрили Центральну духовну греко-католицьку семінарію. До цього найбільших зусиль приклав протоігумен провінції Платонід Філяс, який в ту пору посідав також становище Генерального вікарія українців-католиків в Австро-Угорщині. Філяс залучив до цієї благородної акції засновника Апостоляту святих Кирила і Методія Антоніна Ціриля Стояна – і семінарія запрацювала. У її проводі став о. д-р Йосафат Коциловський, ЧСВВ, – майбутній єпископ

^{647/13} Архів Генеральної Курії ЧСВВ в Римі.

^{648/198} *Боршовська О.* Духовна спадщина отця Єремії Ломницького, ЧСВВ. – Львів: В-во УКУ, 2007. – 140 с.

^{649/572} *Сікора Д.* Слідами ісповідника віри // Місіонар. – 2006. – Ч. 7-8, липень-серпень. – С. 26-28; *Петров С.* Симбирская страница европейской истории // Вестник. – Ульяновск, 2006. – № 27, февраль. – С. 2-4.

^{650/435} *Мизак Н.* Пам’яті останнього ректора // Світло. – 2000. – Ч. 2, лютий. – С. 59-60; *Бойчук А.* Мої переживання під большевиками: 1939–1940 // На Христовій ниві: Спомини. Збірка. – Нью-Йорк: В-во ОО.Василіян, 1978 / Українська духовна бібліотека, ч. 51. – С. 105-156.

Перемишльсько-Самбірської єпархії⁶⁵¹. “При кінці шкільного року 30 липня 1915 р. вихованці відбули прощі до Велеграду і Гостиня, а перед від’їздом в Галичину єпископ Коциловський (його хіротонія відбулася 23 вересня 1917 р. – П.Ш.) подякував за гостинність місту, всім католицьким організаціям, Стоянові й усім урядовцям архиєпископства. Безумовно, заснуванням семінарії для українських питомців Стоян дав гарний приклад християнської доброчинності і готовності допомогти, де на це буде потреба”⁶⁵². Але цієї – навіть тимчасової – семінарії (вона діяла трохи більше року) не було б, якби не заходи василіян Платоніда Філяса та Йосафата Коциловського як ректора.

24 липня 1920 р. відбулася третя консульта провінції, на якій протоігумен Анастасій Калиш, його консультор Теодозій Галущинський та о. Єронім Малицький розглянули пропозицію митрополита, “аби наші отці обняли провід Львівського духовного семинаря”. Тут же обговорили умову Чину: не в’язатися з семінарією “на все”, лишень на п’ять літ. Причому семінарія мала взяти василіян на повне утримання, в той же час вони мали залишатися членами Львівського монастиря св. Онуфрія та перебувати під юрисдикцією свого протоігумена⁶⁵³. 9 серпня 1920 р. умова була підписана: василіяни посіли в семінарії провідні професорські місця. Це Павло Демчук, Петро Кисіль, Йосафат Маркевич, Платон Мартинюк, Йосафат Скрутень, Павло Теодорович, Іван Тисовський (викладали у 1920–1925 рр.). Ректором упродовж цього часу був Теодозій Галущинський неперевершений знавець Біблії. Відомий він і тим, що пробував висповідати перед смертю Івана Франка, а також тим, що, продовжуючи традиції своїх василіянських попередників (Радкевича, Гриневецького, Сарницького), з 1914 р. викладав у

^{651/517} Перемишль і Перемиська земля протягом віків. – Перемишль; Львів, 2001. – Вип. 2. – С. 285-298.

^{652/360} *Кравченко О.* Антонін Ц. Стоян і Андрій Шептицький (Апостоли об’єднання Церков) // Патріархат. – 1995. – Ч. 1 (289), січень. – С. 15.

^{653/3} ЦДАУЛ, ф. 684, оп. 1, оз. 63, арк. 25.

Львівському університеті Святе Письмо. Та коли поляки розв'язали проти ЗУНР війну та окупували Галичину, Галущинський відмовився від доцентури – і разом з колегами-українцями покинув університет⁶⁵⁴.

Через два роки він отримав нове призначення. “В короткому часі отець ректор, – писав Іриней Назарко, – вспів наладати дисципліну в Духовній семінарії, дібрати відповідний професорський збір та зразкових настоятелів так, що за часів його ректорства Духовна семінарія виявила дуже високу живучість та розквіт на всіх ділянках питомецького життя”⁶⁵⁵. Насамперед удосконалилася методика і зміст навчання, а також поліпшилось аскетичне життя. Воно було організоване зразково, студії провадилися на високому рівні, семінари й наукові гуртки доповнювали освіту кліриків, які вже у стінах семінарії готувалися до виконання тих великих завдань, що їх на кожного священика покладають Церква і народ⁶⁵⁶.

Присутність василіян відчувалася і у Малій семінарії Львова, де духівником у 1922–1926 рр. був о. Йосиф Лучинський, а також в єпархіяльній семінарії в Загребі, що її від 1924 р. вели василіяни, зокрема о. Іван Вишошевич, котрий більш як тридцять літ був тут ректором. Функції префекта виконував о. Микола Камінецький, що був членом Провінції Найсвятішого Спасителя, тобто приїхав до Хорватії з Галичини⁶⁵⁷.

Василіяни активізували діяльність і в діаспорі. У липні 1963 р. Папа Павло VI іменував о. Атанасія Великого, тодішнього протоархимандрита

^{654/461} Назарко І. о. Теодосій Тит Галущинський, архимандрит Чина св. Василя Великого // Світло. – 1952. – 15 вересня. – С. 3-6.

^{655/364} Цит. за: Крив'як Б. Отець Теодозій Тит Галущинський, ЧСВВ // Дзвіниця. Вісник провінції ОО. Василіян Найсвятішого Спасителя в Україні. – Львів, 2001. – № 1-2(34-35). – С. 28.

^{656/240} Вояковський Н. Відновлення духовної семінарії у Львові: 1920–1926 (причинок до ректорату о. Т.Т.Галущинського, ЧСВВ) // ЗЧСВВ, секція І, т. VII (XIII). – Рим, 1971. – С. 291-308.

^{657/463} Нарис історії Василіянського Чину... – С. 351.

Чину, консультором Східної Конгрегації. Такими консульторами передніше були отці Діонісій Головецький, Теодозій Галущинський, Панкратій Кандюк, Йосиф Заячківський⁶⁵⁸. Проте подією стало те, що у квітні 1964 р. Павло VI призначив Атанасія Великого одним із 70 консульторів Комісії для ревізії церковного права. Отець Великий був серед членів Комісії єдиним консультором східного походження та обряду. “Цією номінацією, – наголошував “Василіянський Вісник”, – Святійший Отець виявив черговий доказ цінуння праці нашого Чина для добра Вселенської Церкви...”⁶⁵⁹.

У листопаді 1963 р. число консульторів Східної Конгрегації поповнив Філядельфійський митрополит Амвросій Сенишин, ЧСВВ, як один із представників-єпископів Східних Церков, “що виконують єпархіяльну юрисдикцію на місцях”. А у квітні 1963 р. той-таки Папа (Павло VI) іменував кир Сенишина Асистентом Папського Трону. “Так черга василіян, Асистентів Папського Трону, розпочата 1616 р. митрополитом Йосифом Велямином Рутським і доведена до княжої постаті бл. п. слуги Божого митрополита Андрея Шептицького, поповнюється ще одним василіянином, що ставить василіянську рясу у безпосередній контакт з престолом наслідника св. Петра Апостола у часах Вселенського Собору”, – з гордістю відзначав “Василіянський Вісник”. І завершував так: “Номінація Преосв. Амвросія – це і честь, і оцінка”⁶⁶⁰.

В університетах різних країн – але вже після Другої світової війни і пізніше – професорами були: Іриней Назарко (Монреаль; потім Оттава; 1949–1953)⁶⁶¹, Модест Гнесько, Корнилій Пасічний, Никон Свірський, Петро Морозюк (Оттава; 60-ті роки ХХ ст.)⁶⁶², Мелетій Соловій (Оттава; потім

^{658/85} Василіянський Вісник. – 1964. – Ч. 1. – С. 9.

^{659/85} Там само. – 1964. – Ч. 2. – С. 35.

^{660/85} Там само. – 1965. – Ч. 3. – С. 6.

^{661/85} Див.: Василіянський Вісник. – 1977–1978. – Ч. 14. – С. 49.

^{662/85} Там само. – 1965. – Ч. 3. – С. 36.

Альбертський університет в Едмонтоні)⁶⁶³, Діонісій Головецький, Мелетій Войнар (Вашингтон: Католицький університет; 50–70-ті роки ХХ ст.)⁶⁶⁴, Бенедикт Сютік (Відень: Богословський факультет університету; 1964–1971)⁶⁶⁵, Софрон Мудрий (Рим: Папський Східний інститут)⁶⁶⁶. У Пітсбурзі (США), в Духовній семінарії св. Кирила і Методія, викладав – ще до свого вступу до ЧСВВ – майбутній владика Августин Горняк (початок 50-х років ХХ ст.)⁶⁶⁷. Там же викладав і о. Атанасій Пекар. Отець Інокентій Баран, ЧСВВ, мав лекції у Великій архієпархіяльній семінарії в Куритибі, Бразилія (поч. 60-х років ХХ ст.)⁶⁶⁸. Чотири священники-василіяни викладали у Колегії св. Василя Великого у Вестоні (Канада)⁶⁶⁹.

Василіяни викладали і в своїх Колегіях для світської молоді, і в навчальних закладах нижчого типу (про це вже йшлося). В даному розділі була потреба розповісти про викладання, як рівно ж – адміністрування, на вищому рівні: у Львівському університеті, Віденській греко-католицькій семінарії Барбареум, Львівській духовній семінарії (в різні часи), Українській Папській семінарії св. Йосафата в Римі і в подібних освітніх осередках у Станиславові, Кромерижі, Загребі, а також у різних навчальних закладах Європи і Північної (та Південної) Америки. Тут же треба згадати, що 1773 р. василіяни перебрали були й провід Папської семінарії у Вільні і вели її двадцять шість років (до 1799 р.)⁶⁷⁰. Це ще раз підтверджує думку, що фактично не було такої духовної інституції, де б не служили василіяни, до того ж здебільшого безкоштовно й самовіддано. Якщо на якійсь ділянці церковно-релігійного

^{663/116} Світло. – 1981. – Ч. 11, листопад. – С. 396.

^{664/85} Василіянський Вісник. – 1988. – Ч. 18. – С. 141.

^{665/85} Там само. – 1980–1983. – Ч. 16. – С. 117.

^{666/116} Світло. – 1996. – Ч. 4, квітень. – С. 135.

^{667/116} Там само. – 2003. – Ч. 12, грудень. – С. 424.

^{668/85} Василіянський Вісник. – 1964. – Ч. 1. – С. 32.

^{669/85} Там само. – 1979. – Ч. 15. – С. 4.

^{670/463} Нарис історії Василіянського Чину. – С. 241-242.

життя з'явилася прогалина прогалина, туди посилали василіян. І вони виправляли становище. Приклад із Львівською семінарією 1920 р. – найкраща тому ілюстрація.

5.2. Василіянські вчені й літератори, їхні здобутки та співпраця із світськими науковими установами

Майже всі згадані професори були разом і провідними тогочасними вченими, докторами наук, авторами книг, як от Арсеній Радкевич, Модест Гриневецький, Климентій Сарницький чи Теодозій Галущинський. І це природно. Щоб провадити книговидання, пресу, бібліотеки, нижче та вище шкільництво, потрібні були подвижники, що вільно володіли і усним словом, і пером. І такі василіяни були у кожному столітті. Причому число їх щоразу збільшувалося, що говорило про авторитет Чину та розширення його впливу на мирян, а надто на світську науку й письменство.

Ісидор Патрило, спираючись на відомості Мелетія Войнара⁶⁷¹, називає імена восьми василіянських письменників, чия головна увага “була спрямована на оборону унії та Руської Греко-Католицької Церкви” у XVII ст.⁶⁷² І відкриває цей список Йосиф Велямин Рутський – Київський митрополит у 1613–1636 рр. та реформатор Чину. Зрозуміло, що, говорячи про Рутського, йдеться не про письменство в сучасному значенні, коли автор пише художні твори – прозу, поезію, драму, комедію чи трагедію. Ні, тут йдеться про людей, які майстерно володіли пером і були швидше всього публіцистами, полемістами, які часто-густо працювали на межі науки й літератури (як, скажімо, Іриней Назарко), тому нерідко важко провести роздільну лінію між першим і другим.

Крім своїх організаторських здібностей, Рутський прославився і тим, що уклав для монахів Конституції, тобто нові Правила, які докладно нормували

^{671/707} *Wojnar M.M. Basilian scholars and Publishing houses (XVII–XVIII) // Analecta OSBM, sectio II, vol. IX (XV), fasc. 1-4: – Romae, 1974. – S. 64-94.*

^{672/463} Нарис історії Василіянського Чину... – С. 248.

все життя ченців. “Ті Правила, – наголошує І. Назарко, – то найважливіший твір Рутського. Вони стали основою чернечого життя більш як на два сторіччя”⁶⁷³. Натомість о. Порфірій Підручний, ЧСВВ, стверджує, що Правила Рутського – “це справжня перлина василіянської аскези й літератури 17-го сторіччя”⁶⁷⁴. До такої специфічної літератури можна віднести й “Меморіал” Рутського (1624) до Папи з викладом п’ятьох основних перепон у закріпленні унії та його “прекрасний заповіт”, складений за тиждень до відходу у вічність⁶⁷⁵. Головні праці Рутського зібрані в окремому томі, який 1954 р. впорядкували і прокоментували отці Теодозій Галущинський та Атанасій Великий⁶⁷⁶. Водночас як богослова й полеміста не можна оминати і Йосафата Кунцевича, який написав низку важливих праць: “Оборона віри”, “Про хрещення св. Володимира”, “Правила для священників”, “Катехизм”, “Про фальшування слов’янських книг”, “Про першенство св. Петра”⁶⁷⁷.

Третій визначний автор того періоду – наступник Рутського на Київському митрополичому престолі (1637–1640) Рафаїл Корсак. І хоча ні Войнар, ні Патрило, ні Назарко ніде не згадують Корсака як людину з літературним хистом, а проте він залишив нам “прегарний опис” урочистого похорону у Полоцьку архієпископа Йосафата Кунцевича⁶⁷⁸, а також детальну

^{673/454} Назарко І. Київські і галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590–1960). – Рим, 1962. – С. 24.

^{674/463} Нарис історії Василіянського Чину... – С. 125. Див. також: Велямина Рутського Правила для монахів Ч. св. Василя Великого // ЗЧСВВ, т. І, вип. 1. – Жовква, 1924. – С. 56-72.

^{675/454} Назарко І. Київські і галицькі митрополити. – С. 33.

^{676/724} *Halušcynskyj T., Welykyj A.* Epistolae Josephi Velamin Rutskyj // *Analecta OSBM, sectio III., vol. I.* – Romae, 1956. – 386 s.

^{677/321} Див.: *Ісаєвич Я.* Українське книговидання . – С. 157, 183, 274, 280.

^{678/594} Цей опис навели отці М.М.Соловій та А.Г.Великий у книзі “Святий Йосафат Кунцевич. Його життя і доба”. – Торонто, 1967. – С. 323-326.

біографію “Життя Рутського”⁶⁷⁹. Як непересічні письменці визначились ще два київських митрополити. Це Антоній Селява та Кипріян Жоховський. Перший, ще будучи архимандритом Святотроїцького монастиря у Вільні, написав два твори: “Антиеленхос” (1622) проти “Еленхосу” Мелетія Смотрицького та “Життя слуги Божого Йосафата” (1625). Другий (Кипріян Жоховський) теж “вмів володіти пером” і видав свої “Проповіді”, “Службник”, а також матеріали Люблінського собору 1680 року п. н. “Collogium Lublinense”⁶⁸⁰.

Обдарованим літератором-науковцем був Холмсько-Белзький єпископ Яків Суша (1610–1687) – автор творів: “De laboribus Unitorum” (1664), “Cursus vitae et certamen martyrii V. Josaphat Kuncsevicii” (1665), “Phoenix tertiato redivivus” (1684). Тобто: “Праці уніятів”, “Життя і мучеництво св. Йосафата Кунцевича”, “Воскреслий Фенікс”. Суша провадив також жваве листування, зокрема писав до гетьманів Івана Виговського та Павла Тетері; вдало супроводив свої твори документально точними ілюстраціями⁶⁸¹. Ця вартісна кореспонденція опублікована у “Записках ЧСВВ” п. н. “Litterae Episcoporum”, секція III, томи II-III, роки 1973–1974. (“Листи єпископів”)⁶⁸². Особливо цінним є твір Суші п. з. “Савло і Павло Руської Унії (Церкви), навернений кров’ю блаженного Йосафата, або Мелетій Смотрицький”, що був опублікований 1666 р. в Римі, а 1965 р. вийшов у перекладі о. д-ра Богдана Куриласа, ЧНІ, на українську мову. “Як усі твори Якова Суші, – наголошує Мелетій Соловій, ЧСВВ, – так і його біографія М.Смотрицького написана

^{679/351} Див.: Записки ЧСВВ, секція II, т. IV (X), вип. 1-2. – Рим, 1963. – С. 135-182.

^{680/454} Див.: Назарко І. Київські і галицькі митрополити. – С. 45-46, 66; Енциклопедія українознавства / Перевидання в Україні, т. 2. – Львів, 1993. – С. 699.

^{681/321} Ісаєвич Я. Українське книговидання. – С. 288, 292, 308.

^{682/707} Див.: Wojnar M.M. Basilian scholars... – С. 68-69; Ісаєвич Я. Українське книговидання. – С. 288, 292, 308.

дуже солідно, оперта на тогочасних документах та історично дуже вірна. З неї потім користали всі пізніші історики і біографи Смотрицького, в тому числі і православні, хоч з другої чи третьої руки”⁶⁸³. Одне слово, “це основне джерело для всіх пізніших авторів, що писали про Смотрицького”⁶⁸⁴.

Турівсько-Пинський єпископ Пахомій Война-Оранський (1637–1653) видав 1643 р. у Вільні “Zwierciadło albo zasłona naprzeciw uszczypliwej Perspektywie”, що стали своєрідною відповіддю на писання Касіяна Саковича, котрі були спрямовані проти юліянського календаря та східного обряду в Літургії⁶⁸⁵. В історію Чину як майстри слова свої імена вписали Петро Федорович (праця “Obrona S. Synodu Florenskiego”, 1603), Володимирський єпископ (з 1613 р.) Йоаким Мороховський – автор життєписів св. Йосафата, Іпатія Потія та інших злободенних творів, Віленський архимандрит Лев Кревза-Ржевуський (головний твір – “Obrona jedności cerkiewnej...”, 1617), Тимотей Симонович, який полемізував з Мелетієм Смотрицьким (“Próba verifikacyje omulnej...”, 1621), архимандрит Дерманського монастиря Іван Дубович (написав два твори: “Hierarchia albo o swierzchności w cerkwi Bozej...”, 1644; “Obraz prawosławnej cerkwi wschodniej”, 1645), протоархимандрит Конгрегації Пресвятої Трійці у 1675–1679 рр. Пахомій Огілевич, “разом з єп. Сушею найбільший науковий авторитет, головно в літургічних справах”⁶⁸⁶, автор книги “Esrphonemata liturgii greckiej...”, яка витримала п’ять видань: 1652, 1671, 1685, 1784, 1842⁶⁸⁷. Закарпаття репрезентував Петро Камінський, який після 1706 р. був Генеральним вікарієм Мукачівської єпархії. Та перед тим (приблизно 1685 р.) написав розвідку про долю З’єдиненої

^{683/592} Соловій М. Мелетій Смотрицький як письменник, ч. 1. – Рим; Торонто, 1977. – С. 127-128

^{684/592} Там само. – С. 128.

^{685/707} Wojnar M.M. Basilian Sholars... – С. 71.

^{686/463} Нарис історії Василянського Чину... – С. 248.

^{687/707} Див.: Wojnar M.M. Basilian Sholars... – С. 70-71, а також: Енциклопедія українознавства / Перевидання в Україні, т. 5. – Львів, 1996. – С. 699.

Церкви, рукопис якої віднайшов Василь Щурат та видав 1929 р. під назвою “В обороні Потієвої унії”⁶⁸⁸.

Треба також сказати і про таку контроверсійну постать, як поет Касіян Сакович (1578–1647), 1622 р. прославився “Віршами на жалісний погреб шляхетного рицаря Петра Конашевича-Сагайдачного”. Спершу Сакович був православним, але 1625 р. вступив до Василянського Чину – і пробув у ньому шістнадцять літ, протягом яких написав “Traktat o duszy...” (1625), роздуми “Kalendasz Stary...” (1641), “O mytarstwie czyli drugim miescu po śmierci” (1641). І того ж року, 1641 р., сей талановитий галичанин (бо ж народився в селі Потеличі коло Рави-Руської на Львівщині) втретє змінив конфесію: став римо-католицьким священиком⁶⁸⁹. Василянським вважають й Івана Ужєвича. “Студент Сорбонни, очевидно василіянин, – пише сучасний мовознавець Василь Німчук, – І.Ужєвич був автором першої граматики староукраїнської писемної мови (два манускрипти – 1643 і 1645 рр.). Написана по-латинськи, вона знайомила європейський учений світ із нашою мовою”⁶⁹⁰.

У XVIII ст. учених василіян значно побільшало. Один із дослідників назвав майже п’ятдесят авторів, які писали головню богословські трактати. Це Аліпій Ангелович, Василь Боскович, Інокентій Болга, Анатолій Водзінський, Христофор Гординський, Михайло Гронзевич, Гедеон Гульський, Анастасій Дідицький, Мелетій Долянський, Мелетій Дотавський Мартиніян Драчкевич, Герман Дронович, Петро Душинський, Самуїл Єдлінський, Юрій Камчиц, Салюстій Коблянський, Гавриїл Козіцький, Варлаам Корницький, Амплятій

^{688/514} Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття, т. I. – С. 44-48, 51.

^{689/327, 321} Історія релігії в Україні: у 10-ти томах, т. 4: Католицизм / За ред. П. Яроцького. – Київ: Світ знань, 2001. – С. 570; Ісаєвич Я. Українське книго-видання. – С. 133, 171, 186, 189, 210, 223, 308, 315, 316, 366.

^{690/465} Див.: Німчук В. Конфесійне питання і українська мова кінця XVI – початку XVII століть // Берестейська унія і українська культура XVII століття. Матеріали Третіх “Берестейських читань”. – Львів; Київ; Харків, 20-23 червня 1995 р. / Ред. Б. Гудзяк, співред. О.Турій. – Львів, 1996. – С. 14.

Крижановський, Онуфрій Крижановський, Сильвестр Лащевський, Гімназій Левицький, Іполит Линкевич, Гедеон Лисевич, Йосафат Макаревич, Інокентій Матковський, Доротей Михальський, Йосиф Моргулець, Йосиф Нарольський, Епіфаній Нестеровський, Теофілакт Орищич, Йосафат Охоцький, Анастасій Пйотровський, Патрикій Попель, Епіфаній Розлуцький, Сильвестр Рудницький, Валеріян Синицький, Василь Слюзикевич, Ірифон Стебницький, Макарій Татаркевич, Августин Терногородський, Кость Уласцевич, Гнат Филипович, Адріян Шубович; а на зламі XVIII–XIX ст. – Франциск Гварніцький, Флоріан Кудревич, Августин Томашевський⁶⁹¹.

Однак було чимало інших василіянських авторів, які писали не лише богословські трактати, а й порушували наболілі проблеми як церковно-релігійного, так і суспільно-культурного життя, явно виявляли свою національну заангажованість. Насамперед Київський митрополит у 1714–1728 р. Лев Кішка, який перед тим був протоархимандритом Конгрегації Пресвятої Трійці, тобто Василіянського Чину (1703–1713). За невтомний адміністративний дар, і в першу чергу за ініціювання та організування Замойського собору 1720 р., який підняв із занепаду Українську Католицьку Церкву, Кішку прирівнюють до Йосифа Рутського. Водночас Кішка проявив себе здібним письменником, а також оригінальним і добрим перекладачем. 1697 р. він видав у Полоцьку книжку про Святі Тайни. 1714 р. написав книжку “Море ласк – про Преч. Діву Марію в Борунях”. Цього ж року переклав на польську мову й видав проповіді й промови митрополита Іпатія Потія, а 1722 р. випустив “Інструкцію для парохів” і “Катехизм для народу”⁶⁹². Цей “Катехизм” називається так: “Собрание припадковъ краткое и духовнымъ особамъ потребное”, і вийшов він 1693 р., потім 1722 р. у Супраслі⁶⁹³.

^{691/327} Історія релігії в Україні: у 10-ти томах, т. 4: Католицизм. – С. 572-575.

^{692/454} Назарко І. Київські і галицькі митрополити. – С. 80.

^{693/297} Дурбак Р. Митрополит Лев Кішка як церковний письменник // Нива. – Львів, 1938. – С. 15-21.

Митрополитові Кішці приписують – і однозначно, як, скажімо, І. Патрило⁶⁹⁴, – “Життєписи василіян”. Одначе інші дослідники встановили, що до формування цього збірника причетні й інші автори, і насамперед о. Іван Олешевський, ЧСВВ, на рахунку якого вісім праць. Він, зокрема, уклав “Пом’яник членів Чину”⁶⁹⁵. Цей “Поминальник” продовжив ще один відомий тогочасний літератор – протоархимандрит Конгрегації Пресвятої Трійці у 1719–1723 та 1724–1726 рр. Антоній Завадський.

З-поміж василіянських літераторів-науковців XVIII ст. виділяються і чотири єпископи: Пинсько-Турівський – Юрій Булгак (літургіст і видавець Супрасльської “Біблії”), Луцький – Сильвестр Рудницький (уклав підручник церковного права та написав працю про священство), Холмський, потім Перемиський владика Максиміліян Рилло (дослідження з минувшини Української Церкви), відтак протоархимандрит, а згодом Холмський єпископ Порфирій Скарбек-Важинський – автор “Щоденника”, філософських, катехитичних й інших творів⁶⁹⁶.

Наукові розвідки на різні теми провадили Іларіон Карпінський (географія; написав перший у Польщі підручник з цієї галузі знань); Кесарій Камінський (астрономія); Тимотей Щуровський (церковне право); Ігнатій Стебельський та Самуїл Новіцький (історія). Та найбільше визнання заслужили василіяни Ігнатій Кульчинський, Корнилій Срочинський та Юліян Добриловський. Ігнатій Кульчинський (1694–1741) народився у Володимирі на Волині, у 1729–1735 рр. був у Римі прокуратором ЧСВВ, і ректором

^{694/463} Див. його: Нарис історії Василіян 1743–1839 // Нарис історії Василіянського Чину... – С. 249.

^{695/32,207} Див.: Життєписи василіян (Виймок з рукописного збірника митр. Льва Кішки) // ЗЧСВВ, т. I, вип. 1. – Жовква, 1924. – С. 115-121, а також: Ваврик М. Бібліографічний огляд історії Василіянського Чина за 1935–1950 рр. // *Analecta OSBM, sectio II, vol. III (IX), fasc. 1–2.* – Romae, 1958. – S. 263.

⁶⁹⁶ Ширше див.: *Wojnar M.M. Basilian Sholars...* – С. 77-82.

Грецької Папської колегії св. Атанасія. Саме в цей період (1733) і написав першу в українській історіографії працю з історії Української Церкви “Speciem Ecclesiae Ruthenicae ad origine susceptae fidei ad nostra usque tempora in suis capitibus seu primatibus Russiae cum S. Sede Apostolica Romana semper unitae, per Ignatium Kulczynski...”, а також залишив нащадкам інші твори⁶⁹⁷.

Корнилій Срочинський (1731–1790) прийшов на світ у селі Селиська біля Перемишля. Після студій філософії в перемиських єзуїтів вступив у Добромилі до ЧСВВ, здобув у Львові богословську освіту. Відтак п’ять літ служив у Замості як місіонер. Далі був ігуменом в Угорниках біля Отинії на Прикарпатті, а від 26 березня 1766 р. і впродовж дев’яти літ – ігуменом у Кристинополі⁶⁹⁸. Тут Срочинський взявся продовжувати монастирську “Хроніку”⁶⁹⁹, в якій навів низку важливих фактів, які стосувалися не лише обителі, а й суспільно-політичного становища в краї. Власне, то був час Коліївщини та приборкання російськими загонами барських конфедератів, які появилися і в Кристинополі, зокрема в монастирі. Ось фрагмент хроніки з цієї боротьби. “1769... 28 мая прийшло і в Кристинополі до борби між конфедератами і москалями. Конфедератів впало 123, а решта втікла до Сокаля і поза Буг. Під час борби вмерла зі страху старостина Тереса Вішнєвська; похоронено її тихцем без дзвонів під костелом. Москалі, шукаючи за повстанцями, докладно перешукували всі доми в місті. Перевели трус в монастирі ОО. Вас[илиян]. На церковних хорах знайшли раненого конфедерата, якого на місці закололи. Через се мав ігумен клопоти з москалями, які загарбали всі монастирські гроші”. Це був також час, коли Галичина перейшла під скіпетр Австрії та присягала на вірність цісареві⁷⁰⁰.

^{697/707} Див.: *Wojnar M.M. Basilian Sholars...* – С. 76-77.

^{698/209} *Ваврик М.* Корнило Срочинський, ЧСВВ, історіограф і проповідник (1731–1790) // ЗЧСВВ, секція II, т. III (IX), вип. 3-4. – Рим, 1960. – С. 429-439.

^{699/43} Див.: Літопис Кристинопільського монастиря між літами 1763–1785 (у виїмках) // Календар “Місіонаря”, річник XXII. – Жовква, 1925. – С. 101.

^{700/310} *Зашикільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі. – Львів, 2002. – С. 233-235.

Срочинський мав, безперечно, літературний хист; він подав мальовничі картинки з життя і побуту тих часів. Особливо цінною є його реляція про Коліївщину в Умані 1768 року. Таку ж цікаву “Хроніку” вів Срочинський у Лаврівському монастирі, де також був ігуменом (1781–1788)⁷⁰¹. Окрім цих творів, він підготував посібник для василіянських місій “*Methodus peragendi missiones*” (1772)⁷⁰², збірник проповідей – всього понад 40 праць⁷⁰³.

Щодо біограми Юліана Добриловського, то вона вже розглядалася раніше. Натомість необхідно згадати двох визначних василіян із Закарпаття – доктора богослов'я Арсенія Коцака (1737–1799) та Йоаникія Базиловича (1742–1821). “Між закарпатськими вченими другої половини XVIII ст., – писав о. Атанасій Пекар, – помітне місце займає ієромонах Арсеній О[лексій] Коцак, автор “Славно-Руської граматики”, що її він списав з патріотичних почуттів, як це він сам підкреслив у вступі до своєї граматики: “даби й нас, мізерних руснаков, не судили вси аки спростаков”, мовляв, що не мають своєї списаної граматики”⁷⁰⁴. Йоаникій Базилович знаний як протоігумен на Закарпатті у 1789–1821 рр., котрий “був одним з останніх великанів духа, що

^{701/24} Цю “Лаврівську хроніку (1771–1882)”, як зазначалось передніше, переклав та опублікував о. Михайло Ваврик у “Записках ЧСВВ”, секція II, т. II (VIII), вип. 1-2. – Рим, 1954.

^{702/457} Назарко І. Методичний підручник василіянських місій о. К.Срочинського (У 200-ліття його появи: 1772–1972) // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX (XV), fasc. 1-4.* – Romae, 1974. – S. 142-151.

^{703/707} Повний перелік творів о. Срочинського поданий у: Wojnar M.M. *Vasilian scholars...* – С. 79.

^{704/707} Пекар А. Згадаймо ієромонаха Арсенія Коцака (З нагоди 200-ліття від його смерті) // *Світло.* – 1990. – Ч. 10, жовтень. – С. 328-329. 1926 р. “Записки ЧСВВ” (т. II, вип. 1-2. – С. 336-353) вмістили оригінальний твір о. Коцака “Правила и наставлення”.

їх зродила доба освічення єп. Андрія Бачинського”⁷⁰⁵. Він же видав у Кошицях по-латині (1799–1805) об’ємисте двотомове дослідження “Коротка відомість про фундацію князя Теодора Корятовича”, яке охопило як літопис Святомиколаївського монастиря на Чернечій горі біля Мукачева, так і попередню історію Мукачівської єпархії. Важливо те, що Базилович “авторитетно заговорив про національне, культурне й релігійне спілкування Закарпаття з іншими українськими землями...” – тим-то його праця чимало причинилася до піднесення національної свідомості закарпатських українців і стала для них успішним засобом у боротьбі проти насильної мадяризації, яка незабаром прийшла”⁷⁰⁶. Повна назва цієї праці – “Brevis notitia foundationis Theodori Koriathavits olim Ducis de Munkacs pro religiosis ruthenis OSBM in Monte Csernek ad Munkacs a. MCCCIX factae, exhidens seriem Episcoporum graeco-catholicorum Munkacsiensium”.

У XIX ст. творча активність василіянських письменників й учених дещо спала. І це було пов’язано з поступовим занепадом Чину, спричиненого геополітичною ситуацією (поділами Польщі) та неприхильними до василіян нововведеннями Йосифа II, як рівно ж ліквідацією їхніх монастирів на землях, окупованих Росією. І все ж деякі василіяни хоч і спорадично, але продовжували дослідницьку працю. І насамперед уродженець Закарпаття Анатолій Кралицький (1835–1894). “Для церковної історії надзвичайно цінними являються описи василіянських монастирів і визначних церковних діячів пера А.Кралицького, який свої відомості черпав з багатого архіву Святомиколаївського монастиря на Чернечій горі”⁷⁰⁷.

^{705/463} Пекар А. Закарпатська Провінція // Нарис історії Василіянського Чину... – С. 387.

^{706/514} Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття, т. 2. Внутрішня історія. – Рим; Львів, 1997. – С. 186.

^{707/508} Пекар А. Анатолій Кралицький, ЧСВВ, як історик (1835–1894) // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX (XV), fasc. 1-4.* – Romae, 1974. – S. 276-292.

Характерно те, що о. Кралицький відчував свою етнокультурну спорідненість з Великою Україною, в першу чергу – з “незабвеним” Запоріжжям, визнавав себе русином-українцем, нав’язав творчі контакти зі Львовом, де в альманасі “Зоря Галицкая яко Альбум на год 1860” було опубліковане його оповідання “Пастир в полонинах”. Твори о. Кралицького друкував у “Житті і Слові” Іван Франко, а Михайло Драгоманов помістив етнографічні матеріали отця у своєму збірнику “Малорускія народныя преданья и рассказы” (Київ, 1876). Влітку 1875 р. у часі своєї подорожі по Галичині, Буковині й Закарпаттю Драгоманов зустрічався у Мукачевому з Кралицьким, що дуже виразно описав на двох сторінках у своїх “Австро-руських споминів” (1867–1877)⁷⁰⁸. Натомість діяльність А. Кралицького як етнографа розглянув Ярослав Дашкевич⁷⁰⁹.

У Галичині до числа непересічних дослідників можна зарахувати о. Варлаама Компаневича (1777–1858), який народився в Дермані на Волині, у 1822–1842 рр. був прокуратором провінції Найсвятішого Спасителя, опісля (1843–1846) – ігуменом Крехівського монастиря, де й упокоївся⁷¹⁰. Він перший “зацікавився “Синописом” (Пліснесько-Підгорецького монастиря – П.Ш.) і подав про него декілька вісток для ширшого загалу в часописи “Lwowianin”⁷¹¹, зокрема на 28-ій сторінці вмістив у ньому “виїмок”⁷¹². Після

^{708/293} Див.: Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці у двох томах, том другий. – Київ: Наукова думка, 1970. – С. 276-277.

^{709/276} Дашкевич Я. Закарпаття в українській етнографічній науці середини 60-их – 70-тих рр. ХІХ ст. // Народознавчі зошити. Двомісячник. – Львів, 2004. – Зошит 1-2 (55-56), січень-квітень. – С. 1-15.

^{710/699} Я[ворский] Н. [Некролог В.Компаневича] // В.:стникъ: Урядова часопись для русиновъ австрійской держави. – В.:день, 1858. – Число 92. – С. 365-366.

^{711/61} “Синопис” Пліснесько-Підгорецького монастиря // ЗЧСВВ, т. І, вип. 1. – Жовква, 1924. – С. 92.

Компаневича “Синописом” зацікавився о. канонік А.Петрушевич; він і віддав пам’ятку на ювілейну виставку Ставропігійського інституту у Львові, яка відбулася 1899 р. Тут звернув на неї увагу Франко і вмістив у “Киевской старине” (т. 30) “короткий її опис та деякі важніші виїмки”.

Компаневича знали у той час як історика, краєзнавця та бібліографа. Він досліджував у Галичині пам’ятки старовини і писав про це статті. Публікував книгознавчі замітки. Разом з іншими перекладав з латинської на польську мову “Хроніки” Львова Юзефа Бартоломея Зиморовича. Знався з членами “Руської Трійці”. Підтримував зв’язки із словінським славістом Копітаром і професором з Петербурга Міхаїлом Погодіним⁷¹³. Компаневич не залишив по собі якихось більших праць (окрім статей), і все одно він належав до людей науки, і таким його вважали сучасники⁷¹⁴.

У тій добі як учений, а ще більше як педагог, авторитет мав ректор Львівського університету Климентій Сарницький, ініціатор Добромильської реформи, про що йшлося у роботі. Перебуваючи у Василянському Чині, свої кращі твори (спогади, проповіді, переклади) опублікував о. Володимир Терлецький. Іполіт – це хресне ім’я Володимира, що побачив світ у родині, з якої приблизно 250 літ тому вийшов і один із творців Берестейської унії 1596 р. – Луцький єпископ Кирило Терлецький (пом. 1607). Потім цей давній український рід, як і сотні інших, перейшов на римо-католицький обряд і спольщився. В цьому контексті гідним пошанування вчинком було, по-перше, повернення Володимира Терлецького з дозволу Папи до східного обряду (він

^{712/725} Wiadomość o Podhorcach i Klasztrze ze bazyliąńskim przez księdza Kompaniewiczza, prokuratora u XX. Bazylianów we Lwowie // Lwovianin, III (VII). – 1838. – S. 29.

^{713/98} Див.: лист М.Погодіна до В. Компаневича // ЗЧСВВ, т. I, вип. 1. – Жовква, 1924. – С. 140.

^{714/172} Антонович О. [Купчинський О.] Варлаам Компаневич (1777–1858) / Забуті імена в українській науці та культурі. – Вісник НТШ. – 2005. – Ч. 35. – С. 50-53.

став греко-католиком), а, по-друге, намагання втілити в життя ідею приєднання до Апостольського Престолу всіх православних українців. Зрозуміло, це сталося не зразу. Спершу Терлецький захищав інтереси Польщі, під час повстання 1830–1831 рр. воював проти росіян у складі Волинського кавалерійського полку, потрапив у полон, потім емігрував. Закінчив престижний Крем'янецький ліцей, студіював медицину в університетах Кракова, Вільна та Монпельє, відтак вивчав богословські науки і здобув ступінь доктора богослов'я (1843).

На початках, як наголошує І.Лисяк-Рудницький⁷¹⁵, Терлецький до релігії був байдужий, але під впливом ностальгії під час перебування на півдні Франції в Монпельє, а також з туги за дружиною, яка ще в Кракові померла при пологах, він “пережив навернення, став ревним католиком”, а невдовзі – уніатом; 1842 р. його висвятили. Терлецький декілька разів зустрічається з Папою, і Пій IX схвалив його широкі унійні задуми та дозволяє прийняти східний обряд. Серед знайомих та прихильників Терлецького не тільки Понтифік, а й “король” польської еміграції князь Адам Чарторийський; знаменитий українофіл Міхал Чайковський (Садик-Паша), поети Адам Міцкевич і Богдан Залеський; анархіст Міхаїл Бакунін, з яким під час революції 1848 р. Терлецький один місяць провів у в'язниці в Саксонії; правитель Сербії Александер Караджорджевіч; принц Луї Наполеон, єпископи, кардинали, політики, навіть провідник кавказьких борців проти Росії Шаміль, від якого Іполіт привіз одяг горця, шаблю, пістолети, патрони та кінську зброю⁷¹⁶.

^{715/398} *Лисяк-Рудницький І.* Іполіт Володимир Терлецький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе, т. 1. – Київ, 1994. – С. 221-249.

^{716/600} *Стеблій Ф.* Українці – співучасники політичних планів князя Адама Чарторийського щодо Росії в 40-х рр. XIX ст. (На маргінесі праць Яна Козіка) // *Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze* – Українські краєзнавчі зошити, т. 5-6. – 1996–1997 / Pod. red. W.Mokrego. – Kraków, 1997. – S. 271.

1 липня 1847 р. Терлецький заснував у Римі Східне Товариство унії Церков, до якого ввійшли як духовні, так і світські особи. 29 квітня 1850 р. це Товариство оновлюється, і при ньому засновують Інститут для виховання священників-місіонерів східного обряду. Керівником цього інституту став о. Терлецький; він же й викладав церковнослов'янську мову та знайомив питомців з особливостями східного обряду. Серед його десяти учнів виділявся Юліян Сас-Куїловський – майбутній Станіславівський єпископ (1891–1898) та – у 1899–1900 рр. – Галицький митрополит, на зміну якому прийшов граф Андрей Шептицький. Щодо Сас-Куїловського, то варто навести такий епізод. Одного разу на Великдень о. Юліяна запросили посвятити за східним обрядом пасху у домі Адама Міцкевича, який теж проживав тоді у Парижі. “Коли о. Куїловський довершив акту посвячення, Міцкевич при цьому дуже розплакався”⁷¹⁷.

Отець д-р Терлецький провадив не тільки Інститут, а й першу в Парижі греко-католицьку церкву св. Кирила й Методія, яку відкрили того ж таки 1850 року, як парох він кожної неділі відправляв Службу Божу (ясна річ, у східному обряді), а проповідь виголошував по-українськи⁷¹⁸. Крім того, він двічі їздив на Близький Схід, шукаючи підтримки своєму унійному проекту – і зустрічав здебільшого нерозуміння, нехіть, а то й підозріння. Йому не довіряють поляки, а також Конгрегація пропаганди віри за “критику роботи латинських місіонерів на землях східного християнства”⁷¹⁹. Втім, зневірений, виснажений емігрантським побутом (у той час помер його вісімнадцятирічний син), – Терлецький вирішив покинути Париж та переїхати до Галичини; з цією метою листувався з Перемильським єпископом Григорієм

^{717/455} Див.: *Назарко І.* Київські і галицькі митрополити. – С. 216.

^{718/398} *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе, т. 1. – С. 225. Лисяк-Рудницький в свою чергу посилається на публікації з цього приводу історика Ілька Борщака.

^{719/398} Там само. – С. 226.

Яхимовичем (пізніше – митрополит), з членом “Руської Трійці” Яковом Головацьким, дописував до львівських газет “Зоря Галицька” та “Слово”. А книгозбірню, архіви та інше майно Інституту для виховання священиків-місіонерів передав до Народного Дому у Львові.

Однак на заваді став тодішній намісник краю Агенор Голуховський: він просто заборонив в’їжджати до Галичини. Тому-то Терлецький змушений був осісти в Русі, на Закарпатті, де й вступив до Василянського Чину (1857) та прибрав нове ім’я – Володимир. І швидко здобув серед василіян авторитет. Вони обрали його ігуменом у Малому Березному, а згодом перевели на таке ж становище до Красного Броду, що на території Пряшівської єпархії (близько двохсот парафій)⁷²⁰. У цій обителі колись викладав філософію автор “Славено-Руської граматики” о. Арсеній Коцак. Він же, Терлецький, заходився формувати бібліотеку, яку “збагатив відомий письменник о. О. Духнович своїм великим книгозбором”⁷²¹. Отож Терлецький не лише користувався монастирською бібліотекою, а й заприятинився з самим Духновичем, який присвятив йому два вірші п. н. “Всечестному отцу Владимиру Терлецькому” та “Поздравленіє новому другу”, де є, зокрема, така строфа:

*Хоть Ты, рускій богатырь,
Затворился в монастырь –
Но читаешь нам Псалтырь,
Честный отче Владимир!..*⁷²²

Сам Терлецький також не цурався пера. Ще 1849 р. він видав у Парижі брошуру “Słowo Rusina ku wszęj braci szczępu słowiańskięgo o rzeczach Słowiańskich”, в якій виявив свої погляди: на Церкву (єдина справжня релігія – це католицизм), на поділи Польщі (це кара за її гріхи), на українську націю (яка є самобутньою та відрубною від інших), на її минувшину (Київська

^{720/298} Духнович О. Історія Пряшевської єпархії. – Спб., 1877. – 145 с.

^{721/133} Ваврик М. По василіянських монастирях. – Торонто, 1958. – С. 250.

^{722/299} Духнович О. Твори в 4-х томах, т. 1. – Братислава; Пряшів, 1968. – С. 335-337.

держава – частина української, а не московської, історії), на майбутнє слов'янських народів (це федерація, наріжний камінь якої – польсько-український союз) і т.д.⁷²³ Детальніше суть цих поглядів висвітлив Лисяк-Рудницький у згаданій вище праці. Одягнувши василіянський габіт, Терлецький продовжив свою літературно-публіцистичну працю. 1861 р. він публікує у Львові “Записки второго поклонического путешествія зъ Рима в Іерусалимъ и по иншихъ мьсяхъ Востока совершенного...” (два випуски); наступного року – але вже у Перемишлі – видає свій збірник проповідей та переклади на українську мову поем Богдана Залеського і твору Томи Кемпійського “Наслідування Христа”. Одночасно дописує до газети “Слово”, а також часто навідується до Львова, оскільки в Карпатах йому – людині, яка об’їздила півсвіту, – бракує простору.

У березні 1862 р. Терлецький таки отримав умовний дозвіл на поселення в Галичині. У Львові зупинився у василіянському монастирі св. Онуфрія. У травні його перевели до монастиря в Гошеві на становище проповідника. Увесь цей час за ним наглядала поліція і стежила польська преса, яка й звинуватила отця у “схизмі”. Тому всередині січня 1863 р. уряд свій дозвіл на проживання Терлецького в Галичині анулював, а в липні цього ж року виселив його до Мукачєвого. Опального отця знову призначили ігуменом монастиря в Малому Березному (1863–1872)⁷²⁴.

Отак у Василіянському Чині Терлецький добув би, можливо, до кінця своїх днів (адже на час вступу до ЧСВВ мав майже п’ятдесят літ), якби не взяв участі у кампанії за очищення східного обряду від латинських звичаїв. Ця кампанія збурювала суспільство, проти чого виступав Ватикан. Відтак Терлецькому тепер не довіряв ніхто: поляки мали його за ретрограда,

^{723/633} Франко І. Стара Русь // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1906. – Т. 36, кн. 12. – С. 360-374.

^{724/600} Стеблій Ф. Українці – співучасники політичних планів князя Адама Чарторийського... – С. 274-275.

відступника від римо-католицької віри; українці – за прихованого ляха; угорці – за царського агента. Терлецького навіть були ненадовго заарештували, оскільки він отримував книжки з Росії, навіть звеліли виїхати з Угорської Русі геть. Обурений Терлецький написав листа міністрові внутрішніх справ Угорщини (1867 р. вона, поруч з Австрією, стала самоврядною державою), а також відправив покаяльну петицію до Александра II. Імператор, звісно, був радий простити свого колишнього супротивника та релігійного неофіта. У вересні 1872 р. Терлецький у Києві перейшов у російське православ'я, котре ще двадцять літ тому – у “Слові Русина...” – вважав “закам’янілою, заструпілою, відступницькою церквою, яка не подає жодної ознаки життя, крім ненависті до католицизму”⁷²⁵.

Ще за життя Іполіта Терлецького почалася Добромильська реформа (1882). 1887 р. священником став перший зреформований василіянин Юліян Дацій, а 1888 р. (у рік смерті Терлецького) – ще шість монахів, у тому числі майбутній композитор Мелетій Лончина та відомий місіонер Єремія Ломницький. У серпні 1895 р. в Жовкві відкрито василіянську друкарню, а в травні 1897 р. вийшло перше число місячника “Місіонар”, що його підготував о. Платонід Філяс.

І якщо відступництво Терлецького від ГКЦ було додатковим симптомом ослаблення Чину,⁷²⁶ який не зумів втримати в своєму лоні небуденну людину, то на зламі XIX–XX ст. василіяни знову почали підноситися із занепаду – і

^{725/398, 570} Цит. за: *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе, т. 1. – С. 233. Див. також *Середа О.* AENIGMA AMBULANS: о. Володимир (Іпполит) Терлецький і “руська народна ідея” в Галичині // *Україна модерна.* – 2000. – Число 4-5 за 1999-2000 рр. – С. 81-104; Молодий історик теж розглянув контрверсійну постать о. Терлецького, але дещо в іншому ракурсі – на тлі раннього народовецького руху.

^{726/363} *Кревецький І.* Від апостольства до зради // *Нова Зоря.* – Львів, 1929. – Ч. 45. – С. 3-6.

невдовзі видали з-поміж себе стільки вчених та письменників, що вони стали окрасою не тільки церковної, а й всієї української історіографії та літератури.

Безумовно перший серед них Теодозій Галущинський, про якого вже неодноразово згадувалося, зокрема про його навчання у Буцацькій гімназії та ректорство у Львівській греко-католицькій духовній семінарії (1920–1925). До цього додамо, що після ґрунтовних студій у Відні, Фрайбурзі та Інсбруці він 1911 р. вмістив у журналі “Нива” (ч. 2, с. 42-46) розвідку “Новий Псалтир Соломона”, яка стала його науковим дебютом. Опісля видав низку творів: “Історія Біблійна Нового Завіта” у трьох томах (1914–1934), “De exordiis urbis Babel” (1917), “Значення Святого Письма у проповідництві” (1923), “Acta Innocentii Papae III. 1198–1216” (1944) та ряд подібних, не менш значних праць, у тому числі і на суспільно-культурні теми, як от: “Модернізм – його генеза, засади та заключення” (Нива. – 1911. – Ч. 6.) та інші.

Теодозій Галущинський причетний також до заснування у Львові Богословського Наукового Товариства (1923) та його друкованого органу – тримісячника “Богословія”, він був першим редактором двотижневика Української католицької організації “Нова Зоря” (1926). 1931 р. бачимо його серед засновників у Станиславові квартальника УГКЦ “Добрий Пастир”: о. Галущинський став першим редактором цього видання (1931–1936). Тобто не замикався в рамках Чину, хоча у 1949–1952 рр. був його настоятелем-архимандритом, – а працював для всієї Греко-Католицької Церкви безпосередньо⁷²⁷.

Про Йосафата Скрутеня як редактора “Записок ЧСВВ” вже частково йшлося. І коли Тит Галущинський походив із Буцацького повіту (село Звиняч) – звідти, звідки були родом чимало визначних людей, як от Мелетій Соловій чи письменник Осип Назарук, – то Іван Скрутень народився 24 лютого 1894 р. на Львівщині в селі Пархач Сокальського повіту. А далі – звичний шлях: гімназія, студії в Римі в єзуїтському університеті

^{727/447} *Мох О.* Т.Т.Галущинський як будівничий католицької преси // Світло. – 1952. – 1 жовтня. – С. 13-15.

“Грегоріанум”, докторат (1912), а наступного року – свячення. Відтак о. Скрутень редагував студентський журнал “Поступ” (1921–1924), разом із о. Галущинським був серед засновників Богословського Наукового Товариства та журналу “Богословія”, дописував до нього та інших видань, викладав у Духовній семінарії, а потім у Богословській академії філософію⁷²⁸. Та головна справа о. Скрутня – це “Записки ЧСВВ”, які він уміло редагував і залучив до співпраці найвизначніших тогочасних учених, що підносило авторитет видання, а заодно й усього Чину і, звичайно, самого редактора. “В 1930 р. проф. І.Крип’якевич написав реферат про наукову працю о. Скрутня і подав його Управі НТШ у Львові, а вона обрала його дійсним членом НТШ. Це, підкреслює Іриней Назарко, був перший член НТШ з василіян”⁷²⁹.

Історія появи та специфіка видання “ЗЧСВВ” уже відтворені у цій праці. Тому нема потреби дублювати наукові публікації (головно статті) о. Скрутня: це зробив о. Назарко наприкінці цитованої тут силуетки, – необхідно, проте, торкнутися іншого аспекту життя вченого – редакторського та суспільно-політичного. “В своїй науковій і редакторській праці о. Йосафат ніколи не забував, що він не лише вчений, але передусім священник-душпастир”, – писав о. Назарко. І наводить такий факт. “Дарія Віконська, дочка укр. багача Федоровича, власника села Вікно, написала книжечку “Райська яблінка”; о. Скрутень у своїй рецензії гостро скритикував її, закидаючи їй фрейдизм; вона прийшла на розмову з критиком, яка тривала 3 години; після другої такої розмови вона висповідалася в о. Йосафата Скрутня

^{728/150} Назарко І. Мої спомини про о. Й.Скрутня, ЧСВВ (1894–1951). З нагоди 50-ліття появи “Записок ЧСВВ” // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX (XV), fasc. 1-4.* – Romaе, 1974. – S. 294.

^{729/150, 252} Там само. Див. також: Головацький І. Українське духовенство і наукове товариство ім. Т.Шевченка (штрихи до історії) // *Київська церква: Альманах християнської думки.* – 2000. – № 4(10). – С. 37040; протоархимандрит у дирекції ІФС [Історично-філософичної секції] НТШ // *Василіянський Вісник.* – Рим, 1965. – Т. 3. – С. 15.

і стала його сталою пенітенткою”. І не лише Віконська. В його монастирській каплиці, сповідалися д-р О.Назарук, д-р М. Дзерович та інші відомі діячі краю⁷³⁰.

Плідна наукова й душпастирська праця о. Скрутения тривала аж до вересня 1939 р., поки у Львові не з’явилися представники радянської влади, які запропонували вченому роботу в Академії наук. Тобто у Відділі історії України, який створювали на базі історично-філософичної секції ліквідованого НТШ. Власне, цей відділ після п’ятирічної перерви (1946–1951) став основою нинішнього Інституту українознавства ім. Івана Крип’якевича Національної академії наук України⁷³¹. А було це так. Наприкінці 1939 р. в обителі св. Онуфрія поселили чотирьох червоних офіцерів, “а що була зима, монастир був досить вогкий, – згадує Іриней Назарко, в ту пору ігумен, – то вони почали палити в печах цінними книжками”. Теж назріла нагальна потреба рятувати стародруки, наукову періодику. “Я, – згадує о. Назарко, – пішов зі скаргою до проф. К.Студинського, що був тоді депутатом і ректором університету (насправді – проректором – П.Ш.) Ів.Франка. Він порадився з Ів.Крип’якевичем та іншими, і в нашому монастирі зробили філію Академії Наук”⁷³².

Отож усе починалося там, у василіянському домі на вулиці Жовківській. “На вежі, – продовжує о. Назарко, – завішано золотий напис на червоному склі: “Філія Академії Наук – Історія України”. Чотири офіцери забралися, а ми мусіли випорожнити якнайбільше келій для науковців, які приходили на працю від год. 9-ої до 4-ої пополудні”. Офіційно Відділ почав працювати з 1 лютого 1940 року. Керівником Відділу став колишній директор історично-філософичної секції НТШ і друг василіян Іван Крип’якевич, а співробіт-

^{730/150} Назарко І. Мої спомини про о. Й.Скрутения. – С. 295.

^{731/689} Шкраб’юк П. Інститут українознавства і василіяни: Причинок до інформаційної довідки про Відділ історії України (1940–1946) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Вип. 9. – Львів, 2001. – С. 72-74.

^{732/150} Назарко І. Мої спомини про о. Й.Скрутения. – С. 296.

никами – два дійсні члени НТШ (Омелян Терлецький, Василь Герасимчук) і два звичайні (Степан Білецький та Федір Голійчук). Усього сім учених, у тому числі й закордонний академік НАНУ Омелян Пріцак (пом. 2006 р.)⁷³³.

До праці у Відділі влада вирішила залучити і Йосафата Скрутеня. “Одного вечора, мабуть у грудні 1939 р., – розповідав о. Назарко, – до канцелярії зголосився якийсь високий пан, у багатому футрі, на розмову з о. Скрутнем, і вони говорили понад 2 години. Щойно на вечірній рекреації о. Скрутень, зажурений, сказав нам, що це був відомий письменник О.Корнійчук і він зголосився з доручення Акад. Наук та просив о. Скрутня бути членом Академії Наук і в них працювати. “Я священник. Як буде зі Службою Божою?” Корнійчук йому: “Вам буде дозволено”⁷³⁴. Проте василіяни на той час добре знали суть таких обіцянок. “Ми всі тоді, – продовжує о. Назарко, – довго над тим радилися і прийшли до заключення, що о. Скрутень мусить виїхати за кордон. Тоді ще працювала репатріаційна Комісія до Німеччини і не було труднощів, щоб дістати візу на імення др. М.Клейн. Вже другого дня о. Скрутень перенісся на інше місце, щоб [О.] Корнійчук його не застав у монастирі. Дійсно за кілька днів Корнійчук знову прийшов, але дверник відповів йому, що о. Скрутень зовсім виїхав зі Львова. Корнійчук сказав тоді: “Я це розумію”⁷³⁵.

Детальніше про мотиви та обставини свого виїзду розповів сам Скрутень у листі до історика Домета Олянчина 28 січня 1941 р., відправлений з Баварії, з монастиря бенедиктинів, де в той час перебував о. Скрутень. “Рік тому, – пише о. Скрутень, – я приїхав сюди завдяки зичливості д-ра Г.Коха (історик, колишній сотник Генерального штабу УГА, експерт з українських справ

^{733/599} Ширше див.: *Стеблій Ф.* Відділ історії України // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність / Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стеблія. Вип. 9. – Львів, 2001. – С. 63-71;

^{734/150} *Назарко І.* Мої спомини про о. Й.Скрутня. – С. 296.

^{735/150} Там само. – С. 296-297.

німецької армії – П.Ш.)⁷³⁶. І про Вас ми розмовляли у Львові в квартирі німецької Комісії, окруженої вартою “доблесної червоної армії”. Не було для мене іншої ради, тим більше, що я одержав номінаційний декрет на професора філософії у Львівському університеті. Знаменна річ, що майже всі академіки віддали свої голоси за мною, знаючи прецінь, що я духовна особа”⁷³⁷. З листа також видно, що о. Скрутень мав не тільки працювати у Відділі історії України (хоча він про це не згадує), а й викладати в університеті. “І київський нарком освіти мене затвердив. Дня 15 січня 1940 я мав уже почати виклади. А тим часом, дня 18 січня 1940, я покинув Львів... Свій варстат праці залишив я, на жаль, у Львові: не було змоги нічого перевезти. Треба було їхати голіруч. Рукописи свої і редакційні пороздавав поміж люди. Також частину бібліотеки розіпхав, де тільки вдалося. Не знаю, однак, чи те все врятується. Там-бо немає ніякого розуміння для книжки, для науки, для духовних вартостей”⁷³⁸.

Щодо агітування, то до Скрутеня в монастир навідувався не лише О.Корнійчук. “Були в мене з візитою між ін. акад. О. Корнійчук, Капиця, Стебун. Європейці по формі і вигляді, але в душі – невольники ідеології, сліпі фанатики матеріалізму. Ходив я на засідання НТШ (до січня 1940 р. – П.Ш.), але вони відбувалися під диктат молодого жовтодзьобого комісаря. Кажу Вам, це маняки, люди без своєї думки, справжні ідіоти”. Тому й змушений був їхати в світ за очі, тим паче, що нових випусків “Записок ЧСВВ” – а це близько 70 аркушів друку – врятувати не вдалося. Знайомим передав на зберігання хіба що 5-6 примірників, бо решту порозтягали любителі наживи.

^{736/195} *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – Львів, 2003. – С. 52, 76, 300.

^{737/208} *Ваврик М.* До постановня першої серії “Записок Чина св. Василя Вел.” (1924–1948) // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX(XV), fasc. 1-4.* – Romae, 1974. – S. 15.

^{738/208} Там само.

“Проф. І.Крип’якевич прощався зі мною з сльозами в очах, кажучи: “Ви щасливі, бо їдете в Європу!” Акад. М.Возняк клявся переді мною: “Краще тут під плотом згину в рідній Галичині, ніж мали б мене силою взяти до Києва чи Харкова”. Таке в наших було наставлення”⁷³⁹.

Крип’якевичу прикро було залишатися без Скрутеня, з яким він познайомився ще 1925 р.. А вже в другому томі (1926, вип. 1-2) опублікував свою розвідку “Середньовічні монастирі в Галичині”, листувався з Скрутенем, який жив тоді у Жовкві. А у вересні 1929 р. Крип’якевич сам перебрався до Жовкви на посаду професора історії в польській гімназії, звільнений перед тим (у листопаді 1928 р.) з такої ж посади у Львові. А оскільки вчений майже цілий рік не мав заробітку і перебував у скрутному матеріальному становищі, то ігумен Модест Пелех надав йому монастирську келію. За час свого п’ятирічного перебування в Жовкві Крип’якевич впорядкував монастирську книгозбірню та архівні матеріали, головно рукописи й стародруки, склав каталог василіянських видань, а також вмістив у “Записках ЧСВВ” низку нових публікацій, зокрема “З історії міста Жовкви”⁷⁴⁰. Восени 1934 р. Крип’якевич повернувся до Львова, щоб викладати у Богословській академії історію України (ректором академії був Йосиф Сліпий; він і запросив ученого на цю посаду). Однак науково-товариські стосунки з василіянами не переривалися. Не випадково Іван Петрович плакав, коли о. Скрутень, визначний вчений, якому він давав рекомендацію в дійсні члени НТШ, від’їжджав за кордон. Сам Крип’якевич поки що залишався у Львові, провадити Відділ історії України⁷⁴¹.

^{739/208} *Ваврик М.* До постановня першої серії “Записок”...

^{740/407} *Лозинський М.* Співпраця Івана Крип’якевича з видавництвом Чину святого Василя Великого // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць, вип. 8. – Львів, 2001. – С. 779-782.

^{741/420} *Луцький О.* Науково-організаційна і педагогічна діяльність І.П.Крип’якевича у вересні 1939 – червні 1944 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.8. – Львів, 2001 – С. 783-800.

Слід згадати талановитого богослова, бібліолога Романа Луканя, який народився у селі Старуня Надвірнянського повіту (тепер – Богородчанського району Івано-Франківської області) 17 вересня 1907 р. у селянській родині батько був людиною грамотною, бо тримав удома книги, і їх малий Степан, учень народної школи, перечитав усі. Відтак навчався у Станиславові в державній гімназії – і теж безнастанно читав; разом вступив до Марійської Дружини, яку уміло провадив катехит о. Фіголь. Все це й визначило подальший шлях юнака. Влітку 1925 р. він побував у Крехівському монастирі, а на початку літа 1926 р. вступив до новіціату, де отримав, разом з габітом, монаше ім'я Роман. І водночас набував знання: в Лаврові (в монастирській школі) довершив науки гімназійні, в Добромилі студював філософію, в Кристинополі та Жовкві – богослов'я. А у вільний час вивчав у бібліотеках історію Церкви й України, робив виписки, а також відшукував могили давніх василіян⁷⁴².

1933 р. Лукань склав довічну професію та прийняв з рук Йосафата Коциловського Тайну Священства. Наступного року він уже служив у Львові в монастирі св. Онуфрія як архівар та бібліотекар – так постановили настоятелі ЧСВВ, які знали про замилювання молодого ченця нашою минувшиною. І не помилилися⁷⁴³. “Лукань склав “Спис книжок видавництва ЧСВВ в Жовкві” до 1936 р. (495 назв) і список 55-ти василіянських каталогів, починаючи від 1773 року⁷⁴⁴; вивчав історію українського друкарства, зокрема збирав відомості про Івана Федоровича, видавав інші свої праці, зокрема “Василіяни – римські папи” (1976), “Ц.К. Окружна головна школа в Лаврові

^{742/282} Дзюбан О. Отець Роман Лукань, ЧСВВ – відомий історик Василіянського Чину // Місіонар. – 1998. – Ч. 11, листопад. – С. 23-24.

^{743/346} Див.: Козут М. За пальмою св. Йосафата. На могилу бл. п. о. Романа Степана Луканя, ЧСВВ // Місіонар. – 1944. – Ч. 1. – С. 17-22;

^{744/46} Лукань Р. Elenchus Catalogorum O.S.B.M. 1773/4–1937/8 (Catalogus OSBM Sti Jasaphat Provinciae SS. Salvatoris ineunte anno 1938). – Żowkwa, 1938. – Р. 54-58.

1788/89-1910/11” (1936; у співавторстві з Іваном Филипчаком), та допомагав Скрутневі редагувати “Записки ЧСВВ”. Коли ж Скрутень виїхав до Німеччини, Лукань залишився у Львові в монастирі оберігати архів та книгозбірню, які автоматично перейшли – а з ними й о. Роман – до Відділу історії України. Однак втримався на своєму становищі тільки десять місяців: у жовтні 1940 р. його звільнили – і “не тільки тому, що він не вирікся релігії, але ще важився, будучи службовцем Інституту, відправляти Службу Божу”⁷⁴⁵. Проте Лукань і без зарплатні опікувався бібліотекою, надсилав нові видання на обмін навіть до Ленінграда, куди, рятуючись від арешту в Україні, виїхав і де працював відомий бібліограф Юрій Меженко⁷⁴⁶. А в перші роки німецької окупації Лукань листувався з Йосафатом Скрутнем – і цим способом підтримував його, оскільки Йосафат Струтень поневірявся в Німеччині: спершу служив у так званому Східному міністерстві, потім – коли американські війська вступили до Баварії – його прихистили бенедиктинці. “Був тоді звичайно непоголений, не обстрижений, досить обношений-обдертий, - згадував о.Назарко, який теж опинився в еміграції. – Я проводив його до фрезієра, а одного разу мав такі розтоптані черевики, що мусив йому дати пару своїх”⁷⁴⁷. У Травні 1949 року о.Йосафат переїхав до Риму на становище духівника Папської семінарії св. Йосафата. А 21 жлвтня 1951 р. помер. Мав тоді неповних 57 років. Тоді ж о. Лукань зібрав дані про переслідування греко-католицьких священників у Станіславівській та Перемиській єпархіях в 1939-1941 рр., надрукував у “Місіонар” за 1941, 1942 та 1944 рр. низку статей про це. А 28 листопада 1943 р. життя його несподівано обірвалось.

^{745/458} Назарко І. Огнище української науки – Наукове Товариство імени Т.Шевченка, Нью-Йорк, 1951 // ЗЧСВВ, секція II, т. I (VII), вип. 4. – Рим, 1953. – С. 669.

^{746/396} Листи Юрія Меженка до львів'ян (1923–1969) / Автор-упорядник Марія Вальо. – Львів: ЛНБ ім. В.Стефаника, 2002. – С. 131.

^{747/150} Назарко Ір. Мої спомини про о.Й.Скрутеня... – С.2998

Упорядник листів о. Скрутеня до Луканя зазначає, що останній “загинув за невідомих обставин”⁷⁴⁸. Однак обставини смерті молодого василіянина (на 36-ому році життя) добре відомі. На свято св. Йосафата в неділю вранці о. Лукань відправив Службу Божу у василіянській церкві та пішов зустрічати єпископа М. Будку, який мав прибути на архиєрейську Літургію. І біля сходів перед монастирською дзвіницею на о. Романа налетіла вантажівка. Водій ще живого відвіз Луканя до лікарні, де він того ж таки дня надвечір помер⁷⁴⁹. То була незамінна втрата для ГКЦ, а ще більше – для науки⁷⁵⁰. “Коли о. ігум[ен] І.Назарко промовив над отвореною домовиною в василіянській церкві, пращаючи покійника від чернечої братії та вірних, – розляглося по церкві голосне ридання, люди кинулись цілувати священничі руки”⁷⁵¹. Та й похорон “видав дуже врочисто”. Ховали о. Луканя три єпископи (Йосиф Сліпий, Миколай Чарнецький, Микита Будка), сорок два священники, ченці й черниці, миряни, серед яких був і д-р Володимир Кубійович – географ, демограф та голова Українського Центрального Комітету в Кракові. Своє співчуття василіянам передав Андрей Шептицький. Поховали Романа Луканя на Личаківі обіч могили іншого василіянина – о. Коструби, який відійшов у вічність на дев’ять місяців раніше.

Ровесник Луканя Теофіл Коструба народився 26 травня 1907 р. у селі Стара Ягольниця Чортківського повіту на Тернопільщині. Після смерті батька, народного учителя, який рано помер, Теофіл переїхав з матір’ю й старшим братом до Львова. Був співробітником “Нової Зорі”, яку редагував Осип Назарук. Студював в університеті філософію й теологію (1935–1939), і

^{748/375} Кришталович У. Листи Івана Йосафата Скрутеня до Романа Луканя // Україна модерна. – 1996. – Ч. 1. – С. 176.

^{749/346} Див.: Когут М. За пальмою св. Йосафата; його ж: З “довкілля” в підпілля. Під зіркою (1939–1990) // Світло. – 1996. – Ч. 3, березень. – С. 109.

^{750/373} Крип’якевич І. Пам’яті о. Романа Луканя // Краківські вісті. – 1943. – Ч. 274.

^{751/346} Когут М. За пальмою св. Йосафата. – С. 21.

вже тоді відзначався надзвичайним талантом, а також винятковою працьовитістю і розумінням складних, нерідко заплутаних ходів історичного процесу”. Підготував до друку “Нариси з церковної історії України X–XIII століть” (перше видання – 1939, друге – 1955 рр.), переклав на сучасну українську мову “Галицько-Волинський літопис” у двох томах (1936), а також – з давньогрецької – “Скіфію” Геродота (1926). Опублікував у періодиці, зокрема в “Записках НТШ”, низку наукових розвідок. Видав також дослідження про гетьмана Івана Скоропадського⁷⁵² та краєзнавчий нарис “Белз і Белзчина”. Працював до останньої хвилини, хоч тяжко хворів на туберкульоз костей. А потім ще й простудився. 3 березня 1943 р. він помер, вступивши перед тим до Чину. Митрополит Шептицький висвятив його у соборі св. Юра. Невдовзі о. Теодозій (це монаше ім’я) перейшов жити в монастир св. Онуфрія, звідки його й забрали до шпиталю. Поховали Кострубу на Личаківському цвинтарі в присутності брата Петра з дружиною та представників НТШ: Івана Крип’якевича, Ярослава Пастернака, Омеляна Прицака⁷⁵³. Вже після смерті вийшли його “Нарис історії України”⁷⁵⁴ та дослідження “Як Москва нищила Українську Церкву”⁷⁵⁵.

У міжвоєнному двадцятиріччі діяли й інші василіянські вчені й письменці: о. Макарій Каровець – автор твору з чотирьох частин “Велика реформа Чина св. Василя Вел.” (1933–1939); перекладач на українську мову книги Павла Аллярда “Святий Василій Великий” о. Павло Теодорович; публіцисти й редактори “Місіонаря” та його Календарів Лазар Березовський,

^{752/353} *Коструба Т.* Гетьман Іван Скоропадський (1708–1772) / Бібліотека “Хліборобського шляху”, ч. 3. – Львів, 1932. – 32 с.

^{753/289} *Домбровський О.* Теофіль Коструба – людина-історик-енциклопедист // Вісник НТШ. – 1995. – Ч. 12-13. – С. 19-21

^{754/356} *Нарис Історії України.* – Торонто: Добра книжка, 1961. – 304 с.

^{755/358} *Коструба Т.* Як Москва нищила Українську Церкву: Історична розвідка. – Торонто: Добра книжка, 1961. – 96 с.

Модест Пелех, Платонід Філяс, Маркіян Марисюк, Рафаїл Криницький, Пахомій Борис, Єронім Тимчук, а також історик-василіянин Доротей Сироїд, який переклав з німецької історію Римських архиєреїв (не видана)⁷⁵⁶. Переліку тільки цих – і попередніх – імен (Срочинський, Добриловський, Скрутень, Лукань, Коструба та багатьох інших) було б досить, щоб увічнити Василянський Чин, українську науку й письменство. Та це лише початок. Список продовжують Андрій Трух, Іриней Назарко, Михайло і Василь Ваврики, Мелетій Войнар, Севастіян Сабол, Юліян Катрій, Мелетій Соловій, Атанасій Великий, Ісидор Патрило, Орест Купранець, Софрон Мудрий, Атанасій Пекар, Порфірій Підручний, Діонісій Ляхович, Василь Зінько і десятки інших. Початкову дослідницьку випробу вони пройшли у міжвоєнному двадцятиріччі, але остаточно їх талант визрів у країнах поселень після Другої світової війни.

5.3. Василянські науковці й письменники в діаспорі та деякі аспекти їхньої історіософії

Поразка Визвольних змагань 1917–1921 рр., а особливо Друга світова війна, спричинили нові хвилі української еміграції, насамперед до Північної Америки і Західної Європи. “То Боже Провидіння, що стільки українців опинилися поза межами рідної землі. Це була політична еміграція, котра відчувала велику місію – бути представником народу, якого позбавили мови”⁷⁵⁷. Тобто самостійно вирішувати свою долю. Ці слова багаторічної голови Конгресу українських націоналістів Слави Стецько стосуються і василіян, бо вони теж належали до політичної еміграції, їх теж позбавили “мови”, тобто дбати про духовне здоров’я своїх мирян в Україні. Але вони не припинили суспільної діяльності за кордоном, і передусім подбали про

^{756/691} *Шкраб’юк П.* Монаший чин Отців Василян у національному житті України. – С. 259.

^{757/95} Див. інтерв’ю зі Славою Стецько в газеті “За вільну Україну” 3 липня 1991 року.

вишкіл своїх кадрів. Майже всі вони здобули високу богословську та загальну освіту. Так, Севастіян Сабол був не лише пристрасно-поривним поетом Зореславом, а й науковцем. Ще 1935 р. він закінчив у Римі Григоріянський університет, а по війні, емігрувавши нелегально до Італії (1948), доповнив свої знання з богослов'я на спеціальному курсі, захистив дисертацію про Мелетія Смотрицького (написану латинською мовою) і отримав ступінь доктора богослов'я. Весною 1950 р. Сабол переїхав до США. 1955 р. видав у Нью-Йорку свою основну працю “Католицтво і православіє” (327 с.), наступного року під прибраним прізвиськом Юрій Боржава опублікував у Філядельфії невелику книжку “Від Угорської Руси до Карпатської України”; ще одна важлива історично-мемуарна праця – це “Голгота Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині” (1978). Перша частина цієї праці – “Так воно починалося... Причинки до історії нашої церкви на Пряшівщині”, і вона друкувалася в журналі “Світло” протягом 1975 року⁷⁵⁸. Сабол автор низки таких богословсько-виховних видань, як “Душі з чистилища” (1951), що вийшли у серії “Слово доброго пастиря”, життєпис Сестри Василії Глібовицької, ЧСВВ, “Укрита фіялка” (1992), та ін. Сабол також автор численних історичних статей в періодиці, оскільки як священник і поет (Зореслав) жваво відгукувався на злободенні події епохи. У своїх численних журнальних публікаціях він, зокрема, стверджував, що “Людина – діло Божих рук”, писав “В соті роковини о.Августина Волошина, Президента Карпатської України”, закликав “Пригляньмося розводам зблизька”, осуджував “Смерть на замовлення” (всі ці статті побачили світ у Календарі “Світла” відповідно за 1957, 1974, 1990, 1992 роки.

Якщо Сабол-Зореслав уродженець Пряшева, то Мелетій Войнар побачив світ на Лемківщині (1911). Він так само, як і Сабол, закінчив Григоріянський університет, де здобув ступінь доктора права (1947). А “ще поглиблював свої канонічні студії на свящ. римській Роті (римська Рота і Сигнатура – два

^{758/505} Пекар А. Відійшов до Господа ієромонах-місіонер, науковець і поет о. Севастіян Сабол, ЧСВВ // Світло. – 2003. – Ч.3. – С. 99-100.

найвищі у Ватикані церковні трибунали) та перейшов дворічний курс східного канонічного права в Папському Східному Інституті”⁷⁵⁹. Написав науково-популярну книжку “Василіяни в українськiм народi” та ряд iсторико-релiгiєзнавчих праць латинською мовою, це зокрема “De Capitulis Basilianorum”, 1954, “De Regimine Basilianorum Ruthenorum”, 1949, “De Protoarshimandrita Basilianorum (1617–1804)”, 1958 та iншi. Не випадково у некролозi зазначалося: “В його особi Василiянський Чин утратив ревного i повного посвяти iєромонаха, а українська наука – визначного дослідника i знавця канонiчного права”⁷⁶⁰.

Натомiсть Юлiян Катрiй, що родом з Бучаччини (село Переволока), навчався в унiверситетi Вiденському, де 1944 р. захистив дисертацiю на тему: “Про художню будову творiв Вергiлiя”⁷⁶¹. Став доктором фiлософiї, одним iз найглибших знавцiв особливостей святої Лiтургiї та схiдного обряду, видав на цю тему цiлу низку непроминальних книг. “Як видатний письменник, лiтургiст та обрядовець, – пише о. Пекар, – своїми творами вiн (о. Катрiй – П.Ш.) значно збагатив василiянську духовну й лiтургiйну лiтературу, почавши вiд повчальних брошур (напр. “Через Марiю до Исуса”, 1951; “Дорога до щастя в подружжi”, 1958) до основних обрядово-лiтургiйних праць та навчання св. отцiв”. I от 1972 р. до мирян пiшла цiнна праця “Пiзнай свiй обряд”, яка витримала два видання, а також була перекладена на англiйську мову. Наступнi твори о. Катрiя: 1979 – “Святий Василiй Великий” (появився й англiйський переклад); 1981 – “Господи, навчи нас молитися”; 1987 – “Перлини схiдних отцiв”; 1988 – “Наша християнська традицiя” (вийшла також англiйською мовою), 1991 – “Божi Заповiдi – дорога до нашого спасiння”;

^{759/313} Ієромонах Мелетій М. Войнар, ЧСВВ (1911–1988) // Світло. – 1988. – Ч. 10, жовтень. – С. 312.

^{760/313} Світло. – 1988. – Ч.10, жовтень. – С 312.

^{761/513} Пекар А. Ієромонах Юліян Я. Катрій, ЧСВВ, – у Господі упокоївся // Світло. – 2000. – Ч. 9, вересень. – С. 298-299.

1993 – “Вгору піднесім серця: реколекційні науки для духовних осіб”; 1997 – “Божественна Літургія – джерело святости”⁷⁶².

Інший виходець із Переволоки Мелетій Соловій також студіював у Відні в університеті, потім у Римі (“Грегорианум”), наслідком чого були два докторати у царині богословських та східних богословських наук. Зокрема, видав двотомову біографію “Мелетій Смотрицький як письменник”, монографію про св. Йосафата у співавторстві з Атанасієм Великим, детальну, на 422 стор. “Божественну Літургію”, а також “Літургіку для українських католицьких шкіл” у двох частинах. Зауважимо, що вперше “Божественна Літургія. Історія – розвиток – пояснення” побачила світ 1964 р. в Римі, а 1999 р. вийшла як репринтне видання у Львові у Видавничому відділі “Свічадо”, що належить монахам Студитського Уставу. “Літургіка” вийшла 1959 р. в Торонті. В обидвох частинах (“Святі речі”, “Святі Богослужби”) текст подано українською, а паралельно – англійською мовою у перекладі о. Йосафата Шкварка, ЧСВВ.

Уже згаданий Іриней Назарко студіював славістику в Канаді – в Східному інституті Оттавського університету; там же за розвідку про Володимира Великого став доктором філософії (1950). І цього ж року “він створив духовну перлину свого письменницького таланту, заповітну книжку “Марія і ти”⁷⁶³. Наступні його праці аналізували різні етапи духовного літопису Руси-України: “Святий Володимир Великий – володар і христитель Руси-України: 960–1051”, “Київські і галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590–1960)”, “Ми – Божі діти”, “Великі лоди. Біографічні силуетки

^{762/513} Пекар А. Ієромонах Юліян Я. Катрій, ЧСВВ, – у Господі упокоївся // Світло. – 2000. – Ч. 9, вересень. – С. 298-299.

^{763/212} Ваврик М. Отець Іриней Іван Назарко, ЧСВВ (1905–1976) та його церковно-історична письменницька спадщина // ЗЧСВВ, секція II, т. X (XVI), вип. 1-4. – Рим, 1979. – С. 398.

історії й сучасності”⁷⁶⁴. Темою численних публікацій о. Назарка були не лише теологічно-філософські проблеми чи історія Української Церкви, а й княжа доба. Ось декілька назв таких праць о. Назарка: “Князі т. зв. ізгої”, “Великий князь Київський Всеволод Ярославович”, “Трагічна доля Євпраксії Всеволодівни”. Друкувались ці статті в “Українському історичному”, натомість редактора цього журналу – Любомира Винара – о. Назарко залучив до співробітництва в “Записках ЧСВВ”. Був дійсним членом НТШ⁷⁶⁵.

З релігійних тем змістовними є розвідки Назарка “Вплив староруського християнства на монголів”, “Роля козаків у протитурецькій кампанії під Віднем 1683 р. в навітленні ватиканських документів”. І ціла низка інших. Велику цінність мають і розширені некрологи – водночас це і спогади – про визначних василіян, як от Яким Фещак, Теодозій Галушинський, Йосафат Скрутень, Панкратій Кандюк, Йосиф Заячківський, владики Іван Бучко та Йосафат Коциловський, ЧСВВ, письменник Наталена Королева та Василь Королів-Старий⁷⁶⁶. Незважаючи на вкрай насичену місійно-організаторську діяльність й хвороби, “не випускав з рук пера, заповнюючи цінними статтями і рецензіями наукові журнали й публікації та прикрашуючи своїми живими і легкостилевими есеями передові сторінки релігійних часописів, що в них ще довго появлялись по його скоропостижній смерті”⁷⁶⁷.

Отець Ісидор Патрило народився у селі Загорода біля Судової Вишні на Львівщині (1919), вступив до Чину і здобув аж три докторати: перший – з філософії – в Українському Вільному університеті в Празі; другий – з богослов’я – в Папському університеті “Анджелікум” у Римі; третій – з канонічного права – в Папському Латеранському університеті (1961). Тож на

^{764/212} Там само.

^{765/85} О[тець] Іриней Іван Назарко // Василянський Вісник. – Рим, 1977–1978. – Ч. 14. – С. 46-50.

^{766/151} Назарко І. “Одчиняйте двері!” (Спогад про Наталену й Василя Королєвих) // Правда. – Торонто, 1971.- Ч.1-2(9-10). – С.142-156.

^{767/212} Ваврик М. О[тець] Іриней Іван Назарко. – С. 400-401.

сорок другому році життя був доктором трьох наук. Обіймав різні посади у Мюнхені, Лідсі (Англія), Буенос-Айресі та Римі: спершу душпастир, потім префект, директор, генеральний економ, секретар, прокуратор, радник, а в 1976–1996 рр. – протоархимандрит Чину. Паралельно був співредактором “Записок ЧСВВ” (1963–1974), і не лише співредактор, а й “відвічальний директор цілого видавництва”, як зазначено в усіх випусках “ЗЧСВВ”⁷⁶⁸.

Серед визначних вже василіянських учених д-р Михайло Ваврик, чії твори неодноразово згадувалися. Про нього писали як духовні, так і світські особи⁷⁶⁹. Бо М.Ваврик, як справедливо наголошував о. Юліян Катрій, “вельми заслужений священик-місіонер, український патріот і великий учений Васи-ліянського Чину, нашої Церкви й народу”⁷⁷⁰. До речі, родом він (як отці Катрій та Соловій) – з Бучаччини. Василянцем та ученим був і молодший брат Михайла Ваврика – Василь Ваврик (1911–1996). Василь Ваврик у 23 роки був висвячений: став наймолодшим серед василіян душпастирем. Богословські студії відбув у Римі, вивчив Біблійні мови і здобув авторитет як блискучий знавець Старого, особливо Нового Завіту. Автор книжки з вимовною назвою: “Комунізм і релігія”, що вийшла 1950 р в Нью-Йорку тиражем 50 000 примірників. Автор низки інших творів, що появились великими накладками у бібліотечці “Слово доброго пастиря”⁷⁷¹.

У числі тих, що поповнювали бібліотеку василіянських видань – о. Климентій Корчагін, автор фундаментальної книги “Христова Благовість

^{768/313} 50-річчя священства о. протоархимандрита Ісидора Патрила, ЧСВВ // Світло. – 1993. – Ч. 5, травень. – С. 173.

^{769/146} *Ленцик В.* Отець д-р Михайло Ваврик ЧСВВ у моїх споминах // Світло. – 1985. – Ч. 2, лютий. – С. 62-63; Ч. 3, березень. – С. 60-62.

^{770/334} *Катрій Ю.* Квітка на могилу бл. п. о. Михайла Ваврика, ЧСВВ // Світло. – 1984. – Ч. 6, червень. – С. 231.

^{771/295} *Дрібненький В.* Вінок на могилу блаженної пам’яті отця Василя Ваврика, ЧСВВ // Світло. – 1996. – Ч.11, листопад. – С. 388.

спасіння: роздумування над Євангелією” (1975, 1998; 600 с.). Вийшли й інші книги отця. Це історично-юридичний нарис “Карне право Української Католицької Церкви” (1981), роздуми “Господь наш Ісус Христос – Дорога, Правда і Життя” (1999), підручники з богослов’я, а також історична праця іспанською мовою “Українська Православна Автокефальна Церква” (1955). Загалом Климентій Корчагін (1929–1989) був непересічним майстром друкованого й усного слова. Він мав два докторати: з теології та з церковного права – і два дипломи: перший – журналіста, другий – адвоката Римської Роти⁷⁷².

У Бразилії виявив свій дар о. Микола Іванів (1910–1991) – “один з найбільших василіянських місіонерів, талановитий працівник і письменник”, з-під пера якого вийшли п’ять творів, у тому числі книжка про Святі Тайни “Ріки Води Живої” та – остання – “Святі Древньої Руси-України”⁷⁷³. Там же, в Бразилії, дуже потрібну книгу – “Історія Біблійна Старого і Нового Завіту” (на основі василіянського видання Святого Письма та деяких інших Біблій) – уклав о. Володимир Бурко, ЧСВВ⁷⁷⁴.

В Аргентині як місіонер та колишній протоігумен василіян у цій країні, письменник та історик Містопровінції визначився о. Володимир Ковалик⁷⁷⁵. Він один із перших, хто 1991 р. приїхав служити в Україну – і перший з поворотців, хто тут помер (6 квітня 1992 р. в Червонограді). Отець Ковалик – автор цінної розвідки “Містопровінція Непорочного Зачаття П. Д. Марії в Аргентині”, яка вміщена у “Нарисі історії Василянського Чину святого Йосафата” (Рим, 1992. – С. 546-559).

Активно нині працює член Американської Провінції ЧСВВ о. Атанасій Пекар. Він не лише славний історик Української Церкви в Закарпатті, а й

^{772/185} Бл. п.о. Клим Корчагін, ЧСВВ // Світло. – 1999. – Ч. 2, лютий. – С. 76.

^{773/484} Див.: Василянський Вісник. – 1991. – Ч. 19. – С. 78.

^{774/324} Історія Біблійна Старого і Нового Завіту / Уклав о. Володимир Бурко. – Прудентопіль (Бразилія), 1965. – 238 с.

^{775/85} Василянський Вісник. – 1988. – Ч. 18. – С. 88.

автор книги про Василя Великого⁷⁷⁶, життєпису засновника Інституту українських катехиток – о. Христофора Г. Миськіва, ЧСВВ (“Апостол Христового Серця”), дослідження “Ісповідники віри нашої сучасності. Причинок до мартиролога Української Католицької Церкви під советами” (1982, 332 с.). Як і о. Пекар, багато пише його земляк із Срібної Землі о. Мар’ян Поташ, автор двотомової книги про владика Павла Гойдича (1994–1995)⁷⁷⁷.

Чимало творчих здобутків й важливих праць в о. д-ра Атанасія Григорія Великого. Він народився в сім’ї Теодора та Пелагеї Великих через кілька днів після проголошення ЗУНР, 5 листопада 1918 р. у селі Туринка, що за одинадцять кілометрів від Жовкви. Поки він підростав, його дядько, Андрій Великий, вступив до Української Галицької Армії, бився з поляками під Равою-Руською. Потім емігрував до Чехословаччини. Найстарший брат Григорія, Іван, помер у 23-річному віці (1907–1930). А середущий Василь та наймолодший Степан перебували в українському підпіллі 40-х рр. – і обидва загинули. Сестра Марія з мамою та чоловіком була репресована, і тільки наприкінці 1965 р. повернулась із Сибіру⁷⁷⁸. Григорій закінчив у Туринці початкову школу, у Жовкві – гімназію, серед учителів якої був також Іван Крип’якевич. 1933 р. вступив у Крехові до новіціату, де й отримав нове ім’я Атанасій. Відтак – гуманістичні студії (Лаврів, Добромиль), філософія (Кристинопіль), поїздка до Праги, де жив дядько Андрій, і навчання на богословському факультеті Карлового університету. А водночас вивчення історії та філології в Українському вільному університеті, де й отримав свій

^{776/515} Див.: Досконалий християнин: чернечий ідеал св. Василя Великого. – Нью-Йорк. В-во ОО. Василян, 1968. – 224 с.

^{777/535} *Поташ М.* Життя віддане Богові: Життєпис преосвященного Павла Гойдича. У 2 томах. – Львів: Місіонер, 1994. – Т. 1. – 224 с.; 1995. – Т. 2. – 352 с.

^{778/363, 191} *Крак О.* Сини української землі // Світло. – 1995. – Ч. 3, березень. – С. 94-96; *Богун Д.* Отець д-р Атанасій Великий, ЧСВВ. – “василянин ХХ-го століття” (1918–1982) // Календар “Світла” на 2000 рік. – С. 81-82.

перший докторат. Другий докторат здобув у Григоріянському університеті в Римі (1948). Річ у тім, що Атанасій Великий з Праги переїхав до Вюрцбурга в Німеччині, де продовжував студіювати богословські науки, а завершив їх у Вічному місті. Тут же, в Папському інституті східних наук, вивчав церковну орієнталістику і захистив ліценціят⁷⁷⁹.

Два докторати і ліценціят – то немало для тридцятирічного василіянина. І це та основа, на якій він розгорнув свою науково-організаційну діяльність. Упродовж п'ятнадцяти років (1948–1963), о. Великий перебував на становищі віце-ректора та проректора Української Папської семінарії в Римі. З 1949 р. він редагував відновлені “Записки ЧСВВ”. Саме завдяки о. Великому опубліковано 55 томів архівних матеріалів з історії УГКЦ; він же зредагував понад 50 томів різних наукових праць, і здебільшого тих, які вийшли з-під пера молодих дослідників⁷⁸⁰. Зауважимо, що до випуску багатьох цих праць причетний і о. д-р Порфірій Підручний, хоча його прізвище не завжди фігурувало на обкладинці чи на другій сторінці. Якраз у ті роки бачимо о. Підручного на становищі помічника редактора третьої секції “Записок ЧСВВ” (а редактор цієї секції – о. Великий) та секретаря Видавничої Колегії. Власне, о. Підручний знаний в діаспорі як технічний редактор багатьох василіянських видань, і не тільки в Римі; знаний як права рука Атанасія Великого. В той же час він автор двох ґрунтовних розвідок “Василіянський Чин від Берестейського з'єднання (1596) до 1743 року” та “Генеральна Курія в Римі”, які прикрасили “Нарис Василіянського Чину святого Йосафата” (Рим 1992).

У період роботи (1962–1965) Другого Ватиканського Собору секретарем Передсоборової й Соборової Комісії Східних Церков призначили

^{779/502} Патріло І. Життя і творчість о. Атанасія Г. Великого, ЧСВВ // *Analecta OSBM, sectio II, vol. XII (XVIII), fasc. 1-4.* – Romae, 1985. – S. 8-14.

^{780/502, 475} Там само. – С. 46. Див. також: *Василіянський Вісник.* – 1980–1983. – Ч. 16. – С. 131.

о. Великого. “Це велика честь і відповідальність і для мене, і всієї родини, і Вас, мамуню рідна, що мене виховали і виплекали”, – сповіщав о. Атанасій родину 1 серпня 1963 року⁷⁸¹. А 31 січня 1966 р. він офіційно передав до Центрального архіву Собору 135 великих томів архівних документів, які упорядкував для зберігання. Невдовзі отримав подяку від Папи Йоана XXIII. “Тому є гарячим бажанням Його Святости, щоб до Вас дійшла сердечна і благословенна заява Його признання за весь труд, який Ваша Всечесність виконала впродовж усього того часу”, – писав голова Соборової Комісії кардинал А.Ів.Чіконьяні⁷⁸². Заходами о. Великого було підготовлено і п’ять томів Діянь та Постанов Собору в українському перекладі загальним обсягом 1380 сторінок, які опубліковано у 1965–1966 рр.⁷⁸³

Після створення жіночого Василіянського Чину він переписав для Сестер по-латині нові Конституції, потім переклав їх на українську мову, ще й допильнував видрук. У 1954–1963 рр. був постійним духівником василіянок при їхній Генеральній управі в Римі, щодня їздив до них правити Службу Божу, провадив для Сестер щомісячні конференції і надавав їм усю іншу духовну обслугу, зокрема сам опрацював та опублікував їхній Каталог; відредагував та надрукував для монашок “Часослов” (1017 стор.), причому не старослов’янськими, а українськими буквами. Для василіянок у Філядельфії о. Великий підготував та надрукував молитовник на 470 сторінок “Хвалім Господа”⁷⁸⁴.

А. Великий підготував також низку історико-релігієзнавчих власних праць. Перша солідна монографія “Святий Йосафат Кунцевич. Його життя і доба” (1967) написана разом з Мелетієм Соловієм, зате “Нарис історії Згромадження сс. Служебниць П.Н.Д.М.” (Рим, 1968, 767 стор.) цілком належить перу о. Великого. 1969 р., крім чергового, третього тому “3

^{781/363} *Крак О.* Сини української землі. – С. 95.

^{782/218} *Василіянський Вісник.* – 1966. – Ч. 4. – С. 3-4.

^{783/218} Там само. – С. 5-6.

^{784/218} Там само.

літопису християнської України”, у світ пішли дві нові книги: “Світла і тіні української історії” (219 с.) та “Українське християнство” (223 с.). У “Вступному слові” до третьої книги “З літопису християнської України”, яка охоплює XIV–XVI ст., а видана 1969 р., зауважено: “Щотижня, безперебійно ми старалися вникати в українське церковне минуле та шукали в ньому вияснення і сучасного лихоліття. І ми прийшли до переконання, що головна його причина лежить НЕ ВНУТРІ, А НАЗОВНІ – в цілому комплексі питань етнічного, політичного, культурного і церковного характеру. Та в усіх подіях, явищах і фактах не зникає ніколи здорова життєва течія українського глибоко християнського духу, який знутри перемиг усі перепони, силою первісних залогень, які залягли глибоко в самі основи його християнської душі. І в тому, прочитавши образки нашого минулого, СЛІД ШУКАТИ ОПТИМІЗМУ і на наші тяжкі часи” (тут і вище виділення – П.Ш.)⁷⁸⁵. Щоб дійти до таких обнадійливих і пророчих наукових висновків, отцеві Великому довелося дуже багато трудитися – “цілими днями й вечорами до пізньої ночі, а то й далеко за північ. Ніколи не мав ні відпочинку, ні розваги. “Передчасно виснажив сили, а тому й припинилась його велика та надзвичайна діяльність. Одного дня о. Атанасія розбив параліч, і він п’ять років був прикутий до пересувного крісла; проте й тоді своєї праці не покидав”⁷⁸⁶.

Отець Атанасій Великий, як справедливо зауважив о. Дам’ян Богун,⁷⁸⁷ був великим не тільки з прізвища, але великим через свою працю та жертву для Бога, Церкви, свого народу та Василіянського Чину. Як справжній науковець, у цьому ХХ ст. він найбільше доклав науковій праці, на якій тепер базується і розвивається наша Греко-Католицька Церква⁷⁸⁸. Бібліографія

^{785/228} *Великий А.* З літопису християнської України, т. III: XIV–XV–XVI ст. – Рим: Вид.-во оо. Василіян, 1969. – С. 8.

^{786/475} *Василіянський Вісник.* – 1980–1983. – Ч. 16. – С. 132.

^{787/191} *Богун Д.* Отець д-р Атанасій Великий... – С. 82.

^{788/341} Див.: *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX (XV), fasc. 1-4.* – Romae, 1974. – С. 303-324.

о. Ат. Великого, яку уклав о. Гліб Кінах обіймає 1940/41 – 1973 рр. і складає 350 позицій. Чимало праць о. Великого з'явилося і після 1973 року.

Помітною постаттю серед василіян був і Орест Франко Купранець (1924–1988), який, однак, до Чину вступив не одразу. Він народився в Дрогобичі. Там закінчив народну школу й гімназію, а філософські студії – в Українській католицькій семінарії у Гіршберзі (Німеччина), теологічні – в такій же семінарії в Кулемберзі (Голландія). В Кулемборзі архієпископ Іван Бучко і висвятив його. І тільки 1951 р. о. Купранець вступив у Мондері, Канада, до василіянського новіціату, а після складення довічних обітів став парохом у місті Чипмен (провінція Альберта), де похований Василь Єлиняк – перший український іммігрант у Канаді. Орест Купранець спорудив йому пам'ятник, відтак організував й очолив у Мондері музей та архів василіян. Потім переїхав до Риму, де був членом Комісії з підготовки до видання “Біблії”. Тоді ж отримав в Українськiм Вільнiм Університетi в Мюнхенi докторат з філософії. У 1960–1964 рр. о. Купранець був у Відні настоятелем та парохом церкви св. Варвари. Звідти у листопаді 1964 р. переїхав до Канади, де очолив редакцію журналу “Світло” – і на цьому посту пробув до кінця своїх днів⁷⁸⁹.

Згадаємо і те, що Купранець служив у дивізії “Галичина” на проти-більшовицькому фронті, був поранений⁷⁹⁰. До речі, отець знав і міг говорити німецькою, англійською, італійською, польською, російською мовами, знав старослов'янську та латинську, а також французьку і голландську. Все це сприяло його всебічній поінформованості та ерудиції. Він написав більш як шістсот есеїв та оповідань і видав сім окремих книжок, серед яких чільне місце займають “Православна Церква в міжвоєнній Польщі” (Рим, 1974, 258 с.) та “Духовне вогнище на скитальщині” (Рим-Торонто, 1975, 206 с.). В останній, зокрема, оповів історію Української духовної семінарії в Гіршберзі

^{789/485} Василянський Вісник. – 1988. – Ч. 18. – С. 129-133.

^{790/18} Спогади о. Патрила // Особистий архів П.Шкраб'юка.

та Кулемборзі, яка діяла у 1945–1950 рр. і виховала сорок душпастирів, у тому числі й одного єпископа⁷⁹¹.

Орест Купранець – автор численних публікацій з давньої, нової і новітньої історії України. Серед них статті-розвідки, які у травні-вересні 1976 р. друкувалися в журналі “Світло”: “Нормани-вікінги-варяги та їх експансія”, “Варяги прямують на схід”, “Варяги дали назву “Русь”?”, “Давні чужинецькі джерела про Русь”, “Назва “Русь” закріплюється як державна”. Дослідження “Походження назви “Русь” у “Хроніці Руської Землі” О. Гванінуса з 1611 р.” 1978 р. вийшло окремою книжкою (296 с.).

Він прагнув проаналізувати уроки Визвольної боротьби українців у ХХ ст., зокрема у праці “Великі дні всенародного відродження: 1918–1968” Купранець описує діяльність Центральної Ради, яка не використала вже організованих та й зукраїнізованих військових частин, натомість розпустила їх. “Це було великою помилкою Центральної Ради взагалі, що вона не зуміла оцінити та використати фахових сил у творенні нової Української Держави, а руководилася своїми вузько-партійними соціалістичними моментами, чим відіграла назад у ворожий табір багато сил, які спершу виявили були добру волю послужити українському народові у творенні його незалежного життя”⁷⁹². На підтвердження цієї об’єктивної оцінки, яка збігається з висновками багатьох істориків державницької школи (С.Томашівський, Наталія Полонська-Василенко, Д.Дорошенко, І.Крип’якевич, В.Липинський, І.Кревецький та ін.), можна навести безліч фактів. Як от випадок з тим же Липинським, який приїхав до Києва, аби затвердити у Генеральному секретаріаті УЦР свою зукраїнізовану частину та формувати більший кінний відділ, а проте дозволу не одержав”, бо він, мовляв, “пан” і “поміщик”⁷⁹³.

^{791/381} Купранець О. Духовне вогнище на скитальщині. – Рим; Торонто, 1975. – 206 с.

^{792/380} Див.: Календар “Світла” на 1968 рік. – С. 64.

^{793/392} Липинський В. Листи до братів-хліборобів / Видання друге, фотодрук. – Нью-Йорк, 1954. – С. 10-11.

“Гетьман Павло Скоропадський, – продовжив о. Купранець, – перебравши владу, старався завести лад у державі; позискати до співпраці ліві й соціалістичні українські чинники, але вони відмовилися від співпраці з ним, чим значно причинилися до прискіпшення нашої невдачі в творенні своєї держави. Гетьман старався зорганізувати українську армію як основу охорони та безпеки власної держави, чому перешкоджували німецько-австрійські військові сили, запрошені Центральною Радою”⁷⁹⁴. Аналогічно пише й чимало теперішніх істориків незалежної України. Однак Німеччина й Австрія у тій війні явно програвали. Необхідно було порозумітися з країнами Антанти, які неприхильно ставилися до Української державності та намагалися реставрувати російську імперію. “Не маючи іншого виходу, – підкреслює о. Купранець, – гетьман Скоропадський проголошує федерацію з фактично неіснуючою царською Росією, що сталося 14.XI.1918 р. Це посередньо спричинилося до протигетьманського повстання”⁷⁹⁵. Акцент Купранця на тому, що федерація була проголошена “з фактично неіснуючою царською Росією”, дуже важливий, оскільки на цьому акті й досі спекують противники гетьмана: він, мовляв, зрадник, налаштований промосковськи. А насправді це був акт символічний, нежиттєздатний, тим-то підіймати повстання проти Скоропадського було самозгубою, ознакою політичної недалекоглядності.

“Але ж скажете Ви, мої скептики, хто розвалив оцю Вашу Державу? – запитував Вячеслав Липинський. – Чи, може, натиск зовнішніх сил? Чи не самі інтелігенти українські підняли проти Українського Гетьмана українське народне повстання? І чи не вложили вони в оце валення Держави Української весь свій український національний патос і порив?”⁷⁹⁶ А який результат? “Ваше повстання проти гетьмана віддало Україну в рабство большевикам

^{794/380} Календар “Світла” на 1968 рік. – С. 64.

^{795/380} Там само. – С. 65.

^{796/392} *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С. 8.

московським і відчинило двері на Україну Варшаві”⁷⁹⁷. У такому ж ракурсі бачить проблему вічного взаємопоборювання й Орест Купранець. “Скидання вини на “воріженьків”, що “встоятись не було сили”, не витримує ніякої здорової критики, – висновує василіянський історик. – Головними нашими “воріженьками” будемо ми самі собі доти, доки не прийде й не запанує у загалу нашого народу: єдність і співпраця на місце розбиття й розсварення; взаємна пошана й толеранція противних поглядів на місце взаємного постійного обвинувачення та оклеветчування; самопосягата та жертва з особистого для загального добра народу на місце сценічних заяв “любови” та “готовности” боротися з ворогом України (добро загалу понад партійництво); вірність Божому Законові і християнським засадам”⁷⁹⁸.

Інші василіянські вчені й письменники теж поділяли думки о. Купранця, насамперед о. Коструба. “Т.Коструба, – пише його товариш О.Домбровський, – був дійсним аристократом духа, що покривалося у великій мірі з його світоглядом: був подвійним українським монархістом – визнавав над собою Царя всесвіту й корився йому у безнастанних молитвах та поруч з тим був вірний українській гетьманській ідеї та її представникові, гетьманові Павлові. Це була правдива, а не паперова вірність Богові й Україні”⁷⁹⁹. Власне, цей дуалістичний принцип в розумінні Коструби – спершу християнин, потім державник – визначав усю його філософію історії, зокрема підхід до питання самобутності української нації. Її формують три взаємопов’язані чинники: перший – територія, другий – населення, третій – влада. Однак влада конституційна, а населення вільне, і співпрацює з владою на чолі з володарем добровільно, а не під примусом. Вони й творять історію України.

Відзначено й четвертий чинник: позитивний вплив чужих культур, асимільований на українському ґрунті й прийнятий до української психіки в

^{797/392} *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С. 28.

^{798/380} Календар “Світла” на 1968 рік. – С. 68.

^{799/289} *Домбровський О.* Теофіль Коструба – людина-історик-енциклопедист. – С. 19-20.

процесі витворювання власної оригінальної культури⁸⁰⁰. Цей чинник впливає з того, що Україна знаходиться на перехресті двох світів – Сходу й Заходу, Орієнту й Окциденту. Тим-то різні культурні впливи тут особливо відчутні. В цих умовах доконче потрібно зберегти історичну традицію, “щоби влада не переформувалася за чужими взірцями, а зберігала власний народний характер⁸⁰¹. Указана заувага актуальна й зараз, коли влада в Україні постійно озирається то на Захід, то на Схід – замість того, щоб самостійно мислити і самостійно торувати свою дорогу, згідно з особливостями національного характеру, знань, досвіду, переконань. Зрозуміло, це не означає самоізоляції (що в добу глобалізації взагалі неможливе), а тільки вибір найоптимальнішого шляху, який би гармонійно узгоджувався як із світовими, так і з національними реаліями.

Разом з тим “Т. Коструба розглядає націю не як виключно біологічно-соціологічний феномен з метою самого в собі, а як живу синтезу перш за все поняття Божого твору, а далі біологічно-соціологічного феномену, який повинен кермуватися не виключно національним егоїзмом, а головню моральними засадами, які є метафізичного походження”⁸⁰². Додам тільки, що цей – ірраціональний – фактор в історії дослідники майже не враховують, стаючи здебільшого на суто матеріалістичну точку зору, – і, як правило, їхні судження й висновки або хибні, або неповні. Тому включення праць василіянських дослідників до загального масиву української історіографії не тільки збагатить її кількісно, але і якісно, допоможе побачити чимало явищ, подій, колізій в зовсім новому освітленні, як рівно ж краще збагнути мотиви й причини тих чи інших вчинків, тих чи інших ситуацій. Назагал твори усіх згаданих вище авторів суспільно значущі, оскільки перейняті не тільки християнсько-католицьким духом, а й українським патріотизмом, уболінням за долю поневоленого народу. Вони наводять безліч маловідомих

^{800/289} Домбровський О. Теофіль Коструба... – С. 20.

^{801/289} Там само.

^{802/289} Там само. – С. 21.

фактів і прикладів із життя святих та мирян – і справді можуть слугувати своєрідним дороговказом й підручником як для світських учителів, так і для викладачів різних рівнів.

Так само актуальними й глибокими є філософсько-релігійні книги василіян Бориса Балика (1913–1989) про єпископа Інокентія Винницького⁸⁰³, Тараса Олійника (1928–2001; розважання на богословсько-біблійні теми)⁸⁰⁴, Діонісія Ляховича про молитви⁸⁰⁵, Теодозія Янківця про пізнання Бога⁸⁰⁶, Вернарда Дрібненького про головні правди християнської віри⁸⁰⁷. Особливо злободенною є друга книга о. Дрібненького “Рік вічності”, яка надрукована в Жовкві 1997 року. Сам отець Вернард живе у Торонті в Канаді, а тому добре знає те, про що пише. “Сьогодні в західному християнському світі, – йдеться в анотації, – матеріалізм та секуляризація набули небувалих масштабів. Те, що не вдалося безбожному комуністичному режимові та його окаянній владі, нині в Західній півкулі світу здійснює індустріальний технічний добробут”. Тим-то о. Дрібненький поставив собі за мету “дати аналіз цій аномалії сучасного світу, вказати її причини та послідовно обміркувати вихід із цього глухого кута”⁸⁰⁸.

Про “саяво правди і сучасне неопоганське людство” пише у розділі “Матеріалізм” і головний редактор місячника “Світло” о. Василь Цимбалістий –

^{803/179} *Балик Б.* Інокентій Іван Винницький, єпископ Перемиський, Самбірський і Сяніцький (1680–1700). – Рим, 1978. – 382 с.

^{804/472} *Олійник Т.* Сила хрищення: засади духовного життя. – Львів: Місіонер, 1994. – 336 с.

^{805/422} *Ляхович Д.* А коли ви молитесь. – Львів: Місіонер, 1995. – 208 с.

^{806/761} *Янків Т.* Двері відкриті у вічність: Роздуми і повчання. – Львів: Місіонер, 1997. – 264 с.

^{807/294} *Дрібненький В.* Життя у повноті: Божественна Літургія у висвітленні Християнської віри. – Львів: Місіонер, 1993. – 214 с.

^{808/233} Видавництво Отців Василіян “Місіонер”: Каталог видань. – Львів, 2000. – С. 4.

“бразилієць, що ногами в Канаді, а серцем завжди в Україні ”. Але “Матеріалізм” – тільки один із 24-х тематичних розділів його унікальної книги “СВІТЛО” на початку третього тисячоліття”, яку випустило видавництво “Місіонер” і в якій автор ділиться своїми знаннями з тими, що хочуть ознайомитися з важливими історичними, національними, релігійно-церковними подіями нашої Церкви і нашого народу на світанку третього тисячоліття християнства”⁸⁰⁹.

В останні роки скарбничку василіянських видань прикрасили й збірники блискучих проповідей св. п. о. Андрія Володимира Шагали “Родитися з висот” (1999), “Часу небагато” (2000) та єпископа Інокентія Лотоцького “Хваліте Господа” (2002). Це вже друга книга владики. Перша – “Скеля спасіння мого” – вийшла у Львові 2000 року. Вказані праці аналізують уроки більшовицької атеїзації поселення і шляхи навернення молоді до духовності, етнокультурних традицій предків. У той же час василіяни причетні і до видань світських авторів, що знову ж таки говорить про тісні зв’язки Чину з мирянами, з їхньою інтелігенцією. Ось два приклади. 1965 р. у Римі–Нью-Йорку з-під пера Миколи Чубатого вийшла фундаментальна (816 сторінок) “Історія християнства на Русі-Україні. Том I (до р. 1353)”. Вона вийшла, коли д-р Чубатий опинився в еміграції й думати не смів про публікацію такої книжки. “Нову віру в можливість того почину збудив в мене Преосвященний Кир Ніл Саварин, ЧСВВ, єпископ Едмонтону, який, розуміючи потребу такого твору для випростування християнської ідеології українського народу, поділеного на католиків та православних, виступив з ініціативою та навіть рішився на важке матеріальне зобов’язання спомагати цей проєкт”⁸¹⁰.

Непересічною є і праця “Христова Церква в Україні. 988–1596”, яку написав професор Українського вільного університету в Мюнхені Матвій

^{809/666} Цимбалістий В. “Світло” на світанку третього тисячоліття. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 5-6.

^{810/675} Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. Т. I (до р. 1353). – Рим; Нью-Йорк, 1965. – С. VII.

Стахів, але вийшла вона вже після його смерті. До друку її підготував д-р Петро Стерчо, професор Дрексельського університету. А видала Львівська духовна семінарія св. Духа УГКЦ і видавниче підприємство “Стрім” 1993 року. І хоча там немає згадок про василіян, бо праця охоплює період до Берестейської унії, зате є поклики на Йосифа Рутського, цитуються його листи до Апостольського Престолу, котрі відображають негативну настанову польського латинського єпископату до унії. Книгу Стахіва високо оцінив такий визначний історик, як о. Атанасій Великий. Він звернув увагу на легкий стиль, ясність думок науковця-письменника, а також на новий підхід до теми, широкий горизонт, глибокий аналіз і влучний синтез різноманітного матеріалу, внаслідок чого праця Стахіва є оригінальною в українській історіографії. Головне питання книги не нове. Проте автор підібрав великий матеріал і “поставив свою книгу в дуже широкі, але конечні горизонти; в нашій історіографії, очевидно, ніхто в таких широких круговидах історії Української Церкви не ставив”⁸¹¹. Атанасій Великий відзначив, що Стахів “підходить до інтерпретації й оцінки нашого церковного минулого не з точки зору церковно-догматичної, але бачить той самий церковно-історичний процес на Українських Землях із національно-суспільного та національно-політичного становища, з якого його розцінює; не в опозиції до оцінки церковно-догматичної, яку він просто залишає до компетенції церковним історикам”⁸¹². Подібний підхід Стахіва важливий і в контексті книги про Василянський Чин, діяльність якого розглядається не в церковно-догматичному, а в національно-політичному аспекті, з позицій історії України. І це у василіянській історіографії теж уперше.

Підсумовуючи, бачимо: педагогіка і наука для василіян – нероздільні. Більшість членів ЧСВВ студіювали у престижних вузах Європи та Північної Америки (Рим, Відень, Прага, Вюрцбург, Оттава та ін.), а тому знання мали

^{811/597} Стахів М. Христова Церква в Україні. – Львів, 1993. – С. XXIII–XXIV.

^{812/597} Там само. – С. XXV.

грунтовні, знали латину, греку та інші мови. І викладали не лише у колегіях чи народних школах, а, насамперед, у школах вищих, зокрема у Львівському університеті, де були також ректорами і деканами. Водночас Чин, починаючи з XVII ст., дав українській науці й письменству цілу низку видатних богословів, істориків, мислителів, мемуаристів, перекладачів, літераторів, журналістів, число яких неухильно зростало після Добромильської реформи (1882–1904) і талант яких якнайповніше розкрився після Другої світової війни, коли в Галичині утвердився тоталітарний режим, і частина василіянів змушена була емігрувати, щоб там, у країнах поселень українців, продовжувати свою місійно-національну діяльність.

Десятки імен, репрезентованих у цьому розділі, свідчать про науково-творчу потугу ЧСВВ не лише кількісно, але і якісно. Твори василіянів християнські за духом, пізнавальні, патріотичні – і водночас об'єктивні, як, скажімо, праці А.Великого, О.Купранця, А.Шагали, М.Соловія, М.Ваврика та ін. Вони органічно доповнюють загальнонаціональний масив української духовної і “світської” літератури, а через це заслуговують на окреме вивчення у вузах, оскільки громадськість, тим більше молодь, про наукові здобутки василіянів знає недостатньо. Прикметно і те, що саме василіяни – богослови і бібліофіли, насамперед І.Назарко та Р.Лукань, – причетні до створення у Львові, в монастирі св. Онуфрія, академічного Відділу історії України (1940), який діяв до 1946 р. і на основі якого – після п'ятирічної перерви постав нинішній Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України (1951 р.). Сам Крип'якевич, колишній голова Історико-філософської секції НТШ, і став у лютому 1940 р. керівником нового Відділу.

РОЗДІЛ 6

УЧАСТЬ У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ ХІХ–ХХ СТ.

6.1. ЧСВВ як об'єкт суспільно-політичного життя. Проблема Патріархату та екуменізму

Внесок василіян у різні сфери національно-релігійного життя, передусім у книговидання, шкільництво, українську історіографію та літературу, як пересвідчився читач із наведених вище фактів, – чималий, цінний і заслуговує на те, аби стати предметом вивчення у вищих і середніх навчальних закладах. Василіяни діяли у вкрай несприятливих для них суспільно-політичних умовах, про що коротко сказано у Вступі до цієї праці. Попри це, і досі трапляються різкі випадки проти ЧСВВ, причому не лишень з боку чужинців (їх можна зрозуміти), але й своїх. Ще Іван Франко звинувачував василіян, які буцімто “захопили в свої руки той привілей, що лише з їх гурту могли виходити єпископи та всякі інші єрархи”, що вони відчужилися від свого народу, мали великі маєтки; школи їхні “були наскрізь шляхотські, латино-польські, устроєні зразу на єзуїтський, потім на піярський взорець”; писали вони, мовляв, та й спілкувалися, польською і латинською мовами, а до світського духовенства ставилися якщо не ворожо, то з погордою⁸¹³. Проаналізуємо причини такої упередженості Франка, людини геніальної й проникливої. На це питання відповів Йосафат Скрутень: “Франко, на жаль, підійшов до василіян ХVІІІ ст. з боку вузькотенденційного, пояснюючи собі їх корисне становище мірками московських або змосковщених істориків, а своїм твердженням про несповнювання ними навіть елементарних обов'язків духовних супроти простого народу, не ві всім фаховий Франко показав наглядно, що питання про елементарні духовні обов'язки монахів супроти простого народу були перед ним не менше закриті, як належне розуміння

^{813/632} Василіяни в Туриську. Матеріали до історії одної невдалої фундації ХVІІІ в. // ЗЧСВВ, т. І, вип. 2-3. – Жовква, 1925. – С. 279.

перших глав книги “Битія”⁸¹⁴. А тому о. Скрутень зауважує, що не варто “винуватити нам самого Франка, бо причиною сього треба вважати се сумне явище, що досі не маємо критично обробленої історії василіянського Закону...”⁸¹⁵.

Можливо, саме через незнання упередженим до Василіянського Чину виявився і професор Амвросій Андрухович, який досліджував історію церкви Барбареум у Відні, інституту Студіум Рутенум та греко-католицької Генеральної семінарії у Львові. Оцінюючи освітньо-педагогічну діяльність ЧСВВ, Андрухович писав: “Василіяни в короткім часі захопили в свої руки всі вищі єрархічні становища і стали прелатським чином (*ordo Praelaticus*); вищі церковні уряди і вища освіта стали з того часу виключним монополем василіян”⁸¹⁶. Тобто Андрухович повторює репліки Франка, навіть вживає військовий термін “захопили”. А якщо “захопили”, то чого доброго від них чекати? “В їх інтересі радше було, щоби світське духовенство оставало в темряві, бо тим легше могли удержатися на передових становищах”⁸¹⁷. Отож і Андрухович, як і Франко, нав’язує василіянам негідну корисливість, гамбітність, заперечуючи разом з тим і один із трьох визначальних чернечих обітів – обіт убогості. Голослівно звучить і подальше твердження: “Багато шкіл мали спольщені василіяни, але тільки для себе і для синів польської шляхти. Вбогий, нарівні з мужиками з праці на ріллі живучий священик не мав грошей на оплачення дорогої науки для своїх дітей у василіянських школах”. Утім, Йосиф Сліпий, який навів цю виписку з творів Андруховича, висновує: “Тут корінь боротьби, яка розгорілася пізніше між обома клирами”. І

^{814/632} Василіяни в Туриську. – С. 281-282.

^{815/632} Там само. – С. 282.

^{816/587} Цит. за: *Сліпий Й.* Історичний огляд виховання духовенства в Католицькій Церкві загалом і зокрема на Україні // Греко-католицька духовна семінарія у Львові. Матеріяли і розвідки / Зібрав о. проф. др. Йосиф Сліпий. Ч. 1. – Львів, 1935. – С. 31.

^{817/587} Там само. – С. 31-32.

поблажливо додає: “Все ж таки не можна відмовити василіянам заслуги для піднесення освіти. Та й польські впливи не були серед них загальні”⁸¹⁸.

Безперечно, не можна, та й шкідливо, ідеалізувати стосунки між василіянами і світським духовенством – стосунки ці часто-густо були напруженими. Про це, зокрема, свідчить донос від 26 квітня 1839 р., який бучацький парох відправив губернатору Галичини баронові Крігу. Душпастир звинуватив учнів і професорів Бучацької гімназії у різних політичних та побутових прогріхах, мало не в державній зраді: мовляв, питомці читають заборонені книжки, ще раніше (1809) триста вихованців гімназії вступили до польського війська; 1833 р. василіяни нібито дали польським повстанцям мільйон золотих, тепер вони замість монашого одягу носять польські чумари і т.ін. Однак комісар, який приїхав перевірити сигнал, переконався, що це – злісний наклеп. “Можу посвідчити з чистою совістю, що всі вони (бучацькі василіяни – П.Ш.) в моральнім і політичнім напрямі поводяться бездоганно”, – звітував посланець губернатора. Професор Кирило Студинський причину ворожості до “своїх товаришів по службі” бачив у тому, що “Бучацькому пароху о. Кропивницькому могло бути не на руку вище образования василіян, їх значний вплив хоч би вже з сього титулу, що вели гімназію, і тому написав донос поганій, гідний осуду, на яким сам найгірше вийшов”⁸¹⁹.

Вияви певної конфронтації між двома гілками духовенства, та й всередині самого Чину, не приховували і самі василіяни, серед них історики Порфірій Підручний та Ісидор Патрило. Те, що василіяни “захопили” панівні у З’єдиненій Церкві становища, “винен” Велямин Рутський, якого важко звинуватити в корисливості чи інших гріхах. Навпаки, навіть окремі недруги відзначають його піклування про долю УГКЦ та патріотизм⁸²⁰. “Митр.

^{818/587} Сліпий Й. Історичний огляд виховання духовенства... – С. 32.

^{819/533} Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831–46. Студія д-ра Кирила Студинського // Записки НТШ. – 1907. – Т. LXXX, кн. VI. – С. 100-108.

^{820/490} Див.: Панас К. Історія Української Церкви. – Львів, 1992. – С. 83-84.

Рутський, – писав о. Підручний, – уже від 1613 р. представляв королеві на єпископства лише своїх ченців, а 1635 р. вистарався в короля Володислава IV привілей, щоб митрополитами й єпископами були тільки зреформовані василіяни. Таким чином здійснився один із головних пунктів первісного задуму Рутського, ще з 1605 р., щоб єпископські й архієпископські катедри замінити особами, “які знатимуть своє завдання, чого вони прийняли, що підтримують, і як на тім пості мають поводитися”⁸²¹. Власне ці адміністративні кроки Рутського були зумовлені потребами централізації. “Митрополита поставлено на чолі Чину, – пояснює о. Підручний, – щоб він міг вийняти з-під влади єпископів монастирі, що були в їхніх єпархіях. Незалежність монастирів від єпископів мала на меті скріпити Василянський Чин усередині З’єднаної Церкви та зробити його оновлюючою силою”⁸²².

І це було логічно – інакше створити організований Чин не вдалося б. Але пізніше виникло чимало непорозумінь між Чином і наступними митрополитами, бо ані митрополит Рутський, ані наступні генеральні капітули не уклали для митрополита жодних правил, щоб митрополиче повновладдя не шкодило Чинові. Це зроблено тільки 1686 р. з наказу Апостольської Столиці⁸²³. Розглянемо суть проблеми. Як відомо, в другому і третьому пунктах устрою Василянського Чину (перший пункт стосувався об’єднання монастирів в “одне чернече тіло”) зазначалося:

2. На чолі Чину стоятиме митрополит, який дбатиме про його зростання. Для митрополита також треба буде укласти правила, щоб його повновладдя не шкодило Чинові.

3. Хоч митрополит буде найвищим настоятелем Чину, то всередині ним керуватиме протоархимандрит, якого капітула (чернечий збір) вибиратиме на

^{821/463} *Підручний П.* Організація нового Чину (1596–1637) // Нарис історії Василянського Чину святого Йосафата. – Рим: В-во ОО. Василян, 1992. – С. 120.

^{822/463} Там само. – С. 120.

^{823/463} Там само.

довічність (до смерті) з-поміж звичайних ченців, але він не може бути єпископом⁸²⁴.

Однак ці настанови, як правило, не виконувалися. Наступники Рутського на митрополичому престолі – Рафаїл Корсак, Антоній Селява, Гавриїл Коленда – одночасно були й протоархимандритами, що призводило до численних конфліктів. Оскільки в митрополії у ті часи було безліч невідкладних справ, тому згадані вище митрополити (незважаючи на свою приналежність до ЧСВВ) не могли належно вникати в проблеми підпорядкованих їм монастирів, хоча були зацікавлені, аби їхні прибутки максимально використати в інтересах усієї митрополії. Через те василіяни настійно прагнули вибирати собі протоархимандрита, як це було обумовлено на першій капітулі 1617 року. І тільки 1686 р., коли василіяни вибрали протоархимандритом звичайного ченця, між Чином та Київськими митрополитами запанувало порозуміння, взаємини унормувалися. Причому самі обставини склалися так, що вищі церковні становища посідали василіяни як більш освічені, дисципліновані (обіт послуху) й жертівні. Ніхто з них не захоплював митрополичий престол силоміць (як, скажімо, Петро Могила у боротьбі з Ісаєю Копинським). Он чому із сімнадцяти митрополитів Київської митрополії шістнадцять були василіянами, серед них і предки Андрея Шептицького – Атанасій (1729–1746); Лев Шептицькі (1778–1779)⁸²⁵.

Пізніше стосунки між світським кліром та Чином ускладнилися знову. Це було пов'язано з тим, що внаслідок мінливих суспільно-політичних подій василіян обмежували в правах, ділили, намагалися підпорядкувати єпископам, себто послабити їхню централізацію та використати матеріально. Дібрами ж василіяни володіли не для власної наживи чи збагачення, як це робили Львівський владика Гedeон Балабан чи сумнозвісний митрополит

^{824/463} *Підручний П.* Організація нового Чину... – С. 118.

^{825/454} *Назарко Ір.* Київські і галицькі митрополити. – С. 89-95, 108-109.

Онисифор Дівочка⁸²⁶. Навпаки – прибутки від чернечих посілостей ішли на підтримку видавництв, шкіл, часописів, спорудження храмів, пожертви бідним. Нерідко василіяни давали на потреби Чину свої родинні кошти. Так робив митрополит Рутський, коли 1608 р. відбудовували у Вільні монастир Пресвятої Трійці. Так чинили й окремі ченці у Крехові⁸²⁷.

Тому не можна говорити про відчуження членів Ордену від свого народу. Бо в такому разі виникає запитання: чиїх дітей вони навчали у своїх сорока трьох школах? Невже тільки польських? Адже в одній лишень колегії у місті Барі освіту здобувало більш як вісімсот осіб. У розділі про шкільництво наведені списки визначних українських діячів, що їх виховали василіяни в Лаврові, Дрогобичі, Бучачі, – і вже цих імен достатньо, аби спростувати закид у відході василіян “від своєї народности”. А те, що василіяни-педагоги орієнтувалися на програми єзуїтські та піярські, – атестує їх з позитивного боку. Бо ці програми на той час загалом ефективні, апробовані, їх акцептував Петро Могила – і вони діяли в Києво-Могилянській академії. Як відомо, ще 1615 р. митрополит Рутський домігся того, що Папа дозволив ченцям відкривати школи на подобу єзуїтських. А також запросив єзуїтів стати для українських монахів наставниками. І вони ними стали (у 1616–1618 рр.). І виховали справді ревних та свідомих своєї місії ченців⁸²⁸. Необхідно згадати і про те, що василіянам спершу мали допомагати кармеліти босі, оскільки, на думку Й.Рутського, спосіб їхнього життя в багато чому відповідав аскезі східних ченців. Згідно з домовою у Римі, чотири кармеліти босі мали перейти на східний обряд і вже як василіяни стати реформаторами й наставниками Чину. Однак серед кармелітів для цієї місії не знайшлося відповідних осіб – і тоді Рутський звернувся до єзуїтів. Він навіть використав деякі їхні статuti. Як встановив П.Підручний, із 68 правил, що їх

^{826/228} Див.: *Великий А.* З літопису християнської України, т. 3: XIV–XV–XVI ст. – Рим: В-во ОО. Василіян, 1969. – С. 203, 208.

^{827/690} *Шкраб'юк П.* Крехів: дороги земні і небесні. – Львів, 2003. – С. 62.

^{828/463} *Підручний П.* Організація нового Чину... – С. 115-116.

уклав Рутський, 10 він запозичив безпосередньо в єзуїтів. І навпаки: для засновника Товариства ісусівців (єзуїтів) Ігнатія Лойоли взірцем були твори св. Василя Великого⁸²⁹.

Отож єзуїти були вчителями у василіянському новіціяті, сповідниками і консультантами в монастирі св. Трійці у Вільні та в інших монарших домах. Єзуїти очолили Добромільську реформу кінця ХІХ ст. І провели її з якнайбільшою користю для ЧССВ та всієї Церкви. Тобто на відміну від деяких василіян-латинізаторів (про це далі) роль єзуїтів щодо єдиного українського монашого Чину була більш ніж позитивною. Минуло 264 роки – і єзуїти очолили Добромільську реформу. І провели її з якнайбільшою користю для ЧСВВ та всієї Церкви⁸³⁰.

Наступний закид. “Немало василіян, – констатував Франко, – виступало на полі письменства, але найбільше вони писали по-польськи або по-латині. В товариській життю вони вживали також польської та латинської мов...”⁸³¹ Однак всі описані в даній праці події, особливо розділ “Утвердження народномовного слова”, говорять, що це було не зовсім так, що василіяни зразу ж після централізації Чину постановили послуговуватися “не інним, як руським язиком” і в церквах, і в побуті. І дійсно зафіксовано не одну проповідь народною мовою – аж до виходу у світ “Наук парохіяльних”

^{829/660} *Хомин П.* Митрополит Йосиф Рутський і його освітні змагання // Богословія. – Львів, 1923. – Т. 1. – С. 261-283.

^{830/523,552} *Підручний П.* Початки Василіянського Чину і Берестейська унія // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в ХVІІІ столітті. Матеріали Четвертих “Берестейських читань”. – Львів, 1997. – С. 89; *Чесляк С.* Отець-єзуїт Войцех-Марія Баудісс і Добромільська реформа Чину святого Василя Великого // Добромільська реформа і відродження Української Церкви: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції. – Львів: Місіонер, 2003. – С. 95-115; *Романик Й.* Стан Чину святого Василя Великого у другій половині ХІХ століття і його реформа. – Там само. – С. 57-94.

^{831/632} Василіяни в Туриську. – С. 279.

Юліяна Добриловського. А якщо василіяни в окремі періоди все ж таки вдавались до польської чи латинської мов, то таким був загальний дух того часу⁸³². І це ще не означало латинщення чи спольщення. Зрештою, це визнавав сам Франко. “Ми знаємо, що в XVIII в. українці-уніати належали до Польщі, що вище уніатське духовенство було сполонізоване, видавало багато польських книжок, навіть в обороні руських партикулярних інтересів – се факти, і їх ми розуміємо. Але не менше певні факти, що русини-уніати не зробилися поляками, писали по-руськи, не любили поляків і польського панування, а належність до унії не перешкоджувала їм бути й вільнодумцями, і українськими патріотами”⁸³³. З останньою тезою важко не погодитися. Академік Ярослав Ісаєвич наголошує, що не тільки православні трактували унію як знаряддя полонізації (це трактування перейняла й історіографія радянська), а й самі поляки. Так, у збірнику “Друкарі давньої Польщі” тільки православні друкарні фігурують як руські (українські); зате греко-католицькі – як польські унійні. Так названо й друкарню в Уневі, хоча свої книжки вона видавала церковнослов’янською мовою. “Як доказ повної полонізації, – зазначає Я. Ісаєвич, – покликалися на вживання ченцями польської мови на письмі (але ж вживали її православні в Києві та Чернігові, а деякі навіть у Москві), а також вказували на громадянську позицію багатьох василіян, лояльних підданих Речі Посполитої обох народів”. І одне, і друге не означало полонізації в сенсі етнічній, якщо навіть і витворювало для неї певні передумови”⁸³⁴.

^{832/387} Див.: Лев В. Мова галицького духовенства від часу прилучення Галичини до Австрії аж до 1848 р. // Богословія. Р. 1939 (покінчення) до р. 1942. Том XVII–XX Volum. Видає Богосл. т-во. – Львів, 1943. – 198 с.

^{833/646} Франко І. Зібр. творів у 50 томах, т. 33. – Київ, 1982. – С. 42.

^{834/713} *Isaiewycz J.* Kościół greckokatolicki a niektóre aspekty rozwoju kultury ukraińskiej i białoruskiej w XVII–XVIII wieku // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* 4-5 / Pod red. S.Kozaka. – Warszawa, 1997. – S. 188.

Полонізація, а точніше – латинізація, полягала в іншому. В сенсі релігійному. “Незаперечним є факт, - визнає член ЧСВВ Порфірій Підручний, - що василіяни після смерті свого засновника (Й.Рутського – П.Ш.) почали відступати від східних обрядів і традицій, якими він дорожив”⁸³⁵. Це відступництво, нехай і часткове, було особливо небезпечне в умовах війни України з Річчю Посполитою, коли Хмельницький і козаки одним із пунктів у переговорах з поляками ставили скасування унії, як от після Зборівської битви 1649 р.⁸³⁶ Натомість чернеча дисципліна занепадала, члени Чину вдавалися під час відправ до різних новацій, - і 1650 р. митрополит Гавриїл Коленда скликав у Вільні генеральну капітулу, на якій обговорювалося покарання неслухняних ченців монастирською в’язницею, а то й бичуванням. “Ця капітула сильно виступила проти тих василіян, що вводили церемонії римського служебника”⁸³⁷. Про чернечу дисципліну та боротьбу із латинськими нововведеннями йшлося і на засіданнях наступної капітули у Мінську (1652)⁸³⁸.

На внесення до східного обряду елементів західного впливали різні фактори як позитивні, так і негативні. Адже на перетині різних культур і традицій не можна обійтися без взаємодії та взаємовпливів. Латинізації в Уніатській Церкві годі було уникнути, оскільки римо-католицький обряд у Речі Посполитій був домінуючим, тоді як візантійський латинники вважали нижчим, а православних трактували як схизматиків, їх переслідували. В той же час православні не сприймали уніатів, ототожнюючи їх здебільшого з римо-католиками. Тим-то наблизитися до обряду латинського означало стати

^{835/523} *Підручний П.* Початки Василіянського Чину і Берестейська унія // Берестейська унія та внутрішнє життя церкви в XVII столітті. Матеріали Четвертих “Берестейських читань”. – С. 93.

^{836/371} *Крип’якевич І.* Богдан Хмельницький / Вид. 2-е, випр. і доп. – Львів: Світ, 1990. – С. 98.

^{837/463} *Підручний П.* Організація нового Чину... – С. 142.

^{838/463} Там само. – С. 143.

“істинними” католиками, позбутися комплексу меншовартості. Цьому сприяло і те, що василіяни у XVII ст., - а це майбутні архімандрити, єпископи та митрополити, студіювали у 24-х папських, тобто латинських, колегіях, тому візантійського обряду та його специфіки як слід не знали, не здатні були оцінити, а тому вдавалися до запозичень. Так уперше запроваджувалася читана (а не тільки співана) Служба Божа, опускалися поминальні згадки про руських святих, знецінювалася роль і важливість дияконів, запроваджувався ряд суто західних обрядових елементів і практик, навіть були намагання прибрати у церкві Царські Врата, іконостас і встановити орган⁸³⁹.

Зрозуміло, що то були поодинокі вияви радикальних обрядово-церковних змін. “Революційним” змінам вдалося запобігти не одразу. “Латинізація, - наголошує П.Підручний, - була дуже сильною, бо коли 1742 р. Папа Венедикт XIV наказав усім василіянам Київської митрополії об’єднатися в один Чин під провід одного протоархимандрита, то однією з причин, чому українські ченці не хотіли приступити до об’єднання, була та, що василіяни Конгрегації Пресвятої Трійці (або Литовської) не зберігали вже багатьох обрядів, монаших звичаїв і постів Східної Церкви. У своїх розпорядженнях Венедикт XIV похвалив домагання українських василіян і під загрозою різних кар наказав усім зберігати східний обряд”⁸⁴⁰. Попутньо треба зазначити, що західних впливів зазнало і православне середовище. “Реформи Могили, - наголошує один із дослідників, - справді впровадили багато запозичень, причому значно раніше і в більшому об’ємі, ніж це було на той час в уніатів. Але православна ієрархія здійснювала ці зміни офіційно та одностайно, і виглядає, що вони були прийняті усією Церквою, тоді як у з’єдиненому таборі постала внутрішня боротьба між енергійними

^{839/568} *Сеник С.* Латинізація в Українській Католицькій церкві. – Люблін: Свічадо, 1930. – 31 с.

^{840/523} *Підручний П.* Початки Василіянського Чину і Берестейська унія // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. Матеріали Четвертих “Берестейських читань”. – С. 93.

прихильниками західних запозичень і тими, що хотіли втримати давню традицію”⁸⁴¹. Серед тих, хто прагнув зберегти давню традицію, був і протоархимандрит ЧСВВ Порфірій Важинський (1784-1788). Він сам їздив по монастирях і вчив правильно правити Службу Божу та виконувати інші душ пастирські і чернечі обов’язки. Це говорить про те, що не всі у Василянському Чині були латинізаторами. Історик Церкви Микола Чубатий вважає, що впливом латинізації і нищення піддавалась головно єрархія ГКЦ та верхівка ЧСВВ, її зв’язок з українцями-миряними був переважно церковно-формальний – через східний обряд. Натомість нижче світське духовенство і рядові василіяни були тісно пов’язані з народом, задовольняли їхні духовні і національно-культурні потреби⁸⁴². Об’єднання обидвох василіянських провінцій – Литовської і Руської в один Чин, як того вимагав Папа Венедикт XIV, сталося 1743 р. після капітули в Дубно. І цей період (до 1772 р) вважається “золотою добою” ЧСВВ, про що свідчить кількість монастирів – 195 та їх ченців – понад 1300. Зокрема, в Руській Провінції монаших домів 1743 р. нараховувалося 129. Василянські монастирі діяли в Лебедині, Богуславі, Каневі, Умані, Лисянці, Ржищеві та інших містах Правобережної України⁸⁴³. Отож латинізаційні впливи у цей відносно спокійний час, за винятком звісно, Коліївщини, - не були відчутними чи надміру шкідливими, а надто на Правобережжі. Щодо римо-католиків, які поповнювали українські монастирі, то й тут ситуація різнилася залежно від території. “Вступ латинників до Василянського Чину, - зауважила Софія Сенік, - був поширений головно в Біларусі. У василіянській провінції Покрови Матері Божої, яка постала на Україні у середині XVIII ст., таких випадків майже не було (виділення – П.Ш.). Натомість у Литовській провінції того часу більшість

^{841/523} *Підручний П.* Початки Василянського Чину... – С. 31-32.

^{842/675} *Чубатий М.* Історія християнства на Русі–Україні; т. I (до р. 1353). – Рим; Нью-Йорк, 1965. – С. 13.

^{843/463} *Патрило І.* Нарис історії василіян – 1743–1839 // Нарис історії Василянського Чину... – С. 190-197.

монахів була колишніми римо-католиками. Тому саме тут спостерігається така сильна латинізація”⁸⁴⁴. Важко встановити, чи ці римо-католики були етнічними поляками, чи українцями, які верталися до своєї віри, але сам факт їхньої присутності у Василіянському Чині раннього періоду надавав йому двозначності, підривав авторитет василіян серед українського соціуму. “Мушу сказати, - додає С.Сеник, - що у жіночих монастирях на білоруських землях наприкінці XVIII ст. Монахині майже виключно були латинського походження. Саме це було причиною занепаду східних традицій у Василіянському Чині в останні десятиліття Речі Посполитої та згодом прискіпило його ліквідацію царським російським урядом”⁸⁴⁵.

Як бачимо, однією з причин сповільненого об’єднання монастирів в одному Чині була латинізація, яку провадили окремі василіяни. А це порушувало злагоду між мирянами й Церквою, призводило до суспільних непорозумінь і міжконфесійного протиборства. І ще одна важлива обставина. Створений 1617 р. Чин не охоплював зразу всіх монастирів, бо вони були розсіяні на литовських, білоруських, українських землях, – а таких чернечих домів нараховувалося близько двохсот. Спершу, як відомо, до об’єднання приступило монастирів п’ять, через двадцять літ, – ще за життя Рутського, – їх було 36 (із 160-ма ченцями). Щойно 1743 р. до Литовської Конгрегації входили 66 монастирів (є дані, що пізніше їх було значно більше – 73) та 445 монахів (потім – 612, без новиків)⁸⁴⁶. Те, що процес об’єднання тривав більш як сто літ, “винен” і Рим. 4 жовтня 1624 р. Апостольська Столиця на прохання Рутського затвердила статут Конгрегації у Литві, але без обов’язкового прилучення до неї інших монастирів. “Хто хотів вступити чи поодинокю, чи громадою – цілий монастир міг це зробити, але обов’язку не мав. Та й ніхто з

^{844/523} Див.: Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. Матеріали Четвертих “Берестейських читань”. – С. 117.

^{845/523} Там само.

^{846/463} *Патрило І.* Нарис історії василіян – 1743–1839 // Нарис історії Василіянського Чину... – С. 190-193.

єпископів не міг його до того присилувати чи в тому йому перешкодити”⁸⁴⁷. Принцип абсолютної добровільності. Що, однак, не завадило увійти до ЧСВВ й усім іншим монастирям, крім Скиту Манявського.

А зараз розглянемо проблему Київського Патріархату та ставлення до неї василіян. 1966 р. Генеральна курія ЧСВВ у Римі змушена була виступити з Декларацією, в якій рішуче відкидала тенденційно-огульні нападки на Орден як в Україні, так і в діаспорі. У восьмому пункті зазначала, що українська преса за кордоном не перестає “виразно чи натяками писати і замішувати Василянський Чин у справу створення Київського Патріархату”⁸⁴⁸. Однак Головному зарядові не була відома суть петиції, що її 1963 р. подала українська ієрархія Апостольському Престолові. Ніхто цю петицію не погоджував з Чином і не просив у нього підтримки.

“Хоч Василянський Чин не є компетентний та не є покликаний робити якісь окремі заходи в справі єрархічного завершення Української Церкви, ні не може втручатися самовільно у таку справу, уважаючи її компетенцією української єрархії, – підкреслювалося в Декларації, – то він радо дає і даватиме піддержку в цій справі”⁸⁴⁹. Більше того, під час Другого Ватиканського Собору (1963) о. Атанасій Великий, тодішній прото-архимандрит ЧСВВ, підготував заяву українських єпископів щодо звільнення з ГУЛАГу митрополита Йосифа Сліпого, а також вніс до порядку денного нарад Собору справу створення Українського Католицького Патріархату⁸⁵⁰. У “Василянському Віснику” за 1964 р. (ч. 2), о. Великий виклав своє бачення проблеми у розлогій і ґрунтовній публікації “Василянський Чин і справа Українського Патріархату” (с. 14-32). А 26 жовтня Генеральна капітула ЧСВВ виступила з новою Декларацією, в якій заявляла, “що Василянський Чин був, є і буде за

^{847/239} *Войнар М.* Василяни в українськiм народi. – Нью-Йорк: В-во ОО. Василян, 1950. – С. 39.

^{848/233} Див.: Василянський Вісник. – 1966. – Ч. 4. – С. 15.

^{849/233} Там само. – С. 16.

^{850/232} Василянський Вісник. – 1980–1983. – Ч. 16. – С. 131.

те, щоб Українська Церква завершила врешті свою єрархічну структуру Патріархатом...” Цього прагнули Рутський, Корсак, Селява, Коленда; цього прагнуть сучасні василіяни, які плідно працюють у цьому напрямку впродовж останніх двадцяти літ. Тому робити їх супротивниками чи ворогами Патріархату є “просто недоречним безглуздя, як і твердити “буцімто українські василіяни ведуть якусь свою окрему церковну “політику”, шкідливу інтересам української Церкви і народу” (Василіянський Вісник. – 1969. – Ч. 8. – С. 38-39). І це вже була традиція: домагатися Патріархату. Започаткував її, продовжив і посилив Йосиф Велямин Рутський (цю проблему ще наприкінці XIV ст. пробував розв’язати Литовський князь Вітовт⁸⁵¹, а 1583 р. – на перемовинах із православними в Кракові – Папський легат Антоніо Поссевіно)⁸⁵². Особливо гостро ця проблема постала після смерті православними Йосафата Кунцевича. Ще перед тим упродовж кількох літ (1620–1623) Рутський разом із Кунцевичем їздив до Варшави на засідання сейму, де вирішувалося питання скасування унії взагалі. Натомість Рутський блискуче боронив права з’єдинених, для взаємопорозуміння була навіть створена окрема комісія, а 1624 р. Рутський виступив з ініціативою замирення і компромісу на ґрунті “одного вищого знаменника, тобто Українського Патріархату...”⁸⁵³.

Проблема Патріархату не сходила з порядку денного і в наступні роки, надто 1627 р., коли провідник православних Мелетій Смотрицький склав на руки Рутського (поки що таємно) визнання віри. Тобто прилучився до унії і став помічником Рутського у справі примирення “Русі з Руссю” під дахом єдиного Патріархату. Нового стимулу ця проблема набула у 30-х роках XVII ст., коли православним митрополитом став Петро Могила (1633–

^{851/176} *Баб’як А.* Легітимність Українського Патріархату. – Львів: Місіонер, 2004. – С. 49.

^{852/176} Там само. – С. 50-51.

^{853/449} *Мудрий С.* Нарис історії Церкви в Україні. – Рим; Львів, 1995. – С. 189.

1646)⁸⁵⁴. Рутський, безумовно, зустрічався з Моголою, більше того – саме Моголу він бачив на Патріаршому престолі в Києві, про що сповіщав Папського нунція у Варшаві⁸⁵⁵. І тут треба наголосити на справді християнсько-державницькому мисленні митрополита-василіянина, який стояв вище власних амбіцій, адже, пропонуючи на патріарха кандидатуру Моголи, сам міг претендувати на цю високу гідність. Опісля ідею Патріархату підтримав наступник Рутського Рафаїл Корсак (1637–1640). “Корсак, – відзначав о. Назарко, – розумів і оцінював належно вагу окремого українсько-білоруського патріархату, з’єдиненого з Римом, і старався поширити цю ідею в Римі та здобути їй тут якнайбільше прихильників; на жаль, не вдалося йому добитися більших успіхів з уваги на передчасну смерть”⁸⁵⁶.

Після Корсака митрополитом Київської З’єдиненої Церкви став Антоній Селява (1640–1655). У 1645 р. він розпочав перемовини з Моголою про церковне поєднання; Могола, як відомо, прихильно ставився до ідеї Патріархату, він з участю Київського воєводи Адама Кисіля уклав Проект “про злуку католиків (уніатів) і православних у Київській Церкві в руслі поєднання Київської Церкви з Римською як рівноположеної і рівноправної з визнанням примату Римського Архієрея”⁸⁵⁷. “Наш митрополит, – підкреслював Могола, – не ходитиме ні до Риму, як це робить одна частина українців, ні до Царгороду, як це є у звичаю другої, але хай буде постійно поставлений собором архієреїв... і кожний з них, по виборі на митрополію й поставлення на архієпископський престіл, нехай складе ісповідь єдності

^{854/221} *Великий А.* Анонімний проект Петра Моголи по з’єдиненню Української Церкви 1645 р. // *Великий А.* Світла і тіні української історії: причинки до історії української церковної думки. – Рим: В-во оо. Василіян, 1969. – С. 56-74.

^{855/454} *Назарко І.* Київські і галицькі митрополити. – С. 31.

^{856/454} Там само. – С. 42.

^{857/503} *Пашук А.* Українська Церква і незалежність України. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – С. 136.

святої віри, визнання першості Римського Архiereя, і цю свою ісповідь нехай проголосить публічно по-грецьки, по-латинськи й по-руськи по всій Русі, а на цьому самому соборі нехай цей митрополит буде зобов'язаний, а кожний єпископ митрополитові, скласти на цю ісповідь урочисту присягу”⁸⁵⁸.

Проте, реалізувати ідею Рутського – Могили не пощастило. Напередодні вируючих подій – Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького – Петро Могила відійшов у вічність. Він мав п'ятдесят літ, був у розквіті духовних сил. Про причину його смерті відомо дуже мало. Але відомо, що перед відходом у вічність він сповідався у католицького священика⁸⁵⁹. Треба відзначити жертвне життя й трьох митрополитів З'єдиненої Церкви, які співдіяли з Могилою.

Йосиф Велямин Рутський мав сорок дев'ять, коли взимку 1623 р. (тоді ж загинув св. Йосафат) простудився і його частково паралізувало. З такою тяжкою хворобою цей “Атлант унії”, як його назвав Папа Урбан VIII, прожив ще чотирнадцять діяльних років. І в шістдесятитрирічному віці, 5 лютого 1637 р., упокоївся в Дерманському монастирі. Напровесні його тіло перевезли до Вільна. А 1655 р. до Вільна увійшли московські війська, які, покидаючи згодом місто, вивезли й прах митрополита (куди – невідомо дотепер)⁸⁶⁰. Всього сорок прожив Рафаїл Корсак, що, як і Рутський, народився в родині кальвіністів; але вслід за Рутським прийняв католицьку віру в східному обряді. Корсак не лише переймався ідеєю Українського Патріархату, а й займався беатифікацією Йосафата Кунцевича. Проте до завершення довести її не встиг: перебуваючи в Римі, він раптово захворів. 28 серпня 1640 р. помер. Поховали його у василіянській церкві святих Сергія і Вакха⁸⁶¹.

^{858/449} *Мудрий С.* Нарис історії Церкви в Україні. – С. 204.

^{859/559} *Сапеляк А.* Київська Церква на слов'янському сході. – Буенос-Айрес; Львів, 1999. – С. 72.

^{860/454} *Назарко І.* Київські і галицькі митрополити. – С. 33–34.

^{861/454} Там само. – С. 38-43.

Нелегке життя було і в Антонія Селяви, хоча перші сім літ його митрополитування видалися відносно спокійні та плідні. Селява продовжував справу беатифікації Йосафата Кунцевича – і 16 червня 1643 р. його визнано блаженним. З 1645 р., як уже згадувалося, велися перемовини з Петром Могилою щодо Патріархату, а 1648 р. вибухнуло повстання Хмельницького, спрямоване не лише проти польського панування в Україні, а й – в не меншій, а, може, навіть у більшій мірі проти з'єдинених. Унія, зазначає дослідниця Софія Сенік, стала головним ворогом козаків⁸⁶². Український гетьман у Зборівській угоді 1649 р. виразно поставив польському королеві Яну Казимиру умову: “Унія, як причина постійних утисків українського народу, має бути скасована як в Короні-Польщі, так і в Литві...”⁸⁶³. З самого початку Хмельниччини, продовжує Софрон Мудрий, кинено клич не за волю, не за землю, а “За віру православну!”⁸⁶⁴ “Представляючи боротьбу за права українців, як боротьбу за віру, Хмельницький тим самим закріпив поділ між українцями. Проголошуючи, що одна частина українців – це його вороги, які не мають права на існування, він примусив їх стати на боці своїх супротивників”⁸⁶⁵. Це аж ніяк не сприяло закріпленню державотворчих здобутків гетьмана. “Хто з уніатів цинив свою віру, з духовних причин був вимушений боятися перемоги Хмельницького та радіти з його поразок”⁸⁶⁶. Не випадково, як писав єпископ Суша, уніати з Холма принесли у польський табір під Берестечком чудодійний образ Матері Божої, аби вона надихала вояків короля⁸⁶⁷.

^{862/569} Сенік С. Українська Церква в добу Хмельницького. – Львів: Свічадо, 1994. – С. 9.

^{863/449} Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. – С. 213.

^{864/449} Там само. – С. 212.

^{865/569} Сенік С. Українська Церква в добу Хмельницького. – С. 16.

^{866/569} Там само.

^{867/569} Там само.

Все це (як, очевидно, й Переяславська умова 1654 р.) гірко вражало немолодого вже Селяву, котрий до того ж мусив покинути Полоцьк, що його захопило московське військо. “Знемощений і майже сліпий митрополит-скиталець, над яким і татарин милосердиться, не збуджував милосердя для себе ні в козаків, ні в москалів, ні в поляків. А був такий бідний, що навіть не мав де голови приклонити. Москалі спалили йому катедру й митрополічу палату в Вильні й Новгородку, до Полоцька не міг вертатися, бо там лютували москалі”⁸⁶⁸. Ось так, переходячи з місця на місце, Селява опинився в Тикотині на Підляшші, де 1655 р. помер. Але не померло упередження проти унії. Як і не згасла в колотнечі часу ідея Українського Патріархату.

Помітний слід в літописі Церкви, національної науки залишив Гавриїл Коленда, василіянин-владика (1655–1674) періоду Руїни, що мало свої – головню негативні – прикмети. Його сучасником і фактично ровесником (два роки різниці в часі народження) був такий непересічний василіянський діяч, як Холмський єпископ Яків Суша (1652–1686). “Завдяки заходам Суші, – пише о. Панас, – папа в 1666 р. затвердив Гавриїла Коленду Київським митрополитом. На жаль, Коленда, з походження білоруський шляхтич, не був тою особою, якої вимагали ті тяжкі часи. Він не мав розуміння самої ідеї українського католицизму, тому при ньому василіяни починають вносити латинізацію у свої монастирські церкви. А коли Суша висунув ідею створення Українського Патріархату, щоб об’єднати з Українською католицькою митрополією нез’єднаних у Польщі і православних у Гетьманщині Дорошенка, в чому його підтримав король Михайло Вишневецький і Рим, Коленда сам виступив проти створення Патріархату”⁸⁶⁹. Але ж митрополитом він став не 1666 р., а 1665 року. Та ще до офіційного затвердження Коленда майже одинадцять років – зразу ж після смерті

^{868/454} *Назарко І.* Київські і галицькі митрополити. – С. 49. Див. дуже цікаву публікацію о. Юрія Мицика “З епістолярної спадщини Київського митрополита Антонія (Селяви) // Ковчег. – 2000. – Ч. 2. – С. 329-338.

^{869/490} *Панас К.* Історія української Церкви. – Львів, 1992. – С. 89.

Антонія Селяви (1655) – виконував обов’язки адміністратора митрополії. Коленда й послав до Риму Холмського єпископа Якова Сушу, щоб цей авторитетний владики спростував наклепи латинників, які домагалися скасування унії. Суша виконав свою місію у Вічному Місті блискуче. Він написав там славнозвісний трактат “Праці уніатів” (1664), а також розлогу “Інформацію про митрополію”, які справили на Римську Курію велике враження: вони й прискіпили сходження Коленди на митрополичий престол – кращого претендента в той час не було.

Щодо ідеї “українського католицизму”, то Коленда не те що не розумів її, а жив нею. Це він склав протест проти окремих пунктів Гадяцького трактату (передбачали ліквідацію унії), який підписали всі з’єдинені єпископи. А коли 1669 р. у Варшаві мав зібратися елекційний сейм (щоб вибрати нового короля), то “митрополит Коленда ходив із своїм єпископом-помічником Кипріяном Жоховським і нунцієм Маріскотті від сенатора до сенатора і благав їх, щоб не голосували за внесками, шкідливими унії”⁸⁷⁰. До прохань Коленди прислухалися. І сейм підтримав усі домагання з’єдинених. А оскільки на тому сеймі королем вибрали Михайла Вишневецького, українця за походженням, то ще того самого року він затвердив згадані вище привілеї З’єдиненої Церкви, зрівняв греко-католицьке духовенство із римо-католицьким та призначив на день св. Йосафата 12 листопада коронацію священномученика Кунцевича – і “не латинський єпископ, але митрополит Коленда відправив у цей день торжественну Службу Божу в східному обряді у латинській катедрі в Кракові, у прияві короля, нунція, єпископів обидвох обрядів і численної шляхти”⁸⁷¹.

Кость Панас також твердить, що Коленда начебто виступив проти створення Патріархату. А було якраз навпаки. “Пелеш, а за ним інші історики, – наголошує о. Іриней Назарко, – пишуть, що Коленда старався теж поновити справу українського патріархату, що після смерти Могили була

^{870/454} Назарко І. Київські і галицькі митрополити. – С. 55.

^{871/454} Там само.

затихла”⁸⁷². Нема потреби спростовувати і подальші випадки у бік Коленди та інших тодішніх ієрархів. Утім, варто підкреслити: якраз Коленда, крім оживлення ідеї Київського Патріархату, має ту заслугу, що в роки воєнної хуртовини зумів врятувати мощі св. Йосафата – інакше б їх чекала доля останків митрополита Рутського, які вивезли московити в невідомому напрямку. Оскільки нещодавно відзначалося 400-річчя вступу св. Йосафата Кунцевича до монастиря св. Трійці у Вільні, що стало передумовою створення організованого Чину Отців Василіян, то зупинимося на її розгляді ширше.

12 листопада 1623 р. вбивці Полоцького архиєпископа прив’язали до його ніг камінь, а до шиї волосінницю з камінням та вкинули з човна у Двину, причому в дуже глибокому місці за чверть милі від Вітебська, аби уніати не могли його ні знайти, ні витягнути. Проте його знайшли та надзвичайно урочисто поховали (28 січня 1625 р.) в соборі св. Софії, що на території Полоцького замку⁸⁷³. І відтоді почалися пригоди з мощами, що засвідчує наведена нижче хроніка.

У ході польсько-шведської війни (1627) шведи взяли в кільце Полоцьк, але несподівано відійшли. Мешканці міста добачили в цьому незримому поміч Йосафата. Тому оберігали його мощі мов коштовний скарб. Через шість літ заступництво Йосафата – так вважали мешканці Полоцька – проявилось знов⁸⁷⁴. Під час польсько-московської війни (1633) московити захопили Полоцьк, готувалися здобути замок, де знаходився собор св. Софії, як раптом угледіли на його мурах і в шанцях навколо безліч війська. А тому перелякались і відступили з Полоцька. Це здивувало мешканців міста, тим більше, що замок мали обороняти всього п’ятдесят вояків. І це ще більше

^{872/454} Назарко І. Київські і галицькі митрополити... – С. 56.

^{873/116, 594} Детальніший опис похорону залишив о. Рафаїл Корсак, див.: “Світло”. – 1968. – Ч. 4, квітень. – С. 139-140. Див. також: Соловій М.М., Великий А.Г. Святий Йосафат Кунцевич. Його життя і доба. – Торонто: В-во ОО. Василіян, 1997. – С. 323-328.

^{874/594} Соловій М.М., Великий А.Г. Святий Йосафат Кунцевич. – С. 372.

прихилило їх до Йосафата. 16 червня 1643 р. Йосафата проголошено блаженним. Варто навести дивний епізод, який стався із сином Литовського канцлера Льва Сапіги – Львом Казимиром Сапігою. Молодий князь шанував священномученика і задумав замовити для нього гарний саркофаг. З цією метою поїхав 1646 р. до Гданська. “Одного разу, коли Лев Казимир Сапіга обмірковував пляни бронзового саркофагу, задрімав і побачив у сні чоловіка, зодягненого в ризи східнього єпископа. Цей єпископ відізвався до Сапіги: “Чи не маєш досить грошей на саркофаг із срібла? Піди на таку і таку вулицю, а там знайдеш відповідного до цього діла майстра”. Сапіга не мав сумніву, що бачив у сні Йосафата, і пішов шукати за тим майстром, від якого довідався, що в його робітні був якийсь східний єпископ, замовив срібний саркофаг, подаючи його форму й докладні виміри. І Сапіга поручив майстрові викувати саркофаг із чистого срібла, згідно з вказівками, що він одержав від того незнайомого східнього єпископа”⁸⁷⁵.

1654 р. у Беларусь знову вступило московське військо (як союзник Богдана Хмельницького). Мощі бл. Йосафата опинились в небезпеці. І тодішній Полоцький архієпископ Гавриїл Коленда 1657 р., після різних поневірянь, примістив мощі у віддаленій од воєнних дій Супраслі, де вони й зберігалися упродовж десяти років. Себто до Андрусівського договору (1667), згідно з яким поляки й московити поділили Україну на дві частини: Право- та Лівобережну. 12 листопада 1667 р. митрополит Коленда повернувся з мощами до Полоцька. У Полоцьку срібний саркофаг вдруге встановили на мармуровому престолі – і до собору св. Софії потягнулися тисячі паломників. Так тривало сорок років, аж поки 1705 р. в місті не з’явилися царські війська, які допомагали претендентові на польський престол Августові Саксонському в його боротьбі з другим претендентом – Станіславом Лещинським, якого підтримували шведи. Почалися розшуки мощів Йосафата й масакра василіян. Але перед тим, як перейти до аналізу цієї трагедії, необхідно згадати і про двох митрополитів, які управляли з’єдиненою Київською митрополією до

^{875/594} Соловій М.М., Великий А.Г. Святий Йосафат... – С. 372.

приходу московитів. Це василіяни Кипріян Жоховський (1674–1693) та Лев Заленський (1694–1708).

“Ім’я Кипріяна Жоховського, – зазначає Софрон Мудрий, – записане золотими літерами між великими митрополитами Київської Церкви”⁸⁷⁶. Бо він вивів ГКЦ з розбиття, до якого довели козацькі війни, намагався перетворити її в істинно українську національну Церкву, тому рішуче виступив проти латинізації, повертаючи життя ГКЦ на правильний шлях⁸⁷⁷. Ще до свого митрополитування, 1670 р., Жоховський уклав Проект із дев’яти пунктів про замирення “Русі з Руссю”, і цей Проект – один із найповніших за ціле XVII ст.⁸⁷⁸ Він же 1675 р. на капітулі в Жировицях зрікся становища протоархимандрита ЧСВВ, яку обіймав паралельно з гідністю митрополита. Так було улажено конфлікт, що його мав перед ним Гавриїл Коленда. 1686 р. василіянська капітула в Новогрудку не тільки схвалила рішення Жоховського, а й постановила: протоархимандритами мають бути виключно ченці⁸⁷⁹. До звершень Жоховського належить також заснування друкарні у Вільні, ісповідь католицької віри єпископів Йосифа Шумлянського та Інокентія Винницького (останній 1691 р. об’єднав Перемиську єпархію з Римом) та чимало інших справ. Тим-то василіянські вчені ставлять Жоховського надзвичайно високо. “Якщо діяльність митрополита Коленди подібна до діяльності митрополита І. Потія, – писав о. Назарко, – то діяльність, а навіть деякі особисті прикмети К. Жоховського пригадують нам Атланта з’єдинення – митрополита Й. Рутського”⁸⁸⁰.

Натомість наступник Жоховського – Лев Заленський – не відзначався широким розмахом суспільних діянь. Однак в період його митрополитування

^{876/449} *Мудрий С.* Нарис історії Церкви в Україні. – С. 223.

^{877/449} Там само.

^{878/449} Там само. – С. 225.

^{879/454} *Назарко І.* Київські і галицькі митрополити. – С. 62.

^{880/454} Там само. – С. 66.

три єпархії прилучилися до Апостольського Престолу: 1699 р. – Подільська (увійшла до складу Перемиської), наступного року – Львівська (1700), а 1702 р. – Луцька. Тому коли 1705 р. в Полоцьку появився Пйотр Первий, Заленський втік до Саксонії⁸⁸¹. Зате постраждали інші члени Чину, що свідчило про хронічну ненависть московитів до уніатів – і насамперед до василіян⁸⁸². Як відомо, московити спершу захопили Вітебськ, де 82 роки тому загинув Йосафат. Виконуючи наказ Петра I, всюди, де лише знайшли, в тому числі й на околицях, порубали ікони блаженного. Відтак цар рушив до Полоцька і стояв у ньому без руху два тижні. А 10 липня 1705 р. відвідав у Полоцьку нез'єдинений монастир, і на запитання, чого б його ченці бажали, ті попросили, щоб приборкав та присмирив з'єдинених. На це дістали відповідь: завтра він відвідає з'єдинених і задовольнить їхні бажання⁸⁸³.

Наступного дня, 11 липня, наприкінці Вечірні цар уже був у кафедральному соборі св. Софії, де молилися ченці. Почалася розправа. Після кількох лукавих запитань Пйотр I, почувши відповідь, що о. Теофан Колбечинський – уніат, вдарив його по голові палицею, а коли священик упав, нацькував на нього собаку, та ще й проткнув шпагою. Відтак приступив до вівтаря і розсипав Найсвятіші Тайни. А коли Полоцький вікарій Костянтин Заячківський кинувся збирати їх, то йому відтяли вуха, потім вивели поза замок і повісили. Опісля, повернувшись до обителі, цар убив шпагою священиків Климента Рожнятовського (“надзвичайного Полоцького проповідника”) і Якова Книшевича, дияконів Михайла Ковалевського та Мелетія Кондратовича, ченця Гавриїла Коленду (вочевидь, однофамільця Київського митрополита Гавриїла Коленди, 1655–1674). Мужньо прийняв

^{881/454} Назарко І. Київські і галицькі митрополити... – С. 70-72.

^{882/357} Коструба Т. Наші мученики за унію. – Станіславів: Біблійне т-во “Скала”, 1937. – Ч. 11. – 31 с.

^{883/301} Великий А. Полоцька трагедія 1705 року // Великий А. З літопису християнської України, т. VI: XVIII ст. – Рим: В-во ОО. Василіян, 1973. – С. 65.

смерть і молодий василіянин Яків Кізіковський, “учень Римської грецької колегії, доктор св. богослов’я, людина великої вчености і зразкового життя, колишній Полоцький ігумен та настоятель Віленського монастиря. Коли його знайшли в монастирі, ще не пораненого запровадили до сусіднього будинку, в якому цілу ніч мучили його різними тортурями за святу віру, щоб зрадив сховок церковного посуду; наступного ж дня його повісили”⁸⁸⁴. Далі московити вбили кухаря та всю обслугу монастиря, а саму ж катедру розграбували. Тоді загинуло щонайменше дев’ятеро василіян, тіла яких спалили, щоб, говорив цар, уніати не визнали їх за святих та мучеників⁸⁸⁵. Тільки один василіянин Йосафат Анкудович залишився живий, хоча й був поранений. “Він прийшов до свідомости, скрився в сусідів, а відтак, – пише Ір. Назарко, – усе зізнав перед ігуменом монастиря у Витебську, о. Іваном Ольшевським”⁸⁸⁶. Митрополит Заленський і переслав “Щоденник чоловіко-вбивства...” до Ватикану⁸⁸⁷. Самого ж Заленського самодержець ненавидів особливо, погрожуючи: “Не буду царем, якщо його не повішу”. Он чому митрополит переховувався в Саксонії. Натомість цар помстився на Луцькому єпископові Денисові Жабокрицькому, бо той 1702 р. привів до злуки з Римом цілу єпархію. Жабокрицький теж переховувався, але невдячний племінник видав його – і митрополит попав до рук московитів, серед яких і помер (1715). Проте цареві не скорився⁸⁸⁸.

Московський самодержець прагнув також знайти моці Йосафата Кунцевича. Не випадково сучасники називали свого повелителя анти-христом⁸⁸⁹. 11 липня 1705 р., як пишуть дослідники⁸⁹⁰, цар увійшов до церкви

^{884/301} *Великий А.* З літопису християнської України, т. VI. – С. 65.

^{885/301} Там само.

^{886/454} *Назарко І.* Київські і галицькі митрополити. – С. 71.

^{887/301} *Великий А.* З літопису християнської України, т. VI. – С. 62.

^{888/301} Там само.

^{889/540} *Пушкін А.* История Петра (подготовительные тексты) // А.С.Пуш-кин. Полное собрание сочинений, т. 7. – Москва: Правда, 1954. – С. 9.

^{890/594} *Соловій М., Великий А.* Святий Йосафат... – С. 376.

в п'яному стані. Його сильно розлютив образ Йосафата, що висів у церкві. Він став шукати за мощами, але довідався, що їх уже в Полоцьку немає. Це його так розсердило, що він відчинив кивот, розсипав Найсв. Тайни. А далі ми знаємо: цар почав мордувати василіян. Якби він знайшов мощі, то, безумовно, знищив би їх. Так московити вчинили, очевидно, із тлінними останками митрополита Рутського, який був похований у Дерманському монастирі на Волині. 1654 р. займанці вивезли ці останки в Московщину, де вони й пропали. Мощі свого мученика василіяни оберігали дуже пильно. Вони перевезли їх до містечка Біла Підляська на Холмщині, де був родовий маєток Литовського канцлера Карла Радивіла. Князь Радивіл як давній симпатик василіян охоче погодився взяти реліквію під свій захист. Однак пізніше відмовився віддати мощі тамтешнім василіянам (вони мали у Білій Підляській свій монастирок), а примістив їх у своїй замковій каплиці⁸⁹¹.

Тим часом на митрополичий престол після Заленського прийшли нові владика: василіяни Юрій Винницький (1708–1713), який 1708 р. привів до унії Львівське ставропігійське братство, та Лев Кішка (1714–1728), котрий прославився тим, що зініціював та організував у Замості Собор усієї З'єдиненої Церкви в Польщі. Метою Собору було: постановами різко відмежувати З'єдинену Церкву від нез'єдиненої, у внутрішнє життя Церкви ввілляти католицького духа, усунути всякі надужиття та завести лад і порядок. Тобто затримали традиції Східної Церкви і припинити латинізацію⁸⁹². Це Кішці вдалося. Тому його зараховують до найбільших митрополитів З'єдиненої Церкви, порівнюючи з Йосифом Рутським⁸⁹³.

Невдовзі Льва Кішку замінив Атанасій Шептицький (1729–1746). За його митрополитування відбулися дві визначальні для Чину події, яким

^{891/594} Там само. – С. 377.

^{892/454} Назарко І. Київські і галицькі митрополити. – С. 86.

^{893/454} Там само. – С. 63.

передувало прилучення до унії двох великих єпархій: Перемиської (1699) та Львівської (1700). Виникла потреба об'єднання і монастирів у цих єпархіях. Після кількох невдалих спроб таке об'єднання відбулося. 1739 р. створили другу – Руську – Конгрегацію, куди увійшли монастирі Львівської, Перемиської, як також Володимирської, Луцької та Холмської єпархій, а деякі – навіть Київської архієпархії. Загалом понад 129 монастирів і майже 700 ченців⁸⁹⁴. До того часу ці чернечі дома існували окремо. “У такому стані повної незалежності один від одного, – зауважив о. Ісидор Патрило, – перебували галицькі монастирі довгий період часу, понад 800 років, тому й не мали вони змоги відограти якоїсь більшої ролі, хоч було їх немало” (Роман Лукань нарахував 374)⁸⁹⁵. Сказане, зрозуміло, стосується й монастирів в інших єпархіях.

7 червня 1743 р. на капітулі в Дубні обидві Конгрегації – Литовська і Руська – об'єдналися в один Чин під назвою “Руський Чин св. Василя Великого” та під орудою спільного протоархимандрита, проте з двома протоігуменами-провінціями. 1743 р. вважають початком золотої доби Чину, бо “в усіх настав один Провід, одні Правила, всі брали участь у спільних капітулах, на яких разом вибирали для всіх нові Управи та схвалювали чи справляли свої Конституції. По всіх монастирях, що тоді включилися в один Чин, піднеслася також чернеча дисципліна, основана на спільних для всіх Правилах; вони дедалі більше користали теж із можливостей студій, завдяки папським стипендіям, на різних закордонних університетах”⁸⁹⁶. І не тільки це. “Усі ченці наблизились до себе і стилем

^{894/463,210} *Патрило І.* Нарис історії василіян... – С. 194. Див. також: *Ваврик М.* Нарис розвитку і стану Василіянського Чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка // ЗЧСВВ, секція І, т. XL. – Рим, 1979.

^{895/463} *Патрило І.* Галицька Провінція // Нарис історії Василіянського Чину святого Йосафата. – Рим, 1992. – С. 304.

^{896/463} Там само. – С. 311.

життя, і духовним та інтелектуальним рівнем, як теж своєю широко розгорнутою на всіх ділянках діяльністю”⁸⁹⁷.

Тодішню працю Чину високо оцінив і Ярослав Ісаєвич. В одній із своїх публікацій він підкреслює, що культура бароко в Україні суттєво не відрізнялася від культури бароко в країнах Центральної і Західної Європи. І тут величезне значення для формування культурного обличчя греко-католицизму мала діяльність Василянського Чину, особливо в його золотий період – від реформи 1743 р. до поділів Речі Посполитої. Водночас вчений просить не забувати просвітніх заслуг частини білого духовенства, як рівно ж частини, хоч і незначної, інтелігенції світської⁸⁹⁸. Під час цієї золотої доби митрополією управляв член ЧСВВ Флоріан Гребницький (1748–1762), якого теж вважають визначною особистістю. Він на власні кошти спорудив у Полоцьку, на місці згорілої, кафедру св. Софії, відтак ряд інших храмів; сам оплачував навчання у Римі в Грецькій Папській Колегії св. Атанасія двох питомців зі своєї митрополії; провів у Бересті три василянські капітули, позаяк ставився до василян з розумінням і шаною⁸⁹⁹.

Зовсім іншим, тривожним та непевним, було митрополитування василянина Пилипа Володковича (1762–1778). Через два роки після його інтронізації (1764) московські війська вдруге окупували Полісся, в тому числі й Білу Підляську, – і знов узялися розшукувати мощі Блаженного Йосафата. Але не знайшли, бо перед приходом займанців нащадок Карла Радивіла вмурував домовину Йосафата у стіну замку. Проте учасник цієї акції – настоятель тутешнього василянського монастиря о. Андрій Лодієвський – на початку 1765 р. (щоб мощі від вогкості не зіпсувалися) вночі розбив мур і забрав домовину до своєї обителі, а там очистив та просушив тіло, ризи й

^{897/463} *Патрولو І.* Галицька Провінція... – С. 311.

^{898/713} *Isaiewycz J.* Kościół greckokatolicki a niektóre aspekty rozwoju kultury ukraińskiej i białoruskiej w XVII–XVIII wieku // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze.* 4-5 / Pod red. S.Kozaka. – Warszawa, 1997. – S. 187-188.

^{899/454} *Назарко І.* Київські і галицькі митрополити. – С. 97-100.

домовину, опісля заховав у церковній ризниці⁹⁰⁰. Отак бл. Йосафат повернувся до василіян. Про це, незважаючи на секретність, довідались миряни – і на їхні наполягання моці восени 1765 р. виставили для всенародного оглядання та вшанування. На цей раз царські представники вже не втручалися в церковні справи. І тіло бл. Йосафата зберігалось поки що безпосередньо у василіян – в їхній церкві в Білій Підляській. Тим часом назріли інші, дуже трагічні для Чину події – Коліївщина⁹⁰¹. 1768 р. зроблено відчайдушну спробу українських гайдамаків та селян на Правобережжі позбутися польського панування. Позбутися цього ярма прагнули не тільки православні, яких було всього 200 тис., а й греко-католики, а їх нараховувалось два з половиною мільйони⁹⁰². “Великі простори Правобережжя були заселені колоністами-уніатами, що приходили з Галичини та з Волині, – писав Ір. Назарко. – Тут попірав унію граф Потоцький, що збудував около 100 церков, багато монастирів і шкіл. З’єдинення так тут поширилося, що на Правобережжі було 1900 з’єдинених парафій, а нез’єдинених було тільки 20”⁹⁰³. Цих двадцять парафій обслуговували священники нез’єдинені, і то лишень тому, що вони під порядковувалися Переяславському єпископові, осідок якого був за Дніпром – на території, котрою володіла Росія⁹⁰⁴.

^{900/454} Назарко І. Київські і галицькі митрополити... – С. 378.

^{901/443} Мірчук П. Коліївщина: гайдамацьке повстання 1768 р. / Бібліотека українознавства, ч. 41. – Нью-Йорк: НТШ, 1973. – 319 с.

^{902/553} Романцов В. Зміни чисельності в національному складі населення на українських землях у XVIII–XX ст. // Четвертий Міжнародний конгрес україністів, Одеса. 26-28 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч. 2: XX століття / МАУ. Відп. редактори С.Кульчицький, В.Даниленко. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С. 612.

^{903/454} Назарко І. Київські і галицькі митрополити. – С. 104.

^{904/225} Великий А. До генези гайдамаччини і Коліївщини // Великий А. З літопису християнської України, т. VI: XVIII ст. – С. 217-221.

Зрозуміло, що ні греко-католицькі світські священники, ні монахи-василіяни, ні польська влада не змогли б за сто літ (від часу Андрусівського договору 1667 р.), привести до унії фактично все населення Правобережної України, якби воно – нерідко й підсвідомо – не відчувало в цьому духовної потреби. Спільний із православними обряд і був тією твердинею, яка відмежовувала уніатів-українців від римо-католиків. А перехід під покровительство Вселенського Архієрея відмежовував українців від впливу та релігійно-імперських посягань Москви, яка силкувалася стати “третім Римом” і 1686 р. підпорядковувала собі Київську православну митрополію⁹⁰⁵. Унія – це компроміс між Римом і Києвом, це забороло і від Варшави, і від Москви. Подальші колізії рішуче довели це: УГКЦ та її Василіянський Чин стали справді національною Церквою, духовною опорою державницьких устремлінь українців. Тому унію по всій Україні готові були запровадити і гетьман Павло Скоропадський, і Симон Петлюра. Про це свідчить у своїх споминах “Моє служіння Україні” о. Жан. У листопаді 1920 р. він зустрівся у Лозанні з Павлом Скоропадським, який, розпитуючи про Андрея Шептицького, сказав: “У листопаді 1918 р. я хотів зробити його патріархом, з’єднати наші Церкви, і я присягаю, що як вернуся в Україну, ваша уніятська віра буде національною вірою України”. У грудні того ж таки 20-го року о. Жан передав ці слова митрополитові – і кир Андрей спеціально поїхав до Швейцарії, де гетьман підтвердив свої слова⁹⁰⁶. На жаль, в Україну Скоропадський не повернувся, і велику справу звершити не вдалося, але вона говорить про державну мудрість гетьмана⁹⁰⁷. Так само прихильно ставився до унії та її запровадження по всій Україні і Головний отаман Армії УНР Симон

^{905/470} *Огієнко І.* Приєднання церкви Української до московської в 1686 р. – Варшава, 1925. – 64 с.

^{906/18} *Жан Й.* Моє служіння Україні. – С. 170.

^{907/492} *Панакін Г.* Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: Історико-архівні нариси. – Київ, 2003. – 282 с. (див. зокрема, розділ “Віра та церква в житті Павла Скоропадського”, с. 117-136).

Петлюра. “По правді, я так думаю, – заявив він о. Жанові, – але цього не можу ясно висловити”⁹⁰⁸. Бо політичні обставини поки що не дозволяли: тривала війна, і необхідно було перемогти, а вже потім розв’язувати церковні проблеми. Незважена на застороги, Петлюра відправив до Ватикану Надзвичайну дипломатичну місію УНР на чолі з графом М.Тишкевичем. Святий престол 16 червня 1919 р. визнав українське дипломатичне представництво – а цим самим визнав і Українську Народну Республіку⁹⁰⁹. Запровадити унію по всій соборній Україні готовий був і Міністр закордонних справ в уряді Петлюри Андрій Лівіцький⁹¹⁰, і Володимир Винниченко як керівник Генерального Секретаріату УЦР, а потім голова Директорії⁹¹¹. Тому є неправдою, стверджує діаспорний дослідник Петро Мірчук, що під час Коліївщини в Умані загинуло 300 греко-католицьких священиків, 400 учнів василіянської школи, близько 40 тисяч селян-уніатів. Такі цифри фігурують у працях багатьох істориків, ними, зокрема, оперував і о. Іриней Назарко⁹¹² і Григор Лугиницький⁹¹³. Однак П.Мірчук наголошує: у листі до польського уряду 298 священиків скаржаться, “що були тілесно потурбовані, і лише 15 згадано як тих, що загинули”⁹¹⁴. Та й то постраждали вони не через міжконфесійні непорозуміння, а на ґрунті особисто-

^{908/18} *Жан Й.* Моє служіння Україні. – С. 145.

^{909/662} *Цвенгрош Г.* Українська Народна Республіка і Апостольський прес-тіл // Всесвіт. – Київ, 1993. – № 1. – С. 158-159.

^{910/138} *Жан Й.* Моє служіння Україні: Реферат, виголошений в Едмонтоні 2 березня 1953 р. – Едмонтон, 1953. – С. 17.

^{911/663} *Цегельський Л.* Український патріархат у планах Володимира Винниченка // Календар “Світла”. – Торонто, 1980. – С. 63-66.

^{912/454} *Назарко І.* Київські і галицькі митрополити. – С. 104-105.

^{913/410} *Лужницький Г.* Українська Церква між Сходом і Заходом: нарис історії Української Церкви. – Філадельфія, 1954. – С. 419.

^{914/443} *Мірчук П.* Коліївщина: Гайдамацьке повстання 1768 р. – Нью-Йорк: НТШ, 1973. – С. 174.

побутовому. Так само неправомірно писати про 40 тисяч знищених селян-уніатів, тим більше, що переважаюча маса населення – два з половиною мільйони – була уніатською (з'єдиненою), і тільки 200 тисяч – православними. З цього випливає, що в гайдамацькому русі брали участь насамперед греко-католики. А потерпіли польські пани-займанці та їхні сателіти. Отож не була це війна релігійна чи громадянська, як зазначає Мірчук, а національно-соціальна: по одній стороні стояли в повстанні українці, православні й уніати, а по другій стороні проти українських повстанців стали спільно католицькі поляки і православні москалі⁹¹⁵.

Щодо учнів, то й ця цифра завищена вдвічі. В Умані, як уже згадувалося, навчалось 400 осіб. На час розрухи половина з них виїхала на вакації, а тих, що не встигли, поляки озброїли і примусили захищати місто. Але і з цих оборонців чимало перейшло вночі до гайдамаків. Про це пишуть самі польські історики. “І від сто до двохсот студентів василіянської школи в Умані, – констатував П.Мірчук, – загинули з рук коліївських повстанців зовсім не тому, що вони були уніати-католики, але єдино тому, що вони разом із польською міліцією збройно ставили завзятий опір повстанцям, стріляючи з мурів і з вікон школи в українських повстанців в обороні польської шляхти. За вірність полякам, а не за уніатство, загинув і директор школи, василіянин о. Іраклій Костецький”⁹¹⁶. Саме в цей час правив Пилип Володкович. Довелося перебути Коліївщину, відтак перший поділ Речі Посполитої 1772 р. та наступ російської влади на З'єдинену Церкву, коли в одну тільки Бердичівську тюрму кинули 68 ісповідників католицької віри, заарештували і Холмського єпископа-василіянина Максиміліана Рилла. “Володкович, – підкреслює І. Назарко, – не міг доконати великих діл у час свого митрополитування, бо тоді час був просто жахливий, а сам митрополит заслабий на

^{915/443} Мірчук П. Коліївщина. – С. 177.

^{916/443} Там само. – С. 81–174.

тодішні умовини та й не без закидів”⁹¹⁷. І вік мав поважний – 81. Він помер у січні 1778 р. в Умані, куди поїхав на візитацію. На владичому престолі Володковича ненадовго заступив Львівський єпископ Лев Шептицький (1778–1779), василіянин, що вже мав досвід управління митрополією, бо за дорученням Риму робив це, коли його попередник ховався від гайдамаків. Через рік і три місяці Льва Шептицького не стало, і його замінив Полоцький архієпископ Ясон Смогожевський (1780–1788). У зв’язку з розпадом Речі Посполитої на три частини було поділено й Київську митрополію: одні єпархії залишились при Польщі, інші відійшли до Австрії. Росії припала архієпархія Полоцька, якою керував Смогожевський. Осідок митрополії знаходився тоді ще в Києві (а Київська єпархія теж поки що залишалась при Польщі), то туди й перебрався новий митрополит, який “проявив себе справді мудрим розсудливим архіпастирем і добрим адміністратором”⁹¹⁸.

Оскільки василіяни опинилися в кордонах трьох держав, то в липні-серпні 1780 р. на капітулі в білоруському місті Торокані (її провадив Смогожевський) Чин поділили на чотири провінції: Литовську, Білоруську, Руську й Галицьку. Таке подрібнення не сприяло повнокровній діяльності Чину. Наприклад, австрійський уряд заборонив членам Галицької провінції Найсвятішого Спасителя будь-які зносини з Римом і провінціями, які перебували під владою Росії та Польщі (щодо останньої, то йдеться про ті монастирі, які були в Правобережній Україні, зокрема на Київщині). Зв’язок із Генеральною Курією було обірвано⁹¹⁹.

^{917/454} Назарко І. Київські і галицькі митрополити. – С. 106.

^{918/229} Великий А. Митрополит Ясон Юноша-Смогожевський (1780–1789); Я. Смогожевський, помічник і архієпископ полоцький; діяльність митрополита Смогожевського // Великий А. З літопису християнської України, т. VII. – С. 57.

^{919/463} Патрילו І. Нарис історії Галицької провінції ЧСВВ // Нарис історії Василянського Чину... – С. 313.

Митрополитування Теодозія Ростоцького (1788–1805) частково захопило кінець правління Єкатеріни II (1762–1796), яка заповзялася ліквідувати і Чин, і всю З'єдинену Церкву. Тим більше, що після другого і третього поділів Речі Посполитої (1793, 1795) Правобережну Україну захопила Росія – і під її орлом тепер опинилися уже всі три Провінції: Литовська, Білоруська й Руська. 6 вересня 1795 р. Єкатеріна II скасувала всі греко-католицькі єпархії Київської митрополії. Зосталась одна – Полоцька, яка після відходу Смогожевського опустіла, і її справи вела консисторія із трьох осіб, аж поки імператриця не поставила на порожнє місце Іраклія Лісовського (1784). За ці неповних чотири роки, як свідчить Микола Чубатий, архієпархія втратила вісімсот церков і близько ста тисяч вірних, які – щоб унезалежитись від неминучого духовного поневолення Росією – перейшли на латинство⁹²⁰. 1795 р. під юрисдикцію Лісовського віддали всі василіянські монастирі трьох провінцій: Литовської – 50, Білоруської – 20, Руської – 33⁹²¹. Вже 1795 р. росіяни віддали православним ченцям василіянський монастир у Шаргороді, потім сконфіскували монастир в Острозі та ще сім інших. На 1839 р. монаших домів залишилося всього двадцять, а в них сто сімдесят ченців⁹²².

Наступ російської церкви та царського уряду на ГКЦ та ЧСВВ тривав майже півстоліття. Тільки у 1797–1825 рр. під час правління двох імператорів Павла I та Александра I василіяни відчували пом'якшення режиму. Але щойно на трон вступив Ніколай I, як Єкатерининський план знищення греко-католиків відновлено у вигляді проекту Йосифа Семашка (1798–1868), який все зробив, аби “возсоединить” “заблудших уніатов” із московським патріархатом. Спершу взяли за василіян як головну опору З'єдиненої Церкви. У квітні 1828 р. решту василіянських монастирів підпорядкували єпископам, а

^{920/677} Чубатий М. Суспільно-національна роля унії в житті українського народу. – Львів: Мета, 1934. – С. 35-36.

^{921/463} Патрילו І. Нарис історії василіян... – С. 223-226.

^{922/463} Там само. – С. 254-273.

1832 р. знесли уряд протоігумена, і провінційні капітули стали непотрібними. 1839 р. василіянські монастирі на територіях, що їх захопила Росія, ліквідовано остаточно. Отець Ісидор Патрило у своєму “Нарисі історії василіян – 1743–1839” подав список 71 ісповідника віри за часів Ніколая I (до речі, того, що віддав Шевченка в солдати)⁹²³. Цих василіян ув’язнено або заслано на тяжкі роботи, де чимало з них і померло. І це, зрозуміло, перелік далеко неповний. “Було в інтересі ліквідаторів Василянського Чину, щоб і пам’ять про них загинула”, – резюмує І. Патрило⁹²⁴.

Отже, після Ростоцького митрополитами в ці сум’ятні часи були: василіяннин Іраклій Лісовський (1806–1809), Григорій Коханович (1809–1814), Йосафат Булгак (1817–1838). Останній митрополит З’єдиненої Церкви, – але без титулу “Київський”, – отримав жезл, коли мав 59 літ. Він же, Булгак, разом із Полоцьким владикою Мартушевичем, 1829 р. висвятив на єпископа Йосифа Семашка, не знаючи, що цей уродженець Київщини, син українського уніатського священика, вже розробив та передав Ніколаю I проект знищення ЧСВВ (1827)⁹²⁵. Уціліла лише Галицька провінція. На час її створення (1780) вона мала 36 монастирів. 1782 р. провінцію розполовинили на Львівську й Перемиську єпархії. Василяни потрапили в залежність єпископів. Одначе в травні 1785 р. ці дві провінції знову злучилися в одну – Галицьку. Але і її ослабили цісарські античернечі розпорядження та касати, внаслідок чого із 36 монастирів залишилось 14. А невдовзі над василіянами в Галичині також зависла загроза повного знищення (як і в Російській імперії) – і йшла ця загроза з конституційного Відня. Революційний 1848 р. вселив певні надії в західних українців, особливо заснування у Львові Головної Руської Ради, яка стала політичною організацією українців Галичини й Буковини⁹²⁶. Серед

^{923/463} Нарис історії Василянського Чину... – С. 275-278.

^{924/463} Там само. – С. 275.

^{925/454} Назарко І. Київські і галицькі митрополити. – С. 136-137.

^{926/145} Крушельницький А. З дневника греко-католицького пароха 1848–1850 рр. // ЗНТШ. – Львів, 1903. – Т. 52. – С. 2-19.

численних діячів ГРР відзначився й о. Еміліян Коссак, протоігумен провінції Найсвятішого Спасителя, а водночас – ігумен василіянського монастиря в Крехові. У “Книзі кореспонденції” ГРР є важливий запис за 15 вересня 1848 р., номер 395: “Косак Емилиан вносит: подати о затримане закона св. Василя до Сейму і до рад о підписи” (8 вересня). Праворуч нотатка: “Ухвалено подати протест до Сейму – і візвати всі ради поменшії (см. 477)”⁹²⁷. Далі під номером 477 за 10 жовтня цього ж року зазначено: Окружна рада в Стрию три тижні тому, 20 вересня, підготувала подання до Віденського парламенту про збереження Василіянського Чину. Подання вислали до Відня через єпископа, про що Раду звідомлено⁹²⁸.

Під час “Весни народів” в Австрійській державі не тільки проголосили конституцію і знесли панщину, а й скликали перший рейхсрат – парламент. Послом-депутатом обрали і голову Головної Руської Ради владуку Григорія Яхимовича. Третього вересня 1848 р. Яхимович “власноручним листом повідомив з Відня провінціяла Е. Коссака, що якийсь о. Фістер подав до сейму (читай: парламенту – П. Ш.) проект, аби монастирі покасувати, а маєтки і кошти забрати в скарб державний”⁹²⁹. Коссак, як бачимо з “Книги кореспонденції” ГРР, не забарився. І зібрав у краї, – а не лишень на Стрийщині та в околицях, – десятки тисяч підписів на підтримку ЧСВВ. Пізніше він “пригадав собі рік 1848, коли депутований в сеймі державнім німецький ксьондз Фістер вніс пропозицію “про знищення монастирів”, а руський нарід із своїм всечесним духовенством з усіх сторін з протестами особисто і сильно за збереження єдиного Чину св. Василя Вел. на сеймі

^{927/29} Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / За ред. О.Турія, упоряд. У.Кришталович та І.Сварник. – Львів: Інститут Історії Церкви Українського Католицького університету, 2002. – С. 163.

^{928/29} Там само. – С. 167.

^{929/3} ЦДАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 2034, арк. 30.

виступив”⁹³⁰. Відтак Провінцію Найсвятішого Спасителя в Галичині, а з нею і весь Чин, було врятовано. Вдруге його зміцнила Добромильська реформа 1882–1904 рр., про що вже згадувалося.

Щодо критики Василянського Чину, то безумовно, вона теж потрібна. Але об’єктивна, з розумінням, вникненням у суть справи, а не упереджена, голослива, навіть одверто ворожа, як це видно з писань І. Огієнка, К. Панаса, П. Карманського⁹³¹ чи інших, про яких – без зазначення прізвищ – йшлося в Декларації Генеральної Курії ЧСВВ у Римі 1966 р. стосовно ставлення василян до Українського Патріархату. Принагідно зауважимо: після 1975 р. василяни також підкреслювали, що вони не проти створення Українського Патріархату (цього постійно прагнув василянин Андрей Шептицький), ні проти Йосифа Сліпого. Вони лише, стоячи на засаді церковного правопорядку, не вважали самопроголошений оточенням Сліпого титул “патріарх” без реальної патріархії – легальним. Тому фактично не визнавали його офіційно. Це було причиною різних організаційних конфліктів та особистих образ. Через це Апостольський екзарх для українців-католиків в Англії єпископ-василянин Августин Євген Горняк змушений був навіть зректися свого становища (посади)⁹³². Натомість Іван Франко пояснював о. Скрутень, застосовував до василян “мірки московських або змосковчених істориків”⁹³³.

^{930/545} Пятдесятілетня годовщина священства впр. о. Ілії-Емиліана Коссака въ монастирѣ Чина св. Василя В. въ Креховѣ // Слово. – 1880. – Ч. 107. – 30 вересня (12 жовтня).

^{931/561} Див.: *Свенціцький І.* Два світи (неполітичні думки на політичні явища). З приводу книжок П.Карманського про Бразилійську Україну // ЗЧСВВ, т. I, вип. 2-3. – Жовква, 1925. – С. 381-389.

^{932/200} *Боцюрків Б.* Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946-1989) // Ковчег. – 1993. – Ч. 1. – С. 144. Див. також: *Вівчарук С.* Спомин // Світло. – 2004. – Ч. 6, червень. – С. 217-219.

^{933/632} Василяни в Туриську... – С. 279.

Подібне можна сказати і про Амвросія Андруховича. А також про Пантелеймона Куліша. Зрештою, це люди світські, споглядали діяльність Чину збоку. До того ж вони, – Франко перед Першою світовою війною, Андрухович на початку 30-х років ХХ ст., – не могли належно охопити і оцінити весь обсяг праці василіян, не передбачали всіх тих бід, яких вони зазнають уже в новітні часи – в роки панування тоталітарного режиму⁹³⁴. Як відомо до Другої світової війни у Галицькій провінції налічувалось усього п'ятсот ченців. І з них близько ста (це число подав о. Дам'ян Богун) в радянський період було замордовано, ув'язнено або заслано⁹³⁵. Відома, наприклад, жахлива смерть двох василіян, які служили в Дрогобичі: ігумена Якіма Сеньківського та о. Северіяна Бараника. Їх заарештували 26 червня 1941 року. І через декілька днів знищили в нелюдяний спосіб: о. Сеньківського зварили в казані Дрогобицької тюрми, а о. Бараника закатували, вирізавши на грудях хрест⁹³⁶. Ці два священномученики-василіяни разом з о. Віталієм Байраком, єпископами Йосафатом Коциловським та Павлом Гойдичем 2001 р. проголошені Блаженними⁹³⁷.

Та повернімося до Білої Підляски. Нагадаємо, що Блаженний Йосафат і далі спочивав тут у василіянській церкві. 29 червня 1867 р. його було канонізовано. А ще через шість літ, 26 травня 1873 р., мощі святого замурували в підвалі колишньої василіянської церкви, яку – після ліквідації росіянами монастиря – передали єпархіяльним православним батюшкам. Замурувала мощі російська влада, аби таким способом якщо не знищити, то бодай

^{934/463} Нарис історії Василіянського Чину... – С. 606-617.

^{935/249} Див. також: *Гіщинський В.* Тернистий шлях Василіянського Чину в роки панування в Західній Україні радянського комуністичного режиму (1939–1989) // Світло. – 2007. – Ч. 2, лютий. – С. 17-27; Ч. 3, березень. – С. 19-31.

^{936/444} Див.: Місія “Постуляційний центр беатифікації і канонізації святих УГКЦ”: Мученики – джерело чудотворної сили // Без місця й дати; Поступ (спецвипуск). – Львів, 2001. – № 97. – 27 червня.

^{937/444} Там само.

усунути їх від загального огляду й пошанування. У підвалі моці перебували 43 роки. На початку вересня 1915 р. колишній вчитель із села Ремезовець на Золочівщині, а старшина австрійської армії Федір Заяць випадково опинився в Білій Підляській. І тут від 70-річного господаря Еміліяна Радомінського довідався, що у пивниці їхньої церкви лежать моці св. Йосафата. Радомінський – тоді хлопчак – сам бачив, як домовину замурували (за наказом жандармів це робив його батько-муляр) і засипали камінням. Приїхавши до Львова, Заяць розповів про почуте ігуменові та отцям монастиря св. Онуфрія⁹³⁸. У листопаді цього ж року до Білої Підляської прибув о. Павло Демчук і справді після тривалих розкопувань знайшов останки святого. Тіло добре збереглося, на голові навіть було видно рану від сокири і сліди від двох куль. Та лише влітку 1916 р. протоігумен Філяс та о. Демчук отримали дозвіл від німецької влади перевезти моці святого в безпечніше місце – церкви св. Варвари у Відні⁹³⁹. Наприкінці Другої світової війни, коли на Відень почали падати радянські бомби, моці перенесли до захищеного костелу св. Роха. А невдовзі місто окупували, за висловом о. Жана, “товариші”. І безцінну реліквію тайкома, на ваговозі з вугіллям, перевезли до крипти храму св. Стефана й замаскували сміттям. Та коли домовину мали ось-ось знайти, – це було 1949 р., – Папа Пій XII погодився на перевезення моці до Ватикану.

Історія переправки сюди дорогоцінного вантажу не менш драматична. Насамперед постала проблема, як добратися на летовище. Відень знаходився в більшовицькій зоні. Шлях до зони американської контролювали аж три червоні застави. І все ж вирішили не баритися, тим більше, що за цю справу взявся американський військовий капелан – полковник Нувер. Він роздобув скриню з написом “Інженерні інструменти”, вклав у неї домовину з моцями – і вантажівка. Щасливо добралися до останньої застави. Тут їх зупинили,

^{938/139} Заяць Ф. Святий Йосафат у моїм житті. – Мюнхен-Міттенвальд, 1946. – С. 3-7.

^{939/534} Соловій М. Великий А. Святий Йосафат... – С. 389-390.

коротко допитали і дозволили рухатися далі. Та щойно машина від'їхала на кілька десятків метрів, як услід полетіли кулі. Але було вже пізно: мощі перебували в американській зоні. Проте дати військовий літак для невійськової цілі американці відмовились, побоюючись катастрофи і різних вияснень. “Принагідно найшовся приватний літак, радше спеціальний літак командуючого генерала Кларка – це одне з найдивніших і найбільш незвичайних військових доручень, які будь-коли виконувано”⁹⁴⁰. Цей Кларківський літак, пробиваючись крізь сильну бурю (“линви, що тримали прикріплену домовину, почали тріщати, і катастрофа виглядала неминучою”) таки добувся до Риму, хоча й змушений був летіти через Францію, Іспанію й північну Африку. Пілот навіть не знав, що за вантаж він везе. І коли наступного дня Пій XII дякував о. Нуверу й летунові, той “був дуже здивований, чим то він так багато причинився для добра Церкви і за що Папа його так щиро благословить”⁹⁴¹.

Мощі св. Йосафата зараз приміщені там, де престол св. Василя Великого в базиліці апостола Петра, – і це висока честь як для василіянського священномученика, так і для всього Чину. Як бачимо, церковно-релігійна політика Російської імперії протягом століть і в різних її модифікаціях була спрямована на знищення Василіянського Чину, а відтак З'єдиненої Церкви як виразників національно-автономістичних устремлінь українців, їх національної ідентичности та органічної приналежности до західної, європейської культури й цивілізації. Якщо могутня у свій час Швеція в протистоянні з московитами зазнала поразки; якщо Річ Посполита не витрималась і була поділена, то що вже казати про Україну та її Католицьку Церкву, яку до того ж поборювали недалекоглядні і просто несвідомі борці за “руське (а насправді московсько-казенне) благочестя”. Тому василіянські ієрархи навіть такого рівня, як Рутський чи св. Йосафат, навряд чи зуміли б витримати натиск могутньої імперії.

^{940/181} *Жан Й.* Моє служіння Україні. – С. 192-193.

^{941/18} Там само. – С. 193.

Водночас Чин зазнав чимало утисків, переслідувань і з боку католицької Польщі, зокрема у новітні часи. Так, у ході польсько-української війни 20 травня 1919 р. одинадцятьох ченців із Жовкви і тридцять двох із Крехова (фактично всіх, за винятком ігумена та одного домашнього брата) заарештували та відправили з глумом до концтабору Домб'ю, що біля Кракова. Через два тижні до Варшави вивезли з цих двох монастирів бібліотеку, архів, майно, друкарське обладнання”⁹⁴². Щоправда, через чотири місяці, внаслідок клопотань Апостольського нунція Акілле Ратті, ректора Краківської духовної семінарії о. Ростворовського та єпископа Коциловського, заточенці-василіяни були звільнені (а 1924 р. повернено і монастирські духовні й матеріальні цінності), – однак сам факт інтернування вельми кричущий і характеристичний. “Спокійних монахів, що молились Богу і навчали свій український нарід релігійного життя, – дивувався о. Трух, – запроторили за дроти, наче небезпечних революціонерів, що не дають займанцям спокою... Навіть тих малих новиків, що тільки молилися і вчилися служити Богу, і тих поляки ув’язнили й загнали за дроти, бо вони українські діти!”⁹⁴³ Далі він підкреслив: “Що це роблять большевики, – продовжує о. Трух, – то це самозрозуміла річ, бо це належить до їхньої безбожницької програми, щоб мучити й винищувати духовних осіб; але чому це робили люди, що не були большевиками?..” Причина – “той немилосердний шовінізм, що затемнює людям розум і псує серце, щоб люди спокійно не думали і не були спосібні любити свого ближнього, як самого себе”⁹⁴⁴. Репресії тривали і в травні 1920 р., коли Жовківське староство заборонило у Крехові Святомиколаївський відпуст – а люди все одно прибували, пробіралися до обителі різними стежками. Поліцаї лютували, розганяли

^{942/3} ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 2033; оп. 2, спр. 42.

^{943/163} Трух А. На фронті. Спогади з власного життя: на Божій Службі; перший Листопад і монастир // Світло. – 1952. – Ч. 2. – 15 січня. – С. 17-19.

^{944/163} Там само.

прочан, били, вдиралися з карабінами до церкви та келій, обшукували. “Допекли поляки гірш москаля і татарина, – обурювався автор Крехівської монастирської “Хроніки” (о. Епіфаній Теодорович) 4 червня 1920 року. – Думаєш, показалися, Божого лиця не слід на них – осатаніли”⁹⁴⁵. Вороже ставились до василіян і німці. Вони, наприклад, кинули до концтабору о. Мирона Калинця. А коли його звільнили (завдяки втручання о. Решетила), то він все одно невдовзі помер: перебування в концентраційному таборі до решти знищило його здоров’я. Німці силоміць забирали молодих василіян – священників і богословів – до праці на шахтах та на інші важкі роботи⁹⁴⁶.

Зазнали василіяни гонінь і після Другої світової війни в ПНР. В середині грудня 1952 р. у Варшаві заарештували чільного василіянина Павла Пушкарського та ще двох отців і двох братів. Це був не перший арешт Пушкарського. 1914 р. Австрія мобілізувала його до санітарної служби в Чорткові; 1915 р. він був депортований до Саратова над Волгою, де й почув про Лютневу революцію. Під час повернення додому почалися несподівані напади епілепсії, які мучили отця до кінця його днів⁹⁴⁷. У травні 1919 р. Пушкарського, разом з іншими ченцями, вивезли в Домб’є. А наприкінці 1952 р. заарештували втретє. І засудили на десять літ. Такий же термін отримав і о. Пасив Шевага. На щастя, весною 1955 р. отців звільнили: Пушкарський повернувся до свого монастиря у Варшаві (де й помер 1977 р. на 82 році життя), а о. Шевага пізніше виїхав на душпастирську працю до Бразилії⁹⁴⁸. Решта ченців – о. Орест Яворський, брати Венедикт Гасай та Ігнатій Олеськів – звільнені набагато раніше: в середині 1953 року. З них бр. Олеськів теж уже був репресований. “В часі варшавського повстання, в серпні 1944 р., був

^{945/3} ЦДІАУЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 2033. – С. 32.

^{946/167} Янів М. Моральний довг (спогади про о. Степана Решетила, ЧСВВ) // Світло. – 1954. – 15 грудня.

^{947/486} О[тець] Павло Петро Пушкарський // Василянський Вісник. – 1977–1978. – Ч. 14. – С. 61-63.

^{948/463, 486} Там само. – С. 63; Нарис історії Василянського Чину... – С. 573.

ранений в голову. З іншими отцями німецька влада вивезла його до табору в Прушкові”⁹⁴⁹. По війні о. Пушкарський викликав Олеськіва до Варшави, і він допомагав відбудовувати василіянський монастир. Гасай тим часом організував високомистецький церковний хор. Помер на 99-му році життя (1990)⁹⁵⁰.

Переслідували василіян навіть у Бразилії. Серед них – о. Йосафат Рога (1903–1975). “Був добрим бразилійським громадянином (бо й народився в цій країні – П.Ш.) і щирим українцем. За українську мову сидів у в’язниці (коли то за часів т.зв. “націоналізації” 30.04.1939 р. мав у Прудентополі проповідь по-українському і за це був арештований, повезли його аж до Куритиби. Та по кількох днях він повернувся і продовжував свою працю)”⁹⁵¹. Заарештований на якийсь час був і майбутній єпископ Йосиф Мартинець⁹⁵². Так само й о. Миколі Іваніву “прийшлося багато перетерпіти переслідувань і неприємностей з боку бразилійської поліції, що заборонила тоді в прилюдних виступах вживати чужої мови, і гонила українських місіонерів, які відважувалися говорити, проповідувати та молитися – правити в рідній мові”⁹⁵³.

На цьому тлі ще більше стає зрозумілим патріотизм василіян, які разом з усім українським народом прагнули мати свою незалежну соборну державу.

^{949/203} Бр[ат] Ігнатій Іван Олеськів // Василіянський Вісник. – 1980–1983. – Ч. 16. – С. 129.

^{950/202} Бр[ат] Бенедикт Василь Гасай // Василіянський Вісник. – 1991. – Ч. 19. – С. 73-74.

^{951/479} О[тець] Див.: Йосафат Рога, ЧСВВ – організатор і друг молоді // Календар “Світла” на 2000 рік. – С. 92.

^{952/478} О[тець] Див.: Йосафат Іван Рога // Василіянський Вісник. – 1977–1978. – Ч. 14. – С. 42.

^{953/484} О[тець] Микола Маріян Іванів // Василіянський Вісник. – 1991. – Ч. 19. – С. 80.

6.2. ЧСВВ як суб'єкт творення новітньої історії України

“В своїй хаті своя й правда, і сила і воля”, – ці Шевченкові слова із послання “І мертвим і живим”, написані 1845 р. – через п'ять літ після ліквідації на Правобережжі (як і на інших землях, окупованих Росією) Василянського Чину та З'єдиненої Церкви, – й стали орієнтиром подальших змагань українців: боротися за “свою хату”. Тобто державу. Не випадково майже через сто літ великий василянин і митрополит Андрей Шептицький своє чергове Звернення до духовенства назвав “Як будувати Рідну Хату”⁹⁵⁴, детально виклавши своє бачення проблеми на цю справу, розглянувши три типи влади – монархію, олігархію та демократію, міркуючи, яка з цих форм правління найбільш відповідає майбутній Українській Державі. Про ставлення А. Шептицького до суспільно-політичної ситуації в краї на початку ХХ ст., зокрема про його план українського державного будівництва на землях, відвойованих від Росії, ідею гетьманату і т. ін. див., зокрема, публікацію Василя Расевича “Митрополит Андрей Шептицький і Українська Національно-Демократична партія (1900–1918)”⁹⁵⁵.

Про свою зацікавленість не лишень церковно-релігійними справами кир Андрей говорив як посол до Австрійського парламенту у Палаті Вельмож (28 лютого 1918): “Погляд, що єпископ не має права вмішуватися в чисто політичні справи, є в основному фальшивим і ображаючим нас поглядом. Так само, як всі громадяни, ми маємо право й часто обов'язок з'ясовувати чисто політичні питання”. А політичні питання – це певність, “що нам вкінці буде дана можливість розвивати наші національні сили... Без власного шкільництва, без власної крайової управи (йдеться про поділ Галичини на українську й польську частини – П.Ш.) ми не можемо далі жити”⁹⁵⁶.

^{954/684} Шептицький А. Як будувати Рідну Хату... – Львів, 2003. – 47 с.

^{955/548} Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze – Краківські Українознавчі Зошити, т. V-VI: 1996–1997. – Kraków, 1997. – С. 359-370.

^{956/244} Цит. за: Гайова О. Митрополит Галицький /За документами та матеріалами ЦДІАЛ України у Львові // Вірую. – 2001. – Ч. 1-2, січень.

Політичною дією були й усі попередні заходи василіян щодо утвердження народної мови, розширення книговидання та розбудови преси, набування знань у вищих духовних і світських закладах Європи (Рим, Відень, Інсбрук...), ведення загального та єпархіяльного шкільництва, розгортання науково-дослідницької та письменницької праці. Тобто у XVII–XVIII і на початку XIX ст. Василіянський Чин був не лише об'єктом, але й – до певної міри – суб'єктом суспільної політики. Особливо чимало зробив для зміцнення народної освіти – а значить, для збереження національної ідентичності та історичної пам'яті. Ще більші осяги василіян на різних ділянках національно-культурного та громадсько-політичного життя бачимо після Добромильської реформи 1882–1904 рр., суть якої розкрита у попередніх розділах праці. Сама ж Реформа була потрібна не лише Чинові, діяльність якого звузилась до Галицької Провінції (передніше, як знаємо, їх було чотири), а й усій Греко-Католицькій Церкві.

Новий етап у житті Чину наступив у другій половині XIX ст., коли на суспільну арену почали виходити перші політичні партії, поширювався радикалізм і секуляризм⁹⁵⁷. “Був це час, коли в нас панував радикалізм між інтелігенцією, молоддю по школах і серед селян. Наставлення загалу нашої суспільности було противне священикам і Церкві, віра була слаба, захитана. Протидіяння зі сторони духовенства велось перестарілими методами і було неvistарчаюче, щоб спинити протицерковну агітацію радикалів”⁹⁵⁸. Але, продовжує єпископ Будка (з нагоди 50-ліття священства Андрея Шептицького), діяли не тільки радикали, а й москвофіли та ліберали, які “не розуміли духа та потреб часу. Докінчена тоді в нас велика реформа єдиного

^{957/389} *Левицький К.* Українські політики Галичини. – Тернопіль, 1996 / Передрук з видання 1936 і 1937 рр. – С. 117-120 (сильветку див., зокрема “Андрей Шептицький у своїх політичних виступах”).

^{958/566} Священикам і вірним Львівської архієпархії // *Андрей Шептицький.* Письма-послання (1939–1944 рр.). – Львів, 1991. – С. 118.

монашого Чина ОО.Василіян була загально фальшиво насвітлювана і так люті вовки не щадили нашого й Христового стада”. Становище УГКЦ – за винятком ЧСВВ – справді було непевним й складним. “В такому-то часі покликав Бог до протидіяння лихові та занепадові нашого церковного життя нових людей з новими методами до обнови. Це були перші після реформи наші ОО. Василіяни, місіонери, а між ними наш ювілят, еромонах Андрей. Місіями, відновою Братств і апостольством молитви спинили вони антицерковного духа часу і вказали на нове, повніше і живе наслідування Ісуса Христа”⁹⁵⁹.

Василіяни не тільки спинили антицерковні розколи, – вони прилучилися до усіх важливих суспільно-національних товариств та акцій. Ще до початку Реформи митрополит Йосиф Сембратович (1870–1882) розпочав ефективну боротьбу з пияцтвом, 1876 р. розіслав по церквах послання “Про велику гідність людини”, яке, за словами Атанасія Великого, “принесло злам у життя українців у Галичині і піднесення загального стану благобуту та здоров’я народу”⁹⁶⁰. (Нагадаємо, що 1876 р. у Галичині діяло 23,3 тис. корчм, що стали головними осередками пияцтва – цього нового соціального лиха)⁹⁶¹. Успіху небайдужий до народних бід митрополит досяг ще й тому, що “зорганізував кампанію “народних місій”, яку доручив тодішнім найкращим проповідникам Василіяньського Чину. Після того, як у народі пожвавилась віра, п’яниці прилюдно складали Богові обіт, що ніколи більше не будуть пити горілки. Боротьба ця тривала одне десятиріччя, але, у висновку, навіть невиліковні

^{959/566} Там само. – С. 118-119. Див. також: *Расевич В.* Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900–1918 рр.) // *Ковчег.* – 2000. – Ч. 2. – С. 212-223.

^{960/222} *Великий А.* З літопису християнської України, т. VIII: XIX ст. – Рим, 1976. – С. 195.

^{961/556} *Савчук Б.* Корчма: Алкогольна політика і рух тверезості у Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 50-51.

алькоголіки піднеслися, усвідомивши високу гідність людини, створеної на образ Творця”⁹⁶².

Далі бачимо василіян серед членів товариств “Просвіта”, “Січ” та інших громадських організацій. Так, о. Матей Шипітка допомагав засновувати у Крехові хату-читальню (1892), о. Лев Манько був головою філії “Просвіти” у Жовкві. Натомість о. Северіян Бараник (який у червні 2001 р. проголошений блаженним) у 1932–1939 рр. був заступником голови “Просвіти” Дрогобиччини⁹⁶³. А француз із Квебеку о. Йосафат Жан у жовтні 1911 р. побував на Білій Горі коло Підлісся, в якому народився Маркіян Шашкевич; тоді ж вступив у Лаврові до місцевого осередку “Січ” – і, як він згадував, “незабаром ми дали концерт у честь Маркіяна Шашкевича”⁹⁶⁴. А через сім літ усі вони в мундирах польових духівників, разом з іншими співбратами-василіянами, вже були серед вояків Української Галицької Армії, захисників ЗУНР.

Восени 1918 року всім стало зрозуміло, що Австрія та її союзники програли війну. А тому у Львові 18-19 жовтня зібралися члени Конституанти (Установчих зборів), які утворили Українську Національну Раду та проголосили постановня Української Держави. Серед творців УНР були й три василіяни: митрополит Андрей Шептицький, Перемиський єпископ Йосафат Коциловський та о. Платонід Філяс⁹⁶⁵. Про о. Філяса як одного з найвидатніших василіян ХХ ст. уже згадувалося. Авторитет о. Філяс справді мав незаперечний. “Він був одним із тих, хто закладав основу для виховання нового покоління василіян, свідомих своєї історичної ваги в житті рідної

^{962/250} Головацький Р. Алькоголізм // Календар “Світла” на 1981 рік. – С. 91-96.

^{963/196} Бордуляк Т. Дрогобицька “Просвіта”: коротка історія. – Дрогобич: Коло, 2003. – 38 с

^{964/18} Жан Й. Моє служіння Україні. – С. 26, 28.

^{965/401} Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998. – С. 44-45.

Церкви та народу”⁹⁶⁶. Обдарованіших братів протоігумен-патріот скеровував на вищі студії до Риму, Інсбруку, Відня, готуючи, таким чином, майбутніх викладачів, письменників, публіцистів, науковців, духовних організаторів українського суспільства⁹⁶⁷.

В роки Першої світової війни тридцять п’ять василіян були мобілізовані до австрійського війська, три з них – загинули. Треба згадати, наголошує Д. Богун, що Австрія брала монахів до армії, священників на капелянів, кліриків на санітарів, братів некліриків під зброю, до допоміжних робіт. Ще більше василіян (тридцять дев’ять) потрапили до російського полону. Наприклад, кліриків, що були санітарами при військовому шпиталі в Чорткові, забрали разом із шпиталем⁹⁶⁸.

Під час відбудови Української держави отець Філяс репрезентував у першому українському парламенті Жовківський повіт, відтак служив у Міністерстві освіти та релігії Західно-Української Народної Республіки⁹⁶⁹. Натомість інші василіяни служили в уряді Української Народної Республіки. “В Тарнові, – як згадував о. Жан, – я стрінувся з братом Пителем, моїм колишнім учителем української мови з Крехова в 1910–1911 рр., що став особистим секретарем міністра внутрішніх справ УНР, а також брата Паславського, що став секретарем міністра здоров’я”⁹⁷⁰. Це були санітари згаданого Чортківського військового шпиталю Атанасій Питель та Юрій Паславський, які з іншими п’ятьма співбратами були вивезені вглиб Росії, а після Лютневої революції повернулися на Батьківщину, щоб невдовзі стати на службу Українській державі – так, як це зробив Платонід Філяс чи той же

^{966/190} *Богун Д.* Василіяни наприкінці другого тисячоліття // Календар “Світла” на 2000 рік. – С. 84.

^{967/190} Там само.

^{968/190} Там само. – С. 73.

^{969/190} Там само. – С. 74.

^{970/18} *Жан Й.* Моє служіння Україні. – С. 153.

Йосафат Жан, який у другій половині червня 1918 р. працював префектом Місійного інституту, потім – бібліотекарем. У Бучачі о. Жан зацікавився з небожем австрійського цесаря Франца Йосифа I – славним командиром і покровителем Січового Стрілецтва Василем Вишиваним. Архикнязь Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний) разом із своїм ад'ютантом Остапом Луцьким прибув до монастиря всередині листопада 1918 року. “Він представився тоді під ім'ям Василь Степанович, – згадував о. Жан, – але ми його відразу впізнали і говорили, що УСС-си його краще називають, тобто Василь Вишиваний. Він сміявся і став немов членом нашої василіянської родини. О. ігумен Микола Лиско дав йому велику кімнату на другому боці коридора, а сотникові Луцькому також гарну кімнату в сусідстві моєї”⁹⁷¹. Вишиваний перебував у монастирі до березня 1919 р., чекаючи на дозвіл уряду ЗУНР битися з поляками; він часто заходив до монастирської бібліотеки студіювати старі пергаментні грамоти, деякі з XIII ст.

Бучацький монастир того періоду був місцем інших важливих зустрічей і подій (про що не згадує автор книги про цю обитель – Ярослав Стоцький). 31 травня 1919 р. тут відбулося засідання членів Української Національної Ради, які призупинили парламент, передавши всю повноту влади диктаторові Євгенові Петрушевичу. Цього ж дня секретар закордонних справ ЗУНР, або ЗОУНР (Західних Областей Української Народної Республіки) Степан Витвицький приніс о. Жанові для перекладу на французьку мову ухвалу цього засідання. І тоді ж попросив ігумена відпустити отця Йосафата для праці в його міністерстві. Лиско написав до Управи Чину – і дозвіл було отримано. “Так наприкінці травня 1919 р., – зазначав о. Жан, – саме з Бучача починається моє кількарічне служіння Українській Державі та її визвольній добі”⁹⁷². Проте Бучач отець покинув не зразу, а рівно через місяць. Упродовж цього часу він був свідком переможної Чортківської офензиви, “яку премудро упрягнував і досконало вів генерал Греків до Бережан”. 9 червня до міста

^{971/18} *Жан Й.* Моє служіння Україні... – С. 102.

^{972/18} Там само. – С. 105.

повернулися вояки УГА. “Населення Бучача справило їм святкове привітання. Ми і наших 50 учнів вирвали всі цвіти на нашому городчику і обсипали ними правдивих героїв, співаючи: “А ми тую червону калину підіймемо...”⁹⁷³.

29 червня 1919 р. Начальна Команда УГА – з нею і о. Жан – перенеслася назад до Чорткова, всередині липня – до Борщова. Там о. Жан зустрів польового духівника (капелана) о. Льва Манька василіянина, який порадив Йосафатові також вступити в число капеланів. Головний військовий духівник о. Лаба дав згоду. Отець Манько, пише Жан, “запровадив мене до жида-кравця (полковий кравець), щоб той пошив мені військовий мундур польового духовника і стрілецьку шапку. Той кравець взяв міру, а на другий день увечері все було елегантно пошите. Цей мундур, – підкреслював о. Жан, – був для мене найбільшою нагородою за мої труди, а плащ із жовтим тризубом на правім рукаві вказував, що я працюю в Головній Команді УГА”⁹⁷⁴. Та вже наступного дня довелося покинути й Борщів. І добиратися на возі до переправи через Збруч, куди було дванадцять кілометрів, а далі – до Кам’янця-Подільського... “Щоб перейти Збруч, – каже о. Жан, – я зліз з підводи і пішки перейшов через міст. На другому боці я впав на коліна і цілував ту святую землю українську, зрошену кров’ю тисячів мучеників за Віру і Волю”⁹⁷⁵.

У Кам’янці-Подільському, тимчасовому осідку уряду УНР, о. Жан щодня відвідував міські шпиталі та бараки, де лежали хворі на тиф або холеру; сповідав їх і причащав, підтримував на душі. Він домігся того, що українським греко-католикам виділили для Богослужінь окрему порожню каплицю на 400 місць (в цьому допоміг і ректор університету Іван Огієнко, який в ту пору ставився до василіян сердечно); крім того, “перекладав на французьку мову щоденний звіт наших воєнних операцій проти большевиків, Денікіна і часом проти партизанів або з партизанами, різні заклики до цілого світу і т.п. Потім

^{973/18} Жан Й. Моє служіння Україні... – С. 110

^{974/18} Там само. – С. 124.

^{975/18} Там само.

я вчив генерала (В.Курмановича – П.Ш.) французької мови”⁹⁷⁶. Невдовзі о. Жан вирушив з дипломатичною місією ЗУНР–УНР до Варшави, відтак до Риги, Парижу. Їздив до Відня, Риму, Генуї, зустрічався з чільними політиками західних країн, аби вони підтримали державницькі стремління українців⁹⁷⁷. Адже о. Жан не лише перекладав службову кореспонденцію з української мови на французьку та англійську чи навпаки, а й намагався впливати на позитивний для України перебіг подій. Він, зокрема, домагався звільнення з польських концтраків і тюрем українських священників та ченців (їх було там 498), а також військовополонених та інших в’язнів, загальне число яких на 1922 р. доходило до ста тисяч. А тому неодноразово зустрічався в Апостольським нунцієм у Варшаві монсенъором Акілле Ратті, який доброзичливо ставився до українців, добре знав їхні проблеми⁹⁷⁸.

Акілле Ратті – але вже як Папа Пій XI (з лютого 1922 р.) – приймав турботливого василіянина і у Ватикані. Отець Жан створив у Відні Допомоговий комітет, аби врятувати від голодної смерті українських емігрантів в усій Австрії. І вирішив просити у Папи грошової підтримки. Пій XI виділив 50 тисяч лір, потім ще стільки. “Папа – згадує Йосафат, – сам прийшов до тієї зали, де я чекав. Я впав перед ним. Він підняв мене та весело сказав мені: “Отче Жане, ви не змінилися від нашої першої зустрічі в Варшаві в 1919 р., але я багато змінився. Тоді я не мав хреста (бо ще не був єпископом), але тепер я ношу дуже тяжкий хрест. Ніколи не бажайте, щоб мати такі хрести”⁹⁷⁹. Однак свої хрести о. Жан ніс гідно – і все на славу України. Все його подвижницьке життя – це чудова інтригуюча розповідь, в якій кожна сторінка – яскрава й неповторна. І одна з таких сторінок – це, як

^{976/18} *Жан Й.* Моє служіння Україні.... – С. 127.

^{977/715} *Keywan Z.* A Turbulent Life: Biography of Josaphat Jean O.S.B.M. (1885–1972). – Canada, 1990. – S. 75-87.

^{978/452} *Нагаєвський І.* Історія римських вселенських архієреїв. – Торонто, 1965. – Т. 3. – С. 107-115.

^{979/18} *Жан Й.* Моє служіння Україні. – С. 148

ми бачили вище, служба в Українській Галицькій Армії. Не випадково військовий мундир польового духівника, як він наголосив, “був для мене найбільшою нагородою за мої труди...”. Не випадково, перейшовши Збруч, француз Жан “впав на коліна і цілував ту святую землю українську, зрошену кров’ю тисячів мучеників за Віру і Волю”.

Зрозуміло, що духовні особи не мали права брати до рук зброї. Але надати душпастирську поміч тим, хто цю зброєю взяв, вони зобов’язані. Тим більше, якщо їхні вірні виборюють свободу не лише для свого краю, для себе особисто, а й для усієї Церкви. Тому так багато отців вдягли однострій польового духівника УГА. “Коло 200 наших греко-католицьких священників з Галичини перейшли з нашим військом у Велику Україну”, – зазначає о. Жан. Ці священники на початках бідували, бо не мали ніякої роботи. Чимало з них, каже о. Жан, “приходили до нашої канцелярії, і ми порадили їм внести прохання до Міністерства освіти, щоби воно прийняло їх як учителів”. Сам о. Жан пішов до ректора університету Івана Огієнка та генерала Курмановича, щоби вони підтримали прохання в міністра освіти. Міністр “радо згодився, і наші галицькі священники вели прекрасну освітню працю у Великій Україні”⁹⁸⁰.

Отець Іван Лебедович у своїй надзвичайно цінній книжці “Полеві духовники Української Галицької Армії (Матеріяли до історії)” (Вінніпег, 1963) подав список 91 військового капелана, серед них 10 василіян. Назагал капеланів-василіян (і, мабуть, священників світських) є більше – дванадцять. Згадаймо їх поіменно. Це Порфирій Боднар, Онуфрій Бурдяк, Митрофан Гринькевич, Павло Жупанський, Анастасій Калиш, Макарій Каровець, Мирон Кривуцький, Йосиф Лучинський, Лев Манько, Маріян Повх, Яким Фецак⁹⁸¹.

^{980/18} Жан Й. Моє служіння Україні... – С. 128.

^{981/305} Див. також: *Забзалюк Д.* Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст. Автореф. канд. дис... – Львів, 2007. – 19 с.

По-різному складалася служба цих василіянських капеланів. Порфирій Боднар (1880–1958) під час польсько-української війни обслуговував поранених вояків УГА в Жовкві. Після відходу стрілецтва на територію Великої України о. Боднаря поляки заарештували, мали разом із жовківськими і крехівськими ченцями вивезти до концтраку в Домб'ю під Краковом. Але він раптово занедужав на тиф; для отця вже змайстрували домовину, проте він одужав. Його запроторили до Бригідок у Львові, де був тюремний шпиталь; а оскільки тутешній капелан виїхав за кордон, то обслуговувати хворих зобов'язали о. Боднара. Всього у 1914–1920 рр. о. Боднар висповідав 74 тисячі військових і цивільних, в тому числі й православних, серед них і полковника Гана – віце-міністра освіти в уряді Петлюри.

Порфирій Боднар надавав душпастирську поміч у лічницях Львова та в польовому суді на Замарстинові, “часто, – згадував він, – відвідував тих, що очікували засуду, і брав від них інформації, які передавав відтак адвокатам і родині. Листів від нікого не вільно було брати, але мимо того кожної неділі я знаходив листи в своїх кишенях, що їх люди впихали попід стихар, коли вбирали мене до Служби Божої. Так переніс я з Замарстинова около сім соток листів”⁹⁸². Звичайно, це було ризиковано, отця будь-коли могли обшукати, він був нервово виснажений. І тоді на прохання Українського Горожанського Комітету, митрополита Шептицького та протоігумена Філяса о. Боднар на початку січня 1920 року вступив капеланом в ранзі капітана до польської армії – щоб там обслуговувати полонених українців. “Мундир я переробив собі з о. Жана, – писав він. – Казав тільки доробити шапку з чотирма рогами, але того мундиру ніколи на собі не мав”⁹⁸³. Якби о. Боднар носив “рогатувку”, то українці йому б не повірили. “В Варшаві я побачився з о. Жаном, пішов до етапу замельдуватися та дістати для о. Жана дозволення займатися нашими полоненими, які находилися в Варшаві. Там стрінувся я з д-ром Ст.

^{982/385} *Лебедович І.* Полеві духовники Української Галицької Армії (Матеріяли до історії). – Вінніпег, 1963. – С. 98.

^{983/385} Там само. – С. 99.

Витвицьким. В Варшаві висповідав я 50 полонених на цитаделі, відправив для них Службу Божу, а решту передав під опіку о. Жана”⁹⁸⁴ (отже, о. Жан продовжував виконувати свої капеланські обов’язки і у Польщі). З Варшави о. Боднар поїхав до Рівного, потім до Радивилова, Берестя, не обминувши жодної станиці, де були полонені українці, – і за місяць з лишком висповідав їх понад тисячу. А у Львові “почалась знову звичайна праця по лічницях і таборах”. У січні 1921 р. його звільнили, перевели до Перемишля, звідки 1922 р. отець виїхав до Канади, де через 36 літ помер (монастир Мондер, провінція Альберта).

Зловісний тиф вразив у 1920–1921 рр. десятки тисяч галичан, а серед них не лише Порфирія Боднаря, а й капеланів Мирона Кривуцького, Йосифа Лучинського (служив польовим духівником перед вступом до ЧСВВ), Якіма Фещака. Кривуцький, однак, плямистий тиф переборов. Влітку 1920 р. з групою УГА під командуванням полковника Г. Кравса перейшов до Чехословаччини. Пізніше виїхав до Канади, де продовжував свою тривалу душпастирську працю – і прожив загалом 101 рік (1884–1985). Натомість Йосиф Лучинський, видужавши, був і далі з вояками УГА (обслуговував 4-у Золочівську бригаду), разом з ними його інтернували в табір в Тухолі, Польща. За відомостями Івана Лебедовича, о. Лучинський загинув 1945 р., “убитий большевиками в Галичині”. Проте о. Богун зазначає, що о. Лучинський був переслідуваний, зі Станиславова переселився до Тростянця коло Бучача, де помер після 1946 р.⁹⁸⁵ Тобто точна дата смерті невідома. Жертвами радянського тоталітарного режиму стали ще два колишні василіянські капелани: Маріян Повх та Павло Жупанський. Отця Повха заарештували у березні 1950 р. в Гошеві, засудивши на 25 літ ГУЛАГу. Старенький священник (81 рік) не міг витерпіти усіх знущань та принижень. “Помер у Києві незабаром після суду або в дорозі до місця призначення”⁹⁸⁶, – згадував

^{984/385} *Лебедович І.* Полеві духовники... – С. 99-100.

^{985/463} Див.: Нарис Василяньського Чину... – С. 610.

^{986/463} Там само. – С. 611.

сучасник. Павло Жупанський, був молодший (нар. 1885 р.), тому його вивезли до Хабаровського краю – і там, як зазначає о. Богун, 1953 р. він загинув⁹⁸⁷. Від хвороби порівняно рано померли учорашні капелани Анастасій Калиш (1875–1930), протоігумен; Лев Манько (1878–1931); а також Митрофан Гринькевич (1887–1956), який “останні 20 років свого життя з волі Божої хворів на параліч. І цей життєвий хрест переносив мужньо й бадьоро”⁹⁸⁸.

Нелегкою була й доля Іриней Назарка (хресне ім'я Іван). Він навчався у сирітському притулку, що його вели Сестри Служебниці. “В 1919 р., – згадував він, – я вже був у четвертій класі гімназії. І оце одного літнього ранку до сирітського захисту прийшов якийсь священик у священичій рясі з василіянським ковнірцем, але у старшинській шинелі й шапці. Як він роздягнувся, я побачив на рукавах його рясі три золоті нашивки”⁹⁸⁹. На прохання сестри-настоятельки Назарко допомагав незвичному прибульцеві під час Служби Божої, опісля снідав з ним, і отець пояснив, “що він – василіянин і полевий духовник в ранзі сотника”, та одразу ж заходився агітувати вступати до ЧСВВ. То був Яким Фецак, який народився у селі Золотий Потік (1881), що неподалік Бучача. У п'ятнадцять літ прийшов до Чину. Вищу богословську освіту здобув в Інсбруці. 1907 р. його висвятили, і він викладав у Крехові риторику й латину, провадив у Львові Марійське Товариство молоді та Марійську Дружину пань. У 1911–1914 рр. редагував часопис “Місіонар”, про що вже згадувалося.

Журналістсько-публіцистичний таланти о. Фецак використав після проголошення ЗУНР, коли він разом з о. Модестом Пелехом почав видавати у Жовкві газету “Україна”. 6 листопада цей часопис сповістив, що віднині

^{987/463} Нарис Василіянського Чину... – С. 609.

^{988/186} Бл.п. о. Митрофан Гринькевич, ЧСВВ // Світло. – 1956. – Ч. 11, листопад. – С. 7.

^{989/149} Назарко І. “Василіянин-лицар” о. Яким Фецак, ЧСВВ (1881–1920) // ЗЧСВВ, секція II, т. VII (XIII), вип. 1-4. – Рим, 1971. – С. 287.

український народ – “господар своєї землі, вільний горожанин Української держави”, а далі подавав розмаїту інформацію про формування УГА, вступ до неї молоді, бої та дії уряду ЗУНР⁹⁹⁰. Газета “Україна” виходила до 5 січня 1919 року. Та ще перед тим, у грудні 1918 р., о. Фецак вступив до УГА. Служив спершу у Жовкві, а згодом – у 9-ій Белзькій бригаді з осідком у Кам’янці-Струмиловій. “На фронті був дуже відважний. В боях під Доброчином серед розривів шрапнелів і гранат дня 7 січня 1919 р. – і серед стрілянини під Волею Висоцькою дня 8 січня 1919 р. в часі Різдвяних свят ходив о. Фецак до стрільців на фронт... Стрільці називали його “монах-лицар”⁹⁹¹

Після Чортківської офензиви влітку 1919 р. о. Фецак переїхав до Тернополя. І тут пробув близько двох тижнів. Назарко щодня прислужував йому у церкві, був свідком, як до притулку приїжджав Головний отаман Армії УНР С. Петлюра і як його щиро вітали. У середині липня Назарко з двома Сестрами Службеницями проводжав о. Фецака до Скалата (їхали двома фурами “з цельтовим покриттям”). У Скалаті наступного дня остання Служба Божа, зустріч із стрільцями, які на розлогодному вигоні “кували коней, направляли вози, а сумні старшини стояли збоку й покурювали”. Та коли угледіли свого капелана, зраділи, “окружили півколом, а один попросив: “Панотче, розкажіть щось веселіше, а то серце ние... Чи вернемося ми ще на рідну землю?” Отець Фецак почав їх потішати, піднімати на душі, а відтак добру годину оповідав такі веселі анекдоти й жарти, що старшини сміялися до сліз. Тоді я побачив, як вони любили свого полевого духовника”⁹⁹². Сам Назарко таки послухав о. Фецака – вступив до Чину (1922). І тоді ж з

^{990/401, 376} Видання цінне для істориків. Його матеріали використали у монографії “Українсько-польська війна 1918–1919 рр.” (Львів, 1998) Микола Литвин, Іван Крупський – у праці “Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX – перша чверть XX ст.)”. – Львів: Світ, 1995.

^{991/385} *Лебедович І.* Полеві духовники... – С. 202.

^{992/149} *Назарко І.* “Василіянин-лицар” о. Яким Фецак... – С. 289.

великим смутком довідався, що цей монах-лицар захворів на тиф – і 12 лютого 1920 р. помер. То було у містечку Чечельнику на Вінничині.

Суспільною активністю відзначався Макарій Каровець (1873–1944), капелан і письменник, автор відомої праці у чотирьох томах про Добромильську реформу. Народився в селі Перемислів (нині Перемисловичі) поблизу Белза в Сокальському районі на Львівщині. У роки Першої світової війни був військовим капеланом у 80 Золочівському піхотному полку 9 австрійської дивізії, яка діяла на італійському фронті і куди о. Каровець як фельдкурат виїхав наприкінці червня 1918 року. “Полк мій був український, золочівські люди,” – згадував він. Вдень і вночі – обстріл з гармат, нальоти літаків... Проте... “Італійські літаки не все стріляли. Раз один згори скинув листи до наших жовнів від полонених в Італії наших українських жовнів. Італійці знали, що в тій дивізії, де ми стояли на фронті, було два полки українські, 80-ий і 30-ий, 102 був чеський, а 91 німецький. До нас кидали не раз італійці українські відозви, питаючи все: за що ви властиво б’єтеся? Вертайте до вашої Галичини”⁹⁹³. Але повернутись додому через багато кордонів було складно. Галичани вже четвертий рік без перерви перебували на фронті, в огні – і, як конфіденційно поінформував о. Каровця незнайомий німець-поручник, склалось “вражіння, що АОК (Начальна Команда Армії) як би завзялася вигубити той полк, тому що він український”⁹⁹⁴. За порадою зичливого поручника капелан-василіянин Каровець переглянув у військовій канцелярії відповідні акти – і жажнувся: від початку війни полк утратив убитими й полоненими чотири тисячі людей. Він тут же написав українським послам у парламенті Теофілові Окуневському та Олександрові Колесі; ті звернулися із запитом до міністра війни – і не тільки 80-й полк, а й цілу 9-ту дивізію з Італійського фронту зняли: її замінили мадяри. Таким способом о. Каровець врятував сотні життів своїх краян. Але його самого одного разу

^{993/141} *Каровець М.* Спомини зі Світової війни. Спомини фельдкурата 80 п.п., 9 австрійської дивізії // Календар “Місіонаря” на 1935 рік. – С. 91.

^{994/141} Там само. – С. 93.

мало не розстріляли за “образу цісарського маєстату” – так подали поляки. “Суд, – пише о. Дам’ян Богун, – виніс смертний вирок. Проте його не розстріляли, бо цісар видав розпорядження про помилування”⁹⁹⁵. Відтак він вступив до УГА, служив як польовий духівник у Першій бригаді, перейшов за Збруч – і про нього згадує у Кам’янці-Подільському о. Жан. Згадує о. Жан і найстаршого за віком капелана – о. Онуфрія Бурдяка (нар. 1871), якому у Кам’янці-Подільському було доручено будову василіянської церкви та монастиря; кошти на пропозицію Петлюри видав уряд УНР. Бурдяк щиро взявся до роботи, “але денікінська завірюха все припинила”⁹⁹⁶.

Отже, у період Визвольних змагань першої чверті ХХ ст. василіяни благотворно впливали на мирян і стрільців. Як знаємо, саме під впливом капелана Якіма Фецака монаший габіт згодом одягнув Іриней Назарко – один із найвидатніших членів ЧСВВ. Знаменно і те, що до Чину численно вступали учорашні фронтовики, як от поручник УСС Андрій Григорій Трух, хоча до війни ні василіян, ні їхньої праці ще не знав. “Аж у Домб’ю я мав побачити їх зблизька, пізнати їх докладніше, полюбити й піти їхніми слідами до монастирської каплички, щоб раз назавжди посвятитись на Службу Божу”⁹⁹⁷.

В австрійському війську, потім в Українській Галицькій Армії служив уродженець Поділля (село Чорнокінці біля Тернополя) о. Іриней Іван Процентій (1896–1977). Опісля виїхав до Канади – і вже тут, у Мондері, маючи 32 роки, зголосився до василіянського новіціату”⁹⁹⁸.

До військовиків належав і о. Максим Михайло Марків (1899–1988) із Дрогобиччини (село Тинів). “На 19-му році свого молодечого життя, як щирий патріот, він вступив у ряди Українських Січових Стрільців і був

^{995/192} Див.: “Місіонар. – 1999. – Ч. 11, грудень. – С. 343.

^{996/618} *Жан Й.* Моє служіння Україні. – С. 128, 136-137.

^{997/163} *Трух А.* На фронті. Спогади з власного життя... – С. 17.

^{998/477} О[тець] Іриней Іван Процентій // *Василіянський Вісник.* – 1977–1978. – Ч. 14. – С. 59-60.

свідком Листопадового Зриву з крісом в руках”. Згодом підстаршина Марків потрапив до польського полону. “Інтернований у таборі полонених у Вадовицях, недалеко від Кракова, понад два роки, він мав доволі часу, щоб подумати про свою дальшу долю. Повернувшись на волю, він уже дня 18 лютого 1921 р. вступив до ОО. Василян у Крехові, де відбув свій новіціят і прийняв монаше ім’я Максим”⁹⁹⁹. Згодом – перший протоігумен Американської Провінції ЧСВВ (1948–1951).

Вояком УГА став і о. Матей Максим Шипітка (1899–1969), який народився у селі Зазулинці Заліщицького повіту. Перейшов з Армією “всі її трагічні переживання 1918–20 рр. По повероті додому негайно зголосився, вже вліті 1920 р., на новіціят у Крехові, де був прийнятий 14 липня, бо ще з Інституту в Бучачі знала була його велика побожність”¹⁰⁰⁰.

В УГА воював і брат Евзевій Рипан (1901–1925), що народився на передмісті Станиславова – в селі Княгинин. 1919 р. його захопили в полон румуни, відтак звільнили – і він приїхав до Крехова на новіціят. Проте військова служба й полон підірвали його здоров’я. Евзевій помер (у Кристинополі під час філософських студій), жаліючи перед смертю, що не встиг стати священиком. Але встиг, отримавши спеціальний дозвіл, скласти урочисті обіти¹⁰⁰¹.

З фронтів прийшли до ЧСВВ сотник Іван Крутій (о. Іриней Вігоринський), пізніше – місіонер в Бразилії та літератор; Венямин Бараник – протоігумен Американсько-Канадської Провінції у 1940–1948 роках. До служби в Чині повернувся з Італійського фронту брат Венедикт Василь Гасай (1892–1990). 1912 р. він відбув у Крехові новіціят. Та не встиг скласти

^{999/480} О[тець] Максим Михайло Марків // Василянський Вісник. – 1988. – Ч. 18. – С. 136-139.

^{1000/481} О[тець] Матей Максим Шипітка // Василянський Вісник. – 1970. – Ч. 9. – С. 32-335.

^{1001/98} Евзевій Рипан, ЧСВВ // ЗЧСВВ, т. I, вип. 2-3. – Жовква, 1925. – С. 304-305.

перших обітів, як був мобілізований до австрійської армії: воював там, де й польовий фельдкурат Макарій Каровець¹⁰⁰². Натомість о. Орест Купранець, як уже згадувалося, під час Другої світової війни служив у дивізії “Галичина”, був поранений. 1951 р. вступив до ЧСВВ в Мондері (Канада).

Відзначимо й таке явище, як дисиміляція. Його яскравим виразником був о. Methodий Максим Журкевич (1873–1935), який походив із спольщеного українського роду на Холмщині, мало не тридцять літ був римо-католицьким священиком, але 1934 р. внутрішня потреба привела його до Крехова, де вступив до новіціату, прибрав ім'я Methodий, подарував Чиніві свою велику книгозбірню¹⁰⁰³. Фактично поворотцем до своєї нації був і “спершу гарячий мадярський патріот” о. Венедикт Вартоломей Яницький, який народився у Словаччині (1855) і чію пізнішу самостійницьку позицію задля України високо оцінив Йосафат Скрутень¹⁰⁰⁴. Ще більш значущим був факт, коли до ЧСВВ прийшов (як і француз о. Йосафат Жан) о. Авраам М. Міллер. Предки його були німці, котрі жили в Україні, а потім емігрували до США. Василіянський габіт одягли і два поляки: о. Софрон Соколовський (хресне ім'я – Станіслав) та о. Йосафат Іван Маркевич, натуральне прізвище якого – так свідчить о. Йосафат Романик – Мазур. Останній здобув шану як невтомний організатор Марійських Дружин (на 1925 рік їх нараховувалося майже сто) і творець цілої мережі католицької преси. Він же заснував у Жовкві “Дім письменників”¹⁰⁰⁵.

Одне слово, василіянська праця після Першої світової війни розгорталась вглиб і вшир: вона охопила не лишень Галичину (чи країни поселень українців), а й рідне Закарпаття, що було відірване від Галичини й решти

^{1002/202} Василіянський Вісник. – 1991. – Ч. 19. – С. 73-74.

^{1003/482} Нова Зоря. – Львів, 1935. – Ч. 41. – 6 червня. – С. 7.

^{1004/579} Скр[утень] Й. Венедикт Вартоломей Яницький, ЧСВВ // ЗЧСВВ, т. II, вип. 3-4. – Жовква, 1924. – С. 410.

^{1005/446} Мох О. Великий душпастир-організатор // Світло. – 1959. – Ч. 3, березень. – С. 119-120, 140-141.

України політично, але не духовно. І до його високого національного пробудження, що привело до постанови держави Карпатська Україна, в якнайбільшій мірі причетні галицькі василіяни.

2 листопада 1920 р. до Мукачівського монастиря св. Миколая на Чернечій горі прибули з Лаврова отці Єронім Малицький, Гліб Кінах, Полікарп Булик і три брати-помічники Симеон Бужара, Йосиф Нижник, Гавриїл Ханик. Згідно з угодою між протоігуменом Галицької Провінції Анастасієм Калишем та протоігуменом закарпатським Йоакимом Хомою (угоду затвердив Апостольський Престол) галицькі василіяни мали провести тут реформу, подібну до колишньої Добромильської. Тобто піднести морально-освітній рівень тутешніх ченців до висоти тих завдань, які стояли перед Чином в умовах нової бездержавності та наступу на УГКЦ російського православ'я й різних сект¹⁰⁰⁶. Йдеться насамперед про російських емігрантів-білогвардійців, котрі за підтримкою чеського уряду розпочали у 20-х роках енергійну агітацію за перехід на православ'я.

Незважаючи на величезні труднощі, реформа таки була проведена. До оновленого Мукачівського монастиря поволі прилучалися й інші: Ужгородський та Маріяповчанський, що в Угорщині (1923); Малоберезнянський (1924), 1925 р. – Святопетропавлівський у Біксаді (Румунія), Імстичівський (1931), Хуст-Боронявський (1938)¹⁰⁰⁷. 2 квітня 1932 р. було створено канонічну Закарпатську Провінцію св. Миколая, першим протоігуменом якої став Полікарп Булик. Свій осідок він переніс з Мукачева до Ужгорода – в монаший дім св. Василія. Так що праця галицьких василіян, як то кажуть, увінчалась успіхом. “Почавши реформу з 8-ми новиками й 2-ма незреформованими ієромонахами, протягом десяти років вони довели Закарпатську Провінцію до повного розквіту з 129-ма членами, з яких 34 були ієромонахи,

^{1006/514} Пекар А. Нариси історії Церкви Закарпаття, т. I. Єрархічне оформлення / Видання друге. – Рим; Львів, 1997. – С. 137-139.

^{1007/463} Пекар А. Закарпатська Провінція // Нарис історії Василіянського Чину... – С. 395.

51 брати-помічники та 44 схоластики, крім 19 новиків”¹⁰⁰⁸. Одночасно з реформуванням монастирів василіяни Стефан Решетило, Павло Гойдич та Полікарп Булик під час посту 1924 р. “започаткували на Закарпатті місійний рух, який нарешті припинив масовий перехід греко-католицьких вірних на православ’я, усвідомив їх релігійно та утвердив у католицькій вірі”¹⁰⁰⁹.

Згадаємо національно-культурну діяльність Наталени Королеви та Василя Короліва-Старого, визначних українських письменників, які тоді мешкали у містечку Мельник за тридцять кілометрів од Праги (залізницею – 54). 30-ті роки були найтяжчим періодом у житті цього подружжя. Нарешті після різних поневірянь, матеріальної і моральної скрути Королів-Старий написав листа до василіян. “Не встиг іще й поохати, аж перед нами – стрункий, гарний чернець – отець протоігумен з Ужгорода. Милый, приязний, охочий”¹⁰¹⁰. А невдовзі Королів-Старий отримав за давненим борг від одного знайомого – і зміг сам прибути до Ужгорода. “Отці Василіяни, – згадував він, – прийняли мене, немов рідного. Аж я, вже призвичаєний до упослідження, просто не знав, на яку ступити і як їм за всі ласкавості, що їх у них таки рішуче нічим не заслужив, дякувати. Тим часом о. протоігумен (у 1932–1939 рр. – о. Полікарп Булик – П.Ш.) наняв авто і в один день провіз мене майже по цілому Підкарпаттю та по всіх василіянських монастирях. В одному, де церква не була опрацьована вже більш як півсотні років, треба було помалювати стіни, поробити образи, перемалювати іконостас”¹⁰¹¹.

Свою працю Королів-Старий почав з “милого Імстичева”, і тривала вона чотири місяці. Відтоді письменник й художник їздив на Закарпаття до василіян регулярно. Завдяки їм він не лише відновив свою вправність у малярстві, а й мав більш-менш сталий заробіток “і можливість утриматись на

^{1008/463} Пекар А. Закарпатська Провінція... – С. 396.

^{1009/463} Там само. – С. 400.

^{1010/144} Королів-Старий В. Згадки про мою смерть: спомини, 2-ге видання. – Торонто: Добра книжка, 1961. – С. 164.

^{1011/144} Там само. – С. 165.

поверхні”. “Багато його образів знайдено в Карпатській Україні, як на Чернечій горі в Підмонастирі біля Мукачева на склі, а коло 80 образів у монастирі в Імстичеві, де проявляється містика і дуже виразна символіка...”¹⁰¹². А що ця символіка вельми виразна, відзначив пізніше уповноважений Ради в справах російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР, який у серпні 1949 р. побував на Закарпатті, щоб пересвідчитися, як іде процес ліквідації в цьому краї УГКЦ. “Что поражает в Имстичевском монастыре, – доповідав своєму шефові в секретному листі, – так это то, что внутренность храма (несмотря на его историческую древность) расписана в XX веке под петлюровский лад – “жовто-блакитный”. Даже все святые на иконах, в том числе богородица и спаситель, у вышитых украинских сорочках. Чого, конечно, не могло быть при возникновении в прошлом этого храма”¹⁰¹³.

І це зрозуміло. Королів-Старий був патріотом, та й З’єдинену Церкву сприймав як свою, рідну, що й підтвердив невдовзі конкретним вчинком: покинув православ’я і перейшов до УГКЦ. Ще раніше до співпраці з Греко-Католицькою Церквою долучилась і дружина Наталена Королева: вона переклала на українську мову “Наслідування Христа” Томи Кемпійського (1923), цим самим ще раз заявивши про українську спрямованість своєї творчості. Адже за національністю графиня Наталена Королева не була українкою¹⁰¹⁴. Натомість о. Іриней Назарко 1938 р. видав на кошти Чину дитяче

^{1012/219} Василь Королів-Старий [некролог] // Львівські вісті. – 1942. – Ч. 21. – 1-2 лютого.

^{1013/2} Центральний державний архів громадських об’єднань України, ф. 1, оп. 23, спр. 5667, арк. 245-251.

^{1014/442} Ширше про Наталену Королеву та її іспансько-польське походження див.: Мишанич О. “Дивосвіти Наталени Королевої” у кн.: *Королева Н. Предок: історичні повісті; легенди старокиївські*. – Київ: Дніпро, 1991. – С. 633-653.

оповідання Короліва-Старого “Зух-Клапоух”, до якого написав передмову. Королів-Старий “був повністю вдоволений і гратулював видавництву за гарне видання”, а отцеві – “за передмову, що була його життєписом”¹⁰¹⁵.

На Закарпатті душею просвітницько-місійного руху був о. Решетило. “Його бойова вдача, висока інтелігентність, проповіднича здібність, імпозантна постава з довгою бородою, а над усе велика любов до своєї Церкви і народу перемогли всі перешкоди, з якими він зустрічався з боку різних ворогів”¹⁰¹⁶. Наслідки місіонерської праці ревного василіянина були такі великі, що противники Чину доклали всіх засиль, аби усунути Решетила із Закарпаття. І наприкінці 1928 р. отець виїхав до Львова, де був генеральним вікарієм, потім протоігуменом Галицької Провінції (1931–1935). 1938 р. знову повернувся на Закарпаття вже як секретар Крижевацького архиєпископа Діонісія Няраді, котрого всередині листопада цього року Ватикан призначив у Хусті своїм візитатором з правами Апостольського адміністратора.

То був героїчний і скорботний час – проголошення незалежної Карпатської України. “Хто мав щастя бути в Хусті в дні 15 березня 1939 р. і був свідком першого засідання Сойму Карпатської України, який під вечір того дня проголосив вповні самостійною, до того часу федеративну державу, Карпатську Україну, – цей ніколи не забуде сеї преважної хвилини”, – писав о. Решетило¹⁰¹⁷. Він бачив, як через годину після проголошення Незалежності до президента Волошина прибув з білим прапором мадярський парламентарист, аби Карпатську Україну негайно передати Угорщині, – і від’їхав з нічим. Тим часом у мешканні о. Волошина було сформовано уряд. “Я, – продовжує о. Решетило, – мав щастя і честь бути тоді при довершенні того акту”. Та вже 16 березня угорські війська зайняли Хуст. А через

^{1015/151} *Назарко І.* “Одчиняйте двері!” (Спогад про Наталену й Василя Королевих) // Правда. – Торонто, 1971. – Ч. 1-2(9-10). – С. 150.

^{1016/463} *Пекар А.* Закарпатська Провінція. – С. 400.

^{1017/158} *Решетило С.* Карпатська Україна. Проголошення самостійности // Світло. – 1950. – 1 березня. – С. 16.

тиждень, 24 числа, Нярадї та його секретар Решетило на вимогу окупаційної влади виїхали автом до Будапешта, а звідти – до Загребу, де застали Августина Волошина, а з ним інших членів уряду Карпатської України; всі разом через Румунію щасливо добралися до Югославії¹⁰¹⁸. Був там і колишній капелан УГА Онуфрій Бурдяк.

У 1920–1929 рр. о. Бурдяк служив ігуменом у Лаврові, опісля перебував на такому ж становищі у Малому Березному, потім – у Мукачевому (1930–1939). Перед приходом мадярів, інформував журнал “Світло”, о. Бурдяк залишає Карпатську Україну, де продовж десяти років багато причинився до релігійного піднесення, а також для національного освідомлення наших братів Срібної Землі. Це спостерегли усі: і друзі, і недруги. Він провадив багато місій, давав реколекції. Мадяри і мадярони не злюбили цього василіянина за його “українського, націоналістичного духа”. Тому у березні 1939 р. о. Бурдяк разом з президентом Карпатської України о. д-ром Августином Волошином мусіли покинути Карпатському Україну. В одному авті вони обидва через Румунію переїхали до Югославії”¹⁰¹⁹.

Однак не тільки названі вище василіянські місіонери-проповідники й організатори ділили долю й недолю Карпатської України, будили цю гілку українського народу до активного національного життя. Таким же діяльним був і о. Христофор Миськів, який народився в Славонії (1905), в юності жив у Нью-Йорку, куди тимчасово переїхали його батьки, відтак повернувся з ними до Югославії. Вступив у Мукачівському монастирі до новіціату, що його відкрили галицькі василіяни (вони ж мали в Ужгороді і свою гімназію). “Як священник, – читаємо в згадці про нього, – отець Христофор ревно душпастирював на Закарпатті, організував Апостольства Молитви, Марійську Дружину,

^{1018/510} Пекар А. Греко-католицька Церква під час незалежності Карпатської України (1938–1939) // Календар “Світла” на 2000 рік. – С. 131; Зимомря М., Гомонний В., Вегеш М. Августин Волошин. – Ужгород, 1999. – С. 16-36.

^{1019/488} Пам’яті неструдженого місіонера (Бл. п.о. Онуфрій Бурдяк, ЧСВВ) // Світло. – 1959. – Ч. 4, квітень. – С. 183-184.

Товариство Борців Христових та “Пласт”. Поряд із суто релігійними організаціями – світський “Пласт”. Це симптоматично. Тим більше в світлі наступних колізій. “У 1938 р. [о. Миськів] стає головним капеляном “Карпатської Січі” та влаштовує величаві релігійні маніфестації і навіть б е р е у ч а с т ь у б о я х (розрядка – П.Ш.) проти окупантів Карпатської України (чехів та мадярів). Його затримували і арештували і навіть тричі хотіли розстріляти, але, на щастя, йому пощастило втекти”¹⁰²⁰.

Капелан Миськів мав надійного помічника. Це був о. Севастіян Сабол, а в поезії – Зореслав. Про трагічні дні березня 1939 р. Зореслав залишив поетичний “Спомин”. “Спомин, – уточнює історик Карпатської України Юрій Шанта, – вийшов з-під пера найбільш покликаної людини – д і ю ч о г о капеляна Карпатської Січі в Хусті отця Севастіяна Сабола (ЧСВВ). Підкреслюємо слово “діючого”, бо офіційним капеляном був отець Христофор Миськів (ЧСВВ)”. Отець Сабол переживав із січовиками години і радісні, і гіркі. Він, продовжує Шанта, “побіг до шпиталю услід за чеськими військовими автомашинами, що повезли поранених січовиків до шпиталю. Побачивши поранених, поскиданих на морозі, з жахом в очах звернувся до керівництва шпиталю із словами: “Бійтеся Бога, рятуйте людей”. На це дістав відповідь медичних “професіоналів”: “Нехай здихають!”¹⁰²¹ Характерно й те, що о. Сабол “залишився у Хусті із січовиками, коли “дикі орди” знущалися над полоненими січовиками, били їх, мучили і розстрілювали та добивали поранених. Він був для них єдиною розрадою і втіхою, що хтось ризикує життям задля них так, як вони самі ризикували своїм життям. Уділяв останню Святу Тайну кому міг і не з одних уст чув перед розстрілом останній вигук “Слава Україні”¹⁰²².

^{1020/487} О[тець] Христофор Миськів, ЧСВВ – засновник Інституту Катехиток // Світло. – 1990. – Ч. 6, червень. – С. 204.

^{1021/679} Шанта Ю. Закарпатська Україна, 1939-й // Літопис Червоної Калини. Історико-краєзнавчий часопис. – 1991. – Ч. 1. – С. 29.

^{1022/679} Там само.

Сабол-поет, згадує інший автор (очевидець тих подій), “мав змогу себе особисто віддати тій державі. Дати свої услуги як душпастир Карпатської Січі. І в перестрілці між військами славної Карпатської Січі з військами чеського генерала Прхали поет Зореслав як душпастир прощає в останню дорогу, на другий кращий світ, загинулого сина Каленика Лисюка, що приїхав тоді в 1938 р. з далекої Америки, що його потягнуло почуття зову крові. Фотографував бій у Хусті...”¹⁰²³ Тим-то у 1963 р. в чужому Нью-Йорку Сабол-Зореслав і написав цей “Спомин”:

*Немов ввижається: столиця Хуст –
Замаєний, розспіваний і гордий.
А з півдня, з висохлих угорських пуст
Знімаються, мов хмари, дикі орди.*

*Ой, буде буря, ой, ударить грім,
Зачервоніє кров'ю Срібна Тиса!..
Заклекотів, урвався хмаролім,
І спів і сум в один акорд злилися.*

*Ревли гармати, гори заревли.
Мов львиця зранена – земля зривалась...
Кров потекла, могили поросли,
Коли орда столицю здобувала.*

*І від тоді, як вітер загуде
І панахиду править у Карпатах,
Хтось схлипує й питає: де ж ви, де,
Ой, лицарі абсурду, соколята?*

*Минулося, та не забулось! Хуст
Остався спомином живим понині:
Розстріляний стрілець, а з його уст
Останній покрик: “Слава Україні!”¹⁰²⁴*

^{1023/177} Бажанський М. Поетичний шлях Зореслава. У 50-річчя появи його першої збірки // Світло. – 1984. – Ч. 9, вересень. – С. 303.

^{1024/116} Передрук вірша див. там само: Світло. – 1984. – Ч. 9, вересень. – С. 303.

Якщо продовжувати тему василіянського капеланства по лінії: австрійська армія–УГА–Карпатська Січ–УПА, то серед польових (тут правильніше сказати: лісових) духівників бачимо і о. Марка Дирду, що засвідчує о. Жан¹⁰²⁵. Дирда був повстанським капеланом наприкінці війни, а в лютому 1946 р. через Карпати пробрався до Чехословаччини, опісля до Німеччини, звідки з о. Жаном приїхав до Парижа. Натомість Йосафат Маркевич, як свідчить Олександр Мох, під час Другої світової війни (1942 р.) був у Львові “капеляном спеціальних відділів охорони, що рекрутувались з українців. У мундурі капітана німецької поліціїо. д-р. Маркевич підніс до мене по-гітлерівськи руку, але замість “Гайль Гітлер” сказав “Слава Ісусу Христу!” Ми зараз порозумілися, що треба відновити Марійську Дружину...”¹⁰²⁶.

Військовим душпастирем у роки Другої світової війни був і колишній вихованець, а потім професор Бучацького Місійного інституту о. Порфирій Сивак. 1940 р. червоні “визволителі” заслали його в холодний Норильськ. Під час ув’язнення Сивак як громадянин Польської держави зголосився до корпусу генерала Андерса, що формувався на території СРСР, – і став військовим капеланом. Опікувався, зрозуміло, вояками-українцями, – а їх у корпусі було близько двох тисяч, і теж недавні радянські засланці. По війні цей “сердечний опікун наших вояків у польській армії через Ірак, Палестину й Італію прибув на американську землю та зложив у її лоно своє стружене серце”¹⁰²⁷. То було у лютому 1953 р. в Чикаго. Отець Сивак мав тоді сорок чотири роки. Натомість капеланські функції 1945 р. перебрав о. Ісидор Патрило. У ранзі капітана він до 1948 р. обслуговував греко-католиків того ж

^{1025/18, 152} *Жан Й.* Моє служіння Україні. – С. 319. Див. також: *Марко М. Дирда*, ЧСВВ. Шляхи священника: 1933-1946 (с. 5-104) у кн. “На Христовій ниві. Спомини. Збірка”. – Нью-Йорк: В-во ОО. Василіян, 1978 / Українська духовна бібліотека, ч. 51. – 207 с.

^{1026/446} *Мох О.* Великий душпастир-організатор. – С. 140.

^{1027/133} *Ваврик М.* По василіянських монастирях. – С. 126.

таки корпусу Андерса, які після розформування поселилися переважно в Англії¹⁰²⁸.

Після Другої світової війни в Італії – в курортній місцині між селищем Беллярія та містом Ріміні, що на березі Адріатичного моря, – англійські військові розмістили інтернованих вояків дивізії “Галичина” (тоді вона вже реорганізувалася в Першу українську дивізію Української Національної Армії), яких перевезли сюди з Німеччини та південно-західної Австрії. Щойно перед тим, 31 травня 1945 р., Апостольський візитатор українських скитальців у Європі архієпископ Іван Бучко створив в Італії Український Допомоговий Комітет; він же й очолив його. Довідавшись 20 червня про табір дивізійників, зразу ж послав туди зі своїм теплим Пастирським листом василіянина Михайла Ваврика та світського священника Івана Біланича¹⁰²⁹.

Прибуття 27 червня отців із Риму (вони добирались попутними машинами, бо поїзди ще не ходили) співпало з приїздом до табору сталінської репатріаційної місії, яка, згідно з таємними Ялтинськими домовленостями, мала організувати повернення на “родіну” всіх українців, в тому числі – за “бажанням” – й уродженців західних земель, хоча вони й були до 1939 р. громадянами Польщі¹⁰³⁰. Настрій у дивізійників був, зрозуміло, гнітючий і непевний. Але візит отців з Апостольської Столиці вселив надію, а ще більше – Пастирський лист преосвященного Бучка, в якому він звертався до вояків як до “своїх братів”. Ваврик та Біланич поінформували архієпископа про наглу небезпеку, яка нависла над життям учорашніх вояків, і Бучко, як свідчить Іван Кедрин, “заалармований вісткою про можливість передачі влади над

^{1028/18} Спогад о. Ісидора Патрила // Особистий архів П.Шкраб’юка.

^{1029/589, 194} Сокольський О. Наші незабутні “отці з Риму” // Світло. – 1992. – Ч. 9, вересень. – С. 314-316; Боляновський А. Дивізія “Галичина”: історія. – Львів, 2000. – С. 354-376.

^{1030/205} Буцко О. Про долю українських громадян репатрійованих на батьківщину після Другої світової війни // Четвертий Міжнародний конгрес українців. – С. 541-545.

табором дивізійників совєтським військовикам, не завагався вночі піти до Папи Пія XI, якого переконав про потребу негайної інтервенції”¹⁰³¹.

Репатріаційна місія змушена була залишити Ріміні, хоча встигла загітувати їхати додому – а значить, в ГУЛАГ, а то й на розстріл – 1052 поворотців. Зате 10-11 тисяч уцілило¹⁰³². За це вдячні і Бучкові, і василіянам: Миколі Когуту, Володимирові Ковалику, Мелетієві Соловію, Юліянові Катрію, Мелетієві Войнару, котрі – як і о. Ваврик – навідувались до Ріміні регулярно, аж до середини 1947 р., коли весь склад дивізії перевезли на Британські острови, а там звільнили¹⁰³³. Приїжджав до вояків і їхній головний опікун Бучко. Він надавав їм також матеріальну й іншу практичну допомогу, зокрема домігся (в таборі були організовані матуральні курси), що іспити зрілості затвердила Східна Конгрегація, їх визнавали в багатьох країнах, і завдяки цьому чимало дивізійників змогли здобути вищу освіту¹⁰³⁴. Цей непересічний архієпископ духовно вважав себе ченцем-василіянином; про що не раз заявляв публічно. У 1920–1930-х рр. навіть мав намір вступити до Чину, “але Бог кликав його на свою ниву”. Проте і в Галичині, і за кордоном – в Бразилії й США – він постійно зустрічався з василіянами, турбувався про них. Приїхавши до Риму, замешкав у Колегії св. Йосафата, яку провадили василіяни, не розлучався з ними знов, співпрацював і молився з ченцями,

^{1031/140} *Кедрин І.* Життя – події – люди: Спомини і коментарі. – Нью-Йорк: Червона калина, 1976. – С. 438.

^{1032/269} *Гунчак Т.* У мундирах ворога. – Київ: Час України, 1993. – С. 148. На цифру 11 тисяч врятованих дивізійників вказує і дослідник Петро Недзельський. Див.: Українська дивізія “Галичина”. Історико-публіцистичний збірник / Редактори-упорядники М.Слабошпицький і В.Стеценко. – Київ; Торонто, 1994. – С. 104.

^{1033/589} *Сокольський О.* Наші незабутні “отці з Риму”. – С. 315.

^{1034/135} *Гоцький В.* На другому етапі (Спомини). – Лондон, 1990. – С. 81-82; Його ж: З Перемишля до Ріміні (Спомини, том II). – Лондон, 1992. – С. 158–159.

серед них і відійшов у вічність. На його пам'ять василіяни видали один том своїх “Записок” (Рим, 1974, секція 3, т. 3)¹⁰³⁵. Дивізійні проблеми кир Бучко намагався вирішити через о. Ваврика, відпоручника Апостольського візитатора українців-скитальців, котрий робив усе можливе, щоб врятувати дивізійників від насильницької репатріації. Дивізійники цього не забули. “За його – для них – послуги з нагоди його золотого ювілею священства нагородили його Хрестом Заслуги. На його похороні тримали при ньому почесну сторожу і на своїх руках винесли з церкви його труну”¹⁰³⁶.

Не забував про вояків і Йосафат Жан, який за дорученням того ж таки Бучка у березні 1947 р. прибув з Канади до Лондона, щоб опікуватися українськими скитальцями; відкрив тут Українську Католицьку Місію та заснував лондонську парафію. “Він був одним із перших, що поспішив до табору скитальців дати їм релігійну опіку й моральну підтримку, а також заступитися за ними перед англійською владою”¹⁰³⁷. До цього треба додати, що кир Бучко та василіяни врятували не лише дивізійників. Наприклад, під час німецької окупації Львова Іриней Назарко своїм активним втручанням зумів вберегти від депортації сім'ю Шухевича-Чупринки¹⁰³⁸. Головний командир УПА, як згадує о. Трух, часто приходив до василіянської церкви св. Онуфія у Львові і сповідався¹⁰³⁹.

^{1035/184} Див.: Бл.п. архієпископ Іван Бучко і василіяни // *Василіянський Вісник*. – 1974–1975. – Ч. 12. – С. 17-18.

^{1036/334} *Катрій Ю.* Квітка на могилу бл. п. о. Михайла Ваврика, ЧСВВ // *Світло*. – 1984. – Ч. 6, червень. – С. 232; див. також: *Василіянський Вісник*. – 1880–1983. – Ч. 16. – С. 94-96.

^{1037/464} *Наше духовенство* // *Світло*. – 1969. – Ч. 2, лютий. – С. 66.

^{1038/212} Про це пише о. *М.Ваврик*. Див. його: о. Іриней Іван Назарко, ЧСВВ (1905–1976) та його церковно-історична письменницька спадщина // *ЗЧСВВ*, секція II, т. X (XVI), вип. 1-4. – Рим, 1979. – С. 398.

^{1039/615} *Трух А.* Добра сповідь. – Торонто, 1955. – С. 6.

Відважним був і колишній місіонер на Закарпатті Стефан Решетило. “Коли одного з ОО. Василян (о. Мирона Калинця) заарештувала німецька поліція і дала до концентраційного табору, о. Стефан не побоявся рятувати його. Наражаючися сам на арештування, іде до гестапо вставляється за своїм співбратом по Чину”¹⁰⁴⁰. І Калинця таки випустили. Рятували василіяни і євреїв. Про один такий випадок розповів о. Ігнатій Янтух. Він заступився у Варшаві за одного студента-єврея, сказав німцям, що піде з ним на розстріл, – і офіцер, оскільки був католиком, звелів відпустити затриманого¹⁰⁴¹.

Як бачимо, василіяни не лише спостерігали, а й брали діяльну участь національно-політичному житті України. Вони завжди були з поневоленим народом – і народ, за винятком окремих, інспірованих ворогами УГКЦ інцидентів (у Вітебську; під час Коліївщини і т.ін.), також був з ними. Співпрацювати з василіянами, прагнення допомагати їм впливало з розуміння ролі Чину в історії УГКЦ і всієї України. Не випадково племінник Івана Мазепи Андрій Войнаровський у своєму Заповіті 19 серпня 1716 р., призначаючи гроші дружині, доньці “на віно” й синові, виокремив і такий пункт: “Монастиреві чесних отців св. Василя в Білостоці, в волинському воєводстві в Польщі, тисяча талярів Альберта. Монастиреві Галата в Валахії, де поховано тіло Його Ексцеленції, блаженної пам’яті гетьмана запорозького Мазепи, мого вуйка й добродія, тисяча талярів Альберта”¹⁰⁴². (Монастир у Білостоці було засновано 1636 р. і належав він до Київської єпархії. Перестав існувати 1833 р.). Тобто і василіяни, і пам’ять про свого знаменитого дядька Андрій Войнаровський (якого пізніше схопили в Гамбурзі царські агенти й вивезли в Петербург, потім – до Якутська) шанував однаково.

^{1040/167} *Янів М.* Моральний довг... // Світло. – 1954. – 15 грудня.

^{1041/702} *Янтух І.* Любов до ближнього // Місіонар. – 1992. – Ч. 10, жовтень. – С. 26-28.

^{1042/199} *Борщак І.* Мазепа, Орлик, Войнаровський: історичні есе. – Львів: Червона калина, 1991. – С. 223.

Гідний згадки князь Микола (о. Патрило помилково називає його Григорієм – П.Ш.) Васильович Рєпнін – дід Варвари Рєпніної, з якою дружив Шевченко. Микола Рєпнін у 1796–1798 рр. був у Литві генерал-губернатором і до 3'єдиненої Церкви ставився досить прихильно чи принаймні коректно¹⁰⁴³; а значить, не переслідував василіян, тоді як в інших губерніях їх ув'язнювали, а монастирі передавали православним. Заслуговує шани і наступний факт. 1921 р. о. Жан на прохання Андрея Шептицького замовив для св. Йосафата релікварій із прозорими стінками. А оскільки грошей митрополит на ту пору не мав, то о. Жан вніс своїх 250 доларів, які заощадив на державній службі, а 750 прислала його родина із Квебеку. Прилучився до вшанування Йосафата і полковник Василь Вишиваний (Вільгельм Габсбург). Він, хоч і сам був тоді бідний, продав свій орден “Золоте руно”. І купив святому золотий нагрудний хрест із ланцюгом. А тітка Василя-Вільгельма, княгиня з Габсбургів, дала золоте полотно, щоб прикрити обличчя мученика¹⁰⁴⁴.

Загалом співпраця світських людей з василіянами проявлялася в різних формах. Це користування монастирськими бібліотеками й архівами у Краснопуці, Дрогобичі, Крехові, Лаврові (Головацький, Франко, Щурат, Огієнко, Грушевський). Це і мирянсько-чернече співавторство (проф. Іван Филипчак та о. Роман Лукань; їхня розвідка “Ц. к. Окружна головна школа в Лаврові. 1788/89–1910/11 р.”). Це також зацікавлення світських авторів історією Василянського Чину – і маємо цінний Шематизм 1867 р. архівіста Михайла Коссака чи дослідження Володимира Січинського про славно-звісний дереворит о. Діонісія Сінкевича, ЧСВВ, з 1699 року¹⁰⁴⁵. Підтримували з василіянами контакти, як знаємо, історик Іван Крип'якевич, письменник та художник

^{1043/463, 302} *Патрило І.* Нарис історії василіян... – С. 254. Див.: також: Енциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона, т. 26. – С.-Петербург, 1899. – С. 601.

^{1044/18} *Жан Й.* Моє служіння Україні. – С. 177-178, 185.

^{1045/573} *Січинський В.* Архітектура Крехівського монастиря по деревориту 1699 р. – Львів, 1923. – 24 с.

Василь Королів-Старий, знані майстри XVII–XVIII ст. Микола Петрахович (Мороховський), Василь Петранович, Євстахій (Остап) Білявський, які оздоблювали й прикрашали Крехівську церкву й монастир;¹⁰⁴⁶ маляр Юліян Буцманюк (1885–1967), котрий величаво розписав монастирську церкву в Жовкві;¹⁰⁴⁷ різьбяр Андрій Коверко (1893–1967) виконував замовлення у Крехові; та десятки, сотні інших талановитих умільців. А також – жертводавці, добродійники, як от гетьман Іван Мазепа, чи великі симпатки василіян, серед яких Богдан Хмельницький, Петро Могила, мандрівник Василь Григорович-Барський. До речі, всі четверо у різні роки побували у Крехівському монастирі, Мазепа навіть стояв там із залогою – і про це та інші колізії, пов’язані з відвідинами високих гостей, детально розповідає книга “Крехів: дороги земні й небесні” (2002).

Якщо брати період панування тоталітарного режиму, що його уважно дослідив Богдан Боцюрків,¹⁰⁴⁸ то зовні “мовчазна Церква” та її осердя – василіяни – відважно виступали проти ініціативної групи з ліквідації УГКЦ 1946 р. чи, як її офіційно називали, “по возз’єднанню Греко-католицької церкви з російською православною”, активно діяли в підпіллі, оскільки їх всебічно підтримували миряни. (Про це, а також про закриття монастирів, детально розповів Володимир Сергійчук у книзі “Нескорена Церква” (Київ, 2001)¹⁰⁴⁹. Вони надавали священникам домівки і для їхнього проживання, і для

^{1046/690} *Шкраб’юк П.* Крехів: дороги земні і небесні. – Львів: Місіонер, 2002. – С. 58, 111, 112, 119, 120. 333.

^{1047/206} *Буцманюк Ю.* Стінопис Жовківської церкви Христа-чоловіколюбця. – Львів: Місіонер, 2006. – 152 с. (альбом).

^{1048/201} *Боцюрків Б.* Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) // Перекл. з англ. Наталії Кочан; за ред. Олега Турія. – Львів: В-во УКУ, 2005. – 265 с.

^{1049/2} Див. також: ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 23, спр. 169 (арк. 3-5), 887 (арк. 38-39), 1640 (арк. 99-102), 1648 (арк. 155а-175), 1691 (арк. 3-5), 5069 (арк. 218-

душпастирських відправ, і для функціонування духовної семінарії. Вони ж забезпечували отців та братів транспортом, нерідко наражаючи себе на різні небезпеки й переслідування, як от Володимир Щур чи Богдан Побережний.

Одним із таких самовідданих християн були у тому часі Володимир Олексійович Щур та його дружина Наталя Дмитрівна. Своє помешкання вони перетворили фактично на домашню церкву. Сюди приходили отці, Сестри Службениці, Сестри Василіянки Третього Чину, тут постійно звучали Служби Божі. Володимир Олексійович (він працював на склофірмі “Райдуга” наладником) мав також свою автомашину “Жигулі” 21-11, і це було благом для тих, хто займався підпільною релігійною працею.

“До 1986 року, – розповідав п. Володимир, – я возив священника з Івано-Франківська Якова Тимчука, який був рідним братом професора Єроніма. Нашою “парафією” була вся Львівська область. А душпастирська діяльність – це шлюби, хрещення, сповіді, організація Апостольств молитви, приймання до Третього Чину... Їздив також по селах з о. Антонієм (Масюком) та о. Мендрунем, які сповідали, причащали, відправляли в хатах Служби Божі, святили паски. Ще з одним отцем, Йосафатом, побував у Роздолі, Моршині, Трускавці, Радохівському районі. Їздив у релігійних справах з о. Назарієм Лехом – він тоді ще не був висвячений...”

Володимир Олексійович возив також Сестер Службениць та василіянок. зокрема – до Малехова – службеницю Емілію Ячмінську: вона мала підготувати до першого святого Причастя дітей. З іншою сестрою-службеницею їздив у Бродівський район відправляти Службу Божу (назву села забув), але там їх чомусь сприймали як баптистів. Всевидюще око КГБ не дрімало. І в грудні 1986-го під претекстом “перевірки паспортів” у квартирі Володимира Щура провели обшук. Забрали іконки, релігійну літературу. Господаря звинуватили в тому, що у нього на відправі були люди, хоча нікого не

застали, крім о. Матея Михайла Гаврилів, ЧСВВ, який працював кочегаром і перед зміною навідався до п. Володимира. Закінчилося тим, що Володимира Олексійовича покарали штрафом у 50 рублів, який вирахували із зарплати.

“Після того, – продовжував п. Володимир, – ми почали відкрито їздити і правити Служби Божі за покійних на цвинтарях, святити паски, за що о. Гаврилів три рази замикали на п’ятнадцять діб. Де ми були конкретно? У Долинському районі в Карпатах: там збирали підписи за легалізацію нашої Греко-Католицької Церкви; в Кристинополі (Червонограді) там хрестили дітей, а під монастирем правили Службу Божу. В Радехівському районі вінчали одне подружжя, а шлюб знімали на відео, щоб показати за кордоном. Провідували і Миколаївський район, і Рожнятівський, і Жовкву, і Глинське. І кожна поїздка – то незабутній спомин, а точніше – боротьба з кагебістами, які мобілізували всі сили, аби не допустити богослужень”¹⁰⁵⁰.

Співпраця Богдана Павловича Побережного з Чином по-своєму цікава й благородна. Від 1960 року оселя Побережних у Скнилівку на околиці Львова стала притулком для багатьох підпільних священників. І передусім – для редемпториста Михайла Винницького. “Цей отець, – продовжував п. Богдан, – у шістдесятирічному віці вінчав мене з Романною Цельняк (вона родом з Тернопільщини), потім хрестив наших доньок: Марту і Наталю. Священик то був ризикований, строгий. Щотижня збирав у нас вірних, відправляв Літургії, сповідав, причащав... Два рази його судили. Я був на першому процесі. Пригадую, як суддя сказав: “Смотріте, кто сідіт в етом залє. Ето же ево прихожанє...” У домашній церкві Побережних також святити паски, воду на Йордан, сюди протягом кількох літ навідувався василіянин Макарій Грень (він давав шлюб Наталці й Петрові Стасюку). Частим гостем був і отець-студит Василь Вороновський, потім – Антоній Масюк, ЧСВВ. З о. Антонієм познайомився коло костелу кармелітів, коли там, на подвір’ї, почалися перші молебні. І протягом двох неспокійних літ був неофіційним (і стільки ж часу

^{1050/18} Особистий архів П. Шкраб’юка.

офіційним) водієм протоігумена Мендруня. Його пасажирами були також протоархимандрит Ісидор Патрило і фактично всі владики з-за кордону.

Богдан Павлович не тільки запропонував василіянам свої послуги як безплатний шофер. Він був свідком переходу Преображенської церкви у Львові в лоно УГКЦ (29 вересня 1989), потім брав діяльну участь у поверненні василіянської церкви св. Онуфрія, де був музей Івана Федорова: допомагав викидати з храму бюст “вождя світового пролетаріату” (його тимчасово були поклали праворуч од дверей і, як злодія, накрили мішком), склив вікна у костелику бенедиктинок, куди переносили музейні книжки й експонати. Разом з о. Масюком й Ганною Мороз кілька разів ходив до Богдана Котика, мера міста, у справі передачі василіянам костела бернардинів, де тепер василіянська церква св. Андрія. Відвідував різні монастирі, зокрема Крехівський. “Вперше я побував у Крехові десь у вересні 90-го року, – згадував він. – Приїхав туди з о. Мендрунем. У монастирі ще жили діти... У церкві йшла відправа. Вступив туди – а там руїна: ями в долівці прикривав лінолеум; на стінах водяні плями, а подекуди й сороміцькі написи; замість престолу – простенький стіл. Зліва сповідав о. Кокоцький... Бував я і в Гошеві. І всюди вражав занепад. Водночас захоплювало гаряче бажання василіян повернути свої храми й монастирі. І я гордий, що був свідком й учасником цих подій”¹⁰⁵¹.

Коли ж УГКЦ та ЧСВВ були легалізовані, миряни активно прилучилися до відбудови напівзруйнованих монастирів і церков. Наприклад, Ярослав Панкевич – випускник Львівського лісотехнічного інституту, пенсіонер, запропонував свої послуги Крехівській обителі, взявся за благоустрій території – і в значній мірі завдяки йому монастир перетворився в зелену оазу. Таких ентузіастів, як і добровільних жертводавців, виявились сотні. Та головне, що симпатиками василіян є люди з різних куточків України. Це професор Богословської Академії УПЦ Київського патріархату Дмитро Степовик, поетеси з Луганщини Ганна Гайворонська та Антоніна Листопад, член

^{1051/18} Особистий архів П. Шкраб'юка.

Третього Чину св. Василя Великого с. Вероніка (Валентина Новікова) з Херсона, багато львів'ян, зокрема знаний правозахисник та публіцист Іван Гель, письменники Ігор Калинець, Василь Мартинов, Роман Коритко, скульптор Ігор Косик, художник Орест Білоус, Володимир Полуситок (фундатор храму Покрови Пресвятої Богородиці в Крехові), Іван Будзан, Роман Горбань, Зеновій Швед, подружжя Наталія та Ігор Курій, Марія та Андрій Климкевич. І це природно. Василяни зберегли традиційну вірність Христовій Церкві, згуртованість, органічний патріотизм. Вони не лише повернули собі чернечі дома й храми, а й поширили свою місійну діяльність на Волинь та Схід і Південь України. В цьому контексті варто навести судження відомого есеїста-мислителя, причому православного, Євгена Сверстюка: “Думаю, прірви між католицизмом і православ'ям немає; це проявилось, зокрема, у тому, що між православними й католиками не було релігійних воєн, подібним тим, які мали місце між католиками й протестантами. Що нас розділяє, так це брак релігійності і брак культури”¹⁰⁵². Тому-то важливо прищеплювати справжність релігійності і культуру на різних теренах України. Про це свідчать і факти, які навів у своїй книзі Степан Боруцький¹⁰⁵³. Назагал географія василянської присутності така:

Львівська область. Монастирі: Львів, Брюховичі, Добромиль, Дрогобич, Жовква, Золочів, Крехів, Лаврів, Підгірці, Червоноград (колишній Кристинопіль).

Івано-Франківська область. Монастирі: Івано-Франківськ, Гошів, Дземброня у Верховинському та Погоня у Тисменицькому районах.

Тернопільська область. Монастирі: Бучач, Краснопуца у Бережанському районі, Улашківці – у Чортківському.

^{1052/563} *Сверстюк Є.* Картина ідеальної людини в оточенні грішників // Світло. – 2001. – Ч. 7-8; липень-серпень. – С. 261.

^{1053/187} *Боруцький С.* Про вічне, сакральне, особисте: сучасні роздуми про Бога, віру, релігію, Церкву та духовність. – Львів, 2006. – 283 с.

Закарпатська область. Монастирі: Бороняво у Хустському, Малий Березний у Великоберезнянському, Імстичево – в Іршавському районах.

Волинська область. Резиденції св. Василя Великого у Луцьку та св. Йосафата у Володимирі-Волинському.

Вінницька область. Резиденція св. Івана Хрестителя у місті Барі.

Донецька область. Резиденція Серця Христового у селі Званівці Артемівського району.

Харківська область. Місійна станиця Покрови Пресвятої Богородиці у смт Покотилівці Харківського району.

Херсонська область. Резиденція св. Володимира Великого у Херсоні.

Хмельницька область. Резиденція св. Трійці у Кам'янці-Подільському.

Василіяни мають також монастир Пресвятої Трійці у Вільнюсі, настоятелем якого є о. Павло Яхимець, ЧСВВ.

Відзначимо і василіянську подвижницю в Литві, старшого наукового співробітника Центру студій і релігійних досліджень Вільнюського університету, президента Асоціації істориків Литви й України Алдону-Владиславу Паядайте-Васіляускене. Пані Алдона вже двадцять літ вивчає історію Чину, головно його присутність на її Батьківщині. 2004 р. скрупульозна дослідниця видала у Львові україномовну монографію “Кириличні списки Другого Литовського Статуту: палеографія, хронологія, кодифікація”, науковим редактором якої був професор Микола Крикун, а рецензентами – Віра Фрис та відомий історик Наталя Яковенко (видати книгу допоміг о.Йосиф Будаї). Алдона Васіляускене також невтомний ініціатор та організатор у Литві й Україні наукових конференцій, присвячених Василіянському Чинowi. За свою багатогранну працю, зміцнення міждержавних зв'язків та збагачення книгозбірень Литви українськими виданнями п. Алдона має подяки і від прем'єр-міністра Литовської Республіки Алгідраса Бразаускаса, і від василіян¹⁰⁵⁴.

Натомість Гедимінас Земліцкас отримав подячну Грамоту від Генеральної Курії ЧСВВ у Римі – і отримав заслужено: за фахове висвітлення

^{1054/18} Особистий архів П.Шкраб'юка.

сучасних діянь василіян у газеті “Наукова Литва”, головним редактором якої він є. Обдарований журналіст не лише популяризує діяльність Чину в Литві й Україні, а й сам бере участь в його акціях. Він був учасником двох останніх конференцій: у Львові (про Добромільську реформу та перенесення новіціату до Крехова) та в Бучачі (про його шкільництво)¹⁰⁵⁵.

Відзначимо й василіян, які утверджують Чин у південно-східних областях України та на Волині. Це передусім уродженець села Чепелі Бродівського району на Львівщині (1945), син священника та ісповідника віри о. Ісидор Роман Гончар. Спершу він душпастирював у Золочеві та Львові, а 1993 р. отця послали на місійну працю в Херсоні. Тут, на колишньому вертольотному полі, де пізніше був міський смітник, – отець збудував церкву-каплицю, куди потяглися сотні мирян, спраглих віри і щирого слова, – а таким пориваючим словом володів цей непересічний василіянин. Він обслуговував і жителів довколишніх сіл. А 1 травня 2000 р., кваплячись на свячення пасок у селище Шевченкове, о. Ісидор загинув в автомобільній катастрофі. Поховали його в місті Золочеві на Львівщині. Жертовного о. Ісидора замінив виходець із Донеччини – о. Доротей Стиранець. У місті Барі на Вінничині від 1995 р. служить випускник Львівського політехнічного інституту (механіко-машинобудівний факультет), а від 1988 р. василіянин о. Мелетій Батіг. Заслуга о. Мелетія в тому, що він відновив у Барі спалений василіянський монастир з каплицею, де тепер провадить богослуження. Водночас обслуговує хворих у лікарні, особливо незрячих. Зустрічі з мирянами дають отцеві-письменникові невичерпний матеріал для його талановитих повчально-моральних оповідань та есеїв, з якими він регулярно виступає на сторінках періодики, в першу чергу журналу “Місіонар”. Мелетій Батіг – автор книги “Ювілейне паломництво 2001 р.Б”.

Церкву у Званівці на Донеччині спорудив о. Мирон Семків, ЧСВВ. Проте дерев'яну каплицю, яка стояла збоку, хтось підпалив. Наступник о. Семківа,

^{1055/18} Особистий архів П.Шкраб'юка

о. Софрон Попадюк, тим часом споруджує біля церкви монастир. Василянську обитель будує у Покотилівці (Харківщина) й о. Онуфрій Репецький. А колишній протоігумен о. Йосиф Будаї, якого призначили настоятелем резиденції у Кам'янці-Подільському, має намір довершити будову храму, яку вже зведено до половини. На батьківщині св. Йосафата, у Володимирі-Волинському, ревно служить о. Терентій Довганюк, а в Луцьку – о. Дмитро Григорак та його помічник о. Григорій Бардак: вони теж споруджують храм¹⁰⁵⁶.

Та, безумовно, найпомітніша віха в сьогоднішніх діяннях Чину – це його прихід до столиці України. Бо саме тут, у центрі Києва, на колишньому Вознесенському узвозі, що неподалік Львівської площі, 2000 р. постали василянський монастир та церква св. Василя Великого – величавий сакральний комплекс, що сталося завдяки цілеспрямованій та енергійній політиці тодішнього протоігумена Провінції Отців Василян Найсвятішого Спасителя в Україні о. Теодозія Янківа та Києво-Вишгородського екзарха – а ним був влади́ка-василя́нин Василь Медвіт¹⁰⁵⁷.

Отож василяни служать в 11-ох областях України та в двох містах за її межами. Вони мають двадцять два монастирі, шість резиденцій та одну місійну станицю. Поширювати свою діяльність в різні регіони було б тяжко, якби Чин не дбав про юний доріст, про нові покликання. Слава Богу, вони приходять. Про це говорять цифри. За п'ятнадцять літ існування відродженого Чину 108 юнаків цілком посвятилися Богові: склали довічні обіти. З них 60 прийняли Тайну Священства (стали священиками), 130 молодих василян готуються до цього сану зараз: здобувають богословську освіту в різних містах Європи, зокрема в Римі, Варшаві, а від 2002 р. – і в Україні. Себто в селищі Брюховичах під Львовом, де споруджено просторий і модерний

^{1056/17} Архів провінції Отців Василян Найсвятішого Спасителя в Україні.

^{1057/390} *Левіцькі Галина і Мирослав*. Подвижник: повість-хроніка про о. Т.Янківа / Передм. Д.Степовика. – Київ: Пульсари, 2007. – С. 244-273.

Василіяньський інститут філософсько-богословських студій ім. митрополита Й.Рутського, ректором якого зараз є о. Павло Ясеновський.

З другого боку, Чин, сумарно нараховуючи всього 600 співбратів, активно діє і за кордоном, де – як уже зазначалося у Вступі – має шість Провінцій (у Канаді, США, Бразилії, Словаччині, Румунії та Угорщині) і два Віце-Провінції (в Польщі та Аргентині)¹⁰⁵⁸. Проте головна увага, зрозуміло, звернена на материкову Україну, яка нарешті повернулася до самостійного державного життя, до Бога, до сім'ї незалежних народів. І в цьому їй чимало допомогли василіяни, про що свідчить їхня непроста історія, викладена в цьому дослідженні.

^{1058/17} Архів провінції Отців Василіян Найсвятішого Спасителя в Україні.

ВИСНОВКИ

1. Продовжуючи культурно-освітні традиції чернецтва княжої доби, що знайшли вияв у літописанні, перекладацькій практиці, переписуванні книг, шкільництві тощо, Чин св. Василя Великого від часу свого організаційного оформлення 1617 р. був єдиним централізованим монашим згромадженням упродовж майже 300 літ (до 1906 р.), який у складних суспільно-політичних умовах залишався важливим центром культурного життя українського народу. Таким Чин залишався і після появи в Галичині на початку ХХ ст. згромадження монахів Студитського уставу, а потім редемптористів і салезіян.

2. Як носій унійної традиції, Чин був заангажований в конфесійному протистоянні XVII–XVIII ст. Водночас митрополит Й. Рутський і православний митрополит П. Могила шукали шляхів порозуміння “Русі з Руссю” та обговорювали можливість створення Київського патріархату, усвідомлюючи, що тільки об’єднана Українська Церква зі своїм канонічно-незалежним центром у Києві зможе ефективно протистояти руйнівним тенденціям як зовні, так і зсередини. Екуменічну традицію продовжили спадкоємці Й. Рутського та П. Могили – Р. Корсак, А. Селява, Г. Коленда, К. Жоховський, а в новітні часи – А. Шептицький.

3. На початковому етапі діяльність Чину негативно впливали не лише зовнішні, а й внутрішні обставини. До ЧСВВ неприхильно ставилася частина білого духовенства, яка змагалася з василіянами за першість у церковному і громадському житті. Виникали конфліктні ситуації і з митрополитами, які, будучи водночас протоархимандритами Чину і не маючи змоги належно займатися його справами, претендували натомість – в інтересах усієї митрополії – на чернече майно і прибутки. Тільки 1686 р. відносини між митрополитами та членами ЧСВВ були унормовані.

4. Серед переважної більшості василіян в XVII–XVIII ст. превалювало зацікавлення українською народною культурою. Уже в час реорганізації і

становлення централізованого Чину на початку XVII ст. василіяни за-маніфестували свою національну свідомість, ухваливши на одній із капітул виголошувати проповіді в церквах і спілкуватися між собою народною розмовною мовою. В умовах засилля польської мови така ухвала була важливим чинником збереження мовно-культурної ідентичності. Свою настанову василіяни неодноразово підтверджували, про що свідчать “Лаврівська хроніка” (1781), “Богогласник” (1790), “Науки парохіяльні” (1794), які готували ґрунт для появи нової української літератури.

5. 1780 р. Чин мав чотири Провінції і 1450 членів, та після ліквідації царатом унії 1839 р. були скасовані василіянська Провінція в Правобережній Україні (ще дві – в Литві й Беларусі), а єдина залишилася в Галичині. Проте й вона почала занепадати внаслідок численних ліквідацій монастирів (із 36 вціліло 14), втручань уряду і консисторії у внутрішнє життя василіян і фактичного скасування австрійським цісарем Йосифом II одного з трьох обітів – обіту вбогості, що послабило монастирську дисципліну.

6. Василіянський Чин відіграв неоднозначну роль у національно-культурному самовизначенні українців в середині XIX ст. Серед самих василіян було чимало полонофілів, які лояльно ставилися до польської політичної традиції, прагнули впровадити до східного обряду елементи латинського; окремі василіяни дотримувалися русофільської орієнтації, що, навпаки, було виявом неприйняття польського релігійно-церковного і культурно-політичного тиску.

Ріст проросійських настроїв тісно пов’язувався з розвитком т.зв. “обрядового” руху, одним із проповідників якого був василіянин Володимир (Іполит) Терлецький. Виступаючи за очищення східного церковного обряду від латинських запозичень, деякі “обрядовці” згодом переїхали в Російську імперію і перейшли на православ’я. На противагу їм у 70-х рр. XIX ст. у середовищі василіян сформувалося впливове інтелектуальне угруповання, яке через часопис “Руський Сіон” виступало проти русофільських та “обрядових” тенденцій серед греко-католицького духовенства.

7. Галицьку василіянську Провінцію кардинально трансформувала Добромильська реформа 1882–1904 рр., яку на прохання протоігумена К. Сарницького та за підтримки папи Льва XIII провели єзуїти. Реформа викликала великий спротив частини галицьких українців. Та в цілому відтоді почалося неспинне організаційно-кадрове оновлення Чину, до чого причетні реформовані василіяни, серед них і Андрей Шептицький. В свою чергу галицькі василіяни зреформували монастирі Сестер Василіянок та чернечі дома на Закарпатті. Внаслідок цього там теж поживалося національно-культурне і релігійно-духовне життя.

8. У місіонерській праці василіяни усвідомлювали значення не лише усного, а й друкованого слова. Василіянські друкарні в Уневі, Почаєві, Жовкві, Ужгороді (за межами України – в Супраслі, Вільні, а також у Бразилії, Канаді та Румунії) видавали богослужбові книги і праці визначних подвижників Церкви, друкували власні книги (так само й світські), чим сприяли релігійно-моральному вдосконаленню населення. Наприкінці XIX ст. василіяни заснували свою пресу: журнали “Місіонер”, “Малий місіонарчик”, “Наш приятель”, “Вісник Марійських товариств”, “Поступ”, “Світло”, наукові “Записки ЧСВВ” та ін. Якщо світські українські часописи порушували злободенні проблеми національного суспільно-політичного, культурного, господарського життя, то василіянська періодика пропагувала ідеї духовності і релігійно-культурних, історичних традицій.

Просвітницьку роль виконували і архіви та бібліотеки, що їх василіяни почали формувати в своїх монастирях одночасно з реорганізацією Чину. У XVII–XVIII ст. василіянські книгозбірні стали унікальними скарбницями знань для ченців, а в XIX ст. – і для світських осіб, допомагаючи вивчати суспільно-політичну історію України та Центрально-Східної Європи.

9. Василіянське шкільництво підіймало загальноосвітній рівень народу, особливо у XVIII – першій третині XX ст. Колегії (прилюдні середні школи) функціонували в Барі, Миргороді, Любарі, Умані та інших двадцяти містах. Паралельно з колегіями василіяни наприкінці XVIII – у першій третині XX ст.

провадили понад сто парафіяльних шкіл, а також домашні студії для власних ченців і відкривали семінарії для єпархіальних священників. Осередками василіянської освіти у Галичині стали народні окружні школи у Дрогобичі, Бучачі та Лаврові. Під впливом василіян своє шкільництво на початку ХХ ст. організували сестри василіянки, які теж піклувалися про майбутнє українського народу та його інтелектуально-духовний провід – світську інтелігенцію.

Авторитету Василіянському Чинowi додавали і ті його науковці-педагоги, які були професорами, деканами, ректорами у Львівському університеті, Львівській духовній семінарії, у вищих школах, семінаріях та інститутах за кордоном. Водночас василіяни налагодили дієву співпрацю з різними науковими установами та світськими вченими, які були авторами “Записок ЧСВВ” та інших василіянських видань.

10. Внаслідок посилення студій в Україні і за кордоном у середовищі василіян у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст. постала школа визначних богословів та істориків. Василіянські дослідники були членами Галицько-Руської матиці, “Просвіти”, Наукового товариства ім. Шевченка, Богословського товариства, видали низку цінних історичних та історіософських праць. Науково-пошуковий потенціал Чину доповнювали василіянські письменники – поети, прозаїки, чия творчість позначена високою духовністю та художньою майстерністю.

11. Члени ЧСВВ брали діяльну участь і в суспільно-політичному житті України: закладали хати-читальні, вели просвітянську діяльність, в час державотворення (1917–1921) були членами парламенту Західно-Української Народної Республіки, працювали в Секретаріаті ЗУНР, служили військовими духівниками в Українській Галицькій Армії, у війську Карпатської України (1939), а під час Другої світової війни – в Українській Повстанській Армії та інших військових формаціях, допомагали рятувати вояків дивізії “Галичина” від репатріації до СРСР.

12. У 40–70-ті рр. ХХ ст. компартійна влада СРСР-УРСР націоналізувала церковні й монастирські землі, Жовківську друкарню, ліквідувала василіянські школи. Майже третина василіян у 1946–1950 рр. була заслана в ГУЛАГ, частина загинула. Жертвами тоталітарного режиму стали єпископи-василіяни Й. Коциловський, П. Гойдич, отці В. Байрак, С. Бараник, Я. Сеньківський, яких у червні 2001 р. проголошено блаженними. Інші василіяни перейшли в підпілля, а також розгорнули місійно-національну роботу в країнах поселень українців, де створили шість Провінцій і дві Віце-провінції. Сьома Провінція, 1990 р. легалізована в Україні, стала важливим суспільно-культурним чинником українського державотворення.

13. Дисертаційна праця не є завершуючою, а етапною в дослідженні Української греко-католицької церкви та її монаших згромаджень.

14. Проведення дослідницької роботи актуалізувало потребу спеціальних студій, присвячених зарубіжній історіографії Української греко-католицької церкви, пошуків і узагальнень нових архівних колекцій Чину св. Василя Великого, реконструкції конституціоналізаційного розвитку самого Чину василіян та компаративно-контекстуального аналізу різних явищ релігійно-духовного і суспільно-культурного життя в його історичній тяглоті та перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архіви

1. Центральний державний історичний архів України в Києві:
Ф. 2227 /Колекція документів Волинського музею/.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України:
Ф. 1 /Центральний комітет Компартії України /б/У/.
3. Центральний державний історичний архів України у Львові:
Ф. 129 /Ставропігійський інститут у Львові/;
Ф. 146 /Галицьке намісництво, м. Львів/;
Ф. 178 /Крайова шкільна рада, м. Львів/;
Ф. 179 /Кураторія Львівського шкільного округу, м. Львів/;
Ф. 201 /Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів/;
Ф. 357 /Крип'якевич Іван: 1886–1967/;
Ф. 358 /Шептицький Андрей: 1865–1944/;
Ф. 364 /Лукань Степан-Роман: 1907–1943/;
Ф. 369 /Шендрик Іван: 1879 – ?/;
Ф. 376 /Скрутень Йосафат: 1894–1951/;
Ф. 386 /Маковей Осип: 1863–1921/;
Ф. 388 /Андрусак Микола: 1902–1985/;
Ф. 408 /Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів/;
Ф. 451 /Греко-католицька богословська академія, м. Львів/;
Ф. 453 /Колекція документів про продаж королівських і церковних маєтків/;
Ф. 508 /Марійське Товариство молоді, м. Львів/;
Ф. 529 /Адміністрація журналу “Наш Приятель”, м. Львів/;
Ф. 575 /Становий комітет, м. Львів/;
Ф. 619 /Греко-католицька духовна семінарія, м. Відень/;
Ф. 667 /Державний секретаріат освіти і віросповідань Західних областей УНР, м. Станиславів/;

Ф. 684 /Протоігуменат монастирів Чину св. Василя Великого, м. Львів/

Ф. 686 /Гвоздецький Євген: 1877–1844/;

Ф. 789 /Пристай Олекса: 1863–1944/.

4. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України:

Ф. 3 /Монастирі василіянські/.

5. Відділ рукописів і стародруків Національного музею у Львові:

Ф. 1 /Рукописи кириличні – Ркк/;

Ф. 2 /Рукописи латинські – Ркл/;

Ф. 3 /Стародруки кириличні – Сдж/.

6. Центральний державний історичний архів Литви:

Ф. 634 /Духовна консисторія уніатського єпископства/;

Ф. 1178 /Вільнюський монастир св. Трійці/.

7. Державний архів Волинської області :

Ф. 382 /Луцька уніатська духовна консисторія/.

8. Державний архів Вінницької області:

Ф. 808 /Барська школа/.

9. Державний архів Івано-Франківської області:

Ф. 291 / Станіславська приватна гімназія СС Василян/.

10. Державний архів Тернопільської області:

Ф. 258 /Почаївська Успенська лавра/.

11. Державний архів Житомирської області:

Ф. 1 /Волинська духовна консисторія/.

12. Архів видавництва Отців Василян «Місіонер».

13. Архів Генеральної Курії ЧСВВ у Римі.

14. Архів Інституту Історії Церкви Львівського Католицького університету.

15. Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

16. Архів Крехівського монастиря св. Миколая.

17. Архів Провінції Отців Василян Найсвятішого Спасителя в Україні.

18. Особистий архів П. Шкраб'юка:

Жан Йосафат, о., ЧСВВ. Моє служіння Україні / Машинопис. – 342 с.

Добірка віршів василіянських поетів – членів літстудії “Крехівські дзвони”.

Спогади василіян.

Опубліковані документи

19. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 3: 1638–1657. – Спб, 1862. – 604 с.
20. Археографическій сборникъ документовъ, относящихся къ истории сѣверо-западной Руси, т. IX, 486 с.; т. X, 391 с.; т. XII, 230 с. – Вильна, 1867–1904.
21. Архивъ Юго-западной России, т. X, ч. I. – Кієвъ, 1904. – 967 с.
22. *Балик Б.*, о., ЧСВВ. “Катафалк чернечий” василіян XVII–XVIII ст. (Рукописна збірка життєписів василіян) // ЗЧСВВ, секція II, т. VIII (XIV), вип. 1-4. – Рим, 1973. – С. 67-98. Зак.: ЗЧСВВ, секція II, т. XII (XVIII), вип. 1-4. – Рим, 1985. – С. 269-310.
23. *Ваєрик М.*, о., ЧСВВ. З Лаврівського Дипломатаря // ЗЧСВВ, секція II, т. III (IX), вип. 1-2. – Рим, 1958. – С. 404-428.
24. *Ваєрик М.* Лаврівська хроніка (1771–1882) // ЗЧСВВ, секція II, т. II (VIII), вип. 1-2. – Рим, 1954. – С. 65-94, 410-418.
25. Велямина Рутського “Правила для монахів Ч. св. Василя В.” / Подав о. Гліб Кінах, ЧСВВ // ЗЧСВВ, т. I, вип. 1. – Жовква, 1924. – С. 56-72.
26. Вибрані листи св. Василя Великого /Пер. з грецької мови о. Сергій Фединяк, ЧСВВ. – Нью-Йорк: В-во ОО. Василіян, 1964. – 216 с.
27. Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. Збірник документів. – Кієв: Наук. думка, 1970. – 659 с.
28. Галицько-Волинський літопис / Пер. Леонід Махновець. – Львів: Червона калина, 1994. – 253 с.

29. Головна Руська Рада (1848-1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / за ред. О.Турія, упоряд. У.Кришталович та І.Сварник. – Львів: Інститут Історії Церкви Українського Католицького Університету, 2000. – 270 с.
30. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у 3 тт. // НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; упоряд.: Ю. Сливка, М. Литвин, О. Луцький, І. Патер та ін. – Т. 1: 1939–1945 рр. – Львів, 1999., – 751 с.; Т. 2: 1946–1947 рр. – Львів, 2000. – 537 с.
31. “Дневникъ Люблинскаго сейма 1569 года. Соединеніе Великаго Княжества Литовскаго съ королевствомъ Польскимъ” /Изд. М.О.Кояловичъ. – Спб., 1869. – 786 с.
32. Життєписи василян (Виймок з рукописного збірника митр. Льва Кішки) // ЗЧСВВ, тт. I, II, III, IV. – Жовква; Львів, 1924-1932. – 103 с.
33. *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга перша (1574–1700). – Львів: Вища школа, 1981. – 136 с.
34. *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга друга, частина перша (1701–1764). – Львів: Вища школа, 1984. – 132 с.; книга друга, частина друга (1765–1800). – Львів: Вища школа, 1984. – 128 с.
35. *Ісаєвич Я.* Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст. – Київ: Наук. думка, 1972. – 144 с.
36. *Ісаєвич Я.* Найдавніші документи про діяльність братств на Україні // Історичні джерела та їх використання. – Київ: Наук. Думка, 1966. – Вип. 2. – С. 13-22.
37. Календар св. Йосафата на 1924 рік та Шематизм клиру всіх українських з'єдинених епархій / Зладив о. Володимир Семків. – Жовква: Добра книжка, 1924. – 280 с.

38. Конституції Чину св. Василя Великого: устав – правила – правильник. – Рим: Видання Головної Управи ЧСВВ, 2002. – 344 с.
39. [Коссак М.] Шематизмъ Провинції св. Спасителя Чина св. Василя Великого въ Галиції и короткий поглядъ на монастыри и на монашество руске отъ заведеня на Руси вѣры Христовои ажъ по нинѣшное время. – Львовъ, 1867 р. – 354 с.
40. Купчинський О. А., Ружицький Е. Й. Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові. 1233–1799. – Київ: Наукова думка, 1972. – 671 с.
41. Кушевич С. Листи зі Львова // Жовтень. – 1980. – № 4, квітень. – С. 117-127.
42. Лїтопись монастыря оо. Василианъ въ Кристинополи одъ его основаня 1763 до 1890 р. / Уложивъ Василь Чернецкій, парохъ зъ Сѣльця белского. – Львовъ, 1893. – 76 с.
43. Літопис Кристинопільського монастиря між літами 1763–1785 (у виїмках) // Календар “Місіонаря” на 1925 рік. – С. 101-106.
44. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Книга I / Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України; відп. ред. Я. Лялька. – Львів: Просвіта, 1993. – 800 с.
45. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Книга II / Науково-дослідний центр історії національно-визвольних змагань України; відп. ред. та автор передмови Я. Лялька. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1997. – 664 с.
46. Лукань Р. Elenchus Catalogorum O.S.B.M. 1773/4–1937/8 (Catalogus OSBM Sti Josaphat Prowinciae SS. Salvatoris ineunte anno 1938). – Zowkwa, 1938. – P. 54-58.
47. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України: документи факти, коментарі. – Львів, 1996. – 99 с.

48. Львівські видання XVI–XVIII ст. Каталог / Упорядник та автор передмови Ярослав Ісаєвич. – Львів: Львів. наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР, 1970. – 50 с.
49. *Максименко Ф. П.* Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках (1574–1800). Зведений каталог. – Львів: Вища школа, 1975. – 128 с.
50. Мартирологія українських церков. т. II. Українська католицька Церква: документи, матеріали, християнський самвидав України / упор. і ред. Осип Зінкевич і священник Тарас Р. Лончина. – Торонто; Балтимор, 1985. – 839 с.
51. Матеріали до історії галицько-руського шкільництва XVIII–XIX вв. // Українсько-руський архів, т. IV. – Львів: НТШ, 1909. – 208 с.
52. О происхождении шляхетскихъ родовъ въ Юго-западной Россіи. Извлечено изъ I-го тома IV части Архива Юго-западной Россіи, изданнаго Кіевскою комиссією для разбора древнихъ актовъ. – Кієвъ, 1867. – 62 с.
53. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом / Зібрав і зладив М.Павлик. – Т.І. – Львів, 1901. – 184 с.
54. Правда про унію. Документи і матеріали. Вид. 2-е, доп. – Львів: Каменяр, 1968. – 423 с.
55. *Рудницька М.* Статті. Листи. Документи / Упоряд. Мирослава Дядюк; відп. ред. Марта Богачевська-Хомяк. – Львів, 1998. – 844 с.
56. *Свенціцкий Ил.* Каталогъ книгъ церковно-славянскои печати. – Жовква, 1908. – 213 с.
57. Сводная галичско-русская лѣтопись съ 1700 до конца августа 1772 года / Составиль А. С. Петрушевичъ. Часть II. – Львовъ, 1887. – 329 с.
58. Сводная галицко-русская лѣтопись съ 1600 по 1700 годъ / Составиль А. С. Петрушевичъ. – Львовъ, 1874. – 700 с.
59. Сводная галичско-русская лѣтопись съ 1772 до конца 1800 года / Составиль А. С. Петрушевичъ. Часть II. – Львовъ, 1889. – 436 с.

60. *Сергійчук В.* Нескорена Церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – Київ: Дніпро, 2001. – 492 с.
61. “Синопис” Пліснесько-Підгорецького монастиря // ЗЧСВВ, 1924, т. I, вип. 1, с. 92-103; 1925, т. I, вип. 2-3, с. 306-313; 1927, т. I, вип. 4, с. 580-591; 1928, т. III, вип. 1-2, с. 156-164.
62. [Сульжинській Лука]. Краткія извѣстія о положеніи базилянскаго ордена и разныхъ переменъ въ его управленіи отъ 1772 г. до 1811 г. // Труды Кіевской Духовной Акадѣміи. – Кіевъ, 1868. – Т. III. – С. 147-168; т. IV. – С. 100-144, 245-302.
63. Шематизмъ Провинціи св. Спасителя Чина св. Василя Великого въ Галиціи и короткий поглядъ на монастыри и на монашество руске отъ заведеня на Руси вѣры Христовой ажъ по нинѣшное время. – Львовъ, 1867. – С. 59-60.
64. У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / Упоряд.: О. Гайова, У. Єдлінська, Г. Сварник. – Київ: Наук. думка, 1993. – 766 с.
65. Шематизмъ всечестного клира митропол. архидієцезіи греко-католической Львівской на рікъ 1882. – Львівъ, 1882. – 344 с.
66. Шематизмъ всего духовенства греко-католицької Львівської Митрополичої архієпархії на рік 1918. – Львів, 1918. – 208 с.
67. Шематизмъ всего клира греко-католицької митрополичої архієпархії Львівской на рікъ 1906. – Львівъ, 1906. – 416 с.
68. Шематизмъ всего клира греко-кат. Епархій соединеных Перемышской, Самбірской и Сяніцкой на рікъ від Рожд. Хр. 1906. – Перемышль, 1905. – 529 с.
69. Шематизмъ всего клира греко-католической Епархії Станиславівской на рікъ Божій 1887. – Станиславівъ, 1887. – 283 с.
70. Шематизмъ всего клира греко-католицької Епархії Станиславівської на рік Божий 1938. – Станиславів, 1938. – 216 с.

71. Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій Перемиської, Самбірської і Сяніцької на рік Божий 1938-39. – Перемишль, 1938. – 168 с.
72. Шематизм духовенства Львівської архієпархії 1935–36. – Львів, 1935. – 400 с.
73. Шематисмъ монастырей чина св. Василя В. въ Галиціи на годъ 1859. – Львовъ, 1859. – 32 с.
74. Шематисмъ честнаго духовства чина св. Василя В. въ Галиціи на годъ 1856. – Львовъ, 1856. – 14 с.
75. Шематисмъ чина св. Василя В. въ Галиціи на годъ 1857. – Львовъ, 1856. – 21 с.
76. *Шептицький А.* Листи-послання (1939–1944 рр.) / Фонд духовного відродження ім. Митрополита Андрея Шептицького. – Львів, 1991. – 458 с.
77. *Шептицький А.* Життя і діяльність. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали 1899–1944. – Львів: Свічадо, 1995. – 524 с.
78. *Haluščynskij T., Welykuj A.* Epistolae Josephi velamin Rutskyj, Metropolitae Kioviensis Catholici // *Analecta OSBM, sectio III, vol I.: (1613–1637).* – Romae, 1956. – 410 p.
79. *Catalogus Ordinis Basiliani S.ti Josaphat. Anni Centesimi Reformationis Dobromylensis Occasione (1882-1982).* – Romae, 1983. – 152 p.
80. *Schematismus universi venerabilis cleri Achidioeceseos Metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro anno domini 1863.* - Lemberg, 1863. – 271 p.
81. *Schematismus universi venerabilis cleri Achidioeceseos Metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro anno domini 1868.* – Leopolie, 1868. – 271 p.

Періодичні видання

82. Архіви України. – Київ, 1968, 1971
83. Богословія. – Рим, 1994-1995

84. Брідщина. Літер.-краєзнавчий журнал. – Броди, 2004
85. Василянський Вісник. – Рим, 1964-1994
86. Василянські відомості: – Львів, 1998, 2001, 2004–2005
87. Вірую. – Львів, 2001
88. Вісник ЛДУ. Серія історична. – Львів, 1980
89. Вісник НТШ. – Львів, 1995
90. Вісті комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1993
91. Галицька брама. – Львів, 1999
92. Дзвін. – Львів, 1991
93. Дзвіниця. – Львів, 1999–2001
94. Діло. – Львів, 1909
95. За вільну Україну. – Львів, 1991
96. Записки ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 1992
97. Записки НТШ. – Львів, 1907
98. Записки ЧСВВ. – Жовква; Львів, 1924–1939; Рим, 1949-1999
99. Календар “Місіонаря”. – Львів, 1900–1944
100. Календар “Світла”. – Торонто, 1949–2005
101. Київська Церква. – Львів; Київ, 1998–2000
102. Київская Старина. – Київ, 1887, 1890, 1896
103. Ковчег. – Львів, 1993, 2000, 2003.
104. Літературна Україна. – Київ, 2003–2007
105. Львівська газета. – Львів, 2005
106. Місіонар. – Жовква; Львів, 1897–1944, 1992–2005
107. Народознавчі зошити. – Львів, 2004
108. Наука і суспільство. – Київ, 1970
109. Наша парафія. – Львів, 2002
110. Нива. – Львів, 1911
111. Нова Зоря. – Львів, 1926–1939
112. Патріархат. – Нью-Йорк, 1995
113. Поступ. – Львів, 2001.

114. Правда. – Львів, 1927–1939
115. Правда. – Торонто, 1971
116. Світло. – Торонто, 1938–2005
117. Слово. – Львів, 1880
118. Сучасність. – Київ, 1997
119. Труды Киевской Духовной Академіи. – Київ, 1868–1872, 1905
120. Україна. – Жовква, 1918-1919
121. Україна. – Київ, 1990
122. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник. – Львів, 2001
123. Україна модерна. – Львів, 1996, 2000
124. Український Вісник (самвидав). – 1975
125. Христос – наша сила. – Львів, 2002
126. Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. – Warszawa, 1997.
127. Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze – Краківські Українознавчі зошити. – Kraków, 1997.
128. Lwovianin. – Lwów, 1838.

Спогади

129. *Bamig M.*, о., ЧСВВ. Ювілейне паломництво 2001 р.Б. – Львів: Місіонер, 2002. – 78 с.
130. *Богун Д.*, о., ЧСВВ. В Межиріччі: Поодинокі факти // Світло. – 1996. – Ч. 11, листопад. – С. 393-395; На Бендюзі (1) // Там само. – 1996. – Ч. 12, грудень. – С. 425-427; його ж: Василянський Чин у підпіллі // Календар “Світла” на 1996 рік. – С. 119-137; Василяни в підпіллі // Світло. – 1997. – Ч. 1, січень. – С. 31-33; Ч. 3, березень. – С. 106-108; Спомини про Грубешів 1942-1944 // Там само. – 1998. – Ч. 1, січень. – С. 38-39; Ч. 2, лютий. – С. 75-76; Ч. 3, березень. – С. 119-120; Ч. 4, квітень. – С. 158-160; Ч. 5, травень. – С. 187-189; Різдво недалекого минулого // Місіонар. – 1996. – Ч. 1, січень. – С. 13.

131. *Бойчук А.* Мої переживання під большевиками: 1939–1940 // На Христовій ниві: спомини. Збірка. – Нью-Йорк: В-во ОО Василян, 1978. – С. 105-156.
132. *Булик П., о., ЧСВВ.* Мої спомини / З нагоди 50-ої річниці Реформи Отців Василян на Закарпатті // Василянський Вісник. – Рим, 1970. – Ч. 9. – С. 62-74.
133. *Ваврик М., о., ЧСВВ.* По василянських монастирях. – Торонто.: В-во й друкарня ОО. Василян, 1958. – 285 с.
134. *Вівчарук С., о.* Спомин // Світло. – 2004. – Ч. 6, червень. – С. 217-219.
135. *Гоцький В.* На другому етапі / Спомини /. – Лондон, 1990. – 206 с.; З Перемишля до Ріміні / Спомини, том II /. – Лондон, 1992. – 228 с.
136. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у 3 тт. Т. 3: Спогади / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; відп. ред. Ю. Сливка. – Львів, 2002. – 418 с.
137. *Дирда М., о., ЧСВВ.* Василяни під большевиками / Подав о. Ат. Пекар, ЧСВВ // Світло. – 1983. – Ч. 3-9, 11, 12; 1984. – Ч. 1-3.
138. *Жан Й.* Моє служіння Україні: Реферат, виголошений в Едмонтоні 2 березня 1953 р. – Едмонтон, 1953. – 20 с.
139. *Заяць Ф.* Святий Йосафат у моїм житті / Б-ка “Християнського голосу”, ч. 5. – Мюнхен; Міттенвальд, 1946. – 8 с.
140. *Кедрин І.* Життя-події-люди: спомини і коментарі. – Нью-Йорк: Червона калина, 1976. – 635 с.
141. *Каровець М., о., ЧСВВ.* Спомини зі Світової війни: спомини фельдкурата 80 п[іхотного] п[олку] 9 австрійської дивізії // Календар “Місіонаря” на 1935 рік. – С. 81-95.
142. *Кінах Г., о., ЧСВВ.* Записник // *Analecta OSBM, sectio II, vol. XII (XVIII), fasc. 1-4.* – Romae, 1985. – S. 117-164.

143. *Козут М., о., ЧСВВ.* З “довкілля” в підпілля: під зіркою (1939–1990); під свастикою; знову під зіркою; моє знайомство з Волинню // Світло. – 1996. – Ч. 3, березень. – С. 108-111.
144. *Королів-Старий В.* Згадки про мою смерть: спомини, 2-ге видання. – Торонто: Добра книжка, 1961. – 182 с.
145. *Крушельницький А.* З дневника греко-католицького пароха 1848–1850 рр. // Записки НТШ. – Львів, 1903. – Т. 52. – С. 2-19.
146. *Ленчик В.* Отець д-р Михайло Ваврик, ЧСВВ, у моїх споминах // Світло. – 1985. – Ч. 2, лютий. – С. 62-63; Ч. 3, березень. – С. 89-93.
147. *Масюк А., о., ЧСВВ.* Могутність Христової віри (Спогади) / Упорядник Оксана Мідик. – Львів: Добра книжка, 2002. – 159 с.
148. *Нагаєвський І.* Тернистим шляхом: спогади священника про Березу. – Філядельфія, 1957. – 140 с.
149. *Назарко Ір., о., ЧСВВ.* “Василіянин-лицар” о. Яким Фещак, ЧСВВ (1881–1920) // ЗЧСВВ, секція II, Т. VII (XIII), вип. 1-4. – Рим, 1971. – С. 283-290.
150. *Назарко Ір.* Мої спомини про о. Й. Скрутня, ЧСВВ (1894–1951): з нагоди 50-ліття появи “Записок ЧСВВ” // ЗЧСВВ, секція II, т. IX (XV), вип. 1-4. – Рим, 1974. – С. 293-302.
151. *Назарко Ір.* “Одчиняйте двері!” (Спогад про Наталену й Василя Королевих) // Правда. – Торонто, 1971. – Ч. 1-2 (9-10). – С. 142-150.
152. На Христовій ниві: збірка. Спомини / Українська Духовна Бібліотека, ч. 51. – Нью-Йорк: В-во ОО. Василян, 1978. – 207 с.
153. *Олесницький Є.* Сторінки з мого життя. I частина (1860–1890). – Львів: Діло, 1935. – 250 с.
154. *Пекар А.* Василяни під більшовиками // Світло. – Торонто, 1983. – ЧЧ. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12; 1984. – ЧЧ. 1, 2, 3.
155. Пропам’ятна книга Гімназії Сестер Василянок у Львові. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1980. – 334 с.
156. Пропам’ятна книга ОО. Василян у Канаді: 50 літ на службі Богові й народові (1902–1952). – Торонто: В-во ОО. Василян, 1953. – 432 с.

157. Разказъ современника о приключенияхъ съ нимъ во время “Каливщичины” // Кіевская Старина. – 1887. – Т. XVII. – С. 51-64.
158. *Решетило С., о., ЧСВВ.* Карпатська Україна. Проголошення самостійності // Світло. – 1950. – 1 березня. – С. 16-20.
159. *Сабол С., о., ЧСВВ.* Голгота Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині / Українська Духовна Бібліотека. – Торонто; Рим: В-во ОО. Василян, 1978. – 352 с.
160. Спогади про Івана Франка / Впорядкування, вступна стаття і примітки Михайла Гнатюка. – Львів: Каменярь, 1997. – 635 с.
161. Талергоф над Доном. Кілька заміток галицького монаха (ЧСВВ – П.Ш.), вивезеного в часі війни російськими окупантами // Нова Зоря. – 1935. – Ч. 17. – 7 березня.
162. *Трух А.* Історія пісні “Червона калина” // Світло. – 1954. – Ч.19. – 15 жовтня. – С. 24-25.
163. *Трух А.* На фронті: Спогади з власного життя // Світло. – 1952. – ЧЧ. 2-14, січень-вересень.
164. *Шептицька Софія* з Фредрів. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. – Львів: Свічадо, 1994. – 160 с.
165. *Шимчій Д., о., ЧСВВ.* Перший мій рік у Бразилії. – Прудентопіль: В-во ОО. Василян, 1983. – 450 с.
166. Ювілейний альманах василянських студентів у Бразилії. – Ірасема; Прудентопіль: В-во ОО. Василян, 1946. – 184 с.
167. *Янів М.* Моральний довг (Спогади про о. Степана Решетила, ЧСВВ) // Світло. – 1954. – 15 грудня. – С. 27-28.

Дослідження

168. *Аллярд П.* Св. Василій Великий / Пер. о. П. Теодорович, ЧСВВ. – Нью-Йорк: В-во ОО. Василян, 1968. – 199 с.

169. *Аз. Їде, їде Зельман... // Дрогобиччина – земля Івана Франка.* – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973 / Передрук – Дрогобич: Бескид, 1993. – С. 125-128.
170. *Андрухович А.* Віденське Barbareum. Історія Королівської Генеральної греко-католицької семінарії при церкві св. Варвари у Відні з першого періоду її існування (1775–1784) // Греко-католицька духовна семінарія у Львові. Матеріяли і розвідки / Зібрав о. проф. др. Йосиф Сліпий. Ч. 1. – Львів, 1935. – С. 91, 94, 125, 170, 172, 173.
171. *Андрухович А.* Історія греко-католицької Генеральної духовної семінарії у Львові (1783–1810) // Греко-католицька духовна семінарія у Львові. Матеріяли і розвідки / Зібрав о. проф. др. Йосиф Сліпий. Ч. 2. Львів, 1936. – С. 247-248, 387-388.
172. *Антонович С. [Купчинський О.].* Варлаам Компаневич (1777–1858) / Забуті імена в українській науці та культурі // Вісник НТШ. – Львів, 2005. – Ч. 35. – С. 50-53.
173. *Антонюк Г.* Філософія в навчальних закладах Чину св. Василя Великого (XVII–XVIII ст.). Автореф. канд. дис... – Львів, 1996. – 19 с.
174. *Антонюк Г.* Шкільна освіта в Україні в епоху бароко (Василіянські школи в системі навчальних закладів України у період XVII–XVIII століть) // Київська Церква. – Київ; Львів, 2000. – № 5 (11). – С. 73-78.
175. Апокрифи і легенди з українських літописів / Зібрав, упорядкував і пояснив д-р І. Франко. Т.1. Апокрифи старозавітні. – Львів, 1896. – 394 с.
176. *Баб'як А.,* о. Легітимність Українського Патріархату. – Львів: Місіонер, 2004. – 288 с.
177. *Бажанський М.* Поетичний шлях Зореслава. У 50-річчя появи його першої збірки // Світло. – 1984. – Ч. 9, вересень. – С. 303.
178. Базилиане. Християнство // *Энциклопедический словарь* у 3-х т. – Москва: Большая Российская Энциклопедия, 1993. – Т. I. – С. 157.

179. *Балик Б.*, о., ЧСВВ. Інокентій Іван Винницький, єпископ Перемиський, Самбірський і Сяніцький (1680–1700). – Рим: В-во ОО. Василян, 1978. – 385 с.
180. *Балик Б.* “Катафалк чернечий” василян XVII–XVIII ст. (Рукописна збірка життєписів василян) // ЗЧСВВ, секція II, т. VIII (XIV), вип. 1-4. – Рим, 1973. – С. 67-98. Закінч.: ЗЧСВВ, секція II, т. XII (XVIII), вип. 1-4. – Рим, 1985. – С. 269-310.
181. *Баран В.* Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003. – 670 с.
182. *Білоус О.* Здійснено повне видання основних богослужбових книг українською мовою // Літературна Україна. – 2003. – 18 вересня.
183. *Блажейовський Д.*, о. Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля. – Львів, 1995. – 646 с.
184. Бл. п. архієпископ Іван Бучко // Василянський Вісник. – Рим, 1974–1975. – Ч. 12. – С. 17-18.
185. Бл. п.о. Клим Корчагін, ЧСВВ // Світло. – 1999. – Ч. 2, лютий. – С. 76.
186. Бл. п.о. Митрофан Гринькевич, ЧСВВ // Світло. – 1956. – Ч. 11, листопад. – С. 7.
187. *Богачевська-Хом’як М.* Білим по білому: Жінка в громадському житті України 1884–1939. – Київ: “Либідь”, 1995. – 402 с.; її ж: Дума України – жіночого роду. – Київ: В-во “Воскресіння”, 1993. – 109 с.
188. *Богдан Гаврилишин:* “Батьків не вибирають” // Літературна Україна. – 2004. – 8 липня (інтерв’ю).
189. “Богогласник”. Збірник... // Енциклопедія українознавства, т. 1 / Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – С. 143.
190. *Богун Д.*, о., ЧСВВ. Василяни наприкінці другого тисячоліття // Календар “Світла” на 2000 рік. – С. 74, 84.
191. *Богун Д.* Отець д-р Атанасій Великий, ЧСВВ. – “василянин XX-го століття” (1918–1982) // Календар “Світла” на 2000 рік. – С. 81-92.

192. *Богун Д.* Отець Макарій Михайло Каровець, ЧСВВ // Місіонар. – 1999. – Ч. 11, грудень. – С. 143.
193. *Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження.* – Київ: Наукова думка, 1984. – 304 с.
194. *Боляновський А.* Дивізія “Галичина”: Історія. – Львів, 2000. – 376 с.
195. *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). – Львів, 2003. – 686 с.
196. *Бордуляк Т.* Дрогобицька “Просвіта”: Коротка історія. – Дрогобич: Коло, 2003. – 38 с.
197. *Боруцький С.* Про вічне, сакральне, особисте: Сучасні роздуми про Бога, віру, релігію, Церкву та духовність. – Львів, 2006. – 283 с.
198. *Боршовська О.* Духовна спадщина отця Єремії Ломницького, ЧСВВ. – Львів: В-во УКУ, 2007. – 140 с.
199. *Борщак І.* Мазепа, Орлик, Войнаровський: історичні есе / Редактор і упорядник тому Галина Сварник; вступ. слово – Ярослав Дашкевич. – Львів: Червона калина, 1991. – 255 с.
200. *Боцюрків Б.* Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989) // Ковчег. – 1993. – Ч. 1. – С. 144.
201. *Боцюрків Б.* Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). – Львів: В-во УКУ, 2005. – 268 с.
202. Бр[ат] Венедикт Василь Гасай // Василянський Вісник. – 1991. – Ч. 19. – С. 73-74.
203. Бр[ат] Ігнатій Іван Олеськів // Василянський Вісник. – 1980–1983. – Ч. 16. – С. 129.
204. *Булос Ібн Аз-Заїм /Павло Халєбський/.* Подорож патріарха Макарія (уривки) // Дзвін. – 1990. – № 9, вересень. – С. 119.
205. *Буцко О.* Про долю українських громадян репатрійованих на батьківщину після Другої світової війни // Четвертий Міжнародний конгрес українців. Одеса. 26-28 серпня 1999 р. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С. 541-545.

206. *Буцманюк Ю.* Стінопис Жовківської церкви Христа-чоловіколюбця. – Львів: Місіонер, 2006. – 152 с. (альбом)
207. *Ваврик М., о., ЧСВВ.* Бібліографічний огляд Василянського Чина за 1935–1950 рр. // *Analecta OSBM, sectio II, vol. III (IX), fasc. 1-2.* – Romae, 1958. – S. 237-276.
208. *Ваврик М.* До постання першої серії “Записок Чина св. Василя Вел.” (1924–1948) // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX (XV), fasc. 1-4.* – Romae, 1974. – S. 1-18.
209. *Ваврик М.* Корнило Срочинський, ЧСВВ, історіограф і проповідник (1731–1790) // *ЗЧСВВ, секція II, т. III (IX), вип. 3-4.* – Рим, 1960. – С. 429-439.
210. *Ваврик М.* Нарис розвитку і стану Василянського Чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка // *ЗЧСВВ, секція I, т. XI.* – Рим, 1979. – 217 с.
211. *Ваврик М.* Історичний нарис чернечого життя і василянські монастирі на Бойківщині // *Бойківщина. – Філядельфія; Нью-Йорк, 1980.* – S. 251-290.
212. *Ваврик М.* Отець Іриней Іван Назарко, ЧСВВ (1905–1976) та його церковно-історична письменницька спадщина // *ЗЧСВВ, секція II, т. X(XVI), вип. 1-4.* – Рим, 1979. – С. 398.
213. *Ваврик М.* Церковні друкарні й видання в Укр[аїнській] кат[олицькій] Церкві 17-го століття // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX (XV), fasc. 1-4.* – Romae, 1974. – S. 112-113.
214. *Ваврик М.* Єпископ Сотер Ортинський, ЧСВВ // Календар “Світла” на 1957 рік. – С. 151-158.
215. *Ваврик М.* Василянські монастирі в Перемиській землі // *Перемишль – західний бастион України. – Нью-Йорк; Філядельфія, 1961.* – С. 86-96.
216. *Ваврик М.* Василянські монастирі в Теробовельщині // *Теробовлянська земля. – Нью-Йорк, 1968.* – С. 194-207.
217. Важні річниці Лаврівського монастиря // Календар “Місіонаря” на 1935 рік. – С. 120.

218. Василяни по Ватиканському Соборі // Василянський Вісник. – Рим, 1966. – Ч. 4. – С. 3-4.
219. Василь Королів-Старий // Львівські вісті. – 1942. – Ч. 21. – 1-2 лютого.
220. В.Ц. [Василь Цимбалістий], о., ЧСВВ Нові управи в Провінціях Василянського Чину // Світло. – 2000. – Ч. 3, березень. – С. 100.
221. Великий Ат., о. ЧСВВ. Анонімний проект Петра Могили по з'єдиненню Української Церкви 1645 р. // Великий А. Світла і тіні української історії: причинки до історії української церковної думки. – Рим: В-во ОО. Василян, 1969. – С. 56-74.
222. Великий Ат. Боротьба за благобут і здоров'я народу // Великий А. З літопису християнської України, т. VIII: XIX ст. – Рим: В-во ОО. Василян, 1976. – С. 195-199.
223. Великий Ат. Василяни і українська громада; Деклярація Ген[еральної] Курії Василянського Чину // Василянський Вісник . – 1966. – Ч. 4. – С. 13-17.
224. Великий Ат. Деклярація протоархимандрита для “Василянського Вісника” // Василянський Вісник. – 1965. – Ч. 3. – С. 11-12.
225. Великий Ат. До генези гайдамаччини і Коліївщини // Великий А. З літопису християнської України, т. VI: XVIII ст. – С. 217-221; так звана “уманська різня” василян. – Там само. – С. 248-252.
226. Великий Ат. До генези другої серії “Записок ЧСВВ” (1949–1974) // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX (XV), fasc. 1-4.* – Romae, 1974. – S. 19.
227. Великий Ат. До джерел постановня Наукового Товариства Шевченка (1873–1973) // ЗЧСВВ, секція II, т. VIII, вип. 1-4. – Рим, 1973. – С. 278-293.
228. Великий Ат. З літопису християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану / Українська Духовна Бібліотека, тт. I-IX. – Рим: В-во ОО. Василян, 1968-1977. – Т. I, 277 с.; т. II, 277 с.; т. III, 277 с.; т. IV, 279 с.; т. V, 287 с.; т. VI, 286 с.; т. VII, 279 с.; т. VIII, 275 с.; т. IX, 304 с.
229. Великий Ат. Митрополит Ясон Юноша-Смогожевський (1780–1789); Смогожевський, помічник і архієпископ Полоцький; діяльність митро-

- полита Смогожевського // Великий А. З літопису християнської України, т. VII: XVIII–XIX. – Рим: В-во ОО. Василян, 1975. – С. 48-63.
230. *Великий Ат.* Нарис Згромадження СС. Службниць П.Н.Д.М. – Рим, 1968. – 431 с.
231. *Великий Ат.* Полоцька трагедія 1705 року // Великий А. З літопису християнської України, т. VI: XVIII ст. – Рим: В-во ОО. Василян, 1973. – С. 62-67.
232. *Великий Ат.* Про справу Київського Патріархату // Василянський Вісник. – 1980–1983. – Ч. 16. – С. 131.
233. Видавництво Отців Василян “Місіонер”: Каталог видань. – Львів, 2000. – 46 с.
234. *Вишенський І.* Твори / Пер. з книжної укр. мови Валерія Шевчука. – Київ: Дніпро, 1986. – 247 с.
235. Владика Любомир Гузар – глава УГКЦ // Місіонар. – 2001. – № 2. – С. 51;
236. *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви: томи I-IV (т. IV – у 2-х частинах). – Київ: Либідь, 1898. – Т. I, 296 с.; т. II, 360 с.; т. III, 367 с.; т. IV, 398 с.
237. *Возняк М.* Історія української літератури. У двох книгах. Книга друга. Вид. друге, випр. – Львів: Світ, 1994. – 555 с.
238. *Возняк М.* Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. – Львів, 1924. – 178 с.
239. *Войнар М., о., ЧСВВ.* Василяни в українському народі. – Нью-Йорк: В-во ОО. Василян, 1950. – 80 с.
240. *Вояковський Н.* Відновлення духовної семінарії у Львові: 1920–1926 (причинок до ректорату о. Т.Т.Галушинського, ЧСВВ) // ЗЧСВВ, секція I, т. VII (XIII). – Рим, 1971. – С. 291-308.
241. *Вуяко М.* Монастирі Івано-Франківська (Станіслава): перша половина 20 ст. – Львів: Місіонер, 1998.
242. *Гаврилишин Б.* “Батьків не вибирають” // Літературна Україна. – 2004. – 8 лютого.

243. *Гайковський М., Паславський І.* Антоній Ангелович. Його епоха та діяльність. – Львів: Логос, 2006. – 88 с.
244. *Гайова О.* Митрополит Галицький / За документами та матеріалами ЦДІА України у Львові // Вірую. – 2001. – Ч. 1-2, січень.
245. *Гела С.* Щучинська іконка св. Василя Великого // Світло. – 1970. – Ч. 1, січень. – С. 17-18.
246. *Гелей С., Кучабський Ю.* Василь Кучабський. Наукова спадщина: сторінки життя. – Львів: Коопосвіта, 1998. – 744 с.
247. *Гембарська В.* Родина Гузарів – зв'язок поколінь // Поступ. – 2003. – 27 лютого – 5 березня.
248. *Гіщинський В.* Підгорецькі ченці василіяни душу “...усопшого поета Тарасія Шевченка...” поминають // Брідщина. Літературно-краєзнавчий журнал. – 2004. – № 16. – С. 82, 92-95.
249. *Гіщинський В.* Тернистий шлях Василіянського Чину в роки панування в Західній Україні радянського комуністичного режиму (1939–1989) // Світло. – 2007. – Ч. 2, лютий. – С. 17-27; Ч. 3, березень. – С. 19-31.
250. *Головацький Р., о., ЧСВВ.* Алькоголізм // Календар “Світла” на 1981 рік. – С. 91-96.
251. *Головацький Р.* 35 років радіомовлення // Християнський голос. – Мюнхен, 1975. – Ч. 23-30, липень-серпень. – С. 15-18.
252. *Головацький Р.* Українське духовенство і Наукове товариство ім. Т.Шевченка (штрихи до історії) // Київська Церква: Альманах християнської думки. – 2000. – № 4 (10). – С. 37-40.
253. *Головацькій Я.* Монастири Юго-Западной Россії вообще и Креховській монастирь // Памятники русской старины. – VII. – Спб., 1885. – С. 324-337.
254. *Головацькій Я.* Обь изследованіи памятниковъ русской старины, сохранившихся въ Галичинѣ и Буковинѣ. – Москва, 1871. – 15 с.
255. *Головащенко С.* Історія християнства. Курс лекцій. – Київ: Либідь, 1999. – 351 с.

256. *Голубець М.* Лаврів (Історично-археологічна студія) // ЗЧСВВ, т. II, вип. 1-2. – Жовква, 1926. – С. 30-69; т. II, вип. 3-4. – Жовква, 1927. – С. 317-335.
257. *Голубець М.* Малярі-василіяни на тлі західноукраїнського церковного малярства XVIII ст. // ЗЧСВВ, т. II, вип. 3-4. – Львів, 1930. – С. 448.
258. *Голубинській В.* Історія Русской Церкви. У 2 томах. – Москва, 1880–1882 (друге видання – Москва, 1901). – 566 с.
259. *Гординський Я.* Український елемент у діяльності св. Йосафата Кунцевича / Відчит у 300-літню річницю смерті Святого // ЗЧСВВ, т. I, вип. 3-4. – Жовква, 1925. – С. 366.
260. *Горинь В.* Перепоховання Маркіяна Шашкевича / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. Шашкевичівська комісія. – Львів, 2003. – 92 с. / Бібліотека Шашкевичіани. Нова серія. (16).
261. *Гречко І.* Живе слово отця Юліяна Добриловського // Галицька брама, 1-2 (49-50), січень-лютий. – Львів, 1999. – С. 11.
262. *Григорович-Барський В.* Мандрі по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік / Переклав з давньоукраїнської П. Білоус. – Київ: Основи, 2000. – 776 с.
263. *Гринів О.* Національно-духовне відродження: історія і сучасні проблеми. – Львів: Місіонер, 1995. – 224 с.
264. *Грушевський М.* З історії релігійної думки на Україні. – Львів, 1925. – 160 с.
265. *Грушевський М.* Історія України-Руси, т. IV: XIV–XVI віки – відносини політичні. – Київ: Наукова думка, 1993. – 535 с.
266. *Грушевський М.* Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці. – Львів, 1912. – 248 с.
267. Гузар Л., кардинал. Екуменічна місія Східних Католицьких Церков у баченні митрополита Андрея Шептицького // Ковчег. – Львів, 2000. – Ч. 2. – С. 189-212.
268. Гузар Л., кардинал. У пошуках гармонії. – Львів, 1993. – 41 с.

269. *Гунчак Т.* У мундирах ворога. – Київ: Час України, 1993. – 205 с.
270. *Гуцаленко Т.* Бібліотека Отців Василіян у Львові // Галицька брама, 1-2 (49-50), січень-лютий. – Львів, 1999. – С. 17.
271. *Гуцаленко Т.* Хроніки василіянських монастирів як джерело вивчення історії Західної України (1760–1930) // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України / Відп. ред. Л. Крушельницька. Вип. 1. – Львів, 1992. – С. 4-16.
272. *Галазда П.,* о. Літургічне питання і розвиток Богослужень напередодні Берестейської унії аж до кінця XVII ст. // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. Матеріяли Четвертих “Берестейських читань”. Львів; Луцьк; Київ, 2-6 жовтня 1995 / ред. Б. Гудзяк, співред. О. Турій. Ін-т історії Церкви Львівської Богословської Академії, – Львів, 1997. – С. 1-29.
273. *Герич Ю.* Бібліографічний огляд писань св. Йосафата // ЗЧСВВ, секція II, т. V (XII), вип. 1-4. – Рим, 1967. – С. 147.
274. *Гудзяк Б.,* о. Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2002. – 426 с.
275. *Gramatyka języka hebrajskiego.* – Zólkiew, 1899–1901; друге видання – Львів, 1906. – 157 с.
276. *Дашкевич Я.* Закарпаття в українській етнографічній науці середини 60-их – 70-их рр. XIX ст. // Народознавчі зошити. Двомісячник. – 2004. – Зошит 1-2 (55-56), січень-квітень. – С. 1-15.
277. *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С.Грушевського НАНУ; ЛНУ ім. І.Франка, 2006. – 704 с.
278. *Дем'ян Г.* Іван Вагилевич – історик і народознавець. – Київ: Наукова думка, 1993. – 252 с.
279. *Дем'ян Г.* Таланти Бойківщини: Збірник науково-популярних нарисів. – Львів: Каменярь, 1981. – 325 с.
280. Децо з Крехівського монастиря // Місіонер. – 1920. – Лист 3, березень.

281. *Дзюбан О.* Життя та діяльність Модеста Гриневецького, ЧСВВ (1758–1823) // *Місіонер*. – 1998. – Ч. 3, березень. – С. 27.
282. *Дзюбан О.* Отець Роман Лукань, ЧСВВ – відомий історик Василянського Чину // *Місіонер*. – 1998. – Ч. 11, листопад. – С. 23-24.
283. *Дзюрбан Р., о., ЧСВВ.* Благовіщенський монастир у Підгірцях // *Календар “Світла”* на 2001 рік. – С. 99.
284. *Дирда М., о., ЧСВВ.* Ясна Гора в Гошеві / Українська духовна бібліотека. – Нью-Йорк: В-во ОО. Василян, 1972. – 242 с.
285. Добромильська реформа і відродження Української Церкви. Доповіді та матеріали учасників Міжнародної наукової конференції, присвяченої 120-літній річниці початку Добромильської реформи Василянського Чину св. Йосафата і 100-літній річниці перенесення Василянського новіціату з Добромиля у Крехів. – Львів: Місіонер, 2003. – 304 с.
286. Д-р Климентій Сарницький, архімандрит ОО. Василян // *Діло*. – 1909. – 9 жовтня.
287. Докторські праці // *Василянський Вісник*. – 1977–1978. – Ч.14. – С. 39.
288. *Долуд Левчук-Киричук Н.* Українці в Бразилії // *Українська еміграція: історія і сучасність*. – Львів: Каменяр, 1992. – С. 215-224.
289. *Домбровський О.* Теофіль Коструба – людина-історик-енциклопедист // *Вісник НТШ*. – 1995. – Ч. 12-13. – С. 19.
290. *Донцов Д.* Рік 1918. – Київ: Темпора, 2002. – 93 с.
291. *Дорошенко Д.* Нарис історії України, томи I-II / Друге видання. – Київ: Глобус, 1991. – Т. 1, 232 с.; т. 2, 350 с.
292. *Дорошенко Д.* Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу. – Берлін, 1940. – 69 с.
293. *Драгоманов М.* Літературно-публіцистичні праці. у двох томах, том другий. – Київ: Наукова думка, 1970. – 594 с.
294. *Дрібненький В.* Життя у повноті: Божественна Літургія у висвітленні християнської віри. – Львів: Місіонер, 1993. – 388 с.

295. *Дрібненький В.* Вінок на могилу блаженної пам'яті отця Василя Ваврика, ЧСВВ // Світло. – 1996. – Ч.11, листопад. – С. 388.
296. *Дрогобицький І.* Культурно-освітня діяльність Василянського Чину в Галичині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – Автореф. канд. дис... – Івано-Франківськ, 2006 – 20 с.
297. *Дурбак Р.* Митрополит Лев Кішка як церковний письменник // Нива. – Львів, 1938. – С. 15-21.
298. *Духнович А.* История Пряшевской епархии. – Спб., 1877. – 102 с.
299. *Духнович О.* Твори в 4-х томах, т. 1. – Братислава, Пряшів, 1968. – 775 с.
300. *Евзевій Рипан,* ЧСВВ // ЗЧСВВ, т. І, вип. 2-3. – Жовква, 1925. – С. 304-305.
301. *Еріх Цьолнер.* Історія Австрії / Переклад з нім., наук. ред. В.Расевич. – Львів: Літопис, 2001. – 707 с.
302. Энциклопедический словарь Брокгауза й Эфрона, т. 26. – С.-Петербург, 1899. – С. 601.
303. *Єфремов С.* Історія українського письменства. – Київ: Femina, 1995. – 608 с.
304. *Єфремов С.* Співець боротьби і контрастів: Спроба літературної біографії й характеристика Івана Франка. – Київ: Вік, 1913. – С. 26.
305. *Забзалюк Д.* Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст. – Автореф. канд. дис... – Львів, 2007. – 19 с.
306. *Загайкевич Б.* Освіта і школи в Перемишлі // Перемишль – західний бастион України. – Нью-Йорк: Перемиський видавничий комітет, 1961. – С. 239-284.
307. Зарубіжні українці. Довідник. – Київ: В-во “Україна”, 1991. – 250 с.
308. *Захара І.* Постренесансна схоластика в Києво-Могилянській академії // Записки НТШ. Т. 228. Праці іст.-філософ. секції. – Львів, 1994. – С. 384-404.
309. *Захарків І.* Христовий виноградник збагатився молодим священиком // Світло. – 1969. – Ч. 4, квітень. – С. 156-157.

310. *Зашкільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі. – Львів, 2002. – 752 с.
311. *Зимомря М., Гомонний В., Вегеш М.* Августин Волошин. – Ужгород, 1999. – С. 16-36.
312. *Зінько В., о., ЧСВВ.* Його відхід відчули всі // *Місіонер.* – 1999. – Ч. 6, червень. – С. 27.
313. *Ієромонах Мелетій М. Войнар, ЧСВВ (1911–1988)* // *Світло.* – 1988. – Ч. 10, жовтень. – С. 312.
314. *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1966. – 248 с.
315. *Ісаєвич Я.* Василянські друкарні: Унів і Почаїв // *На службі Клію: Збірник наукових праць на пошану Любомира Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності.* – Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. – С. 460-468.
316. *Ісаєвич Я.* Життя і видавнича діяльність Кирила-Транквіліона Ставровещького // *Бібліотекознавство та бібліографія.* – Київ: Наукова думка, 1982. – С. 51-67 (у співавторстві).
317. *Ісаєвич Я.* Книгопечатание во Львове XVI–XVII вв. – С. 73-78; *Книгопечатание во Львове XVIII в.* – С. 218-221 // *400 лет русского книгопечатания. Т. I. Ручное книгопечатание до 1917 года. 1564–1917.* – Москва: Наука, 1964. – 664 с.
318. *Ісаєвич Я.* Місто Дрогобич у XV–XVIII століттях: устрій і право // *Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник творів, т. 4 / Упорядник і редактор М. Шалата.* – Дрогобич: Відродження, 1997. – С. 140-157.
319. *Ісаєвич Я.* Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні / Вид. друге, перероблене і доповнене. – Львів: Вища школа, 1983. – 156 с.
320. *Ісаєвич Я.* Україна давня і нова: народ, релігія, культура / НАН України, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, Міжнародна асоціація українців. – Львів, 1996. – 336 с.

321. *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.
322. *Ісаєвич Я.* Юрій Дрогобич. – Київ: Молодь, 1972. – 124 с. [Життя славетних. Серія біографічних творів. Вип. 16].
323. Історико-філософський ліцей ім. св. Йосафата Бучацького монастиря Чесного Хреста Господнього Чину св. Василя Великого. Перші випускники ліцею. 1995–1999. – Бучач, 1999. – 32 с.; Випускники 2000. – Бучач, 2000. – 25 с.
- 323а. *Ісіченко І.*, еп. Берестейська унія і українська література XVII століття // Берестейська унія і українська культура XVII століття. – С. 52. Див. також: *Ісіченко І.* Історія Христової Церкви в Україні. – Харків, 1999. – 391 с.
324. Історія Біблійна Старого і Нового Завіту / Уклад о. Володимир Бурко. – Прудентопіль (Бразилія), 1965. – 238 с.
325. Історія міст і сіл УРСР. Львівська область. – Київ, 1968. – С. 979.
326. Історія релігії в Україні / За ред. А. Колодного, П. Яроцького. – Київ: Знання, 1999. – 735 с.
327. Історія релігії в Україні: у 10-ти томах, т. 4: Католицизм / За ред. П. Яроцького. – Київ: Світ знань, 2001. – 598 с.
328. *Кагамлик С.* Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.). – Київ, 2005. – 562 с.
329. *Казимира Б.* Перший василіянин в Канаді. – Торонто: Добра книжка, 1961. – 40 с.
330. *Каровець М.*, о., ЧСВВ. Велика реформа Чина св. Василя В. 1882 р.: частини I–IV. – Жовква; Львів, 1933–1938. – Ч. I, 225 с.; ч. II, 202 с.; ч. III, 516 с.; ч. IV, 499 с.
331. *Каровець М.* Серце Поділля – Бучач // Нова Зоря. – 1939. – ЧЧ.1, 8-10, 12, 15.

332. *Каровець М.* Українці-ректори Львівського університету. – Жовква, 1936. – 15 с.
333. *Катрій Ю.*, о., ЧСВВ. Бібліографічний огляд... // ЗЧСВВ, секція II, т. X (XVI), вип. 1-4. – Рим, 1979. – С. 507.
334. *Катрій Ю.* Квітка на могилу бл. п. о. Михайла Ваврика, ЧСВВ // Світло. – 1984. – Ч. 6, червень. – С. 231.
335. *Катрій Ю.* Монаший устав св. Пахомія // Світло. – 1985. – Ч. 10, жовтень. – С. 334.
336. *Катрій Ю.* Про василіянські видавництва-друкарні й бібліотеки // Календар “Світла” на 1993 рік. – С. 89, 91-93.
337. *Катрій Ю.* Церква – дім Божий, наша національна твердиня // Світло. – 1990. – Ч. 6, червень. – С. 225-226.
338. *Качмар В.* Початкова і середня освіта // Історія Львова. У трьох томах. Т. 2. – Львів: Центр Європи, 2007. – С. 342-343.
339. Києво-Могилянська академія // Енциклопедія українознавства, т. 3 / Перевидання в Україні. – Львів, – 1994. – С. 996-997.
340. Києво-Печерський Патерик / Пер. з церковносл. Марія Кашуба і Надія Пікулик. – Львів: Свічадо, 2001. – 192 с.
341. Кінах Г. Бібліографія о. Атанасія Г. Великого, ЧСВВ, ініціатора і співробітника другої серії “Записок ЧСВВ” // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX (XV), fasc. 1-4.* – Romae, 1974. – С. 303-324.
342. *Кленович С.* Роксоланія: поема / Пер. з латин. Віталія Маслюка // Українська поезія XVI століття. – Київ: Рад. письменник, 1987. – С. 113-167.
343. *Клованич І.* Історія Боронявського монастиря / Вид. друге, доп. – Львів: Місіонер, 1999. – 30 с.
344. Книга і друкарство на Україні. – Київ: Наукова думка, 1965. – 316 с.
345. *Ковалик В.*, о., ЧСВВ. Василіяни в Аргентині. – Буенос-Айрес: В-во ОО. Василіян, 1988. – 206 с.
346. *Когут М.*, о., ЧСВВ. За пальмою св. Йосафата. На могилу бл. п. о. Романа Степана Луканя, ЧСВВ // Місіонар. – 1944. – Ч. 1. – С. 17-22.

347. *Колб Н.* Греко-католицьке парафіяльне духовенство в суспільно-політичному житті Галичини початку ХХ століття // Військово-науковий Вісник. – Львів, 2004. – Вип. 6. – С. 128-142.
348. Колегії... // Енциклопедія українознавства, т. 3. – С. 1077.
349. *Конрад М.* Націоналізм і католицизм. / Клуб укр. інтелігенції ім. Б. Лепкого. – Івано-Франківськ: Грань, 2003. – 38 с.
350. *Копач Іван* // Енциклопедія українознавства, т. 3 / Перевидання в Україні. – Львів, 1994. – С. 1129.
351. *Корсак Р.* Життя Рутського // Записки ЧСВВ, секція II, т. IV (X), вип. 1-2. – Рим, 1963. – С. 135-182.
352. *Костомаров М.* Автобіографія // Україна. – 1990. – Ч. 27. – С. 17-20.
353. *Коструба Т.* Гетьман Іван Скоропадський (1708–1772) / Бібліотека “Хліборобського шляху”, ч. 3. – Львів, 1932. – 32 с.
354. *Коструба Т.* Монастир у Белзі. – Жовква, 1938. – 23 с.
355. *Коструба Т.* Нариси з церковної історії України Х–ХІІІ ст., перший том / Друге, доп. вид. – Торонто: Добра книжка, 1955. – 142 с.
356. *Коструба Т.* Нарис історії України. – Торонто: Добра книжка, 1961. – 304 с.
357. *Коструба Т.* Наші мученики за Унію. – Станиславів: Біблійне т-во “Скала”, 1937. – Ч. 11. – 31 с.
358. *Коструба Т.* Як Москва нищила Українську Церкву: Істор. розвідка. – Торонто: Добра книжка, 1961. – 96 с.
359. *Кояловичь М.* Історія Базиліанського Ордена // Христіанское чтение. – 1864. – Т. I. – С. 11-75, 419-464.
360. *Кравченко О.* Антонін Ц. Стоян і Андрій Шептицький – Апостоли об’єднання Церков // Патріярхат. – 1995. – Ч. 1 (289), січень. – С. 15.
361. *Кравчук А.* Індекс української католицької періодики Галичини 1871–1942. – Львів: Свічадо, 2000. – 519 с.
362. *Крак О.* Сини української землі // Світло. – 1995. – Ч. 3, березень. – С. 94-96.

363. *Кревецький І.* Від апостольства до зради // *Нова Зоря.* – 1929. – Ч. 45. – С. 3-6.
364. *Крив'як Б.* Отець Теодозій Тит Галушинський, ЧСВВ // *Дзвіниця. Вісник Провінції Отців Василіян Найсвятішого Спасителя в Україні.* – Львів, 2001. – № 1-2 (34-35). – С. 28.
365. *Крив'як Б.* Щире слово Зореслава // *Дзвіниця.* – Львів, 2000. – № 4 (20). – 4 березня. – С. 8-10.
366. *Крижанівський О., Плохій С.* Історія Церкви та релігійної думки в Україні, книга 3: кінець XVI – середина XIX століття. – Київ: Либідь, 1994. – 245 с.
367. *Крижанівський О.* Церква у соціально-економічному розвитку Правобережної України (XVIII – перша половина XIX ст.). – Київ: Вища школа, 1999. – 127 с.
368. *Крыжановский Е.* Учебные заведения в русских областях Польши в период ее разделов // *Кіевская Старина.* – 1882. – Т. 2. – С. 5-27.
369. *Крикун М.* Згін населення з Правобережної України в Лівобережну 1711–1712 років (До питання про політику Петра I стосовно України) // *Україна модерна.* – 1996. – Ч. 1. – С. 41-88.
370. *Крикун М.* Питання чисельності населення на Правобережній Україні другої половини XVI – середини XVII ст. у радянській історіографії // *Вісник ЛДУ. Серія історична. Вип. 16.* – Львів: Вища школа, 1980. – С. 74-81.
371. *Крип'якевич І.* Богдан Хмельницький / Відп. ред. Ф.П.Шевченко, І.Л.Бутич, Я.Д.Ісаєвич. 2-ге вид., випр. і доп. – Львів: Світ, 1990. – 408 с. (“Пам'ятки історичної думки України”).
372. *Крип'якевич І.П.* Історія України / Відп. редактори Ф.П.Шевченко, Б.З.Якимович. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.
373. *Крип'якевич І.* Пам'яті о.Романа Луканя // *Краківські вісті.* – 1943. – Ч. 274.

374. *Крип'якевич І.* Середньовічні монастирі в Галичині // ЗЧСВВ, т. II, вип. 1-2. – Жовква, 1926. – С. 70-104.
375. *Кришталович У.* Листи Івана Йосафата Скрутеня до Романа Луканя // Україна модерна. – 1996. – Ч. 1. – С. 172-185.
376. *Крупський І.* Національно-патріотична журналістика України (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.). – Львів: Світ, 1995. – 184 с.
377. *Крутий-Вігоринський І.* Друкарня ОО. Василян // Жовківщина. Історико-мемуарний збірник, т. 2. – Жовква; Львів; Балтимор, 1995. – С. 193-197.
378. *Куб'як К.* Генерал Захар Павлюх // Бойки: Видання науково-культурологічного товариства “Бойківщина”. – Дрогобич, 1995. – Ч. 1-3 (19-21). – С. 16-17.
379. *Купранець О., о., ЧСВВ.* Василянський проповідник ХVІІІ ст. – о. Корнилій Срочинський, ЧСВВ // *Analecta OSBM, sectio II, vol. II (VIII), fasc. 1-2.* – Roma, 1954. – S. 265-266.
380. *Купранець О.* – Великі дні всенародного відродження: 1918–1968 // Календар “Світла” на 1968 рік. – С. 61-68.
381. *Купранець О., о., ЧСВВ.* Духовне вогнище на скитальщині. – Рим; Торонто, 1975. – 206 с.
382. *Купранець О.* Церковне життя Дрогобича й Дрогобиччини // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1973 / Передрук – Дрогобич: Бескид, 1993. – С. 143-160.
383. *Купчинський О.* Українська Церква і питання української (руської) народно-розмовної мови у другій половині ХVІ–ХVІІ століть // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze, 4-5.* – Warszawa, 1997. – S. 202-218.
384. *Курилишин К.* Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1940 рр.): Історико-бібліографічне дослідження / НАН України. ЛНБ ім. В.Стефаника. Відділ україніки. Відділення “НДЦ періодики”; Наук. ред.-конс. М.М.Романюк; Відп. ред. Л.В.Сніцарчук: У 2-х т. – Львів, 2007. – Т. 1: А-М. – 640 с.

385. *Лебедович І.* Полеві духівники Української Галицької Армії (Матеріяли до історії). – Вінніпег, 1963. – 325 с.
386. *Лев О.* Мати Северина Парилле, ЧСВВ // Пропам'ятна книга Гімназії Сестер Василянок у Львові. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1980. – С. 77-79.
387. *Лев В.* Мова галицького духовенства від часу прилучення Галичини до Австрії аж до 1848 р. // Богословія. Р. 1939 (покінчення) до р. 1942. Том XVII–XX Volum. Видає Богосл. т-во. – Львів, 1943. – 198 с.
388. *Левецький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. – Львів, 1926. – 736 с.
389. *Левецький К.* Українські політики Галичини. – Тернопіль, 1996 / Передрук з видання 1936 і 1937 рр. – 178 с. (силуетка “Андрей Шептицький у своїх політичних виступах”).
390. *Левецькі Галина і Мирослав.* Подвижник: повість-хроніка про о. Т.Янків / Передм. Д.Степовика. – Київ: Пульсари, 2007. – 302 с.
391. *Лесів М.* Мовні та стилістичні особливості українських церковних пісень до св. Йосафата // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze*, 4-5. – Warszawa, 1997. – S. 219-224.
392. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів / Видання друге, фотодрук. – Нью-Йорк, 1954. – 470 с.
393. *Липинський В.* Релігія і Церква в історії України. – Нью-Йорк: Булава, 1956. – 111 с.
394. *Липинський В.* Твори, т. 3. Україна на переломі 1657–1659 / Ред. Лев Р. Білас. – Філядельфія, 1991. – 346 с.
395. *Лисенко О.* Церковне життя в Україні. 1943-1946 рр. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 1998. – 402 с.
396. Листи Юрія Меженка до львів'ян (1923-1869) / Автор-упорядник Марія Вальо. – Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника, 2002. – 324 с.
397. Лист М. Погодина до В. Компаневича // ЗЧСВВ, т. I, вип. 1. – Жовква, 1924. – С. 140.

398. *Лисяк-Рудницький І.* Іполіт Володимир Терлецький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе, т. 1. – Київ: Основи, 1994. – С. 221-249.
399. *Лисяк-Рудницький І.* Каразин і початки українського національного відродження // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе, т. 1. – Київ: Основи, 1994. – 530 с.
400. *Литвин В.* Україна у першому повоєнному десятилітті (1946–1955 рр.). – Київ: Лі-Терра, 2004. – 240 с.
401. *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Ін-т Центрально-Східної Європи. – Львів, 1998. – 488 с.
402. *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР / Ін-т українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича – Львів: Олір, 1995. – 362 с.
403. *Литвин М., Науменко К.* Українські Січові Стрільці: до 500-річчя козацької слави. – Київ: В-во т-ва “Знання”, 1992. – 48 с. (Сер. 5. Вдумливим, допитливим, кмітливим (ВДК). № 1).
404. *Лобай Р.,* о. Святий Василій Великий – учитель морального життя // Календар “Світла” на 1999 рік. – С. 42-48.
405. *Лозинський М.* Видавнича діяльність Василянського Чину у Галичині (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.). // Наша парафія. Український християнський ілюстрований альманах. – Львів, 2002. – С. 15.
406. *Лозинський М.* Науково-видавнича та просвітницька діяльність Василянського Чину у Галичині /кінець ХІХ-перша половина ХХ ст. / Автореф. канд. дис. – Львів, 2004. – 20 с.
407. *Лозинський М.* Співпраця Івана Крип'якевича з видавництвом Чину святого Василя Великого // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць, вип. 8. – Львів, 2001. – С. 779-782.
408. *Луговий О.* Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи. – Київ: Дніпро, 1994. – 333 с.

409. *Лужницький Г.* 1074–1974: пам'яті творця українського чернецтва // Календар “Світла” на 1974 рік. – С. 35-46.
410. *Лужницький Г.* Українська Церква між Сходом і Заходом (нарис історії Української Церкви). – Філядельфія, 1954. – 723 с.
411. *Лукань Р., о., ЧСВВ.* Василяни в Самборі // Літопис Бойківщини, ч. IV. – Львів, 1934. – О. 31-34.
412. *Лукань Р.* Василянський монастир в Березвечі // Календар “Місіонаря” на 1936 рік. – С. 21-24.
413. *Лукань Р.* Василянський монастир у Лаврові // Правда. – 1939. – Ч. 2.
414. *Лукань Р.* Василянські монастирі в Станиславівській єпархії // Нова Зоря. – 1935. – ЧЧ. 31, 35, 37. Там само: Крехів. – 1935. – Ч. 41; Василянські монастирі в Теробовельщині. – 1937. – Ч. 1; Василянські монастирі Львівської архієпархії. – 1937. – ЧЧ. 32-33, 35; Василянські монастирі в Перемиському повіті. – 1938. – Ч. 30; Василянські монастирі на Покутті. – 1938. – Ч. 53; Василянські монастирі в Карпатській Україні. – 1939. – Ч. 1.
415. *Лукань Р.* 250-ліття побуту ОО. Василян в Жовкві: 1691-1941 // Календар “Місіонаря” на 1942 рік. – С. 60-61.
416. *Лукань Р.* Початки добромильських василян // Альманах василянських богословів. – Жовква, 1933. – С. 9-18.
417. *Лукань Р.* Василянські монастирі в Україні // Календар “Місіонаря” на 1942 рік. – С. 61-64.
418. *Лукань Р.* Рутськівська бібліографія за роки 1936-1938 // Нова Зоря. – 1938. – ЧЧ. 1-43, січень-червень.
419. *Лукань Р.* Спис книжок видавництва ЧСВВ в Жовкві // *Analecta OSBM / Передвоєнні невидані “Записки ЧСВВ”, т. IV-V-VI, секція II, т. V (XI), вип. 1-4.* – Львів, 1942; Рим, 1967. – С. 389-420.
420. *Луцький О.* Науково-організаційна і педагогічна діяльність І.П.Крип'якевича у вересні 1939 – червні 1944 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 8. – Львів, 2001 – С. 783-800.

421. *Любащенко В.* Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. – Львів: Просвіта, 1995. – 350 с.
422. *Ляхович Д.* А коли ви молитесь – Львів: Місіонер, 1995. – 208 с.
423. *Ляхович Д.* Василянський Чин святого Йосафата // Календар “Світла” на 1998 рік. – С. 56-62.
424. *Максимович Мар’ян* // Енциклопедія українознавства, т. 4 / Перевидання в Україні. – Львів, 1994. – С. 1442.
425. *Маланюк Є.* Книга спостережень: проза. – Торонто: Гомін України, 1962. – 525 с.
426. *Мануїл*, ієродиякон. Історія Свято-Успенської Унівської Лаври та студійського монашества. – Львів: Світогляд, 2005. – 50 с.
427. *Маринович М.* Україна на полях Святого Письма. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 107 с.
428. *Марисюк М.* Ясна Гора в Гошеві: в 200-літню річницю перенесення чудотворної ікони Богоматері на Я.Гору. – Жовква, 1937. – 30 с.
429. *Марчук В.* Церква, духовність, нація: Українська Греко-Католицька Церква в суспільному житті України ХХ ст. / Прикарпатський університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.
430. *Марчук В.* Церковно-релігійне життя в Західно-Українській Народній Республіці (1918–1919 рр.) // Україна-Польща: історія і сучасність. Збірник наук. праць і спогадів пам’яті П.М.Калиниченка 1925–1983. – Київ, 2003. – Ч. 1. – С. 215-220.
431. *Мацюк О.* Друкарні на Україні в XV ст. // Український календар на 1971 рік. – Варшава: УСКТ в Польщі. – С. 340-345.
432. *Мацюк О.* Першопочатки українського книгодрукування // Наука і суспільство. – 1970. – № 9, вересень. – С. 49-52.
433. *Мацюк О.* Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова // Архіви України. – 1968. – № 2. – С. 3-14; 1971. – № 1. – С. 26-32.
434. *Мельничук П.* Владика Григорій Хомишин: Патріот-місіонер-мученик. – Львів: Місіонер, 1997. – 414 с.

435. *Мизак Н.* Пам'яті останнього ректора // Світло. – 2000. – Ч. 2, лютий. – С. 59-60.
436. Митрополит *Ларіон* [Огієнко І.] Свята Почаївська Лавра: Церковно-історична монографія. – Вінніпег, 1961. – 160 с.
437. *Мицик Ю.*, о. З епістолярної спадщини Київського митрополита Антонія (Селяви) // Ковчег. – 2000. – Ч. 2. – С. 329-338.
438. *Мицик Ю.* Умань козацька і гайдамацька. – Київ: Вид. дім “КМ Академія”, 2002. – 186 с.
439. *Мицько І.* Ідеологічна боротьба на Україні в XVII ст. і формування та склад бібліотек // Бібліографічна інформація і сучасність. Збірник наукових праць. – Київ, 1981. – С. 102-111.
440. *Мицько І.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ: Наукова думка, 1990. – 191 с.
441. *Мицько І.* Святоуспенська лавра в Уневі (кінець XIII – кінець XX ст.). – Львів: Свічадо, 1998. – 319 с.
442. *Мишанич О.* Дивосвіти Наталени Королевої у кн.: Королева Н. Предок: історичні повісті; легенди старокиївські. – Київ: Дніпро, 1991. – С. 633-653.
443. *Мірчук П.* Коліївщина: гайдамацьке повстання 1768 р. / Бібліотека українознавства, ч. 41. – Нью-Йорк: НТШ, 1973. – 319 с.
444. Місія “Постуляційний центр беатифікації і канонізації святих УГКЦ”: Мученики – джерело чудотворної сили. – Без місця й дати; “Поступ” (спецвипуск). – Львів, 2001. – № 97. – 27 червня.
445. *Моздир М.* Візантійські акти Перемиського деканату як джерело до історії української культури XVII–XVIII ст. (теки фонду М.Подолінського в архіві Національного Музею у Львові) // Народознавчі зошити. Двомісячник. 2003. Зошит 3-4 (51-52), травень-серпень. – С. 588-620.
446. *Мох О.* Великий душпастир-організатор // Світло. – 1959. – Ч. 3, березень. – С. 119-120, 140-141.

447. *Мох О.* Т.Т.Галущинський як будівничий католицької преси // Світло. – 1952. – 1 жовтня. – С. 13-15.
448. *Мох О.* Майбутнє “Світла” (уривки із статті “Старого редактора” з нагоди 25-ліття “Світла”) // Світло. – 1988. – Ч. 6, червень. – С. 176.
449. *Мудрий С.* єп., ЧСВВ. Нарис історії Церкви в Україні. – Рим; Львів: В-во ОО. Василян, 1995. – 404 с.
450. *Мудрий С.* По василянських монастирях Галичини // Галицька брама. – Львів, 1999. – 1-2 (49-50), січень-лютий. – С. 2.
451. *Мурашко Л.* Василянський Чин сьогодні: Сестри Василянки (Україна) // Місіонер, 2002. – № 9, вересень, – С. 277-278.
452. *Нагаєвський І.* Історія Римських Вселенських Архидієєв. Ч. 1. – Мюнхен, 1964. – 363 с.; Ч. 2. – Рим, 1967. – 600 с.; Ч. 3. – Рим, 1979. – 521 с.
453. *Назарко Ір., о., ЧСВВ.* Василяни... // Енциклопедія українознавства, т. 1 / Перевидання в Україні. – Львів: НТШ, 1993. – С. 213-215.
454. *Назарко Ір.* Київські і галицькі митрополити: біографічні нариси (1590–1960) / ЗЧСВВ, секція I, т. XIII. – Рим, 1962. – 271 с.
455. *Назарко Ір.* Київські монастирі домонгольської доби // ЗЧСВВ, секція II, т. IV (X), вип. 3-4. – Рим, 1963. – С. 503-512.
456. *Назарко Ір.* Марійська Дружина в гімназії СС Василянок у Львові // Пропам’ятна книга Гімназії Сестер Василянок у Львові. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1980. – С. 212-221.
457. *Назарко Ір.* Методичний підручник василянських місій о. К.Срочинського (У 200-ліття його появи: 1722–1972) // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX (XV), fasc. 1-4.* – Romae, 1974. – S. 142-151.
458. *Назарко Ір.* Огнище української науки – Наукове Товариство імени Т.Шевченка, Нью-Йорк, 1951 // ЗЧСВВ, секція II, т. I (VII), вип. 4. – Рим, 1953. – С. 669.
459. *Назарко Ір.* Преса в Україні // Світло. – 1950. – 15 квітня. – С. 24.

460. *Назарко Ір.* Призабутий попередник М. Шашкевича – о. Юліян Добриловський, ЧСВВ, 1760–1825 // Збірник наукових праць Канадського НТШ, т. 12. – Торонто, 1972. – С. 66-71.
461. *Назарко Ір.* о. Теодосій Тит Галущинський, архімандрит Чина св. Василя Великого // Світло. – 1952. – 15 вересня. – С. 3-6.
462. *Назарук О.* По наших монастирях // Нова Зоря. – 1932–1939. А саме: Доброміль. – 1932. – Ч. 2; Жовква. – 1934. – Ч. 1; Крехів. – 1934. – ЧЧ. 25, 26; Краснопуца. – 1935. – Ч. 1-3; Кристинопіль. – 1935. – Ч. 31 (не докінчене); Гошів. – 1937. – Ч. 32; Дрогобич. – 1939. – Ч. 26.
463. Нарис історії Василянського Чину святого Йосафата. – Рим: В-во ОО. Василян, 1992. – 640 с.
464. Наше духовенство // Світло. – 1969. – Ч. 2, лютий. – С. 66.
465. *Німчук В.* Конфесійне питання і українська мова кінця XVI – початку XVII століть // Берестейська унія і українська культура XVII століття. Матеріали Третіх “Берестейських читань”. Львів; Київ; Харків, 20-23 червня 1995 р. / ред. Б. Гудзяк, співред. О. Турій, Ін-т історії Церкви Львівської Богословської Академії. – Львів, 1996. – С. 1-16.
466. *Нудьга Г.* Не бійся смерті: повість-есе; історичний нарис / Вступна стаття П. Загребельного. – Київ: Рад. письменник, 1991. – 431 с.
467. *Огієнко І.* Історія українського друкарства: історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII вв. / 3-є вид. – Вінніпег, 1983. – 418 с.
468. *Огієнко І.* Мова українська як мова Богослужбова. Право живої мови бути мовою Церкви. – Тарнів, 1921. – 32 с.
469. *Огієнко І.* Початок друкарства в Уневі // ЗНТШ, т. 141-143. – Львів, 1926. – С. 25-41.
470. *Огієнко І.* Приєднання церкви Української до московської в 1686 р. – Варшава, 1925. – 64 с.
471. Огляд часописей за 1906 рік. Часописі українські // Записки НТШ. – 1907. – Т. 76, кн. II. – С. 181.

472. *Олійник Т., о., ЧСВВ. Сила хрищення: засади духовного життя. – Львів: Місіонер, 1994. – 336 с.*
473. *Орлевич І. Конфлікт Народного дому та СС. Василянск у 1911 р. // Історія релігій в Україні. Праці XIV Міжнародної наукової конференції. – Львів, 2000. – С. 413-420.*
474. *Орос О. Грушівський монастир і початки кириличного слов'янського книгодрукування: штрихи з історії українського друкарства. – Ужгород, 2001. – 268 с.*
475. О[тець] Атанасій Григорій Великий // *Василянський Вісник. – 1980–1983. – Ч. 16. – С. 132.*
476. О[тець] Іриней Іван Готра // *Василянський Вісник. – 1974-1975. – Ч. 12. – С. 41-45.*
477. О[тець] Іриней Іван Процентій // *Василянський Вісник. – 1977-1978. – Ч. 14. – С. 59-60.*
478. О[тець] Йосафат Іван Рога // *Василянський Вісник. – 1977-1978. – Ч. 14. – С. 42.*
479. О[тець] Йосафат Рога, ЧСВВ – організатор і друг молоді // *Календар “Світла” на 2000 рік. – С. 92.*
480. О[тець] Максим Михайло Марків // *Василянський Вісник. – 1988. – Ч. 18. – С. 136-139.*
481. О[тець] Матей Максим Шипітка // *Василянський Вісник. – 1970. – Ч. 9. – С. 32-35.*
482. О[тець] Методій Максим Журкевич // *Нова Зоря. – Львів, 1935. – Ч. 41. – 6 червня. – С. 7.*
483. О[тець] Методій Михайло Ничка // *Василянський Вісник. – 1988. – Ч. 18. – С. 117-118.*
484. О[тець] Микола Маріян Іванів // *Василянський Вісник. – 1991. – Ч. 19. – С. 80.*
485. О[тець] Орест Франко Купранець // *Василянський Вісник. – 1988. – Ч. 18. – С. 129-133.*

486. О[тець] Павло Петро Пушкарський // Василянський Вісник. – 1977-1978. – Ч. 14. – С. 61-63.
487. О[тець] Христофор Миськів, ЧСВВ – засновник Інституту Катехиток // Світло. – 1990. – Ч. 6, червень. – С. 204.
488. Пам'яті неструженого місіонера: бл. п. о. Онуфрій Бурдяк, ЧСВВ // Світло. – 1959. – Ч. 4, квітень. – С. 183-184.
489. Пам'яті о. Маркіяна Когута, ЧСВВ // Світло. – 1998. – Ч. 3, березень. – С. 99-100.
490. *Панас І.*, о. Історія Української Церкви. – Львів: НВП “Трансінтех”, 1992. – 160 с.
491. Пантелеймон Куліш. Матеріали і дослідження / Відп. ред. М.Г.Жулинський. – Львів; Нью-Йорк: В-во М.П. Коць, 2000. – 414 с.
492. *Папакін Г.* Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: Історико-архівні нариси. – Київ, 2003. – 282 с.
493. *Парилле С.* Тридцятьліття важної нашої станиці // Жінка. – 1936. – Серпень. – 486 с.
494. *Пасічний К.* Календар, іконка і сестра Василя, ЧСВВ // Світло. – 2004. – Ч. 2, лютий. – С. 49-50.
495. *Паславський І.* Берестейська унія і українська християнська традиція. – Львів: Місіонер, 1997. – 64 с.
496. *Паславський І.* Галицька митрополія: Історичний нарис. – Львів: “Сполом”, 2007. – 128 с.
497. *Паславський І.* Між Сходом і Заходом. Нариси з культурно-політичної історії Української Церкви. – Львів: Стрім, 1994. – 144 с.
498. *Паславський І.* “Писав мандрованець, якого звать Вишенським...” // Дзвін. – 1991. – № 1, січень – С. 152-160.
499. *Паславський І.* Українська інтелігенція і церковна традиція. – Львів: Логос, 1993. – 36 с.
500. *Павловский И.Ф.* Приходские школы в старой Малороссии и причины их уничтожения // Киевская Старина. – 1894. – Т. 84. – С. 1-4.

501. *Патрило Іс.* Джерела і бібліографія історії Української Церкви: у 3-х частинах // ЗЧСВВ, секція II, т. IX (XV), вип. 1-4. – Рим, 1974. – С. 325-546; секція I, т. XXXIII. – Рим, 1975. – С. 12-376; секція II, т. XII (XVIII), вип. 1-4: – Рим, 1985. – С. 420-516.
502. *Патрило Іс.* Життя і творчість о. Атанасія Г. Великого, ЧСВВ // *Analecta OSBM, sectio II, vol. XII (XVIII), fasc. 1-4.* – Romae, 1985. – S. 3-57.
503. *Пашук А.* Українська Церква і незалежність України. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 364 с.
504. *Пашук В.* Товариство “Просвіта” крізь призму “слова”. – Львів: Ін-т українознавства НАН України, 1999. – 38 с.
505. *Пащак Е., о., ЧСВВ.* Великий Апостол українського народу (У 60-річчя Жовківського “Місіонаря”) // Календар “Світла” на 1957 рік. – С. 161-167.
506. *Пащенко В.* Греко-католики в Україні. – Полтава, 2002. – 614 с.
507. *Паядайте-Васіляускене Алдона-Владіслава.* Кириличні списки Другого Литовського статуту: палеографія, хронологія, кодикологія. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – 176 с.
508. *Пекар Ат.* Анатолій Кралицький, ЧСВВ, як історик (1835–1894) // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX (XI), fasc. 1-4.* – Romae, 1974. – S. 276-292.
509. *Пекар Ат.* Відійшов до Господа ієромонах-місіонер, науковець і поет о.Севастіян Сабол, ЧСВВ // *Світло.* – 2003. – Ч.3, березень. - С. 99-100.
510. *Пекар Ат.* Греко-Католицька Церква під час незалежності Карпатської України (1938–1939) // Календар “Світла” на 2000 рік. – С. 127-131.
511. *Пекар Ат.* Згадаймо ієромонаха Арсенія Коцака (3 нагоди 200-ліття від його смерті) // *Світло.* – 1990. – Ч. 10, жовтень. – С. 328-329.
512. *Пекар Ат.* Ідеал монашого життя у святого Василія Великого // Календар “Світла” на 1979 рік. – С. 37-42.
513. *Пекар Ат.* Ієромонах Юліян Катрій, ЧСВВ, – у Господі упокоївся // *Світло.* – 2000. – Ч. 9, вересень. – С. 298-299.

514. *Пекар Ат.* Нариси історії Церкви Закарпаття. У 2-х томах, т. I. Єрархічне оформлення. – 232 с., т. II. Внутрішня історія. – 492 с. – Рим; Львів; Місіонер, 1997.
515. *Пекар Ат.* Досконалий християнин: чернечий ідеал св. Василя Великого. – Нью-Йорк: В-во ОО.Василіян, 1968. – 224 с.
516. Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць і матеріалів наукової конференції, організованої Наук. Товом ім. Т. Шевченка в Польщі 24-25 червня 1994 року в Перемишлі / Під редакцією Степана Заброварного. – Перемишль; Львів, 1996. – 367 с.
517. Перемишль і Перемиська земля протягом віків. – Перемишль; Львів, 2001. – Вип. 2. – 298 с.
518. Перлини східних отців / Зібрав о. Юліян Катрій, ЧСВВ. Вид. 2-ге, доп. – Львів: Місіонер, 1998. – 344 с.
519. Перша Українська Дивізія Української Національної Армії у Британському полоні в Італії. 1945–1947: Збірник / Упор. Б. Будний. – Нью-Йорк: Братство колишніх вояків Першої укр. дивізії, 1979. – 328 с.
520. *Петров С.* Симбирская страница европейской истории // Вестник. – Ульяновск, 2006. – № 27, февраль. – С. 2-4.
521. *Петровъ Н.* Забытыя иноческія обители (монастыри Холмскій и Замогьскій въ общей судьбъ русско-уніатскаго монашества) // Кіевская Старина – 1882. – Т. III, іюль. – С. 1-41; августъ. – С. 199-242.
522. *Петровъ Н.* Очеркъ истории Базиліаскаго Ордена въ бывшей Польшѣ // Труды Кіевской Духовной Академіи. – Кіевъ, 1870, т. V, с. 428-494; т. VIII, с. 373-436; т. XI, с. 343-409; 1871, т. II, с. 295-374; т. V, с. 225-317; т. VI, с. 480-554; т. VII, с. 118-189; 1872, т. I, с. 3-85; т. II, с. 161-272.
523. *Підручний П.* Початки Василянського Чину і Берестейська унія // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті. Матеріали Четвертих “Берестейських читань”. Львів; Луцьк; Київ, 2-6 жовтня 1995 / Ред. Б.Гудзяк, співред. О.Турій. Ін-т історії Церкви Львівської Богословської Академії. – Львів, 1997. – С. 79-124.

524. *Підручний П.* Рішення Замоїського синоду про ченців // Нарис історії Василіянського Чину... – С. 164-167.
525. Пісні отця В.Стеха. – Львів: Місіонер, 2004. – 105 с.
526. Пісні та романи українських поетів в двох томах, т. 1 / Упоряд. та прим. Г.А.Нудьги. – Київ, 1956. – С. 233-234.
527. *Плаксий М.* Високопреподобні Отці Василіяни // Світло. – 1992. – Ч. 10, жовтень. – С. 363.
528. *Площанскій В.* Добромиль, монастирь ч. св. Василя В. и несколько словъ объ отношеніях города // Науковий збірникъ Галицко-русской матицы. – Львовъ, 1867. – С. 211-242.
529. *Погребенник Ф.* Українські пісні-гімни. – Київ: Т-во “Знання” України; МП “Пам’ятки України”, 1992. – 64 с.
530. *Подолінський Василь.* Слово перестороги / Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України; вступна стаття, примітки і переклад з польської Ф. І. Стебля. – Львів, 2001. – 120 с.
531. *Полонська-Василенко Н.* Історія України, т. 1. До середини VII ст. 3-тє видання. – Київ: Либідь, 1995. – 338 с.
532. *Полонська-Василенко Н.* Особливості Української православної церкви // Український збірник. – Мюнхен, 1958. – Ч. 14. – С. 53-89.
533. Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831–46. Студія д-ра Кирила Студинського // Записки НТШ. – 1907. – Т. LXXX, кн. VI. – С. 53-108.
534. *Поташ М., о., ЧСВВ.* Він засіяв між нами // Світло. – 1969. – Ч. 11, листопад. – С. 380.
535. *Поташ М.* Життя віддане Богові: життєпис преосвященного Павла Гойдича. У 2 томах. – Львів: Місіонер, 1994. – Т. 1. – 224 с.; 1995. – Т. 2. – 352 с.
536. Почаївська друкарня // Енциклопедія українознавства / Перевидання в Україні, т. 6 – Львів: НТШ, 1996. – С. 2287.

537. Почесний крилошанин... // Вісті комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1993. – № 1. – С. 106-108.
538. Примирення: Україна в Граці / Упорядник Мирослав Маринович. – Львів: Свічадо, 1999. – 256 с.
539. *Притула Я.* Академік Ігор Скрипник – почесний доктор Університету // Каменяр. Інформаційно-аналітичний часопис ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – № 4, жовтень. – С. 3.
540. *Пушкин А.* История Петра (подготовительные тексты // А. С. Пушкин. Полное собрание сочинений, т. 7. – Москва: Правда, 1954. – С. 9.
541. 50-ліття священницького служіння о. Василя Зінька, ЧСВВ // Світло. – 1997. – Ч. 6, червень. – С. 216.
542. 50-річчя священницького служіння о. д-ра Модеста Гнеська, ЧСВВ // Світло. – 1995. – Ч. 6, червень. – С. 224.
543. 50-річчя священства о. Василя Вернарда Дрібненького, ЧСВВ // Світло. – 1992. – Ч. 9, вересень. – С. 300.
544. 50-річчя священства о. протоархимандрита Ісидора Патрила, ЧСВВ // Світло. – 1993. – Ч. 5, травень. – С. 173.
545. П'ятидесятельтня годовщина священства впр. о. Іллі-Емиліана Коссака в монастирї Чина св. Василя В. в Креховї // Слово. – 1880. – Ч. 106. – 27 вересня (9 жовтня); Ч. 107. – 30 вересня (12 жовтня).
546. Радієві передачі в Дітройті // Василянський Вісник. – 1966. – Ч. 4. – С. 35; там само: 1980-1983. – Ч. 16. – С. 124.
547. *Расевич В.* Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900-1918) // Ковчег. – 2000. – Ч. 2. – С. 212-223.
548. *Расевич В.* Митрополит Андрей Шептицький і Українська Національно-Демократична партія (1900–1918) // Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze – Краківські українознавчі зошити, т. V-VI: 1996–1997 / Pod redakcia Włodzimierza Mokrego. – Kraków, 1997. – С. 359-370.

549. Релігійно-церковна преса... // Енциклопедія українознавства, т. 7. – С. 2484-2488.
550. *Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика на західноукраїнських землях ХХ ст. – Чернівці, 2006. – 426 с.
551. *Ришард Греф*, о., Чин Св. Духа. “Так, Отче”. Щодня з Богом / З німецького переробив о. І. Назарко, ЧСВВ. – Торонто: В-во ОО. Василян, 1977. – 102 с.
552. *Романик Й.*, о., ЧСВВ. Стан Чину святого Василя Великого у другій половині ХІХ століття і його реформа // Добромильська реформа і відродження Української Церкви. – Львів: Місіонер, 2003. – С. 57-94.
553. *Романцов В.* Зміни чисельності в національному складі населення на українських землях у ХVІІІ–ХХ ст. // Четвертий Міжнародний конгрес українців, Одеса. 26-28 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч. 2: ХХ століття / МАУ. Відп. редактори С.Кульчицький, В.Даниленко. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С. 612.
554. Рукописи бібліотеки монастиря св. Онуфрія ЧСВВ у Львові // ЗЧСВВ, т. І, вип. 2-3. – Жовква, 1925. – С. 233-272; там само: т. І, вип. 4. – Жовква, 1927. – С. 417-486; т. ІІІ, вип. 1-2. – Жовква, 1928. – С. 40-64; т. ІІІ, вип. 3-4. – Львів, 1930. – С. 345-376.
555. “Русалка Дністрова / Фотокопія з видання 1837 р. – Київ, 1972. – 133 с.
556. *Савчук Б.* Корчма: алкогольна політика і рух тверезості у Західній Україні у ХІХ – 30-х роках ХХ ст. – Івано-Франківськ, 2001. – 175 с.
557. *Свірський Н.* П’ятдесят років “Світла” //Світло. – 1988. – Ч.7-8, липень–серпень. – С. 209.
558. *Салига Т.* Суспільно-моральні засади греко-католицької групи письменників “Логос” // Київська Церква: альманах християнської думки. – 1999. – № 6. – С. 58-62.
559. *Сапеляк А.*, єп. Київська Церква на слов’янському сході. Канонічно-екуменічний аспект / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича. – Буенос-Айрес; Львів, 1999. – 232 с.

560. *Сарницький К.* Розважання при посіщеню Найсвятіших тайн на кожний день місяця / 2-е вид. поправ. – Жовква, 1896. – 256 с.
561. *Свенціцький Л.* Два світи (неполітичні думки на політичні явища). З приводу книжок П. Карманського про Бразилійську Україну // ЗЧСВВ, т. I, вип. 2-3. – Жовква, 1925. – С. 381-389.
562. *Свенціцький І.* Початки книгопечатання на землях України. (В пам'ять 350-ліття першої друкованої книжки на Україні у Львові 1573–4). – Жовква, 1924. – С. 313.
563. *Сверстюк Є.* Картина ідеальної людини в оточенні грішників // Світло. – 2001. – Ч. 7-8; липень–серпень. – С. 261.
564. *Свірський Н., о., ЧСВВ.* Двадцять років “Світла” // Світло. – 1958. – Ч. 7-8, липень -серпень. – С. 9-14.
565. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. – Рим; Торонто: В-во ОО. Василян, 1991. – 1067 с.
566. Священикам і вірним Львівської архієпархії // Андрей Шептицький. Письма-послання (1939–1944). – Львів, 1991. – С. 118-122.
567. *Семчук С., о.* Митрополит Рутський. – Торонто: В-во ОО. Василян, 1967. – 104 с.
568. *Сеник С.* Латинізація в Українській католицькій Церкві. – Люблін: Свічадо, 1990. – 31 с.
569. *Сеник С.* Українська Церква в добу Хмельницького / Мала Бібліотека “Свічада”. – Львів: Свічадо, 1994. – 24 с.
570. *Середа О.* AENIGMA AMBULANS: Володимир (Іполит) Терлецький і “руська народна ідея” в Галичині // Україна модерна. – 2000. – Число 4-5 за 1999-2000 рр. – С. 81-104.
571. *Сидор О.* Визначна віха українського граверства // Галицька брама. – Львів, 1999. – № 1-2 (49-50), січень–лютий. – С. 18.
572. *Сікора Д.* Слідами ісповідника віри. – Місіонар. – 2006. – Ч. 7-8, липень–серпень. – С. 26-28.

573. *Січинський В.* Архітектура Крехівського монастиря по деревориту 1699 року – Львів, 1923. – 24 с.
574. *Січинський В.* Історія українського граверства XVI-XVIII століття / Аналекта OSBM /передвоєнні невидані “Записки ЧСВВ”, т. IV-V-VI, секція II, т. V (XI), вип. 1-4. – Львів, 1942; Рим, 1967. – С. 225-337.
575. *Січинський В.* Слідами Мазепи в Галичині // Мазепа. Збірник, т. 2. – Варшава, 1938 (1939). – С. 93-96.
576. Скарби Мукачівського монастиря // Календар “Світла” на 1974 рік. – С. 94-95 / Передрук з “Робітничої газети” за 10 вересня 1965 р.
577. *Скрутень Й.* Адальберт Баудісс, Тов. Іс. // ЗЧСВВ, т. II, вип. 3-4. – Жовква, 1924. – С. 404.
578. *Скрутень Й.* Бібліотека львівських василіян // ЗЧСВВ, т. I, вип. 2-3. – Жовква, 1925. – С. 161-176.
579. *Скрутень Й.* Венедикт Вартоломей Яницький, ЧСВВ // ЗЧСВВ, т. II, вип. 3-4. – Жовква, 1924. – С. 410.
580. *Скрутень Й.* Коротенький огляд василіянських монастирів в Галичині // Християнський календар “Місіонаря” на 1923 рік. – Жовква, 1922. – С. 99-120.
581. *Скрутень Й.* Монастирські записки про надгробний камінь І. Федорова // ЗЧСВВ, т. I, вип. 2-3. – Жовква, 1925. – С. 379-380.
582. *Скрутень Й.* Передмова // ЗЧСВВ, т. I, вип. 1. – Жовква, 1924. – С. 5-10.
583. [*Скрутень Й.*] Pro domo nostra // ЗЧСВВ, т. II, вип. 1-2. – Жовква, 1926. – С. 149-155.
584. *Скрутень Й.* Рукописи бібліотеки монастиря св. Онуфрія ЧСВВ у Львові // ЗЧСВВ, т. III, вип. 1-2. – Жовква, 1928. – С. 275.
585. Славянские книги Кириловской печати XV–XVIII вв.: описание. – Киев, 1958. – 232 с.
586. *Сліпий Й.*, митрополит. Історія Вселенської Церкви на Україні // Бого-словія, т. 58. – Рим, 1994. – С. 3-88; т. 59. – Рим, 1995. – С. 3-105.

587. *Сліпий Й.* Історичний огляд виховання духовенства в Католицькій Церкві загалом і зокрема на Україні // Греко-католицька духовна семінарія у Львові. Матеріяли і розвідки / Зібрав о. проф. др. Йосиф Сліпий. – Ч. 1. – Львів, 1935. – С. 5-39.
588. *Слободян В.* Церкви України: Перемиська єпархія. – Львів: НТШ, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. – 864 с.
589. *Сокольський О.* Наші незабутні “отці з Риму” // Світло. – 1992. – Ч. 9, вересень. – С. 314-316.
590. *Соловій М., о., ЧСВВ.* Бучач в історії василіянського шкільництва // Календар “Світла” на 1993 рік. – С. 58-75.
591. *Соловій М.* Деякі історичні дані про старинність християнства в Русі-Україні // Світло. – 1983. – Ч. 9, вересень. – С. 285-287.
592. *Соловій М.* Мелетій Смотрицький як письменник, ч. 1 / ЗЧСВВ, секція I, т. XXXVI. – Рим; Торонто, 1977. – 273 с.
593. *Соловій М.* У 100-річчя народин архієпископа Василя Ладики, ЧСВВ (1884-1984) // Світло. – 1984. – Ч. 11, листопад. – С. 376-378.
594. *Соловій М. М. і Великий А. Г.* Святий Йосафат Кунцевич: його життя і доба. – Торонто, 1967. – 463 с.
595. *Сохоцький І., о.* Що дали Греко-Католицька Церква й духовенство українському народові. – Філядельфія, 1951. – 104 с.
596. Спогади о. д-ра Севастіяна Сабола, ЧСВВ // Світло. – 1980. – Ч. 10, жовтень. – С. 349.
597. *Стахів М.* Христова Церква в Україні. 988-1596. – Львів: Стрім, 1993. – 585 с.
598. *Стеблицький С.* Переслідування української і білоруської Католицької Церкви російськими царями. – Мюнхен: Укр. катол. в-во, 1953. – 104 с.
599. *Стеблій Ф.* Відділ історії України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Випуск 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стеблія / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2001. – С. 63-71.

600. *Стеблій Ф.* Українці – співучасники політичних планів князя Адама Чарторийського щодо Росії в 40-х рр. XIX ст. / На маргінесі праць Яна Козіка // *Krakowskie zeszyty ukrainoznawcze* – Краківські українознавчі зошити, т. V-VI: 1996–1997 / Pod redakcia W. Mokrego. – Kraków, 1997. – S. 261-276.
601. *Степень О.* Між окциденталізацією та візантизацією: проблема обрядової ідентичності Греко-католицької церкви в Речі Посполитій міжвоєнного періоду // *Ковчег*. – Львів, 2003. – Ч. 4. – С. 86-99.
602. *Стоколос М. Г.* Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.). – Рівне, 2003. – 480 с.
603. *Стоколос М.* Латинізація проти уніатизації: обрядова боротьба на українському прикордонні у XVIII–XIX ст. // *Людина і світ*. – 2004. – № 3. – С. 33-39.
604. *Стоколос М.* “Дякую Богові і приймаю...”. Ліквідація Уніатської церкви на Правобережній Україні у XVIII–XIX ст. – Без дати і місця. – 32 с. (Відбитка з журналу “Людина і світ”, жовтень 2000).
605. *Стоколос М.* Трагедія уніатів Холмщини і Підляшшя (1875–1905) // *Український історичний журнал*. – 2002. – № 6. – С. 41-60.
606. *Стоколос М.* Українська Церква у контексті конфесійних трансформацій на Правобережній Україні під владою Російської імперії // *Український історичний журнал*. – 2002. – № 4. – С. 94-109.
607. *Стоцький Я.* Монастир Отців Василян Чесного Хреста Господнього в Бучачі (1712–1996). – Львів: Місіонер, 1997. – 160 с.
608. *Стоцький Я.* Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989). – Тернопіль: Підручники й посібники. – 2003. – 434 с.
609. *Стоцький Я., Крив'як Я.* Чин святого Василя Великого // *Київська Церква*. – 1998. – № 1. – С. 28-36.
610. *Ступарик Б.* Шкільництво в Галичині (1772–1939). – Івано-Франківськ, 1994. – 144 с.

611. *Сульжинский Л.* Краткія извѣстія о положеніи Базилианскаго Ордена й разныхъ переменъ въ его управленіи отъ 1772 г. до 1811 г. // Труды Кіевской Духовной Академіи. – 1868. – Т. III. – С. 147-168; т. IV. – С. 100-144, 245-302.
612. 1939 рік в історичній долі України і українців / гол. ред. К.К.Кондратюк. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка. 2001. – 224 с.
613. *Томашівський С.* Вступ до історії Церкви на Україні // ЗЧСВВ, т. IV, вип. 1-2. – Львів, 1932. – С. 1-160.
614. *Трипольский М.* Базилианские монастыри в Киевской епархии // Киевские епархиальные ведомости. – 1872. – № 8. – С. 15-37.
615. *Трух А.* Добра сповідь. – Торонто: В-во і друкарня ОО. Василян, 1955. – 48 с.
616. *Турій О.* Конфесійно-обрядовий чинник у національній ідентифікації українців Галичини в середині XIX столітті // ЗНТШ. – Львів: НТШ, 1997. – С. 69-99.
617. *Турій О.* Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині // Ковчег. – Львів, 2003. – Ч. 4. – С. 67-85.
618. Українська дивізія “Галичина”: історико-публіцистичний збірник / Редактори-упорядники М.Слабошпицький і В. Стеценко. – Київ; Торонто, 1994. – 176 с.
619. Українська католицька митрополія в Злучених Державах Америки. – Філядельфія: Накладом Філядельфійської митрополії, 1959. – 306 с.
620. Українська поезія XVII століття (перша половина). Антологія / Упорядк., вступна стаття та примітки В. В. Яременка. – Київ: Рад. письменник, 1988. – 353 с.
621. Українська поезія XVI століття / Упорядк., вступна стаття та примітки В.В. Яременка. – Київ: Рад. письменник, 1987. – 284 с.
622. Український вісник, випуск VII–VIII. Весна 1974 / Ред. Максим Сагайдак [Степан Хмара]. – Париж; Балтимор; Торонто, 1975. – 215 с.

623. Українські гуманісти епохи Відродження: антологія. У 2 частинах / НАН України, ін-т філософії; відпов. ред. В. М. Нічик – Київ: Наукова думка; Основи, 1995. – Ч. 1, 430 с.; ч. 2, 429 с.
624. Українці в Австралії. Матеріяли до історії поселення українців в Австралії. – Мельбурн: НТШ в Австралії, 1966. – 862 с.
625. *Ульяновський В. І.* Історія Церкви та релігійної думки в Україні, книга 1: середина XV – кінець XVI століття. – 251 с.; книга 2: середина XV – кінець XVI століття. – 253 с. – Київ: Либідь, 1994.
626. *Федик О.* Василяни – феномен лицарства і жертви // Дзвіниця. – Львів, 1999. – № 8. – С. 10, Світло. – 1999. – Ч. 9, вересень. – С. 316-317.
627. *Федорів Р.* Голоси журавлів // Дзвін. – 1991. – № 4, квітень. – С. 21-22.
628. *Федорів Р.* Могила на Україні // Дзвін. – 1999. – № 7, липень. – С. 72.
629. *Федорів Ю.,* о. Історія Церкви в Україні /Репринтне видання. – Львів: Свічадо, 2001. – 361 с.
630. *Филипчак І., Лукань Р.* Ц[ісарсько]-К[оролівська] Окружна головна школа в Лаврові 1788/89–1910/11 // *Analecta OSBM, sectio II, vol. V (XI), fasc. 1-4.* / Передвоєнні невидані “Записки ЧСВВ”, том IV-V-VI. – Львів, 1942; Рим, 1967. – С. 1-192.
631. Філарет, патріарх. Життя і діяльність Петра Могили. – Київ: Видавничий відділ УПЦ КП, 2003. – Т. 5. – 512 с.
632. *Франко І.* Василяни в Туриську: матеріяли до одної невдалої фундації XVIII в. // ЗЧСВВ, т. I, вип. 2-3. – Жовква, 1925. – С. 279-283.
633. *Франко І.* Стара Русь // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1905. – Т. 36, кн. 12. – С. 360-374.
- Франко І.* Зібр. творів у 50 томах. – Київ: Наукова думка, 1976–1986 рр.:
634. Воа Constrictor (друга редакція), т. 22, с. 109-207.
635. В інтересі правди, т. 39, с. 227-231.
636. Гірчичне зерно (Із моїх споминів), т. 21, с. 332.
637. Духовна й церковна поезія на Сході й Заході. Вступ до студій над “Богогласником”, т. 39, с. 126-143.

638. Летопись Подгорецкого монастыря, т. 28, с. 323-329.
639. Листи, т. 49, с. 442-443.
640. Листи, т. 50, с. 703.
641. Іван Вишенський і його твори, т. 30, с. 7-211.
642. Іван Тивонович. Історія заснування “Ruthenische Revue”у Відні, т. 37, с. 252-254.
643. Історія української літератури, т. 40, с. 7-370.
644. Наші коляди, т. 28, с. 7-41.
645. Отець-гуморист, т. 21, с. 288-315.
646. П. Житецький. “Энеида” И.П. Котляревского и древнейший список ее. т. 33, с. 30-50.
- 646-А. Пісня про Стефана, воєводу волоського, т. 42, с. 53-56.
647. Праведні і неправедні (вірш), т. 2, с. 381-382.
648. Причинки до автобіографії, т. 39, с. 36-44.
649. Про Варлаама й Йоасафа, т. 30, с. 541-658.
650. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви, т. 41, с. 45, 61, 279.
651. Южная пасхальная драма, т. 30, с. 262-313.
652. “Schönschreiben”, т. 15. с. 85-90.
653. Фурикевич В. До питання про національність митрополита Рутського // Богословія. Т. XV. – Львів, 1937. – С. 264-276.
654. Харлампович К. В Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века. – Казань, 1898. – 524 с. (с. 477-524 – про школи уніатські).
655. Харлампович К. Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь. – Казань, 1914. – 968 с.
656. Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне пробудження у Галичині 1772–1918 // Ковчег. – 1993. – Ч. 1. – С. 73-107.
657. Химка І.-П. Релігія й національність в Україні другої половини XVIII–XX століть // Ковчег. – 2003. – Ч. 4. – С. 55-65.

658. *Хойнацькій А.Т.* Почаевская Успенская лавра: историческое описание. – Почаевъ, 1897. – 524 с.
659. *Хома І.*, о. Апостольський Престіл і Україна 1919–1922. – Рим: Український католицький університет св. Климента-Папи, 1987. – 137 с.
660. *Хомин П.* Митрополит Йосиф Рутський і його освітні змагання // Богословія. – Львів, 1923. – Т. 1. – С. 261-283.
661. *Цалай-Якименко О.* Взаємодія “Схід–Захід” і Берестейська унія в становленні музичного бароко в Україні // Берестейська унія і українська культура XVII століття. Матеріали Третіх “Берестейських читань”/ Ред. Б. Гудзяк, співред. О. Турій. Ін-т історії Церкви Львівської Богословської Академії. – Львів, 1996. – С. 65-128.
662. *Цвентрош Г.* Українська Народна Республіка і Апостольський престіл // Всесвіт. – Київ, 1993. – № 1. – С. 158-159.
663. *Цегельський Л.* Український патріархат у планах Володимира Винниченка // Календар “Світла”. – Торонто, 1980. – С. 63-66.
664. *Цимбалістий В.*, о., ЧСВВ. Відродження василіянських монастирів в Україні // Календар “Світла” на 1992 рік. – С. 48-68.
665. *Цимбалістий В.* Повернено Отцям Василянам Жовківську друкарню // Світло. – 1995. – Ч. 1, січень. – С. 2-3.
666. *Цимбалістий В.* “Світло” на світанку третього тисячоліття. – Львів: Місіонер, 2000. – 496 с.
667. *Цьорох С.*, с., ЧСВВ. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василянок / друге видання. – Рим, 1964. – 254 с.
668. *Чавага К.* 60 років Українській секції радіо Ватикану // Світло. – 2000. – Ч. 3, березень. – С. 104-106.
669. *Чесляк С.* Отець-єзуїт Войцех-Марія Баудісс і Добромильська реформа Чину святого Василя Великого // Добромильська реформа і відродження Української Церкви: Доповіді та матеріали Міжнародної наукової конференції. – Львів: Місіонер, 2003. – С. 95-115.

670. *Чорний М.* О[тець] Іриней Іван Готра-Дорошенко, ЧСВВ, кобзар // Світло. – 1994. – Ч. 9, вересень. – С. 302.
671. *Чорновол І.* Галицька шляхта і проект “Київського королівства” канцлера Отто Бісмарка // Сучасність. – Київ, 1997. – № 3. – С. 65-71.
672. *Чорновол І.* Князь Лев Сапіга – перший маршалок Галичини // Львівська газета. – 2005. – № 11. – 21 січня.
673. *Чорновол І.* Українська фракція Галицького крайового сейму 1861–1901 рр. – Львів, 2002. – 249 с.
674. *Чорновол І.* “Червоний князь” Адам Сапіга // Львівська газета. – 2005. – № 16. – 28 січня.
675. *Чубатий М.* Історія християнства на Русі-Україні, т. I (до р. 1353). – Рим; Нью-Йорк, 1965. – 816 с.; т. II (1353-1458). – Рим, 1976. – 263 с.
676. *Чубатий М.* Митрополит Андрей та його ідея католицької України. – Філадельфія, 1953. – 16 с.
677. *Чубатий М.* Суспільно-національна роля унії в житті українського народу. – Львів: Мета, 1934. – 50 с.
678. *Чубатий М.* Українська Католицька Церква. – Львів, 1992. – 23 с.
679. *Шанта К.* Закарпатська Україна, 1939-й // Літопис Червоної калини. Історико-краєзнавчий часопис. – 1991. – Ч. 1. – С. 29-31, 60.
680. *Швед М.* Василянський монастир святого Онуфрія у Лаврові: історія та культура духовного осередку бойківських Карпат. – Львів: Місіонер, 2007. – 112 с.
681. *Швед М.* Спаський та Лаврівський монастирі – осередки духовності й культури в Галичині. – Львів: Місіонер, 2000. – 112 с.
682. *Шевченко Т.* Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. – Львів: Свічадо, 2005. – 340 с.
683. *Шептицький А.* Митрополит Йосиф Велямин Рутський. – Львів, 1937. – 64 с.
684. *Шептицький А.,* митр. Як будувати Рідну Хату... – Львів: Гердан, 2003. – 47 с.

685. Шкільництво на Україні // Енциклопедія українознавства, т. 10 / Перевидання в Україні. – Львів: НТШ, 2000. – С. 3857.
686. *Шкраб'юк П.* Друге покликання о. Василя Богдана Мендруня / Передмова // Мендрунь В. Б. Поезії. – Львів: Місіонер, 1998. – С. IV-XV.
687. *Шкраб'юк П.* Вплив Чину Отців Василіян на національно-політичне життя України // Добромильська реформа і відродження Української Церкви. Доповіді та матеріали учасників Міжнародної наукової конференції, присвяченої 120-літній річниці початку Добромильської реформи Василіянського Чину Св. Йосафата і 100-літній річниці перенесення василіянського новіціату з Добромиля у Крехів. – Львів: Місіонер, 2003. – С. 152-160.
688. *Шкраб'юк П.* Крехівський монастир у житті владики Коциловського // Перемишль і Перемиська земля протягом віків (3). Інституції. Збірник наукових праць та матеріалів Міжнародної наукової конференції / Наук. Т-во ім. Шевченка у Польщі; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Під ред. Степана Заброварного. Упоряд.: Степан Заброварний, Микола Литвин, Феодосій Стеблій. – Львів: 2003. – С. 188-194.
689. *Шкраб'юк П.* Інститут українознавства і василіяни: причинок до інформаційної довідки про Відділ історії України (1940-1946) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Випуск 9: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стеблія / НАН України. Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Львів, 2001. – С. 72-74.
690. *Шкраб'юк П.* Крехів: дороги земні і небесні / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів: Місіонер, 2002. – 414 с.
691. *Шкраб'юк П.* Монаший Чин отців василіян у національному житті України / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів: Місіонер, 2005. – 439 с.
692. *Шуба О.* Релігія в етнонаціональному розвитку України: політологічний аналіз. – Київ: Криниця, 1999. – 323 с.

693. *Щербаківський В.* Українські церкви Київщини // *Analecta OSBM, sectio II, vol. III (IX), fasc. 1-2.* – Romae, 1958. – S. 9-22.
694. *Щурат В.* Довкола намогильного каменя Ів. Федорова // *ЗЧСВВ, т. I, вив. I.* – Жовква, 1924. – С. 132-140.
695. *Щурат В.* Драма посвячена Мазепі // *Неділя.* – Львів, 1911. – Ч. 1. – С. 2.
696. *Щурат В.* Із студій над Почаївським “Богогласником”. – Львів, 1908. – 48 с.
697. Ювілей місіонера // *Христос – наша сила.* – 2002. – Ч. 3, березень.
698. *Юсип Д.* Донька міста Лева (Олена Степанів) // *Юсип Д. Корона і вінок терновий: жінки в історії України. Художньо-документальні студії.* – Івано-Франківськ: “Сіверсія”–“Галичина”, 1998. – С. 11-36.
699. *Я[ворський] Н.* [Некролог Компаневича] // *Вестник. Урядова часопись для русинів австрійської держави.* – Відень, 1858. – Ч. 92. – С. 365-366.
700. *Якимович Б.* Збройні сили України: нарис історії / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, “Просвіта”. – Львів, 1996. – 359 с.
701. *Янків Т., о, ЧСВВ.* Двері відкриті у вічність: роздуми і повчання. – Львів: Місіонер, 1997. – 294 с.
702. *Янтух І.Т.* Любов до ближнього // *Місіонер.* – 1992. – Ч. 10, жовтень. – 26-28 с.
703. *Яремчук С.* До генези ідей національної незалежності в середовищі галицького українського духовенства середини XIX ст. // *Історія релігій в Україні: Тези повідомлень III Круглого столу (Львів, 3-4 травня 1993 р.)* – Київ; Львів, 1993. – С. 134.
704. *Amman A.M.* Abriss der ostslawischen Kirchengeschichte. – Wien, 1950. – 748 S.
705. *Basiliani* // *Enciclopedia Cattolica Italiana.* – Vaticano, 1949. – 951 p.
706. *Wojnar M.M.* Basilian seminaries, colleges and schools (XVII–XVIII) // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX (XV), fasc. 1-4.* – Romae, 1974. – S. 48-63.
707. *Wojnar M.M.* Basilian scholars and Publishing houses (XVII–XVIII) // *Analecta OSBM, sectio II, vol. IX (XV), fasc. 1-4:* – Romae, 1974. – S. 64-94.

708. *Wołyniak (Gizycki M.)*. Bazylianie we Włodzimerzu i Tryhórach. – Kraków: nakł. ziemian Wołyńskich, 1912. – S. 8-170.
709. *Harasym Igor*, OSBM. Geneza i rola monastycyzmu bazylikańskiego w historii Cerkwi Greckokatolickiej od XVI do XX wieku // *Warszawskie zeszyty ukrajinoznawcze*, 4-5 / Pod red. S. Kozaka. – Warszawa, 1997. – S. 225-239.
710. *Helleniusz E.* Wiadomość historyczna o Zgromadzeniu XX. Bazylianów w Humaniu. – 1857. – S. 3-45.
711. *Cubryńska-Leonarczyk M.O.* O początkach drukarstwa w Supraślu // *Z badań nad dawną książką. Studia ofiarowane profesorowi Alodii Kaweckiej-Gryczowej w 85-lecie urodzin.* – Warszawa: BN, t. 1, 1991. – 194 s.
712. *Iwanowicz I.* Ueber die historische Bedeutung des Basilianerordens in Galizien und seine gegenwärtigen Verhältnisse. – Leipzig: Gustav Wolf, 1885. – 40 s.
713. *Isajewycz J.* Kościół greckokatolicki a niektóre aspekty rozwoju kultury ukraińskiej i białoruskiej w XVII–XVIII wieku // *Warszawskie zeszyty ukrajinoznawcze*, 4-5 / Pod red. S. Kozaka. – Warszawa, 1997. – S. 187-201.
714. *Jodkowski J.* Świątynia warowna na Kołozy w Grodnie, w świetle badań archiwalnych i archeologicznych, dokonanych w 1935 r. – Grodno, 1936. – 70 s.
715. *Keywan Zonia.* A Turbulent life: Biography of Josaphat Jean O.S.B.M. (1885–1972). – Canada, 1990. – 156 s.
716. *Nowicka-Jeżowa A.* Udział bazylianów w kształtowaniu kultury chrześcijańskiej na wschodnich Kresach Rzeczypospolitej // *Warszawskie zeszyty ukrajinoznawcze*, 4-5 / Pod red. S. Kozaka. – Warszawa, 1997. – S. 240-251.
717. *Pidtypczak-Majerowicz M.* Bazylianie w Koronie i na Litwie. Sokoły i książki w działalności zakonu. – Warszawa; Wrocław: PWN, 1986. – P. 266-268.
718. *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. 5. Miejsce i rola kościoła powszechnego / pod red. Stanisława Stępnia. – Przemyśl, 2000. – 366 s.
719. *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1-7. – Kraków, 1935–1949.

720. *Skruteń J.* Un demi siècle d'histoire de l'Ordre des Basiliens (1882–1932).
Essay de synthèse. “La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences
Historiques”. – Varsovie, 1933. – III. – P. 97-110.
721. *Tylavski I.* Monastero di Počaiv. La sua Tipografia e sue edizioni // *Analecta
OSBM*, sectio II, vol. IV, fasc. 1-2. – Romae, 1963. – S. 230-292.
722. *Himka John-Paul.* Religion and Nationality in Western Ukraine: The Greek
Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–
1900. – Montreal; Kingston; London; Ithaca: McGill-Queen's University
Press, 1999. – 236 s.
723. *Gramatyka języka hebrajskiego.* – Zólkiew, 1899–1901; друге видання –
Львів, 1906. – 137 s.
724. *Haluščynskij T., Welykyj A.* Epistolae Josephi Velamin Rutskyj // *Analecta
OSBM*, sectio III., vol. I. – Romae, 1956. – 386 s.
725. *Wiadomość o Podhorcach i Klasztrze ze bazyliąńskim przez księdza
Kompaniewiczza, prokuratora u XX. Bazylianów we Lwowie // Lwovianin,
III (VII).* – 1838. – S. 29.